T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

AMASYA İLİ YAPILARINDA OSMANLI ONARIMLARI

NAZİM BOY

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

MART 2024

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

AMASYA İLİ YAPILARINDA OSMANLI ONARIMLARI

Nazim BOY

DOKTORA TEZİ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MART 2024

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nazim BOY
07/05/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Nazim BOY tarafından hazırlanan "Amasya İli Yapılarında Osmanlı Onarımları" başlıklı tez çalışması, 08/03/2024 tarih ve 13:00 saatinde yapılan tez savunması sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	**Ret**
Başkan: Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN	☑	☐
Danışman: Prof. Dr. Halit ÇAL	☑	☐
Üye: Prof. Dr. Murat ÇERKEZ	☑	☐
Üye: Doç. Dr. Remzi AYDIN	☑	☐
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR	☑	☐

AMASYA İLİ YAPILARINDA OSMANLI ONARIMLARI

(Doktora Tezi)

Nazim BOY

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2024

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi imar faaliyetleri kapsamında değerlendirilen onarım konusu Amasya şehri ölçeğinde incelemeye tabi tutulmuştur. Konu olarak Amasya'nın tercih edilmesinin en önemli sebebi Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan ve bir dönem şehzadelerin eğitim merkezi olması sebebiyle imar ve onarım faaliyetlerine önem verilmiş olması gerektiği düşüncesi olmuştur. Çalışmamızın esasını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan onarıma ilişkin belgeler oluşturmuştur. Arşiv belegelerinde yapıların onarım süreçlerine ve yapılan işlemlere ilişkin detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Araştırmanın birincil kaynaklarından birisini de onarım kitabeleri teşkil etmiştir. Arşiv belgelerinde geçen onarım kayıtlarıyla tamir kitabelerinde geçen onarımların sağlaması yapılmaya çalışılmış ve bu çerçevede örtüşen örnekler tespit edilmiştir. Onarımla ilgili yapılan yayınlardan ve okuduğumuz arşiv belgelerinden tamir işlemlerinin belirli bir organizasyon yapısı içerisinde işleyen bir süreç olduğu görülmektedir. Onarım süreci içerisinde birinci aşama eserlerin tamire muhtaç hale gelmelerine sebep olan etkenlerdir. İkinci aşama onarımın gerçekleşmesi için yapılan başvurulardır. Bir sonraki aşama, onarım talebinin kabul edilmesi ile ön keşif işlemi çerçevesinde onarım projesinin hazırlanması ve tamir bütçesinin tahmini olarak ortaya konulmasıdır. Bunun devamında onarımın daha önce keşif belgelerinde belirtildiği şekilde yapılması gelmektedir. Onarım işlemi yapıldıktan sonraki son aşama tamirin daha önce belirtilen esaslara göre yapılıp yapılmadığını denetlemek amacıyla yapılan ikinci keşif işlemidir. Üzerinde çalıştığımız arşiv belgelerinden onarım sürecine dair en detaylı bilgilere keşif evraklarından ulaşılmıştır. Alanlarında uzman kişiler ve idarecilerden oluşan keşif komisyonlarında hazırlanan belgelerden yapıların onarım gören yerleri, kullanılan malzemelerin türleri ve fiyatları ile usta ve işçilik ücretleri gibi detaylı bilgilere ulaşılabilmiştir. Arşiv belgeleri ve onarım kitabeleri üzerinden elde edilen veriler neticesinde, 13 cami, 7 çeşme ve suyolu, 5 hamam, 2 hapishane, 2 han, 1 imaret, 1 Hükûmet konağı, 1 kale, 2 karakol, 7 kilise, 5 köprü, 7 medrese, 2 mektep, 2 mescit, 4 tekke/zaviye, 6 türbe, 1 boyahane, 1 çarşı 1 anbar olmak üzere toplam 69 yapının Osmanlı İmparatorluğu döneminde onarım geçirdiği anlaşılmıştır.

Bilim Kodu : 116401, 116405, 116408
Anahtar Kelimeler : Amasya, arşiv, mimari, onarım, Osmanlı.
Sayfa Adedi : 337
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Halit ÇAL

RESTORATIONS BY OTTOMAN IN BUILDINGS IN AMASYA PROVINCE

(Ph. D. Thesis)

Nazim BOY

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

March 2024

ABSTRACT

In this study, the restoration issue, evaluated within the scope of the construction activities of the Ottoman period, was examined on the scale of Amasya city. The most important reason why Amasya was chosen as the subject was the idea that construction and restoration activities should have been given importance since it was one of the important cities of the Ottoman Empire and was the education center of the princes for a while. The basis of our study is the documents related to the restoration in the Ottoman Archives of the Republic of Turkey Presidency State Archives. Detailed information about the restoration processes of the buildings and the operations performed was found in the archive documents. Restoration inscriptions constituted one of the primary sources of the research. An attempt was made to verify the restoration records mentioned in the archive documents with the restorations mentioned in the restoration inscriptions, and overlapping examples were identified within this framework. From the publications about restoration and the archive documents we read, it can be seen that restoration operations are a process that operates within a certain organizational structure. The first stage in the restoration process is the factors that cause the works to need restoration. The second stage is the application for the restoration. The next stage is to accept the restoration request, prepare the restoration project within the framework of the preliminary discovery process, and estimate the restoration budget. The next step is to restore as previously stated in the survey documents. The last stage after the restoration process is completed is the second discovery process to check whether the restoration has been carried out according to the previously stated principles. Among the archive documents we worked on, the most detailed information about the restoration process was obtained from the discovery documents. From the documents prepared by the discovery commissions consisting of experts and administrators in their fields, detailed information such as where the buildings were restored, the types and prices of the materials used, and the wages of the master and labor were obtained. As a result of the data obtained from archive documents and restoration inscriptions, it was understood that 69 buildings including 13 mosques, 7 fountains and waterways, 5 baths, 2 prisons, 2 inns, 1 soup kitchen, 1 government office, 1 castle, 2 police stations, 7 churches, 5 bridges, 7 madrasahs, 2 schools, 2 masjids, 4 lodges/zawiyas, 6 tombs, 1 dye house, 1 bazaar, and 1 warehouse were restored during the Ottoman Empire.

Science Code : 116401, 116405, 116408
Keywords : Amasya, archive, architectural, restoration, Ottoman.
Page Number : 337
Thesis supervisor : Prof. Dr. Halit ÇAL

TEŞEKKÜR

Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleşen onarım faaliyetlerini Amasya ili ölçeğinde ele alan bu çalışmada, Amasya'da bulunan yapıların Osmanlı döneminde geçirdiği onarımlar ile taşrada onarım sürecinin nasıl işlediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Lisans yıllarından beri üzerimde emeği olan ve tez çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Halit ÇAL'a teşekkürü borç bilirim. Tezimin sınırlarının belirlenmesine ve ilerlemesinde katkı sağlayan Prof. Dr. Nermin Şaman DOĞAN ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR'e, tezime kıymetli katkılar sunan Prof. Dr. Murat ÇERKEZ'e ve Doç. Dr. Remzi AYDIN'a, tez süresince fikirlerine başvurduğum ve desteğini gördüğüm kıymetli dostum Doç. Dr. Lokman TAY'a teşekkür ederim.

Arşiv belgelerinin okunmasında ve Osmanlıcamın gelişmesindeki katkılarından dolayı çalışma arkadaşım Öğr. Gör. Ümit Baki ERDEM'e, belgeleri yorumlamamda yol gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Murat HANİLÇE'ye, her zaman desteklerini hisettiğim Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN'e ve Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY'a, çalışma kapsamında arşivlerinde bulunan belge ve görsellerden yararlanmama olanak sağlayan Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın değerli çalışanlarına, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan kıymetli dostlarım Elif ÇETİN ve Ümit ÇETİN'e müteşekkirim.

Çalışma süresince gösterdiği sabır, verdiği destek ve güven için sevgili eşim ve meslektaşım Emel ŞENER BOY'a, en zor zamanlarımda sevgileriyle destek olan kızım Aybüke ve oğlum Göktürk Kağan'a ve eğitim hayatım boyunca mâddî-manevî hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak bana destek olan haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme, babama ve değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
İÇİNDEKİLER vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ xii
RESİMLERİN LİSTESİ xv
ŞEKİLLERİN LİSTESİ xix
HARİTALARIN LİSTESİ xxi
KISALTMALAR xxii
1. GİRİŞ 1
2. AMASYA'NIN COĞRAFYASI VE TARİHİ 21
3. AMASYA'DA OSMANLI DÖNEMİNDE ONARILAN YAPILAR 31
3.1. Ambarlar 31
3.1.1. Zahire Ambarları 31
3.2. Camiler 34
3.2.1. Bayezid Paşa Camisi 34
3.2.2. Eski Cami /Cami-i Atik - Merzifon 39
3.2.3. Hüseyin Ağa Camisi - Taşova-Uluköy (Sonisa) 46
3.2.4. Kilari Süleyman (Selim) Ağa Camisi 50
3.2.5. Ortaköy Camisi-Amasya 52
3.2.6. Sünbül Ağa Camisi - Merzifon 53
3.2.7. Yörgüç Paşa Camisi 54
3.3. Çeşmeler ve Suyolları 57
3.3.1. Akpınar (Ayvaslar) Çeşmesi 57

Sayfa

3.3.2. Gümüşlüzade Çeşmesi Suyolu 58
3.3.3. Hoca Durak Çeşmesi-Merzifon 58
3.3.4. İlyas/İlyis Bağları Suyolu 59
3.3.5. Karesenir Köyü Akburun Çeşmesi 60
3.3.6. Sadullah Efendi Çeşmesi 60
3.3.7. Temenna Mahallesi Çeşmesi 61
3.4. Hamamlar 62
3.4.1. Alaca Hamam 62
3.4.2. Eski Hamam (Çelebi Sultan Mehmet Hamamı) 63
3.4.3. Köprü Başı Hamamı 68
3.4.4. Sinanoğlu Hamamı 69
3.5. Hapishaneler 70
3.5.1. Amasya Hapishanesi 70
3.5.2. Gümüşhacıköy Hapishanesi 87
3.6. Hanlar 88
3.6.1. Ezine Pazar Hanı 88
3.6.2. Merzifon Kapan Han 96
3.7. Hükûmet Konakları 97
3.7.1. Amasya Hükûmet Konağı 97
3.8. Kale 109
3.8.1. Amasya Kalesi 109
3.9. Karakollar 112
3.9.1. Amasya Saraydüzü Karakolu 112
3.9.2. Çengel Beli Karakolu 113
3.10. Kiliseler 115
3.10.1. Aya Varvara Kilisesi (Merzifon) 115

Sayfa

3.10.2. Aya Yorgi Rum Kilisesi (Amasya Merkez) 123
3.10.3. Aya Yoryos Kilisesi (Ziyaret Kasabası) 125
3.10.4. Bayat Köyü Rum Kilisesi 127
3.10.5. Gümüşhacıköy Ermeni kilisesi 130
3.10.6. Gümüşhacıköy Surp Agop Kilisesi 131
3.10.7. Merzifon Katolik (Protestan) Kilisesi 131
3.11. Köprüler 141
3.11.1. Alçak Köprü 141
3.11.2. Durucasu Köprüsü 146
3.11.3. Helkis (Hükûmet) Köprüsü 150
3.11.4. Kızılca (Kızılcakebir) Köyü Köprüsü 157
3.11.5. Zana (Çiğdemlik) Köyü Köprüsü 158
3.12. Külliyeler 159
3.12.1. II. Bayezid Külliyesi 159
3.12.2. Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi- Gümüşhacıköy 190
3.12.3. Hızır Paşa Külliyesi 195
3.12.4. Kara Mustafa Paşa Külliyesi (Merzifon) 201
3.12.5. Mehmet Paşa Külliyesi 208
3.12.6. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi 217
3.13. Medreseler 221
3.13.1. Bimarhane (Darüşşifa) 221
3.13.2. Ebubekir Paşa Medresesi 228
3.13.3. Halifet Paşa Medresesi 229
3.14. Mektepler 233
3.14.1. Rum Sıbyan Mektebi 233
3.14.2. Amasya Rüştiye Mektebi 234

Sayfa

3.15. Mescitler 234
3.15.1. Hakala (Yolpınar) Köyü Mescidi 234
3.15.2. Kaya Bey Mescidi 235
3.16. Tarikat Yapıları 237
3.16.1. Ahi Saadeddin Tekkesi 237
3.16.2. Amasya Mevlevihanesi 238
3.16.3. Hoca Sultan (Şemseddin Ahmed Çelebi) Tekkesi 239
3.16.4. Şeyh Cui Zaviyesi 241
3.17. Türbeler 242
3.17.1. Halil Paşa Türbesi 242
3.17.2. Torumtay/Kılıçarslan Gazi Türbesi 242
3.17.3. Pir Şücaeddin İlyas Bey Türbesi 245
3.17.4. Şehzadeler Türbesi (Kasım, Mehmet ve Mustafa Çelebiler) 249
3.18. Muhtelif Yapılar 251
3.18.1. Boyahane-Merzifon 251
3.18.2. Çarşı ve Dükkânlar 252
4. DEĞERLENDİRME 255
4.1. Onarım Süreci Ve Yapılan İşlemler 256
4.1.1. Onarıma Sebep Olan Etkenler 256
4.1.2. Onarım İsteği 263
4.1.3. Onarım Çerçevesinin Belirlenmesi ve Projelendirilmesi 266
4.1.4. Onarımın Mali Kaynağı 272
4.1.4.1. Onarım maliyetlerinin karşılanması 272
4.1.5. Onarımda Kullanılan Malzeme ve Fiyatlar 276
4.1.6. Onarımda Kullanılan Araçlar 282
4.1.7. Onarımda Çalışanlar 283

Sayfa

4.1.8. Onarım Gerçekleştirme Usulleri 286
4.1.9.1. Münakasa (eksiltme) usulü 287
4.1.9.2. Emanet usulü 287
5. SONUÇ 289
KAYNAKÇA 293
EKLER 309
ÖZGEÇMİŞ 337

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge **Sayfa**

Çizelge 3.1. Amasya sancağında inşa zahire ambarları pusulası....33

Çizelge 3.2. Merzifon eski cami keşif defteri....44

Çizelge 3.3. Amasya Hapishanesi'nin yeniden inşası için gerekli malzemeler (Ek-4)....75

Çizelge 3.4. Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri....76

Çizelge 3.5. Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri....77

Çizelge 3.6. Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri....78

Çizelge 3.7. Amasya hapishanesi, inşa masrafları icmali....79

Çizelge 3.8. Hapishanelerin onarımı için 1328 yılında yapılan havalelerin listesi....83

Çizelge 3.9. Kadın hapishanesi olacak binanın inşaatı hakkında keşif defteri....85

Çizelge 3.10. Amasya hapishanesi su dolabının keşif belgesi....86

Çizelge 3.11. Amasya hapishanesi dahiliye nezaretinin tezkiresi....87

Çizelge 3.12. Gümüşhacıköy hapishanesi keşf-i evvel defteri (BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3)....87

Çizelge 3.13. Amasya hükûmet konağı tamiri keşif defteri (Ek 7)....106

Çizelge 3.14. Aya Varvara Kilisesi keşif mazbatası (Ek 10)....122

Çizelge 3.15. Aya Varvara Kilisesi Rayiç Mazbatası (Ek 11)....123

Çizelge 3.16. Zîr-i Müfredat defteri (Ek 16)-(BOA. A.MKT.MHM. 466.49.3.1)....149

Çizelge 3.17. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan taş çeşitleri ve fiyatları....173

Çizelge 3.18. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan ahşap çeşitleri ve fiyatları....173

Çizelge 3.19. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan tuğla çeşitleri ve fiyatları....173

Çizelge 3.20. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan çivi, zıvana ve kesme demiri çeşitleri ve fiyatları....174

Çizelge 3.21. II. Bayezid külliyesi, onarımda kullanılan çeşitli boyalar ve fiyatları....174

Çizelge 3.22. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan kalay ve kurşun fiyatları....174

Çizelge 3.23. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan bazı malzemeler ve fiyatları....175

Çizelge 3.24. Bayezid Külliyesi, bina emini ve mimarların ücretleri....176
Çizelge 3.25. II. Bayezid Külliyesi, taşçı (taş yontucu) ücretleri....176
Çizelge 3.26. II. Bayezid Külliyesi, marangoz (neccar) ücretleri....177
Çizelge 3.27. II. Bayezid Külliyesi, camcı ve kalaycı ücretleri....177
Çizelge 3.28. II. Bayezid Külliyesi, nakkaş ücretleri....177
Çizelge 3.29. II. Bayezid Külliyesi, ırgat (amele) ücretleri....177
Çizelge 3.30. II. Bayezid Külliyesi, demirci ücretleri....178
Çizelge 3.31. II. Bayezid Külliyesi, birimlerde yapılan işlemler ve ücretleri....178
Çizelge 3.32. II. Bayezid Külliyesi, onarımdan arta kalan malzemeler....179
Çizelge 3.33. Amasya Sancağında inşa olunan mîrî zehair anbarlarını mübeyyin pusula 224
Çizelge 4.1. Zaman etkisiyle oluşan onarıma dair ifadeler....257
Çizelge 4.2. Vakıf mütevellileri tarafından yapılan onarım başvurularıu....264
Çizelge 4.3. Mülki idare tarafından yapılan başvurular....265
Çizelge 4.4. Onarımda kullanılan taş....276
Çizelge 4.5. Onarımda kullanılan ahşap....277
Çizelge 4.6. Onarımda kullanılan tuğla....278
Çizelge 4.7. Onarımda kullanılan metal....279
Çizelge 4.8. Onarımda kullanılan kireç....280
Çizelge 4.9. Onarımda kullanılan toprak-harc....280
Çizelge 4.10. Onarımda kullanılan kum....281
Çizelge 4.11. Onarımda kullanılan cam....281
Çizelge 4.12. Onarımda kullanılan künk....282
Çizelge 4.13. Onarımda kullanılan diğer malzemeler....282
Çizelge 4.14. Onarımlarda görev alan mimarlar....283
Çizelge 4.15. Onarımlarda görev alan kalfalar....284
Çizelge 4.16. Onarımlarda görev alan ahşap ustaları....284
Çizelge 4.17. Onarımlarda görev alan taşçı/duvarcı....285

Çizelge 4.18. Onarımlarda görev alan sıvacılar 285

Çizelge 4.19. Onarımlarda görev alan nakkaş, demirci, kalaycı, camcı 286

Çizelge 4.20. Onarımlarda görev alan amele/ırgat 286

Çizelge 4.21. Münakasa (eksiltme) usulü yapılan onarımlar 287

Çizelge 4.22. Emanet usulü yapılan onarımlar 287

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim **Sayfa**

Resim 3.1. Bayezid Paşa Camisi, Kaleden Görünüş 35
Resim 3.2. Bayezid Paşa Camisi Giriş Kapısı Üzerindeki İnşa Kitabesi 35
Resim 3.3. Bayezid Paşa Camisi Batı Cephe 37
Resim 3.4. Bayezid Paşa İmareti Kitabesi 38
Resim 3.5. Ulu Caminin Bulunduğu Alan-1990 Yılı Öncesi 40
Resim 3.6. Merzifon Eski Cami (Ulu Cami)-2018 Restorasyonu Sonrası 41
Resim 3.7. Taşova-Uluköy (Sonisa) Hüseyin Ağa Camisi Kitabesi 47
Resim 3.8. Kilari Süleyman Ağa Camisi Kuzeybatıdan Görüşü 50
Resim 3.9. Kilari Süleyman/Selim Ağa Camisi, Batı Cephe 52
Resim 3.10. Yörgüç Paşa Camisinin Ali Kaya'dan Görünüşü 54
Resim 3.11. Yörgüç Paşa Camisi, Kaleden Görünüş 54
Resim 3.12. Yörgüç Paşa Camisinin Kuzeybatıdan Görünüşü 56
Resim 3.13. Çelebi Sultan Mehmet Hamamı-Güneyden görünüş 64
Resim 3.14. Merzifon-Eski Hamam Güneydoğudan Görünüş 64
Resim 3.15. Merzifon-Eski Hamam Giriş Kapısı-Kitabe 65
Resim 3.16. Merzifon-Eski Hamam Güney Cephe 68
Resim 3.17. 1896-1901 Yılları Arasında İnşa Edilen Hapishane Binası-1946 Yılı Öncesi 70
Resim 3.18. Ezine Pazar Hanı Batıdan Görünüm 89
Resim 3.19. Ezine Pazar Hanı, Batı Cephesi 90
Resim 3.20. Ezine Pazar Hanı, İçmekân 91
Resim 3.21. Ezine Pazar Hanı İç Mekânı, Kuzeydoğu Köşeden 91
Resim 3.22. Ezine Pazar Hanı Kitabesi 93
Resim 3.23. Ezine Pazar Han 2007 Onarımı Öncesi 96
Resim 3.24. Amasya Hükûmet Konağı-2023 98
Resim 3.25. Amasya Kalesi, Ali Kayadan Görünüş 110

Resim 3.26. Amasya Kalesi, Güney Tarafı 112

Resim 3.27. Aya Varvara Kilisesi Doğu Cephe 116

Resim 3.28. Aya Varvara Kilisesi Kuzey Cephe 117

Resim 3.29. Aya Varvara Kilisesi İç Mekân 118

Resim 3.30. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi 132

Resim 3.31. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Yangın Öncesi-1998..... 133

Resim 3.32. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Güney Cephe 133

Resim 3.33. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Kuzey Cephe 134

Resim 3.34. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Kuzey Apsis 134

Resim 3.35. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi..... 135

Resim 3.36. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi İçmekân..... 135

Resim 3.37. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Apsis..... 136

Resim 3.38. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Tavan..... 136

Resim 3.39. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi ahşap direkler 137

Resim 3.40. Alçak Köprü..... 142

Resim 3.41. Alçak Köprü-1860-6..... 143

Resim 3.42. Helkis (Hükûmet) Köprüsü, Saat Kulesi ve arkada Alçak Köprü- 145

Resim 3.43. Alçak Köprü, Kuzeyden İkinci Ayak-Devşirme Malzeme 146

Resim 3.44. Durucasu Köprüsü-Taşova 147

Resim 3.45. Helkis (Hükûmet) Köprüsü-1877 155

Resim 3.46. Helkis (Hükûmet) Köprüsü-1890 (II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eseler Kütüphanesi,Yer no. NEKYA779-4/16)..... 155

Resim 3.47. Helkis (Hükûmet) Köprüsü-1930..... 156

Resim 3.48. Helkis Köprüsünün Yıkıldığını Gösteren Fotoğraf-1939 156

Resim 3.49. Helkis Köprüsünün Yeniden İnşası Sonrasını Gösteren Fotoğraf-1940 157

Resim 3.50. II. Bayezid Camisi Minareleri 164

Resim 3.51. II. Bayezid Camisi Kuşev 164

Resim 3.52. II. Bayezid Külliyesi Taç Kapısı 165
Resim 3.53. II. Bayezid Külliyesi Harim Mekânı 166
Resim 3.54. II. Bayezid Külliyesi Şadırvanı 167
Resim 3.55. II. Bayezid Külliyesi, Medrese'nin Ali Kaya'dan Görünüşü 167
Resim 3.56. II. Bayezid Külliyesi, İmarethane'nin Kuzeybatıdan Görünüşü 169
Resim 3.57. II. Bayezid Külliyesi, Türbe 170
Resim 3.58. II. Bayezid Külliyesi, Muvakkithane 171
Resim 3.59. II. Bayezi Camisi Son Cemaat Yeri (Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi-1953-64 arası) 189
Resim 3.60. II. Bayezid Camisi, 1939 Depremi Sonrası 189
Resim 3.61. Köprülü Mehmet Paşa Camisi Konumu 191
Resim 3.62. Hızır Paşa Camisi Güneydoğudan Genel Görünüş 197
Resim 3.63. Hızır Paşa Camisi 199
Resim 3.64. Kara Mustafa Paşa Camisi (Amasya Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi) . 203
Resim 3.65. Kara Mustafa Paşa Camisi 203
Resim 3.66. Merzifon Kara Mustafa Paşa Hamamı, Kuzeybatıdan Genel Görünüş 206
Resim 3.67. Merzifon Kara Mustafa Paşa Hamamı, Güneybatıdan Genel Görünüş 206
Resim 3.68. Mehmet Paşa Külliyesi 209
Resim 3.69. Mehmet Paşa Külliyesi Doğu Cepheden Görünüş 209
Resim 3.70. Mehmet Paşa Külliyesi Kuzeyden Görünüş 210
Resim 3.71. Mehmet Paşa Camisi 1. Tamir Kitabesi 211
Resim 3.72. Mehmet Paşa Camisi 2. Tamir Kitabesi 212
Resim 3.73. Mehmet Paşa Camisi Güneydoğudan Görünüş 214
Resim 3.74. Mehmet Paşa Külliyesi-1908-1934 arası 215
Resim 3.75. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi 217
Resim 3.76. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi, Harim Mekânı 219
Resim 3.77. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi-Batı Cephe 220
Resim 3.78. Şeyh Hazı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi, Kuzeyden Görünüş 220

Resim 3.79. Bimarhane Taçkapısı 223
Resim 3.80. Bimarhane Avlusu 224
Resim 3.81. Bimarhane 226
Resim 3.82. Bimarhane-1951 öncesi 227
Resim 3.83. Bimarhane, 1948-1951 Arasında Yapılan Onarım Sonrası 227
Resim 3.84. Hilafet Paşa Medresesinin Bulunduğu Alan 230
Resim 3.85. Hilafet Gazi Medresesi 233
Resim 3.86. Torumtay/Kılıçarslan Türbesi 243
Resim 3.87. Pir Şücaüddin İlyas Bey Türbesi 246
Resim 3.88. Pir Şücaüddin İlyas Bey Türbesi 247
Resim 3.89. Şücaüddin İlyas Bey Türbesi, Onarım Kitabesi 248

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil **Sayfa**

Şekil 2.1. Amasya ili haritası 21

Şekil 3.1. Bayezid paşa camisi planı 36

Şekil 3.2. Kilari süleyman/selim ağa camisi 51

Şekil 3.3. Yörgüç paşa camisi planı 55

Şekil 3.4. Merzifon eski hamam planı 66

Şekil 3.5. Hapishanenin Planı ve Kesiti (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.1) 81

Şekil 3.6. Hapishanenin planı (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.2) 82

Şekil 3.7. Ezine pazar hanı planı 90

Şekil 3.8. Aya Varvara Kilisesi Plan ve Cephe Çizimleri (BOA. İ.AZN. 87.27 , R. 22 Haziran 1324) 121

Şekil 3.9. Aya yoryos kilisesi planı (BOA. C.ADL. 23.1408.1) 127

Şekil 3.10. Bayat Köyü Kilisesi Plan ve Cephe Çizimi (BOA. İ.AZN. 31. 13. 1. 2) 129

Şekil 3.11. Merzifon katolik (ermeni) kilisesi projesi (BOA. İ. AZN. 108.26.1) 140

Şekil 3.12. II. Bayezid külliyesi vaziyet planı 162

Şekil 3.13. II. Bayezid camisi planı 163

Şekil 3.14. II. Bayezid külliyesi vaziyet planı 168

Şekil 3.15. Gümüşhacıköy Köprülü Mehmet Paşa Camisi (F. Bayram'dan işlenerek) 192

Şekil 3.16. Hızır paşa camisi planı 197

Şekil 3.17. Hızır paşa külliyesi vaziyet planı 200

Şekil 3.18. Kara mustafa paşa camisi planı 204

Şekil 3.19. Kara mustafa paşa hamamı-planı 207

Şekil 3.20. Mehmet paşa camisi planı 210

Şekil 3.21. Mehmet Paşa Külliyesi-1908-1934 215

Şekil 3.22. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi 218

Şekil 3.23. Bimarhane (darüşşifa) planı 223

Şekil 3.24. Torumtay türbesi planı.....244

Şekil 3.25. Pir Şücaeddin İlyas Bey Türbesi (İ. Mutlu, Yüksel'den İşlenmiş hali).....247

Şekil 3.26. Şehzadeler türbesi.....250

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita **Sayfa**

Harita 3.1. Bayezid paşa camisi....34
Harita 3.2. Merzifon Eski Cami Konumu....40
Harita 3.3. Kilari Süleyman/Selim Ağa Camisi....50
Harita 3.4. Merzifon-Eski Hamamın Konumu....63
Harita 3.5. Ezine Pazar Hanı....88
Harita 3.6. Amasya Kalesi Konumu....109
Harita 3.7. Çengelbeli Karakolu, tahmini konumu....114
Harita 3.8. Merzifon Aya Varvara Kilisesi Konumu....116
Harita 3.9. Alçak Köprü Konumu....141
Harita 3.10. Durucasu Köprüsü-Taşova....147
Harita 3.11. Helkıs (Hükûmet) Köprüsü....151
Harita 3.12. II. Bayezid Camisi Konumu....159
Harita 3.13. II. Bayezid Külliyesi, Kaleden Genel Görünüş....161
Harita 3.14. Köprülü Mehmet Paşa Camisi Konumu....190
Harita 3.15. Hızır Paşa İmareti Konumu....196
Harita 3.16. Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi Konumu....202
Harita 3.17. Şeyh Hacı Hamza Nigari Türbesi Konumu....217
Harita 3.18. Bimarhane Konumu....222
Harita 3.19. Halifet Paşa Medresesi Konumu....230
Harita 3.20. Pir Şücaüddin İlyas Bey Türbesi Konumu....245
Harita 3.21. Şehzadeler Türbesi....249

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.	Sadaret
A.DVNS.MHM	Mühimme Defterleri
B	Receb
BCA	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziyelâhir
C.DH.	Cevdet Tasnifi Dahiliye
C.EV.	Cevdet Tasnifi Evkaf
Ca	Cemaziyelevvel
cm.	Santimetre
Çev.	Çeviren
d.	Defter
Ed.	Editör
H.	Hicri
HAT.	Hatt-ı Hümayun
Haz.	Hazırlayan
HPS.	Hapishaneler Müdiriyeti
İ.	İrade
Km	Kilometre
L	Şevval
M	Muharrem
m.	metre
M.	Miladi
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defter
MHM.	Muhasebe
MKT.	Mektubi
MVL.	Meclis-i Vala
N	Ramazan
R	Rebiyülâhir
R.	Rumi

Kısaltmalar	Açıklamalar
Ra	Rebiyülevvel
S	Safer
s.	Sayfa
SKVKBK	Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
Ş	Şaban
Ş.D.	Şura-yı Devlet
TŞS	Tokat Şer'iyye Sicili
vd.	ve diğerleri
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yy	Yüzyıl
Z	Zihicce
Za	Zilkade

1. GİRİŞ

Çalışmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Sınırları

Bu çalışmada Osmanlı dönemi imar faaliyetleri kapsamında değerlendirilen onarım konusu Amasya şehri ölçeğinde incelenmiştir. Onarım ile ilgili günümüze kadar yapılan çalışmalara bakıldığında araştırmaların merkezinde genellikle İstanbul'un yer aldığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte taşra ile ilgili çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan ve bir dönem şehzadelerin eğitim merkezi olması sebebiyle merkezi yönetim tarafından imar ve onarım faaliyetlerine önem verilmiş olması gereken Amasya, Osmanlı Devleti öncesi farklı dönemlerde inşa edilen çeşitli yapı türleriyle de bizlere zengin bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu çalışmamızda Amasya il sınırları dahilinde bulunan ve farklı dönemlerde inşa edilen yapılarda çeşitli sebeplerle meydana gelen hasarların Osmanlı dönemindeki onarım süreçleri çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmamızın temel dayanağını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler oluşturmaktadır. Arşiv belgeleri sanat eserlerinin inşa ve onarım süreçlerinin aydınlatılmasındaki rolüyle sanat tarihçileri için eşsiz bir kaynaktır. Şehir ölçeğinde günümüze kadar sanat tarihçileri tarafından yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak eserler, mimari, süsleme ve malzeme özellikleri vb. konular üzerinden değerlendirilmiştir. Taşra ile ilgili imar faaliyetlerine ilişkin arşiv destekli çalışmalar son yıllarda artmış olup her yeni çalışma biraz daha ayrıntılara inilmesini sağlamaktadır. Bu çalışma ile arşiv belgelerinden yararlanarak Osmanlı döneminde Amasya'da bulunan yapıların geçirdikleri onarımlar tespit edilmeye ve taşradaki onarım süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki arşiv belgelerindeki "*tamir"* kelimesinin yerini günümüz literatüründe *"onarım"* kelimesi almıştır. Araştırmamız ile yapıların nasıl onarıma muhtaç duruma geldikleri, onarım taleplerinin kimler tarafından ve nasıl yapıldığı, onarımların nitelik olarak çerçevesinin çizilmesinin ile projelendirme işleminin nasıl ve kimler tarafından yapıldığı, maliyetlerin nasıl karşılandığı ve onarımda hangi meslek gruplarının görev aldığı hususları tespit edilerek taşradaki onarım süreci tüm yönleriyle ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Yapılar özelinde arşiv belgeleri üzerinden yapılan tespitler ile eserlerin nerelerine, ne zaman, hangi müdahalelerin yapıldığı belirlenerek ilerleyen zamanlarda yapılacak restorasyonlar için yol gösterici bilgiler sunulmaktadır.

Çalışmamız Amasya ilinin günümüz idari taksimatı ile sınırlandırılmış olup zaman dilimi olarak bir sınırlandırmaya gidilmemiştir. Günümüz idari taksimatı ile sınırlı tutulmasının birinci nedeni Osmanlı dönemi Amasya Sancağı'nın sınırlarının oldukça geniş olmasıdır. Örneğin bugün Samsun iline bağlı olan *Havza*, *Ladik*, *Vezirköprü*, Çorum iline bağlı *Osmancık* ve *Mecitözü* ile Tokat iline bağlı *Erbaa* Osmanlı döneminde Amasya Sancağı'na bağlı birer kaza merkeziydi. İkinci sebep ise sancağa bağlı bazı yerlerin bazen bağlı olduğu idari merkezin değişmesidir. Örneğin Osmancık kazası, 16. yüzyılda Çorum Sancağına bağlı iken 17. yüzyılda Amaysa sancağına, 19. yüzyılın son çeyreğinde tekrar Çorum sancağına bağlanmıştır. Kaza veya nahiyelerin hangi tarihte nereye bağlı olduklarını takip etmek çok zor olacağından, günümüz Amasya il sınırlarında karar kılınmıştır.

Yöntem

Tez çalışmamızda konu belirlendikten sonra çalışmanın ilk adımı olarak geniş kapsamlı bir literatür taramasına başlanmıştır. Bu çerçevede Milli Kütüphane, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Dergipark başta olmaz üzere birçok veri tabanında aramalar yapılmıştır. Literatür taramasıyla eş zamanlı olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan belgelerin taraması ve tespiti yapılmıştır. Tarama işlemine arşivin internet sitesi (https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/) üzerinden başlanmış ilerleyen süreçte arşive gidilerek arşivin yerel ağı üzerinden araştırmalara devam edilmiş ayrıca internet ortamında görülen ancak çevrimiçi olarak alınamayan belgelerin yerinden temini yapılmıştır. İnternet sitesi üzerinden ve arşivin iç ağından ilk taramalar yapılırken "*Amasya, Merzifon, Gümüş, Hacıköy, Gümüşhacıköy, Göynücek, Hamamözü, Suluova* ve *Taşova*" gibi yerleşim yeri adlarıyla aramalar yapılmıştır. Arşiv taramasına başladığımız 2020 yılında arşivin internet sitesi üzerinden *"Amasya"* kelimesiyle yaptığımız ilk taramada Osmanlı Arşivinde 15.236 belge tespit edilmiştir. 01.12.2023 tarihinde yapılan sorgulamada da durumun değişmediği anlaşılmıştır. Arşivin iç ağında ise 2021 yılında yine aynı kelimeyle yaptığımız sorgulamada 18.565 adet kayıt tespit edilmiştir. Bu veriler arşivin internet sitesi ile iç ağı arasında yaklaşık

yüzde 18'lik bir fark olduğunu göstermektedir. Arşivin yerel ağı içerisinde yapılan taramalarda kelimenin ve sonuna *"%"* işareti eklenerek yapılan aramalarda 19.227 kayda ulaşılmış olup bu da kayıt sayısında yaklaşık yüzde üç buçuk artış olduğunu göstermektedir. Bu durumu arşivde görevli uzmanlara sorduğumuzda, yüzde işaretinin eklenmesiyle kayıt sayısının artmasındaki temel sebebin bahse konu işaretin kelime öncesine ve sonrasına gelen eklerin yerini karşılaması olduğunu ifade etmişlerdir. 2023 yılı Ekim ayı itibariyle arşivin internet sitesinden yapılan sorgulamada kayıt sayısının değişmediği ve 15.236 olarak kaldığı görülmüştür.

Yerleşim yeri isimleri ile yapılan taramaların sonuçları incelenerek onarıma ilişkin belgeler tespit edilmiştir. Belgelerin çoğunluğunun arşivin internet sitesinden temin edilebiliyor olması bizim için büyük bir kolaylık sağladı. Site üzerinden temin edilemeyen belgelerin temininde de arşiv çalışanlarının yardımıyla zorluk yaşanmamıştır. İnternet sitesi üzerinden ve arşivden bizzat temin edilen belgeler yapı bazında sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmalar yapıldıktan sonra belgelerin çevirisi yapılmaya başlanmıştır. Belgelerde okunamayan sözcükler *"..."* şeklince belirtilmiştir. Anlamını bilmediğimiz kelimeler için fiziki ve çevrimiçi birçok sözlükten yararlanılmıştır (Sami, 1317; Devellioğlu, 2006; http://lugatim.com; https://sozluk.gov.tr). Okunan belgelerde bazı kelimelerin karşılığı sözlüklerde tespit edilememiş ve bunun üzerine onarım konusunda daha önce yapılan çalışmalar taranarak kelimelerin karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Bazen de işin uygulamacıları olan ustalarla görüşülerek çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Örneğin Amasya Hapishane binasının keşif belgesinde ahşap malzeme adı altında geçen *tekleme ve çitleme* terimleri için Tokat'ta uzun yıllardır marangozluk yapan ustayla görüşülmüş ve terimlerin karşılıkları öğrenilmiştir. Rumi ve Hicri takvime göre yazılan tarihler Türk Tarih Kurumunun *https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/* isimli internet sitesi üzerinden Miladi Takvime çevrilmiştir.

Belgelerin okunması ve yayın taraması sonrasında onarım geçiren yapıların listesi belirlenmiştir. Her bir yapı için katalog oluşturularak arşiv belgeleri ve onarım kitabelerinde geçen onarım bilgileri kataloglara işlenmiştir. Bunun akabinde arşiv belgelerinde onarım kaydı olan yapıların günümüze ulaşıp ulaşmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan saha çalışmasıyla arşiv kayıtlarında onarım bilgisine ulaşılan yapılar yerinde incelenerek onarım izleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Kayıtlarda geçen onarımın yapı üzerinde izleri varsa bunlar görsellerle desteklenerek anlatılmıştır. Ancak arazi çalışmasında onarıma ilişkin

izlere ulaşmada karşımıza iki önemli sorun çıkmıştır. Bunlardan birincisi arşivde ve diğer kayıtlarda yapının onarım sürecine ilişkin bilgiler verilirken yapının hangi bölümlerinde tamir yapıldığına dâir net ifadelerin olmaması, ikincisi ise son dönemlerde yapılan restorasyonlarla yapıdaki onarım izlerinin kaybolmasıdır. Arşivde onarım kaydı bulunan ancak günümüze ulaşamayan yapıların yayınlar üzerinden tanımları yapılarak onarım süreçlerine ilişkin arşivde geçen bilgiler değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamız, "Giriş", "Amasya'nın Coğrafyası ve Tarihi", "Amasya'da Osmanlı Döneminde Onarım Geçiren Yapılar", "Değerlendirme" ve "Sonuç" olmak üzere beş başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümü, tezin konusunu, amacını, sınırlarını, yöntemini ve kaynak değerlendirmesini içermektedir. Kaynak değerlendirme kısmında arşiv belgelerinin yanı sıra yapılan bilimsel çalışmalar tanıtılarak, çalışmamız açısından önemlerine vurgu yapılmıştır. İkinci bölümde Amasya'nın coğrafyası ve tarihçesi ile ilgili bilgiler verilerek, tarihsel süreç içerisinde yapıların konumu üzerinden şehrin gelişimi anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü katalog kısmıdır. Bu bölümde onarım kaydı bulunan yapılar, alfabetik sıraya göre sıralanarak, günümüze ulaşanların kısa fiziki tanımları yapıldıktan sonra onarıma ilişkin kayıtlara yer verilmiştir. Günümüze ulaşamayan yapılar arşiv belgeleri veya yayınlar üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölüm olan değerlendirme bölümünde, onarım süreci ve bu süreçte yapılan işlemler detaylı olarak tahlil edilmiştir. Bu çerçevede onarımların sebepleri, onarım taleplerinin kimler tarafından hangi makamlara yapıldığı, taleplerin nasıl değerlendirildiği, keşif defterlerinin kimler tarafından ve nasıl hazırlandığı, onarımın finansmanının nasıl sağlandığı, hangi meslek gruplarının görev aldığı ve onarımın hangi usullerle gerçekleştiği konuları üzerinden Amasya ilinde onarım sürecinin organizasyon yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde, elde edilen bilgilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Konuyla İlgili Kaynaklar

Çalışma kapsamında yararlandığımız kaynaklar birincil ve ikincil kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Birincil kaynaklar içerisinde arşiv belgelerini ve kitabeleri, ikincil kaynaklar içerisinde ise günümüze kadar yapılmış araştırma ve yayınları sıralayabiliriz.

Birincil Kaynaklar

Çalışmamızın dayanağını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren yazışmaların arşivlenmesine ve korunmasına büyük önem verilmiştir. Belgelerin tanzim ediliş şekli, her kademedeki yazışmaların deftere kaydedilmesi ile belgelerin korunmasına ve tasnif edilmesine yönelik çıkarılan emirler ve nizamnameler bu durumun açık göstergesidir (Türe & Kaynar, 2017, s. 3). Ancak devletin ilk başkenti olan Bursa'daki arşivin Timur tarafından yok edildiği düşünülmektedir. Bu sebeple bu döneme ilişkin çok az sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Fetihten sonra İstanbul'un başkent olmasıyla Yedikule, evrak mahzeni olarak kullanılmıştır. Daha sonra arşivler Atmeydanı'na ve oradan da Topkapı Sarayı Hazine-i Amire ve Enderun-ı Hümayun'a taşınmıştır (Demirbaş, ve diğerleri, 1999, s. 5). III. Ahmet döneminden sonra eski başkent Edirne'de bulunan önemli belgeler de buraya nakledilmiştir (Türe & Kaynar, 2017, s. 5). Devletin kuruluş yıllarından Tanzimat dönemine kadar farklı türde belgelerin muhafaza edildiği Topkapı Sarayı'nda Hazine-i Amire'nin ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmesinden dolayı Maliye Evrakı Sultanahmet Meydanındaki Çadır Mehterleri Kışlası'na aktarılmıştır (Demirbaş, ve diğerleri, 1999, s. 6). Osmanlı bürokrasisinde yaşanan değişimlerle birlikte bugünkü İstanbul Valiliği'nin bulunduğu alanda Babıali kurumu oluşmuştur. Babıali'nin bürokrasinin merkezi haline gelmesi ve Topkapı Sarayı ile aradaki mesafenin fazla olmasından dolayı arşive ulaşımda güçlük yaşanmıştır. Bu sebeple 1785 yılında sadrazam sarayı bahçesinde bulunan kargir binanın arviş olarak tahsisine karar kılınmıştır (Demirbaş, ve diğerleri, 1999, s. 8-9).

19. Yüzyılın başından itibaren evrakların modern yöntemlerle tasnifi ve korunmasına yönelik çalışmalar başlatılmış ve Mustafa Reşit Paşa'nın girişimleri neticesinde 09.11.1846 tarihli padişah iradesiyle Defterhane ve Babıali civarında çevresinde farklı binalarda bulunan arşivin tek çatı altında toplanması için önemli bir adım atılmıştır. Yapılacak arşiv binasının Babıali içerisinde bir yere Avrupa'daki örneklere benzer biçimde kütüphane şeklinde inşa edilmesi istenmiştir. (Demirbaş, ve diğerleri, 1999, s. 11). Binanın projesi İsviçreli mimar Gaspare Trajano Fossati'ye yaptırılmıştır (Eyice, 1996, s. 171). Başlangıçta tek katlı olarak projelendirilen bina rutubet korkusu ve daha fazla mekâna ihtiyaç duyulması sebebiyle iki katlı olarak inşa edilmiştir (Türe & Kaynar, 2017, s. 11). İnşasından 2013 yılına kadar söz konusu binada bulunan Osmanlı arşiv belgeleri 2013 yılında Kağıthane'de İmrahor Caddesi

Sadabad Mevkii olarak bilinen alanda inşa edilen Osmanlı Arşivi Külliyesi ismiyle bilinen yapı topluluğuna taşınmıştır. Cumhuriyet döneminde Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı olan kurum 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ismini almıştır.

Osmanlı arşivleri sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil aynı zamanda Balkanlarda, Arap yarımadasında Karadeniz'in kuzeyinde bulunan devletlerin de son beş-altı yüzyıllık tarihlerinin ana kaynağını oluşturmaktadır (İnalcık, 1986, s. 39). Çalışmamız çerçevesinde yaklaşık 200 gömlekte 400 belge ele alınarak çevirisi yapılmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmamızda yararlandığımız fonlara ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Ahkam Defterleri (Fon Kodu: A. (DVNS.AHK.)

Divan (Beylikçi) Beylikçi Kalemi defterleri içerisinde bulunan ahkam defterleri, Divan-ı Hümayunda çıkan hükümlerin kaydının tutulduğu defterlerdir. Çalışmamız kapsamında Sivas Ahkam Defterlerinden (fon kodu: A. DVNS. AHK. SS.d.) yararlanılmıştır.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: AE.)

Kütüphaneci, tarihçi ve edebiyat araştırmacısı olan Ali Emiri Efendi başkanlığında 1920 – 1924 yılları arasında gerçekleştirilen tasnif çalışmalarından dolayı Ali Emiri Tasnifi ismi verilmiştir. Oldukça geniş bir zaman aralığını kapsayan tasnif içerisinde Beylikler döneminden başlayarak Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan belgeler yer almaktadır. Tarihi vesikalar padişahların saltanat süreleri temelinde tasnif edilmiştir. Ancak padişahları kronolojik olarak sıralansa da bir padişah dönemindeki belgeler kendi içerisinde tam olarak kronolojik sıralamaya tabi tutulmamıştır (Türe & Kaynar, 2017, s. 266). Ali Emiri tasnifi içerisinde birçok konuda belge bulunmakla birlikte inşa ve tamir gibi konularda belge bulunması çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Araştırmamız çerçevesinde tasnif içerisinde bulunan belgelerden faydalanılmıştır.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (Fon Kodu: BEO.)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sadaret makamının, bakanlıklar ve taşradaki resmi ve sivil şahıslarla yaptığı bütün resmi yazışmaların tanzim ve takip edildiği birim Bâb-ı Âlî Evrak Odası olmuştur. H. 24 Şevval 1277 / M. 5 Mayıs 1861 tarihli biz nizamname ile kurulan bu

birim yazışmaların özetini ve tıpkı kayıtlarını içerisinde barındırmaktadır. (Aytaç, 2013, s. 2), (Türe & Kaynar, 2017, s. 119). Çalışmamız kapsamında tasnif içerisinde bulunan belgeler tespit edilerek kullanılmıştır.

Bab-ı Asafi Defterleri Tasnifi (Fon KoduA.DVN.)

Merkez teşkilatının büyük dairelerinden olan Bab-ı Asafinin günümüze ulaşan defterleri dört ayrı fonda tasnif edilmiştir (Türe & Kaynar, 2017, s. 21). Çalışmamız çerçevesinde bu tasnifin alt fonlarında yer alan mühimme defterlerinden faydalanılmıştır.

Dahiliye Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: DH.)

İsmini bugünkü İçişleri Bakanlığı'nın karşılığı olarak niteleyebileceğimiz Dahiliye Nezareti'nden alan tasnifte çok sayıda alt fon bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında aşağıdaki alt fonlardan yararlanılmıştır.

Mektubi Kalemi Belgeleri (Fon kodu: DH. MKT): Dahiliye Nezaretinin diğer nezaretlerle ve vilayetlerle olan yazışmalarını kapsamaktadır (Türe & Kaynar, 2017, s. 226). Çalışmada yararlandığımız bu fon içerisinde 1868-1916 yılları arasında oluşturulmuş 288.208 adet belge bulunmaktadır.

Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdiriyeti Belgeleri (Fon kodu: DH.MB..HPS.): 1911 yılında Dahiliye Nezaretine bağlı olarak Hapishaneler İdaresi kurulmuş olup bir süre sonra taşrada yer alan hükûmet konaklarının inşaat ve tamirat gibi işlemleri de bu kuruma devredilerek "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi" ismi verilmiştir (Türe & Kaynar, 2017, s. 225). İçerisinde 14.243 belgenin bulunduğu fondan çalışmamız kapsamında yararlanılmıştır.

Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Islahat (Fon kodu: DH. TMIK.S.): Bu komisyon ıslahat hareketlerini hızlandırmak üzere 1894 yılında kurulmuştur. Bu fon içerisinde yer alan belgeler, Rumeli ve Anadolu'daki ıslahat çalışmaları ve özellikle de Anadolu Vilayeti Müfettişi Şakir Paşa'nın kontrolü altındaki ıslahat faaliyetlerine ilişkindir (Türe & Kaynar, 2017, s. 228). Toplamda 5.969 belgenin bulunduğu bu fondan çalışmamız çerçevesinde yararlanılmıştır.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: HAT.)

Padişahların kendi el yazıları ile yazdıkları emirlere verilen isim olan hatt-ı hümayun, sadrazamların konuları padişaha sundukları telhis kağıdının üzerine yazılabildiği gibi doğrudan boş kâğıda da yazılmıştır. Boş kâğıda padişah tarafından yazılan emirler için "beyaz üzerine hatt-ı hümayun" tabiri kullanılmıştır. Hatt-ı hümayunlar 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar padişahın emir ve onay niteliğini taşıyan tek belge olmuştur. 1832 tarihinden itibaren ise padişah emrini tebliğ niteliğinde Mabeyn başkatibi tarafından kaleme alınan "irade" türü belge görülmektedir. Hatt-ı hümayun tasnifi belgeleri Amedi Kaleminin evrakı olan hatt-ı hümayunların toplanmasıyla oluşmuştur. Bu tasnif, Kanuni Sultan Süleyman döneminden II. Abdülhamid devri sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır (Türe & Kaynar, 2017, s. 269). Bu fon içerisinde 1667 dosyada yer alan belge sayısı 108.265'tir. Çalışmamız kapsamında bu tasnifte yer alan belgelerden yararlanılmıştır.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: İE.)

1924–1926 yılları arasında başmemur unvanlı İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığında bir heyet tarafından yapılan tasnif çalışmasıdır. Bu tasnifte yer alan belgeler, adliye, askeriye, bahriye, dahiliye, darbhane, defter-i atika, saray mesalihi, hariciye, hatt-ı hümayun gibi alt fonlarda tarihlerine göre sıralanmıştır (Türe & Kaynar, 2017, s. 267). Söz konusu tasnifte 1426-1873 yılları arasına tarihlenen 47.052 belge bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında hatt-ı hümayun fonunda yer alan belgeler kullanılmıştır.

İradeler (Fon Kodu: İ.)

İrade-i seniyye ve irade-i şahane olarak da bilinen iradeler sadrazam tarafından padişaha sunulan arz tezkiresine istinaden padişahın yazılı ve sözlü emrinin Mabeyn kâtibi tarafından tezkirenin üzerine yazılmasıyla ortaya çıkmıştır (Türe & Kaynar, 2017, s. 187). 1832 yılına kadar padişahın bir konu hakkındaki görüşü alınmak istendiğinde sadrazam tarafından konuyu ana hatlarıyla özetleyen "telhis" sunulur ve padişah evrakı okuyup konu hakkındaki görüşü üzerine kendi el yazısıyla not olarak yazardı. Bu süreç sonucunda ortaya çıkan belgeye hatt-ı hümayun denmiştir. Fakat ilk defa 1832 yılında sadrazamın telhisine Mabeyn başkatibi tarafından cevap verilmesiyle irade örneği ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu tarihten itibaren telhisler tamamen arz tezkiresine dönüşmemiş olup 1834 yılına kadar iki

usul birlikte görülmektedir. 1834 tarihinden itibaren ise telhis yerini tamamen arz tezkiresine bırakmıştır (Kütükoğlu, 1991, s. 439). Osmanlı arşivinde bulunan iradeler 1255 – 1309 Yılları İradeleri, 1310 – 1334 Yılları İradeleri, Dosya Usulü İradeler, Eyalat-ı Mümtaze İradeleri ve Mesail-i Mühimme İradeleri olmak üzere beş bölümde sınıflanmıştır (Türe & Kaynar, 2017, s. 187-189). Çalışmamız kapsamında 1255 – 1309 Yılları İradeleri ile 1310 – 1334 Yılları İradeleri içerisinden dahiliye, meclis-i vala, şura-yı devlet ve evkaf tasniflerinde yer alan belgelerden yararlanılmıştır.

Maarif Nezareti Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: MF.)

Osmanlı Devleti'nde Tanzimatla birlikte birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da köklü değişiklikler yapılmış ve günümüz bakanlıklarının karşılığı olarak değerlendirebileceğimiz nezaretler ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 1845 yılınca ilk Maarif Meclisi oluşturulmuş 1857 yılında ise Maarif Nezareti kurulmuştur (Türe & Kaynar, 2017, s. 255). Çalışmamız kapsamında söz konusu bakanlığın yazışmalarının bulunduğu tasnifte Mektubi Kalemi alt tasnifinde yer alan belgelerden faydalanılmıştır.

Maliyeden Müdevver Defterler (Fon Kodu: MAD.d)

Maliye kalemlerine ait çeşitli defterlerden ve arazi tahriri, yeniçeri, saray, mevacib gibi konuları kapsayan kayıtların tutulduğu defterlerden oluşmaktadır. Maliye Bakanlığı bünyesinde bulunan bu defterler 1945 yılında arşive devredilmiştir (Türe & Kaynar, 2017, s. 153). 23.928 defterden oluşan bu fondan çalışmamızda faydalanılmıştır.

Maliye Nezareti Defterleri (Fon Kodu: ML.)

Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık kurumunun yerini 1841 yılında Maliye Nezareti'nin aldığı ifade edilmektedir (Kütükoğlu, 1994, s. 95). Bu tasnifin Mektubi Kalemi Defterleri isimli alt fonunda yer alan ve mali konulara ilişkin merkez ve taşra teşkilatında yapılan yazışmaların bulunduğu belgelerden çalışmamız kapsamında yararlanılmıştır (Türe & Kaynar, 2017, s. 144).

Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri (Fon Kodu: MVL.)

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye, 24 Mart 1838'de devlet teşkilatında Tanzimat çerçevesinde reformların tesbiti ve uygulamaların takip edilmesi amacıyla oluşturulan yüksek yasama ve yargı organıdır (Akyıldız, 2003, s. 250). Bu kurumun yasama ve yargı görevlerinin bir kısmını üzerine almasıyla Osmanlı'da güçler ayrılığına yönelik önemli bir adım atılmıştır (Gedik & Öz, 2020, s. 1639). Bu fonda bulunan belgelerde alt kademedeki devlet memurlarının atamasına, görevden alınmasına, bina tamirine, arazi anlaşmazlıklarına, veraset meselelerine ve mülki taksimatla ilgili gibi tali konulara ait evraklar mevcuttur (Yaşar, 2008, s. 200).

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: C.)

Maliye Bakanlığı deposunda bulunan bir miktar belgenin 1931 yılında ihmal veya kasıt ile Bulgaristan'a satılması üzerine 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuş ve söz konusu heyetin başkanlığına Muallim Cevdet getirilmiştir. Muallim Cevdet dışında Kilisli Muallim Rıfat ve emekli bazı devlet memurları da bu heyette yer almışlardır. Muallim Cevdet, 1935 yılında heyetten istifa etmiş ancak tasnif işlemi 1937 yılına kadar devam etmiştir. "Cevdet Tasnifi" adı verilen bu tasnif çalışmasıyla bitlikte belgeler konularına göre tasnif edilmiştir (Türe & Kaynar, 2017, s. 268).

Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri (Fon Kodu: A.MKT)

Bu fonda yer alan belgeler iki grupta toplanmıştır. Bunlardan birisi Sadaret'in İstanbul'daki nezaret ve daireler ile yaptığı yazışmalar diğeri ise taşrada bulunan mülki, askeri, adli her türlü makama yazılan veya bu makamlardan gelen belgelerdir. Bu fonda yer alan belgeler 1840-1892 yılları arasını kapsamaktadır (Türe & Kaynar, 2017, s. 193). Çalışmamız kapsamında Nezaret ve Devair Belgeleri, Mühimme Odası (Kalemi) Belgeleri, Meclis-i Vala Belgeleri ve Umum Vilayet Belgeleri başlığı altındaki fonlardan yararlanılmıştır.

Şer'iyye/Kadı Sicilleri/Meşihat (Fon Kodu: MŞH.ŞSC.d)

Araştırmamızda önemli yer tutan birinci el kaynaklardan birisi de kadılar veya kadı naipleri tarafından tutulan ve *kadı sicilleri, mahkeme kayıtları, sicillat-ı şer'iyye* ismiyle de bilinen kadı sicilleridir (Uğur, 2010, s. 8). Kadılar, Osmanlı Devleti'nde insanlar arasındaki

anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan bir hâkim ve bir adliye memuru olmalarının yanında merkezi idarenin görevinin yüklediği idari, askeri, mali gibi birçok alanda görev yürütmüşlerdir (Türe & Kaynar, 2017, s. 155-156). Söz konusu sicil defterleri içerisinden tez çalışmalarında ve diğer bilimsel yayınlarda çevirisi yapılanlar taranarak onarım kayıtlarına ilişkin hükümler tespit edilmiş ve kontrolleri yapılarak çalışmamızda kullanılmıştır.

Şura-yı Devlet Belgeleri (Fon Kodu: ŞD.)

Şura-yı Devlet, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kurumunun feshedilmesinden sonra 1868 yılında idari yargı ve danışma organı olarak kurulmuştur. Kanun ve nizamname hazırlıkları yapmak, hükümetle şahıslar arasındaki davalara bakmak, kanunları yorumlamak, devlet memurlarını yargılamak ve mülki işleri incelemek Şura-yı Devletin görevleri arasındadır (Akyıldız, 2010, s. 236).

Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri (TS. MA. d.)

Bu fon Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan defterlerin dijital ortama aktarılan özetlerinden ve görüntülerinden oluşmaktadır (Türe & Kaynar, 2017, s. 157). Çalışmamız çerçevesinde söz konusu belgelerden faydalanılmıştır.

Topkapı Sarayı Arşivi Belgeleri (TS. MA. e.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde 82.550 belge bulunmakta olup, çalışmamız kapsamında bu belgelerden yararlanılmıştır.

Yıldız Tasnifi Belgeleri (Fon Kodu: Y.)

Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Yıldız Sarayı'nda toplanan belge, defter ve gazetelerden oluşan tasniftir. Yıldız Sarayı, Sultan Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatında padişahın ikamet ettiği yerden ziyade devlet yönetiminin merkezi haline gelmesi sebebiyle büyük bir arşiv oluşmuştur. 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini takiben Yıldız arşivi Harbiye Nezaretine yani bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasına taşınmıştır. Söz konusu arşiv Ali Galip Bey'in başkanlığını yaptığı "Tedkik-i Evrak Komisyonu" tarafından incelendikten sonra resmi ve hususi evrak Babıali'ye gönderilmiştir.

Kitap, albüm ve jurnaller ise Maarif-i Umumiye Nezaretine teslim edilmiş olup bunlar halen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Babıali'ye gönderilen Yıldız evrakı farklı dönemlerde oluşturulan komisyonlarca belgelerin içeriğine ve tarih esasına göre tasnife tabi tutulmuştur (Türe & Kaynar, 2017, s. 136). Çalışmamız kapsamında Yıldız Evrakı ve Mütenevvi Maruzat fonlarında yer alan belgeler kullanılmıştır.

Çalışmamız kapsamında yukarıda belirttiğimiz fonlardan yararlanılmıştır. Osmanlı arşivinde bunların dışında birçok fon bulunmakla birlikte bizim onarıma ilişkin tespitimiz olmadığından onların açıklaması yapılmamıştır.

İkincil Kaynaklar

Amasya yapılarıyla ilgili günümüze kadar arşiv belgelerinin kullanıldığı yayınlar genellikle bir yapıya veya yapı türlerine ilişkin çalışmalardır. Arşiv belgelerine, kitabelere, vakfiyelere ve kadı sicili gibi doğrudan birincil kaynaklara dayalı doğrudan onarımı konu alan bir çalışmanın olmaması çalışmamız için önemli bir sebep oluşturmuştur. Bundan önce yapılan münferit araştırmalar çalışmamızı pekiştirir mahiyettedir.

Amasya ilindeki mimari eserler ve onarımlarına ilişkin ilk kaynak Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi'nin "*Amasya Tarihi*" isimli çalışmasıdır. Hüsâmeddin efendi, kendisinden önce Amasya tarihine ilişkin yapılan çalışmaları yetersiz görmüş ve daha sağlıklı bilgilere erişmek için İstanbul'a giderek Fatih, Bayezid, Süleyman, Şehzade, Ayasofya, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Ragıp Paşa, Carullah Efendi, Nur-ı Osmaniye, Molla Murad, Aşir Efendi, Hamidiye, Laleli Kütüphanesi ve Esad Efendi kütüphanelerinde araştırmalar yapmıştır. Amasya'da Abdullatif Efendi Kütüphanesi'nde incelediği eserlerin yanında, şehirde bulunduğu sırada birçok kişiyle görüşmeler yaparak evlerinde bulunan eski kitapları, defterleri, beratları, icazetnameleri ve çeşitli evrakları incelemiştir. Bunların yanında yazar özellikle Amasya şer'iyye sicilleri üzerine detaylı çözümlemeler yapmıştır (Yaşar A. , 2022, s. 37). Yazarın çalışma hayatı süresince birçok şehirden ve kütüphaneden topladığı malzemenin değerlendirilmesiyle ortaya çıkan 12 ciltlik Amasya Tarihi isimli çalışmanın sadece dört cildi yazarın yaşadığı dönemde eski harflerle yayımlanabilmiştir (Akpınar, 1991, s. 6; Yaşar, Amasya Tarihi, 2008). Eserin tüm ciltleri 2022 yılında Amasya Belediyesi tarafından yayınlanmıştır (Yaşar A. , Amasya Tarihi, 2022). Söz konusu çalışma Selçuklu ve Osmanlı dönemini kapsayan önemli şehir tarihlerinden birisidir. Eserin birinci

cildinde Amasya şehrinin coğrafi konumu, fiziki durumu, yerleşim yerlerinin isimleri, kuruluşlarından itibaren mahalleleri, kaleleri, camileri, medreseleri, türbeleri, sarayları ve çarşısı anlatılmıştır. Anlatımlarda yapıların geçirdiği onarımlara ilişkin bilgiler de verilmiş, ancak bu bilgilerin hangi kaynaklara dayandığı belirtilmemiştir. Kuvvetle muhtemel bu bilgiler yazarın incelemiş olduğu Amasya kadı sicilleri ve diğer arşiv belgelerinde rastladığı bilgilere dayanılarak verilmiştir. Fakat onarıma ilişkin verilen bilgiler genellikle tarihle sınırlı olup, onarımın mahiyetine ilişkin detaylı bilgiler vermemektedir.

Albert Gabriel'in (1934) yayınladığı "*Les Monuments Turcs d'Anatolie*" adlı eseri Amasya'daki tarihi eserlerle ilgili bilgi vermesinin yanında eserlerin o dönemdeki durumunu gösteren fotoğraf ve plan çizimleriyle eserler üzerinde onarım izlerini takip etmede ayrı bir önem arz etmektedir.

Ahmet Demiray'ın (1954) *"Resimli Amasya Tarihi"* isimli çalışması şehirde ilk yerleşim yerlerinden cumhuriyet dönemine kadar Amasya tarihi ve tarihi eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Eserde kullanılan fotoğraflar 1950'li yıllarda yapıların durumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Muzaffer Erdoğan'ın (1968) *"Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri"* konulu çalışmasında Afyon, Akşehir, Ankara, Antakya, Balıkesir, Bolu, Bursa, İçel, Konya, Manisa, Niğde'de bulunan bazı eserler birlikte Amasya'da bulunan II. Bayezid Camisi'nin onarımına ilişkin bir belgeden özet olarak bahsedilmiş, Sonisa'da (Taşova) bulunan ancak günümüze ulaşmayan Hüseyin Ağa Camisi ve medresesinin geçirdikleri onarımlara ilişkin ise birer belgenin çevirisi verilmiş, fakat herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Amasya ile ilgili yapılan bir diğer çalışma Emre Kolay'ın (2013) "*Amasya İl Merkezinde Geç Dönem Kamu Yapıları (1848-1947)*" konulu yüksek lisans çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada Amasya Hükümet Konağı, Saat Kulesi, Belediye Eski Binası, Kılıçarslan Mektebi, Adliye Eski Binası ve Amasya İstasyon Binası ele alınmıştır. Katalog kısmında yapılar tanımlanırken Amasya Hükümet Konağı'nın onarımlarına da değinilmiş ancak detaylandırılmamıştır. Çalışmada Başkanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgelere atıf yapılarak onarımlara ilişkin bilgiler verilmesi önem arz etmektedir. Fakat çalışma çerçevesinde onarıma ilişkin detaylı bir inceleme yapılmamıştır.

Mustafa Çağhan Keskin'in (2017) "*Osmanlı Vilâyet-i Rûm'unun İnşası Baniler-Vakıflar-Mimari Aktörler: Yörgüç Paşa Ailesi'nin Mimari Etkinliği (1429-1494)"* isimli doktora çalışmasında; II. Murad döneminden itibaren Vilayet-i Rum diye bilinen Amasya çevresini (Çorum, Samsun, Ordu ve Tokat) yöneten Yörgüç Paşa ve ailesinin baniliğinde inşa edilen eserler ele alınmıştır. Amasya İl sınırları içerisinden Yörgüç Paşa İmareti, Hızır Paşa İmareti, Mehmet Paşa Camisi ve Tabhanesi, Şahbula Hatun Mescidi, Gümüş Yörgüç (Rüstem) Paşa Camisi, Şahbula Hatun Mektebi, Hızır Paşa Mektebi, Yörgüç Paşa Medresesi, Sonusa/Uluköy Terabya Medresesi, Mehmet Paşa Medresesi, Yörgüç Paşa Külliyesi Matbahı, Hızır Paşa Külliyesi Matbahı, Mehmet Paşa Külliyesi Matbahı, Şahbula Hatun Çeşmesi, Hızır Paşa Külliyesi Çeşmesi, Mehmed Paşa Külliyesi Anonim Çeşme, Yörgüç Paşa Türbesi, Hızır Paşa Türbesi, Hızır Paşa Tekkesi, Habib Karamani Tekkesi, Yörgüç Paşa Hamamı, Gümüş Yörgüç Paşa Hamamı, Mustafa Bey Hamamı, Hızır Paşa/Sümbül Hamamı, Yörgüç Paşa Hanı, Hızır Paşa Hanı, Yörgüç Paşa Su Dolabı, Hızır Paşa ve Mehmet Paşa Değirmeni çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmada yapıların tek tek ele alınmasının yanında arşiv belgeleriyle desteklenmesi ve dönemin mimarlık ortamına ilişkin değerlendirmeler sunması bakımından önemli bir çalışmadır. Çalışma içerisinde yapıların geçirmiş olduğu onarımlara ilişkin bilgilere de verilmiştir. Ancak genel olarak onarım konusu birkaç cümle ile ifade edilmiş ve detaylı bilgiler verilmemiştir.

Ali Tuzcu'nun (2007) "*Seyahatnamelerde Amasya*" isimli kitabında; ilk çağlardan Cumhuriyet dönemine kadar Amasya'yı ele alan seyahatnameler incelenmiştir. Çalışma, Amasya'ya ilişkin seyahatnamelerin bir kaynakta toplanması ve yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesi bakımından dikkate değerdir. Yapıların seyahat tarihleri itibariyle durumlarının ortaya konulması onarıma ilişkin kayıtları desteklemek bakımından önemlidir.

Elif Nur Dönmezgüç'ün (2023) "*Belgelerle Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi*" isimli yüksek lisans tez çalışmasında külliyenin bütün birimlerinin tanımlamaları yapılmasının yanında arşiv belgeleriyle yapının inşa ve onarım süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Ancak onarıma ilişkin bazı belgelerin sadece arşiv özetleri verilmiş olup detaylı bir değerlendirme yapılmamıştır. Ayrıca 16. Yüzyılın son çeyreği deprem sonrasında yapının geçirmiş olduğu büyük onarım değerlendirmeye alınmamıştır.

Amasya şehir merkezinin yanında ilçe ölçeğinde yapılan çalışmalardan Fahriye Bayram'ın (1994) "*Amasya'nın Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesindeki Türk Devri Mimarlık*

Eserleri"ni konu alan yüksek lisans çalışmasında Gümüşhacıköy ilçe merkezinde ve Gümüş nahiyesinde yer alan eserler katalog sisteminde tanımlandıktan sonra plan, süsleme ve malzeme teknik açısından ele alınarak değerlendirilmiştir.

Murat Çerkez'in (2005), *"Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri"* başlıklı doktora tezi, Merzifon ilçe merkezinde yer alan mimari eserleri ele alan önemli bir çalışmadır. Söz konusu çalışmada eserlerin, yapı türlerine göre gruplara ayrılarak detaylı tanımlamaları yapıldıktan sonra değerlendirme ve karşılaştırmalarla yapıların Türk Sanatı içerisindeki konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Onarıma ilişkin bilgi verilmekle birlikte detaylı değerlendirme yapılmamıştır.

Türkiye'de günümüze kadar onarım faaliyetlerine ilişkin yapılan geniş kapsamlı ve detaylı çalışmalar birçok alanda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'na beş asırdan fazla bir süre başkentlik yapan İstanbul ile sınırlı kalmıştır. Mimari eserlerin onarımına dâir geniş kapsamlı ilk çalışmalardan birisi Emre Madran'ın (1996) *"The Organization Of The Field Of Restoration In The Ottoman Empire: 16th-18th Centuries"* konulu doktora tez çalışmasıdır. Bu çalışmada imparatorluğun 16.-18. yüzyıllar arasındaki mimarlık teşkilatlanması ve onarım hususu ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada yapıların onarım süreçleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Onarımı gerektiren sebeplere farklı açılardan yaklaşılırken, sebepler arasında fiziksel etkilerin yanında bilinçsizliğin, aşırı tutuculuğun ve ekonomik sorunların önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Eserlerin harap olma sebeplerinin sıralandığı olumsuz sebeplerin yanında korunmalarını sağlayan pozitif etkiler de ele alınmıştır. Araştırmada değinilen önemli bir başlık da vakıfların eserlerin onarımlarındaki rolü olmuştur. Bahse konu tez, onarım sürecinin ve unsurlarının geniş bir şekilde ele alınması bakımından önemli bir kaynaktır.

İstanbul ile sınırlı çalışmalardan birisi de Ayşe Üstün'ün (2000) *"Osmanlı Arşivindeki İstanbul Câmi ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler"* konulu doktora tez çalışmasıdır. Bu çalışma sultan, valide sultan, sultan eşleri, kızları, şehzadeleri ve sadrazamlarının baniliklerini üstlendikleri camiler ile defnedildikleri türbelerle sınırlandırılmıştır. Osmanlı arşivinden temin edilen belgeler ve defterlerin transkripsiyonu yapılarak yapıların geçirmiş olduğu onarımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın değerlendirme kısmında eserlerin onarım gören yerleri, onarımda kullanılan inşa ve süsleme malzemeleri, tamirde görev alan usta ve işçi grupları ile ölçü birimlerine ilişkin önemli bilgiler verilmiştir.

Onarımlarla ilgili geniş kapsamlı diğer bir kaynak "*1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları*" isimli kitaptır (Mazlum, 2011) . Yazar, 2001 yılında tamamladığı "*Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*" isimli doktora tez çalışmasının kitaplaştırılmış hali olan, söz konusu çalışmada son derece büyük bir yıkıma sebep olan 1766 depremini ve deprem sonrasında yapılan onarımları ele almıştır. Araştırmacı, depremin meydana geldiği dönemde İstanbul'un nüfusu başta olmak üzere şehrin sorunlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Deprem olduktan sonra dönem kaynakları üzerinden İstanbul'da özellikle Tarihi Yarımada'daki yıkımın boyutlarını ve bu denli yıkıma nelerin sebep olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bu yıkım sonrasında onarım çalışmalarında önceliğin hangi yapı gruplarına verildiğini ve ne şekilde hareket edildiğine dair bilgiler vermiştir. Yazar, afet sırasında çok sayıda yapı zarar gördüğünden ve tüm arşiv kaydını aynı anda ele alamayacağından çalışmasını dönem itibariyle tarihi yapı değeri taşıyan Fatih Medreseleri, Davut Paşa, Atik Ali Paşa (Çemberlitaş) ve Sultan Ahmet Külliyeleri ile sınırlandırmıştır. 18. yüzyılın genel niteliklerinin sıralandığı kitapta onarımların gerekçeleri, müdahalelerin planlanması ve müdahale türleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca onarımda görev alan ustalar ve işçiler, kullanılan aletler ve malzemeler ile onarımların maliyetlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mazlum'un bu çalışması belli başlı yapılar üzerinden onarımın tüm aşamalarını ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Sevil Derin'in (2017) *"İstanbul Camilerinde Osmanlı Dönemi Onarımları (Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Dönemi Camileri)"* konulu doktora tezi İstanbul'daki yapıların onarımına ilişkin bir başka çalışmadır. Bahse konu tez kapsamında ismi geçen üç padişah döneminde onarım geçiren camilerden günümüze ulaşanlar ele alınmıştır. Arşiv belgelerinin esas alındığı çalışmanın katalog kısmında yapının genel tanımından sonra onarıma ilişkin müdahalelere yer verilmiştir. Değerlendirme bölümünde onarım işlerinin organizasyonu, onarımda görev alan meslek grupları, onarımda kullanılan malzemeler ve onarımın mali yönü ele alınmıştır. Çalışmadan onarıma ilişkin kavramlar ve malzeme isimlerinin karşılaştırılması yönüyle yararlanılmıştır.

Bu noktaya kadar ele aldığımız kaynaklar İstanbul merkezli geniş kapsamlı çalışmalardı. Taşrada ise onarım konusunda geniş kapsamlı olarak değerlendirebileceğimiz ilk çalışmalardan birisi Zeki Atçeken'in (1998) *"Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması"* isimli kitabıdır. Yayın, Konya Şer'iyye sicil kayıtları esas

alınarak, tapu tahrir ve vakıf kayıtları ile desteklenerek hazırlanmıştır. Yazar çalışmayı, bazı tarihçilerin Osmanlı döneminde özellikle Konya'da bulunan Selçuklu eserlerinin bakım ve onarımı için gerekli özenin bilinçli olarak gösterilmediği şeklindeki iddialarının gerçeklik paylarının olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yaptığını ifade etmiştir. Bu çerçevede yukarıda adı geçen arşiv kayıtlarında onarım bilgisi bulunan Selçuklu dönemi yapıları tek tek ele alınarak eserlerin mimari özelliklerine, vakıf bilgilerine ve Osmanlı dönemindeki durumlarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Araştırma neticesinde iddiaların aksine Osmanlı döneminde Selçuklu eserlerinin bakım ve onarımı konusunda hassasiyet gösterildiği hususunun belgelerle ortaya konulduğu ifade edilmiştir.

Taşrada yapılan onarım çalışmalarını detaylı bir şekilde ortaya koyan en önemli çalışma Remzi Aydın'ın (2013) "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Onarım Faaliyetleri: Kayseri Örneği*" isimli doktora tezidir. Osmanlı arşiv belgelerinin temelini oluşturduğu çalışmanın diğer önemli dayanağını onarım kitabeleri oluşturmuştur. Yazar, arşiv kayıtlarından onarım geçirdiğini tespit ettiği cami, çeşme, kilise, hapishane, hamam, hükümet konağı başta olmak üzere 18 yapı grubundan 100 eseri çalışması kapsamında ele almıştır. Yapıları katalog sistemi içerisinde tanımlayan Aydın, onarım kayıtlarını arazi çalışması ile destekleyerek yapılar üzerindeki onarım izlerini tespit etmeye çalışmıştır. Değerlendirme aşamasında onarım sürecini açarak, onarıma sebep olan etkenler, onarım taleplerinin yapılış şekilleri, onarımın mahiyetinin belirlenmesi ve projelendirme aşamaları, onarımın maliyeti anlatılmıştır. Bunun yanında onarımda görev alan teknik ve yardımcı personelin görevleri ve onarımda kullanılan araç gereçler ile malzemelerin listesi verilmiştir. Aydın'ın bu çalışması tamire ilişkin kavramlar ve malzeme isimlerinin karşılaştırılmasının yanında yöntem bakımında da yararlandığımız bir kaynak olmuştur.

Makale, bildiri ve kitap bölümü şeklindeki çalışmalara baktığımızda onarım konusunu ele alan çalışmaların gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bir tanesi İlknur Aktuğ'un (1986), "*16. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri"* isimli bildirisidir. Arşiv belgeleri üzerinden 16. Yüzyılda kullanılan ahşap, kiremit, çivi, kurşun, teneke ve kireç malzemesi isimleri, boyutları, kullanım yerleri açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Bahse konu çalışmadan malzeme isimlerinin tespiti için faydalanılmıştır.

Rıfat Özdemir'in (1992) *"Osmanlı Döneminde Dini ve Sosyal Yapıların İnşası ve Tamiratı Üzerine Bazı Bilgiler"* isimli bildiri çalışmasında kadı sicilleri üzerinden örneklerle onarım

talepleri ve sonrasında yapılan işlemler değerlendirilmiştir. Çalışmada onarım sürecindeki bürokratik işleyiş ortaya konulurken, kadıların ve şehir mimarlarının bu süreçlerdeki etkinlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Abdülkadir Dündar'ın (2001) *"Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar"* isimli bildirisi arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanmıştır. Bahse konu çalışmada onarım konusu, tamir süreci ve katkıda bulunanlar ile tamir çeşitleri olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. İlk başlık altında onarım faaliyetlerinin sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan yapının varlığına dikkat çekilmiş ve İstanbul'da Hassa Mimarlar Teşkilatı ile defterdarların taşrada ise eyalet beyleri, kadılar ve diğer yerel yöneticiler ile vakıfların sorumluluklarına vurgu yapılmıştır. Onarım etkinliklerine bunların dışında devlet yöneticilerinin, yerel yöneticilerin ve özellikle toplanan yardımlarla halkın da önemli katkı sağladığı ifade edilmiştir. Çalışmanın ikinci başlığı altında, "*heyeti asliye üzere tamir"*, "*tarzı kadim veya vazı kadim üzere tamir", "evvelki vazı üzerine bina ve tamir", "heyeti kadim üzerine tecdid", "ol havali ebniyesi misillü tamir ve inşa", "müceddeden bina, inşa, ihya ve tekil", "çeşit belirtilmeyen tamirler" ve "tamiri mümkün olmayan yapıları durumu"* olmak üzere altı başlık altında onarım çeşitleri değerlendirilmiştir.

Mucize Ünlü'nün (2007) *"Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapishanesini Islah Faaliyetleri"* isimli çalışmasında Tanzimat'ın ilanı sonrasında Batı'ya ayak uydurma çabasının yanında gelen baskıları da kırmak adına hapishanelerde ıslah çalışmaları yapıldığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede arşiv belgeleri üzerinden hapishanenin tamiri, yaşanan izdihamlar, personel yetersizliği ve sağlık koşullarının elverişsiz olmasına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada Amasya Hapishanesi'nin tamiri konusunda genel bilgiler verilmekle birlikte detaylı bir değerlendirme yapılmamıştır.

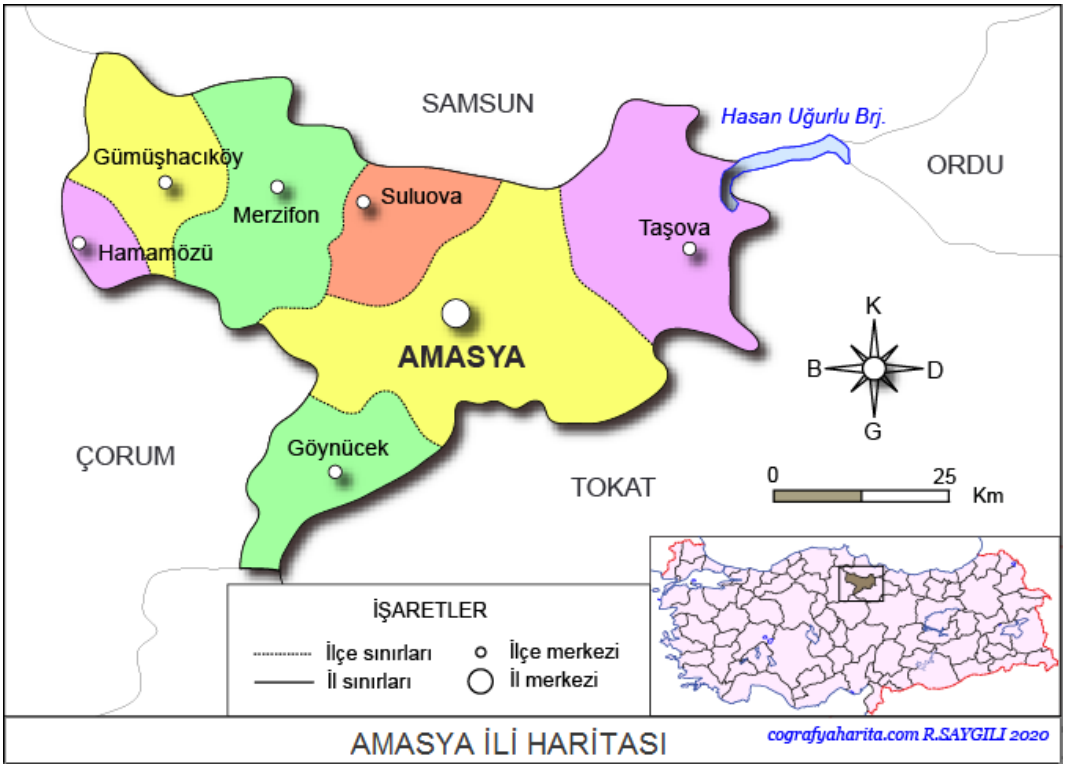
Selman Can'ın (2009) *"Sanat Tarihinin Yazma ve Arşiv Kaynakları"* konulu makalesinde sanat tarihi alanında yapılan araştırmalarda arşivden yeterince faydalanılmadığı bunda yeterli sevide Osmanlıca eğitimi verilmemesinin önemli bir sebep olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı dönemi mimarlarının eserleriyle ilgili kaynak bırakmamasının aksine devletin titizlikle her yapılan işlemi kayıt altına almasının sonucunda elimizde çok sayıda olduğu belirtilmiştir. Arşiv kaynaklarının sanat tarihi araştırmacıları için eşsiz bir kaynak olduğu konusunda vurgu yapılmıştır.

Remzi Aydın'ın (2017), *"Eskişehir Alâeddin Camisi'nin Onarılmasına Dair Girişimler (1878-1886)"* isimli makale çalışmasında Alaeddin Camisi'nin geçirdiği onarımlar Başkanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 1878-1886 yılları arasındaki belgeler üzerinden ele alınmıştır. Bahse konu araştırmada yapının onarım süreci detaylı bir şekilde ortaya konulmuş, saha çalışması ile de yapı üzerindeki onarım izleri tespit edilmiştir. Ayrıca belgeler üzerinden taşrada 19.yüzyıldaki imar organizasyonuna yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bahse konu çalışmadan onarımın mali yönünden karşılaştırma bakımından yararlanılmıştır.

Muhammed Ceylan'ın (2020) *"Osmanlı Devleti'nde Ruhsatsız Olarak İnşa Edilen Kilise, Manastır, Havra ve Mektepler"* isimli makale çalışmasında gayrimüslim yapılarının inşa ve tamirine hangi şartlarda izin verildiği ve izinsiz olarak yeni yapı inşası ve tamirinde neler yapıldığı üzerinde durulmuştur. Çalışma neticesinde belirli ölçütler (yükseltilmeden, genişletilmeden, cemaati olması) çerçevesinde tamirlere izin verildiği, ruhsatsız olarak inşa veya tamir edilen yapılarla ilgili özellikle Tanzimat sonrasında cezalandırıcı tutum sergilenmediği ve bunların kayıt altına alınmaya çalışıldığı ortaya konulmuştur.

2. AMASYA'NIN COĞRAFYASI VE TARİHİ

Orta Karadeniz'in iç kısmında yer alan Amasya, batıdan Çorum, güneyden Yozgat, doğudan Tokat, kuzeyden ise Samsun ile çevrilidir (Şekil-1). Şehir Karadeniz kıyı şeridi ile iç bölgesini ayıran dağlar sebebiyle daha çok İç Anadolu Bölgesi'nin coğrafi özelliklerini taşımaktadır (Yücel, 1987, s. 29).

Şekil 2.1. Amasya ili haritası (http://cografyaharita.com)

Amasya ili merkez ilçe ile Göynücek, Gümüşhacıköy, Hamamözü, Merzifon, Suluova ve Taşova ilçelerinden oluşmaktadır. Amasya şehir merkezi, Sivas ili Suşehri ilçesi Köse Dağı'ndan doğan ve Amasya'dan da geçerek yaklaşık 519 km bir mesafe kat ettikten sonra Samsun-Çarşamba'dan Karadeniz ile buluşan Yeşilırmak'ın iki yakasında kurulmuştur (Dinç, 2019, s. 5). Amasya il sınırları itibariyle incelendiğinde dağların daha çok doğu ve kuzeyde, ovaların ise Yeşilırmak çevresinde yer aldığı görülmektedir. Canik Dağları, Akdağ, Tavşan Dağı, Kunduz Dağları, İnegöl Dağı ve Karaömer Dağı ilin genel coğrafyasını şekillendiren dağlardır. Şehir merkezi ise Kırklardağı, Karaman Dağı, Lokman Dağı ve Ferhat Dağı'nın arasında şekillenmiştir. Şehrin belli başlı ovaları Niksar-Erbaa havzasının Amasya ili sınırları dahilindeki bölümü olan Taşova; Amasya'nın güneyinde yer alan

Geldingen Ovası, Merzifon Ovası ile onun doğu kısmında yer alan ve Yedikır Eşiği ile ondan ayrılan Suluova'dır (Şenol, 2020, s. 165-166).

Ülkemizde birçok şehirde olduğu gibi Amasya şehrinin isminin kökeni hakkında da net bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda şehrin ismi *Amasaa, Amazis, Amazus, Amizus, Amasa, Amise* (Yaşar, 2022, s. 78) ve *Amasea, Amaseia, Amasseia, Amaseia Hadriane, Amasseia Severiane Antoniane, Amaseia Severeia Alexandreia* (Dönmez, 2014, s. 11) şeklinde geçmekte olup, bu yönüyle adı değişmeden günümüze kadar gelen önemli şehirlerden birisidir.

Amasya şehrinin ne zaman ve kim tarafından kurulduğuna ilişkin açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak arkeolojik veriler şehrin tarihinin 3500 yıl öncesine kadar uzandığını göstermektedir. Bu tarihsel sınırlama daha çok Amasya kent merkeziyle ilgili olup il sınırları esas alınarak değerlendirildiğinde Protohistorik Döneme (M.Ö. 5000-2000) ait birçok höyük yer aldığı görülmektedir (Dönmez, 2013, s. 23). Amasya Mahmatlar Köyü yakınında bulunan ve Koşay ile Akok (1950, s. 482) tarafından incelenen altın kaplar, gümüş külçe ve bronz baltalar Anadolu'da varlığı daha önceden bilinen Hattilerin bölgedeki varlığına bir kanıt oluşturmuştur (Akurgal, 1997, s. 17; Doğanbaş, 2014, s. 101). Bu görüşü destekler nitelikte Büyük İskender devrinden (MÖ. 336-323) önce de şehrin var olduğu ve tarihinin Hititler'e kadar uzandığı ifade edilmektedir (Şahin & Emecen, 1991, s. 1). Hitit Devleti döneminde "*Yukarı Memleketler"* denilen ve Sivas ile çevresini içine alan kuzey eyaleti sınırları içerisinde kalan Amasya, bu dönemde *Hakpiş, Hakmiş Hakpişşaş* isimleriyle anılmıştır (Çığ, 2005, s. 164; Doğanbaş, 2014, s. 101). Bölgede Hitit varlığının en önemli kanıtlardan bir tanesi olan *Tepuş* heykelciği Amasya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Hititlerden sonra Amasya'da Perslerin hakimiyeti başlamıştır. M.Ö. 334 yılında Büyük İskender'in kışı Gordiyon'da geçirmesinden sonra Helen hakimiyeti altına girmiş ancak yaklaşık 10 yıl sonra İskender'in ölümüyle bu hakimiyet sona ermiştir (Elmacı, 2010, s. 80). İskender dönemi sonrasında Amasya'nın da içinde olduğu Orta Karadeniz coğrafyası Pontus Krallığı kontrolüne girer. Pontus kralı Mithridates Ktistes M.Ö. 301 yılında Amasya'yı krallığın merkezi olarak belirler (Dönmez, 2014, s. 103).

Amasya Tarihine ilişkin ilişkin bilgi veren en erken kaynaklardan birisi, M.Ö. 64/63- M.S. 24 yılları arasında yaşadığı düşünülen ve Pontus Krallığı döneminde önemli görevler üstlendiği bilinen Strabon'un "*Geographika*" isimli eseridir (Doğancı & Altın, 2018, s. 2). Strabon, eserinde kendi memleketi olarak tanımladığı Amasya'nın Iris (Yeşilırmak) nehrinin aktığı derin bir vadide kurulduğunu belirtmiştir. Müstahkem bir noktada bulunan kale ve civarında hem kralların saraylarının hem de anıt mezarlarının bulunduğunu ifade etmiştir (Strabon, 2018, s. 50).

Amasya'da uzun süreli Pontus hakimiyeti Roma-Mithridates savaşları neticesinde M.Ö.70'de Lucullus ve M.Ö. 66'da Pompeius tarafından sona erdirilir (Kuzucular, 1994, s. 19). Uzun süre Roma İmparatorluğu kontrolünde kalan Amasya 3. yüzyılda bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun batı ve doğu olarak ikiye ayrılması sonrasında Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu dönemi başlamıştır (Elmacı, 2010, s. 86). Bizans hakimiyeti sürecinde şehir, 712'de Araplar tarafından ele geçirilmişse de bu hakimiyet birkaç yıl ile sınırlı kalmış ve İmparator III. Leo komutasındaki Bizans ordusu bölgeyi tekrar kontrol altına almıştır (Şahin & Emecen, 1991, s. 1).

Amasya ve çevresindeki Bizans hakimiyeti 11.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini Türk hakimiyetine bırakmaya başlamıştır. Bölgenin Türk hakimiyetine giriş süreci iki aşamalıdır. Malazgirt Zaferi'nden önce Büyük Selçuklu Devleti'nin yönlendirmeleriyle Türk beyleri Anadolu'nun içlerine kadar akınlar düzenlemişlerdir. Bu çerçevede yapılan akınlarla Konya, Kayseri, Tokat, Niksar ve Amasya civarı kısa bir zaman için de olsa Türklerin egemenliği altına girmiş ancak hakimiyet kalıcı olmamıştır (Turan, 2018, s. 50). Malazgirt Zaferi'nden sonra ise Sultan Alparslan'ın, savaşa katılan emirlerinden Anadolu'da fetihler yapmalarını istediği ve fethedecekleri yerlerin kendilerine ikta olarak verileceğini söylediği ifade edilmektedir (Kesik, Anadolu Türk Beylikleri, 2018, s. 62). Kesin bir bilgi olmamakla birlikte Malazgirt Zaferine katıldığı düşünülen Danişmend Ahmed Gazi, Kayseri, Tokat, Sivas, Amasya ve Niksar'ın fethiyle görevlendirilmiştir. Bu çerçevede Amasya'da Türk egemenliği, 1071 Malazgirt zaferinden çok kısa bir süre sonra Danişmend Ahmed Gazi'nin kurduğu Danişmendliler Beyliği ile başlamıştır (Kesik, 2017, s. 50; Turan, 2018, s. 141).

Danişmendlilerin hakimiyetinin başladığı dönemde şehrin oldukça kötü durumda olduğu, Bizans hakimiyeti döneminde aristokrat ailelerin şehri terk ettiği, İmparator I. Aleksios'un şehri gurbet yeri olarak tanımladığı ifade edilmektedir. Şehir ele geçirildiğinde nüfusun

ağırlığı yerli halk olmak üzere askeri amaçlarla getirilen Kıpçaklar, Kumanlar ve Gregoryen Ermenilerden oluşmaktaydı (Göztaş, 2014, s. 299). Amasya şehrinin oluşumunda temel nokta kale olup kalenin dışarıyla bağlantısını sağlayan üç kapı olduğu bilinmektedir. Bunlar Alçak Köprü'ye açılan Saray Kapısı, batıda Meydan Kapısı ve doğuda Helkis Kapısı'dır (Göztaş, 2014, s. 300). Danişmendliler dönemiyle birlikte Amasya'da Türk dönemi imar faaliyetleri başlanmıştır. Bu dönemde Amasya'da ilk inşa faaliyeti sur dışında Şamlar Mahallesinde Küçük Ağa Camisi, Küçük Ağa Medresesi ve Küçük Ağa Mektebi'nin inşaları olmuştur (Gündüz, 2006, s. 243). Söz konusu yapı Küçük Kapı Ağası Ayas Ağa tarafından H. 900/M.1494-95 yılında yeniden inşa edilmiştir (Yaşar, 2022, s. 161). Danişmendliler döneminde inşa edilen ve sur içinde bulunan ilk yapı Enderun Camisi olup, söz konusu yapı minaresinin kısa olmasından dolayı halk arasında Loğ Minareli cami olarak da isimlendirilmiştir (Kuzucular, 2001, s. 66). Amasya-Çorum karayolu üzerinde şehir merkezine yaklaşık altı km. mesafede, Yeşilırmak üzerinde kurulu bulunan Çağlayan (Çalâkçalık) Köprüsü, Melik Nizameddin Yağıbasan'ın emirlerinden İltegin Gazi oğlu Hüsameddevle Hasan tarafından 12. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirilmiştir (Tanman, 1993, s. 474). 1225 tarihli Halifet Gazi Vakfiyesinde Danişmendliler dönemine ait Yağıbasan Hanı ve Hankah adı geçmektedir (Yinanç, 1982, s. 9-10). Yaşar (2022, s. 127). Kurşunlu Mahallesinde Yağıbasan Hanı isimli yapının bulunduğunu ve mahallenin isminin bu handan dolayı Yağıbasan olarak da geçtiğini ifade eder. Ancak M.H. Yinanç (1963, s. 477), bu vakfiyenin sahte olduğunu ve Yaşar'ın da bu vakfiyeye dayanarak yanlış bilgi verdiğini ifade etmiştir. Yaşar (2022, s. 320), Melik Gazi Ahmed Han'ın Gökmedrese Mahallesinde bir saray inşa ettirdiğini ifade etmektedir. Bu yapılar dışında Bizans Döneminde inşa edilen bir kilisenin Fethiye Camisi ismiyle kullanıldığı ifade edilmektedir (Gündüz, 2006, s. 243). Danişmendliler Devleti döneminde genellikle sur içine yerleşildiği, sur dışında ise çok fazla yerleşmenin olmadığını eserler üzerinden takip edebilmekteyiz. Bu dönem sur dışında inşa edilen eserlerin çoğunluğunun ırmağın kuzey tarafında olduğu görülmektedir.

Amasya'daki Danişmendli hakimiyetine Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1155-1192) tarafından son verildiği bilinmektedir. Ancak Sultan Mesud'un (1116-1155) ölümünden sonra Sivas ve Amasya bölgesini damadı Yağıbasan'a verdiğine dair bilgi aslında şehrin idaresinde çok daha önceden Türkiye Selçuklu Devleti'nin söz sahibi olduğunu göstermektedir (Turan, 2018, s. 218). II. Kılıçarslan ölümünden kısa bir süre önce ülkeyi oğulları arasında paylaştırmış ve Amasya Nizameddin Argunşah'a verilmiştir. Ancak Tokat Beyi Rükneddin Süleyman Amasya'yı kendi idaresine katmıştır (Şahin & Emecen,

1991, s. 1). Danişmendli Devleti'nin Türkiye Selçuklu Devleti hakimiyetine girmesinden sonra Sivas'ın merkezini oluşturduğu Amasya, Çorum, Kayseri, Sinop ve Tokat'ı da içine alan bölge *"Danişmend Vilayeti"* olarak isimlendirilmiştir (Güneş, 2014, s. 18). 1240 yılında Adıyaman'da başlayan Malatya, Sivas, Maraş, Tokat, Kırşehir, Çorum, Yozgat ve Amasya'ya kadar yayılan Babai İsyanı bölgede büyük bir yıkıma yol açmıştır (Keleş, 2018, s. 85). Moğolların (İlhanlı) 1243'te Kösedağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu Devletini mağlup etmesi sonrası Amasya, İlhanlı valileri tarafından yönetilmeye başlandı.

Türkiye Selçukluları döneminde imar faaliyetlerinin şehrin güneyinde ağırlık kazandığı görülmektedir. Dönemin en önemli yapılarından birisi 1209'da Emir Mübarezeddin Halifet Gazi tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan medresesidir. Medresenin 1225 tarihli vakfiyesi şehrin Türk dönemine ilişkin yer ve yapı isimleriyle ilgili bilgi vermesi bakımından büyük önem arz etmektedir (Kuzucular, 2001, s. 67). Bu dönemde inşa edilen yapılardan Beylerbeyi Sarayı, Halifet Gazi Hamamı, Bez Çarşısı, Lala Mescidi kalenin güneyinde ırmağın kuzeyinde yer almaktadır (Gündüz, 2006, s. 245,494). Sultan Köprüsü, ırmağın güneyiyle kale tarafı arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Selçuklu döneminde yapıların yoğunluk kazandığı diğer bir alan Halifet Gazi Medresesi yakınları olup bu bölgede Ayakkabıcılar Çarşısı, Rıdvan Hamamı ve Hasan Mescidi bulunmaktadır. Şehrin doğusunda Mehmet Paşa Mahallesinde 1233-34 tarihinde Amasya Valisi Emir Nureddin Tuğrak tarafından Tuğrakiye Mescidi inşa ettirilmiştir (Yaşar, 2022, s. 342). Bu alan Kuş Köprü ile Danişmendli dönemi yapılarının bulunduğu Şamlar Mahallesine bağlanmıştır. Burmalı Minare Camisi ve Türbesi (1237-47) Danişmendli Dönemi Fethiye Camisi (Kilisesi) yakınlarında inşa edilmiştir. Burmalı Minareli Cami'nin olduğu bölgeye Rukneddin Kılıçarslan ve Muineddin Süleyman Pervane için birer saray yaptırıldığı belirtilmektedir (Yaşar, 2022, s. 355). Amasya'da Selçuklu dönemine ait en geç tarihli yapılar, şehrin en batısında ala ve Amasya Valisi Seyfettin Torumtay tarafından yaptırılan Gökmedrese Camisi ve Türbesi ile Torumtay türbesidir.

İlhanlı hâkimiyeti sürecinde Amasya, genel olarak İlhanlıların atadığı valilerce yönetilirken kısa bir süre Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un oğlu Taceddin Altınbaş'ın hüküm sürdüğü bir dönem de olmuştur. İlhanlıların hâkimiyeti altında inşa edilen ve günümüze ulaşan en önemli yapı Bimarhane'dir. Bimarhane Danişmendli ve Selçuklu yerleşim yerlerinin yoğunluk kazandığı iki bölgenin dışına, ancak tam ortalarına denk gelecek şekilde inşa edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen fakat günümüze ulaşamayan Mevlevihane'nin Alçak

Köprü yakınlarında ve Atabey Medresesi'nin ise Burmalı Minareli Cami'nin yakınlarına inşa edildiği bilinmektedir (Gündüz, 2006, s. 248).

İlhanlılardan sonra şehirde Sivas merkezli bir beylik olan Eretnaoğullarının hakimiyet kurduğu bilinmektedir (Şahin & Emecen, 1991, s. 1). Eratnaoğlu Ali Bey'i mağlup eden Emir Hacı Şadgeldi 1360 yılından itibaren Amasya'ya hükmetmiştir. Şadgeldi dönemi Sivas ve Kayseri bölgesinde kurulan Kadı Burhaneddin Devleti'yle mücadele ile geçmiş ve 1381'de Kadı Burhaneddin, Şadgeldi'yi mağlup ederek hayatına son vermiştir (Özaydın, 2001, s. 76). Şadgeldi'den sonra yerine oğlu Ahmed geçmiştir. Ahmed, Yıldırım Bayezid'in desteği ile Amasya'yı Kadı Burhaneddin Devleti'ne karşı savunmuştur (Şahin & Emecen, 1991, s. 1). Eretna Beyliği, Hacı Şadgeldi ve oğlu Emir Ahmed döneminden az sayıda yapının inşa edildiği bilinmektedir. Saraçhane Camisi, Saraçhane Çarşısı ve Alaca Yahya Medresesi sur dışına kentin orta bölümüne inşa edilmiştir. Şadgeldi Paşa Türbesi, Kadılar Türbesi, Kadılar Çeşmesi ve Sultan Mesud Türbesi ise Halifet Gazi Türbesi'nin bulunduğu şehrin batı tarafına inşa edilmiştir (Kuzucular, 2001, s. 73-74).

Amasya'nın ne zaman Osmanlı topraklarına katıldığı hususunda farklı görüşler vardır. Genel kanı şehrin 1398 yılında Yıldırım Bayezid'in sultanlığı döneminde Osmanlı sınırlarına dahil edildiği ve buraya Çelebi Mehmed'in vali atandığı şeklindedir (Şahin & Emecen, 1991, s. 1). Ancak Hüsameddin Yaşar, Amasya Tarihi isimli eserinde Kadı Burhaneddin'in tehditlerinden ve Candaroğlu İsfendiyar Bey'in şehri hakimiyeti altına alma çabasından dolayı Emir Ahmed'in 1385 yılında I. Murad'dan himaye talep ettiğini, Candaroğlu Beyliğine son veren I. Murad'ın şehzadesi Yıldırım Bayezid'in H. 788/M.1486'da Ramazan Bayramı'nın birinci gününde görkemli bir karşılama ile şehre girerek Amasya emiri Ahmed Bey'in sarayına oturduğunu ve Amasya'nın Osmanlı vilayeti olduğunun her tarafa bildirildiğini ifade eder. (Yaşar, 2022, s. 442). Ayrıca Kemal Paşazade'den aktardığını belirterek Şehzade Yıldırım Bayezid'in Amasya'ya atanan ilk vali olduğunu belirtir (Yaşar, 2022, s. 446). H.801 / M.1398-99'da Timur tehlikesine karşı Osmanlı'nın doğu sınırı kabul edilen Amasya'ya Çelebi Mehmed vali olarak atanmıştır (Yaşar, 2022, s. 451).

Ankara Savaşı sonrasında yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'ni tekrar toparlama noktasında Amasya'yı bir üs gibi kullanan Çelebi Mehmet padişah olunca Amasya'ya Yörgüç Paşa vali olarak atanmıştır. 1413'te yapılan yeni idari teşkilatlanmada Amasya merkez olmak üzere Sivas ve Tokat'ı içine alan bölge Rum Eyaleti (Rumiyye-i Sugra) ismiyle anılmaya

başlanmıştır (Açıkel, 2008, s. 225). Bölgede karışıklıkların artması sebebiyle Şehzade Murat Amasya valiliğine tayin edilmiş tahta geçene kadar burada kalmıştır (Güneş, 2014, s. 21). Bu dönemden itibaren Amasya şehzade sancağı olarak anılmıştır. Amasya'nın eyalet merkezi statüsünü 1520 yılında Sivas'a bıraktığı ve 1864 yılında eyalet sisteminin kaldırılmasına kadar bu durumun devam ettiği anlaşılmaktadır (Açıkel, 2008, s. 226).

Amasya, 16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında önemli bir merkez olmuştur. Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran Zaferi dönüşü, Kanuni Sultan Süleyman ise Nahcivan Seferi dönüşünde bir süre Amasya'da ikamet etmiştir. Amasya ve çevresi 16. yüzyılın başlarından itibaren Safevi Devleti'nin etkisiyle çıkan isyanların etkisi altında kalmıştır. Şehrin, 16. yüzyılın ortalarından itibaren taht varisi yetiştirme özelliğini kaybettiği ve zaman zaman Celâlî İsyancıların kontrolüne girdiği bilinmektedir (Şahin & Emecen, 1991, s. 1). Amasya Sancağı 1568-1636 yılları arasında bey unvanlı sancakbeyleri tarafından yönetilmelerine rağmen sancakbeylerinin harplere ve eşkıya ile mücadeleye gitmelerinden dolayı yerlerine mütesellimler görevlendirmişlerdir. Osmanlı döneminde şehrin gelişimine baktığımızda şehzade sancağı statüsünü kaybettiği 16. yüzyılın ortalarına kadar olan zamanın Amasya'nın en parlak dönemi olduğunu ifade edebiliriz.

17. yüzyılda devletin idari ve iktisadi yönden zayıflaması, rüşvet ve yolsuzlukların artması vb. sebeplerle Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi Amasya da celali isyanlarına tanık olmuştur. Bu isyanların en büyüklerinden birisi Abaza Hasan Ağa isyanı olmuş ve bölgede büyük istikrarsızlığa yol açmıştır (Kavaklı, 2011, s. 52-53).

Amasya Sancağı, 1772'den itibaren devlete ait arazilerin korunması şartıyla malikane sistemi ile idare edilmeye başlanmış ve Canikli Hacı Ali Bey Amasya Sancağı'nı malikane olarak üzerine almış ve Hacı İbrahim Bey'i mütesellim olarak atamıştır (Uzundal, 2017, s. 5).

Şehir, 1871 tarihli *"İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi"* yayınlanana kadar sırasıyla Beylerbeylik merkezi, klasik sancak, şehzade idaresinde müstakil sancak, klasik sancak olarak idari yapılanmasını sürdürmüştür. Söz konusu nizamname ile eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmesiyle 1913 yılına kadar Sivas Vilayetine bağlı sancak olarak yapısını korumuştur. Cumhuriyet dönemiyle birlikte il statüsüne geçen Amasya günümüze kadar bu statüsünü kesintisiz devam etmiştir.

Osmanlı döneminde ilk imar faaliyeti, Danişmendliler döneminden beri yerleşimin devam ettiği "Saray Düzü" ve "Pir İlyas" olarak isimlendirilen mevkide şehzadeler için yaptırılan Beyler Sarayı'dır (Yaşar, 2022, s. 89). Sur içinde Alaeddin Ali Mescidi ve Çeşmesi, Bedreddin Mahmut Çelebi Darülhuffazı ve Zaviyesi'nin varlığı ifade edilmektedir (Gündüz, 2006, s. 249). 1413 tarihli Yakup Paşa Zaviyesi, Bimarhanenin doğusuna yerleşimden uzak bir noktaya inşa edilmiştir. 1414'te yapıldığı bilinen Bayezid Paşa Camisi, şehrin doğu ucunda, Yaşilırmak'ın güneyinde yer almaktadır. Yörgüç Paşa Camisi 1430'da şehrin batısında Gökmedrese Camisi'nin kuzeyine ırmağın güney kenarına konumlandırılmıştır. 15. yüzyılın başlarında yoğunlaşan imar faaliyetlerinde II. Bayezid Külliyesi'ne kadar büyük boyutlu yapıların inşa edilmediği anlaşılmaktadır. 1485 yılında inşa edilen II. Bayezid Külliyesi nehrin güneyine şehrin orta noktasına kurulmuştur. 1465'te Hızır Paşa Camisi, Medresesi ve Hamamı, Mehmet Paşa Camisi şehrin batısında, ırmağın kuzey tarafında, daha önce yerleşimin az olduğu bir bölgeye konumlandırılmışlardır. 1485'te Sofular Camisi, Bimarhane'nin güneybatısına inşa edilmiştir. 1485 tarihli Kilari Süleyman Ağa Camisi Alçak Köprü'nün güneyine, 1489 tarihli Büyük Kapı Ağası Medresesi ilk inşası Danişmendli dönemi olan Küçük Ağa Camisi yakınlarına, 1495 tarihli Kumacık Hamamı Bayezid Paşa Camisi doğusuna, 1495 tarihli Bedesten ise Alçak Köprü ile Burmalı Minare Camisi arasındaki bölgede bina edilmiştir. Şehirde Danişmendli, Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler dönemine göre daha seyrek bir yerleşmeye sahip olan Yeşilırmak'ın akış istikametine göre doğusu Osmanlı döneminde yapılan imar faaliyetleriyle yoğunlaşmıştır (Elmacı, 2010, s. 95). Özellikle II. Bayezid Külliyesi'nin yapımıyla birlikte şehrin merkezi bu bölgeye kaymıştır. İsyanlardan sonra uzun bir istikrara kavuşamayan Amasya'da Mutasarrıf Ziya Paşa döneminde imar faaliyetleri bakımından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde sık sık meydana gelen taşkınları önlemek için Yeşilırmak'ın kenarına taş duvar örülmüş ve birçok yapının onarımı gerçekleştirilmiştir. 1895-1905 yılları arasında Valilik yapan Mehmet Kemal Bey devrinde Hükümet Konağı, Saat Kulesi, Askerlik Şubesi ve Beyler Sarayı'nın bulunduğu alana Veli Bayezid Anıtı dikilmiştir (Urak, 1994, s. 8).

Şehir merkezi dışında çalışmamız kapsamında bulunan ilçelerin tarihinin Amasya tarihiyle paralel bir seyri olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde Amasya Sancağına bağlı kaza statüsünde bulunan Merzifon ve Gümüşhacıköy cumhuriyet dönemiyle birlikte ilçe statüsüne kavuşarak günümüze kadar idari yapılarını devam ettirmişlerdir. İlçelerden özellikle Merzifon, ticaret yolları üzerinde bir kavşak noktası olması itibariyle diğer ilçelere

nazaran daha çok gelişmiş ve imar faaliyetleri daha yoğun yaşanmıştır. İlçede bulunan Selçuklu ve Osmanlı dönemi yapılarının çoğunluğunun çarşı bölgesinde birbirlerine yakın mesafede yoğunlaştığı, şehrin merkezinde bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır.

3. AMASYA'DA OSMANLI DÖNEMİNDE ONARILAN YAPILAR

3.1. Ambarlar

3.1.1. Zahire Ambarları1

Arşivde zahire ambarlarının onarımına dair kayıtlar tespit edilmiştir. Bunlardan birisi H. 25 Ş 1304 / M. 19 Mayıs 1887 tarihli belge bulunmaktadır (BOA. ML.EEM. 90.16.3.1.). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"...Maliye Nezaret-i Celilesinin 12 Kanuni Sani 1302 tarih ve 206 numrolu tahrirat-ı Aliyyesi suretine zeylen umum sırasında şeref-"..." ve tesyir buyrulan 18 mart 1302 tarih ve 25 numrolu emirname-i Ali-i cenab-ı vilayet penahilerinde 96 senesi iptidasından 301 senesi nihayetine kadar olan müddet zarfında zehair-i öşrüye vaz'ı için müceddeden inşa olunan ve bit tamir öşr ambar-ı ittihaz kılınan mahallerin mesarifi inşaiye ve tamirleriyle keyfiyat-ı sairesini mutazammın bir kıt'a defterinin tahvinesi vechile bit tanzim serian tisyarı ve bir de mezkur anbarlardan kangılarının tasarrufuna ait hüccec vesaire ile haritalarının kangı tarihte irsal olunduğunun defter-i mezkurun mülahatat-hanesine işaret olunarak henüz gönderilmeyen evrak-ı tasarrufiye ve harita var ise anların da mezkur defter ile ma'an irsali emr u ferman buyurulmuş ve ledel havale Amasya ve Mülhakat livada Müceddeden ve tamiren inşa olunan anbarların mesarifatı inşaiye ve defterleriyle resmi mazbatanın dört ve on üç eylül bin üç yüz iki tarihiyle vilayeti celileleri defterdarlığına irsal kılındığı muhasebe-i Livadan baderkenar ifade olunmuş ve ber mucebi numune mülga aşar baş kitabetliğinden terkim kılınan ve ziri meclisi acizanemden dahi tasdik kılınan meşruh bir kıta cetvel leffen arz ve takdim kılınmış ve iş bu cetvelde muharrer ambarlardan hücceti şer'iyyeye rabtı lazım gelen ladik ambarı arsasının kimlerden alındığına ve hücceti şer'iyyesinin irsaline dâ'ir vuku' bulan istilama cevaben alınacak mazbata ba'dema takdim kılınacağından ma'adası bila hesap arazi-i hâliyeye müceddeden ve kadimden beru mazbut hazineye olan bir takım müşrif-i harab-ı ebniye-i atika-ı mevkufeye ta'miren inşa edilmiş olduğundan hüccec-i şer'iyyeye rabt olunamamış olmağla ol babda..."*

şeklindedir. Bahse konu belgeye göre Maliye Nezareti'nin R. 12 Kanunisani 1302 / M. 24 Ocak 1887 tarih ve 206 numaralı yazısına ek olarak gönderilen R. 18 Mart 1302 / M. 30 Mart 1886 tarih ve 25 numaralı valilik emirnamesinde H. 1296 / M. 1879 senesi başından H. 1301 / M. 1884 senesi sonuna kadar olan süre içerisinde zahirelerin öşrünün ödenmesi için yeniden inşa edilen ve tamir edilerek öşür ambarı olarak kullanılan yerlerin inşaat ve tamir masraflarıyla ve diğer hususlarını içeren bir adet defterin numunesi bakımından

---

[1] İncelediğimiz arşiv belgelerinin tamamında ambarın *"anbar"* şeklinde geçtiği görülmüştür. İki kelimenin aynı anlama gelmesi ve günümüzde daha yaygın kullanılması sebebiyle metin içinde *"ambar"* şeklinde kullanmayı tercih ettik.

düzenlenip seri bir şekilde gönderilmesi istenmiştir. Bahsedilen ambarlardan hangilerinin kullanıldığına dair belge ile haritalarının hangi tarihte gönderildiğinin bahsi geçen defterin açıklama kısmına işaretlenerek henüz gönderilmeyen tasarruf evrakı ve harita varsa onların da aynı defterle birlikte gönderilmesi emredilmiştir. Amasya şehir merkezinde ve liva dahilinde yeniden inşa edilen ve onarım gören ambarların inşaat masrafları ve defterleriyle resmi mazbatanın 4 ve H. 13 Eylül 1302 / M. 25 Eylül 1886 tarihinde vilayet defterdarlığına gönderildiği liva muhasebesinden düşülen nottan anlaşılmıştır. Numune gereği kaldırılmış Aşar Baş Katipliği'nden yazılan ve altı meclis tarafından da onaylanan bir adet cetvel ekte takdim edilmiştir.

Belgede genel olarak öşür vergisi çerçevesinde toplanacak zahire için ambarların bulunduğu ve bu ambarlardan iyi durumda olmayanların tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Amasya baş katibi tarafından hazırlanan R. 2 Mayıs 1306 / M. 14 Mayıs 1890 tarihli pusulada Amasya Sancağı'nda inşa ve tamir olunan zahire ambarlarının listesi verilmiştir (BOA. ML.EEM. 90.16.2). Mal memurları marifetiyle taliplerine kiraya verilen zahire ambarlarının müceddeden ve tamiren yapılan inşaat masraflarının kaydedildiği ve muhasebede evraklarının saklandığı belirtilmiştir.

Çizelge 3.1. Amasya sancağında inşa zahire ambarları pusulası

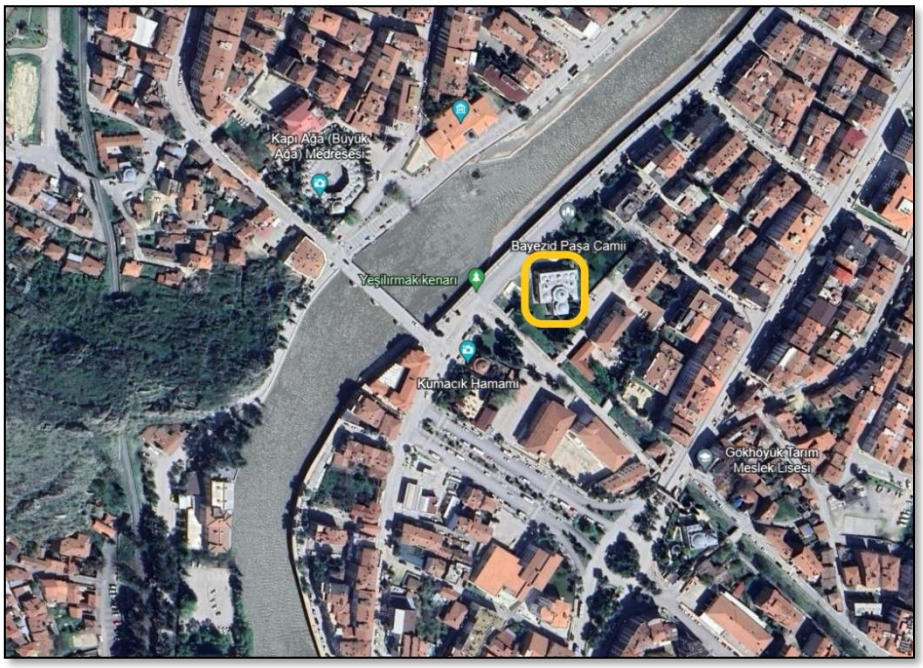
Amasya Sancağı'nda inşa olunan mîrî zehair anbarlarını mübeyyin pusuladır								
Mülahaza	Esamisinin kaydı	Binanın …miktarı	Anbarcı dükkânının odası	Havi olduğu göz	İstiab ettiği zahire miktarı	İnşa ve tamiren anbar ittihaz olunan mahfillerin tamiratı	Tamiren anbar yapılan mahfillerin birinci defa mesarifi	Tecdiden inşa olunanların Mesarif-i inşâ' iyesi
	….	…	…	…	Teneke	Guruş	Guruş	Guruş
Atik şifahane olup haraba müşrif olmasıyla tamiren anbar ittihaz olunmuşdur.	Amasya derununda	1600	1	8	160000	"	18000	"
Civar şehirde vaki arsa-i haliye müceddeden inşa edilmişdir.	Merzifon "	620	1	19	128040	"	"	54713
Sahiblerinden bi'l-mübayaa müceddeden bir arsa-i münasebeye inşa edilmiş ise de mahallinden izahat henüz alınamamıştır	Ladik "	395	0	12	40000			23500
Ebniye-i mevkufe-i atikadan olan bir arastanın tamiriyle anbar itthaz edilmiştir.	Köprü "	679		22	90000	493	24000	"
Ebniye-i mevkufe-i atika olup kezalik tamiri bilahare anbar şekline konulmuştur	Osmancık "	500		14	60000	302	5730	"
Civar şehirde arsa-i haliyeye müceddeden inşa olunmuştır.	Gümüşhacıköy "	450		24	120000			44803
Hükûmet konağının bağçesine müceddeden yapılmıştır.	Mecitözü	550		10	70000			32329
Hükûmet konağı ittisalinde atik kargir binanın tamiriyle anbar şekline vaz' edilmiştir.	Havza	380		8	36000			16954
	Yekün	5174	2	117	704040	795	47730	172299

Çizelgeyi incelediğimizde Amasya merkezde Bimarhane'nin tamir edilerek depo olarak kullanıldığı, Merzifon'da ve Gümüşhacıköy'de ise mevcut arsalar üzerine yenide ambar inşa edildiği görülmektedir.

3.2. Camiler

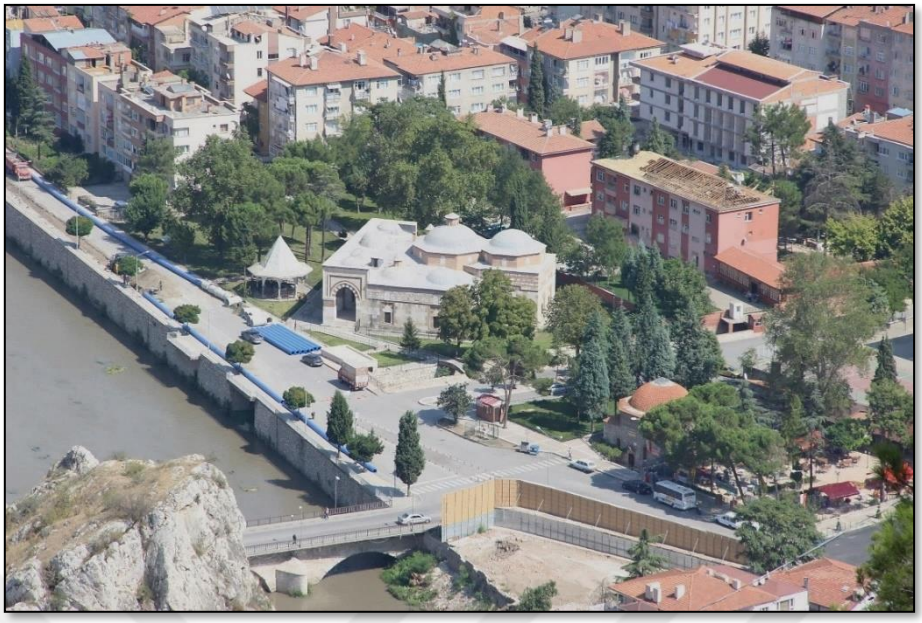
3.2.1. Bayezid Paşa Camisi

Bayezid Paşa Camisi, Amasya il merkezinde Beyazıtpaşa Mahallesinde Yeşilırmak'ın doğu kıyısında yer almaktadır (Harita 3.1, Resim 3.1). Güneybatısında Kumacık Hamamı, batısında Künç (Kuş) Köprü, kuzeybatısında ırmağın karşısında ise Kapı Ağası Medresesi bulunmaktadır.

Harita 3.1. Bayezid paşa camisi (Google Earth)

Kaynaklarda caminin doğu tarafında bir misafirhanesi ve bir imarathanesi olduğu ifade edilmiştir (Yaşar, 2022, s. 109). Ancak söz konusu yapılar günümüze ulaşamamış olup belirtilen alanda askeri tesisler yer almaktadır.

Resim 3.1. Bayezid Paşa Camisi, Kaleden Görünüş (N. Boy Arşivi-2016)

Cami, son cemaat yerinde giriş kapısının doğusunda yer alan kitabesine göre H. 817/M. 1414 yılında Çelebi Mehmed'in vezirlerinden Bayezid Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Resim 3.2)

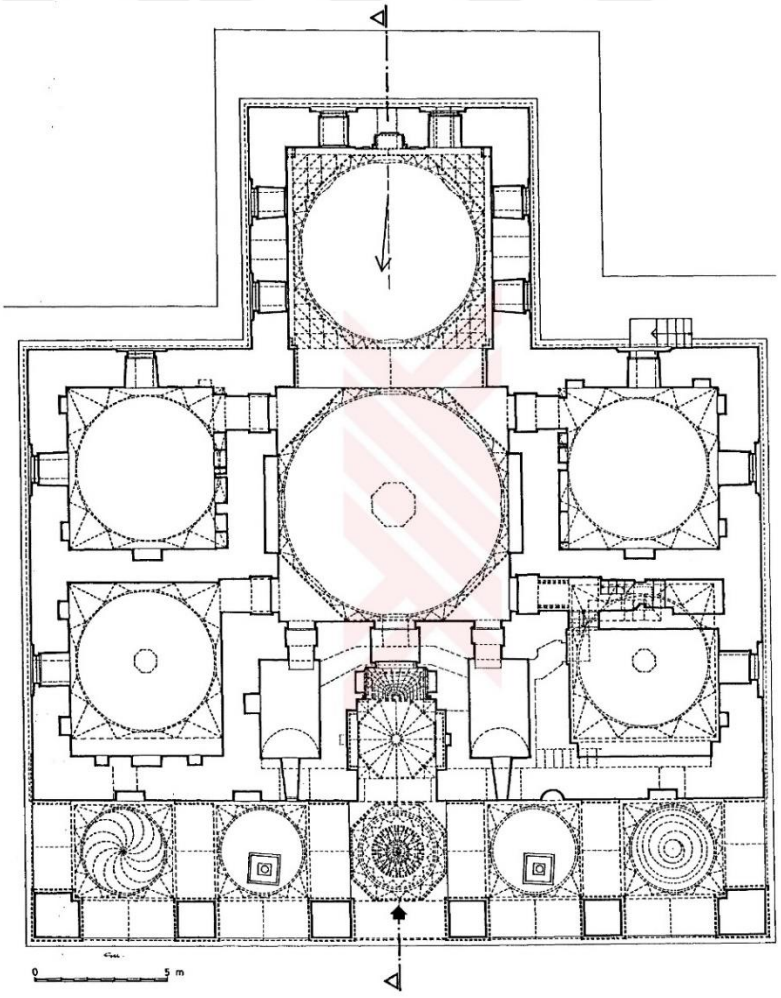

Resim 3.2. Bayezid Paşa Camisi Giriş Kapısı Üzerindeki İnşa Kitabesi (N. Boy Arşivi-2022)

Arapça Kitabe: *Enşee hâzihi ʾl-imârete el-mübarekete fi eyyami devleti ʾs-sultânş el-â'zami eş-Şehinşâhi ʾl-Muazzami es-Sultan Mehmed bin es-Sultan el-merhum Bâyezid Han –halledallahu sultânehu- El-Emirü ʾl-kebîru el-vezîrü ʾl-hat'iru el-mufahhamu Bâyezid Paşa –Azzamallahu celâle kadrihi. Fî tarih Muharrem senete sab'a aşrete ve semâni mie 817* (Amasya Valiliği, 2016, s. 24).

Türkçe Çevirisi: *Bu mübarek imaret büyük hükümdar merhum Sultan Bâyezid oğlu Sultan Mehmedin devletli olduğu günlerde büyük emir, değerli vezir –Allah kadri kıymetini yüceltsin- Bayezid Paşa 817 senesinin Muharrem ayında yaptırmıştır* (Amasya Valiliği, 2016, s. 24).

Bayezid Paşa Camisi, Erken Osmanlı döneminde yaygın olarak görülen tabhaneli ya da zaviyeli camiler grubunda yer almaktadır (Eyice, 1992, s. 243). Yapıya kuzeyde altı ayak üzerine oturan beş bölümlü son cemaat yerinin ortasında yer alan bir eyvan içerisinden giriş sağlanmaktadır. Girişte kubbeli büyük bir ön mekân ve bu mekânın güneyinde bir kemer ile ayrılan ve zemini yaklaşık 20 cm. daha yüksek olan mescid kısmı görülmektedir. Ön mekânın her iki tarafında simetrik olarak planlanmış ve kapılara buraya açılan ikişer tabhane odası yer almaktadır (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Bayezid paşa camisi planı (Gediz Urak)

Yapının son cemaat yeri duvarları kesme taş, diğer duvarlar pencere üstlerine kadar kesme, pencere üstünden üst örtüye kadar olan kısımları kesme taş ve tuğlanın dönüşümlü kullanılmasıyla almaşık düzende inşa edilmiştir. Kubbe kasnakları ise tamamen tuğla malzeme ile yapılmıştır (Resim 3.3).

Resim 3.3. Bayezid Paşa Camisi Batı Cephe (N. Boy Arşivi-2022)

Caminin son cemaat yerinde giriş eyvanının doğu tarafında bulunan H. 1305/M. 1888 tarihli onarım kitabesi şu şekildedir (Resim 3.4)

Kitabenin Okunuşu (T.C. Amasya Valiliği, 2016, s. 39)

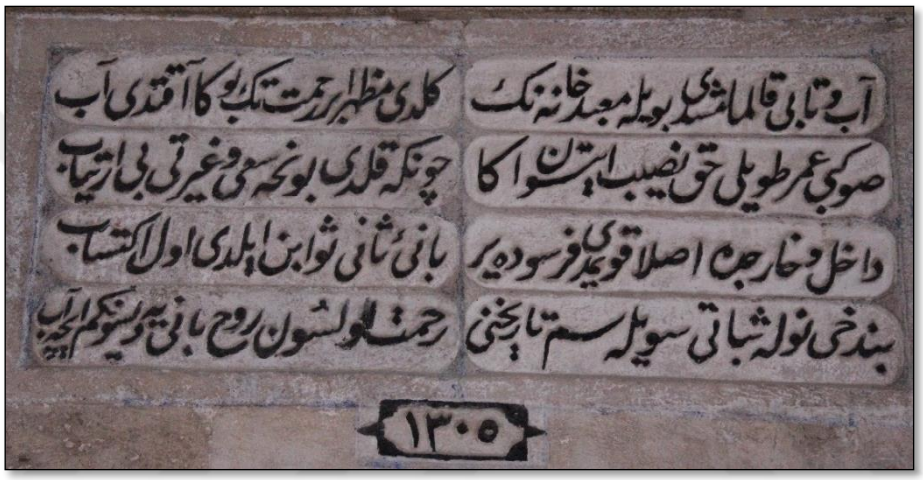
Ab-u tâbı kalmamışdı böyle ma'bed-hânenin
Geldi mazhar, ebr-i rahmet, tek buna akıtdı âb
Su gibi ömr-i tavîli hak nasip etsin ânâ
Çünkü kıldı bunca sa'y-ü gayreti bî irtiyâb
Dahilü hariçde aslâ koymadı fersude yer
Bani-i sâni sevabın eyledi ol iktisâb
Ben dâhin'ola sebâtî söylesem târîhini
Rahmet olsun rûh-i bâniye disün kim içe âb - 1305

Kitabenin Günümüz Türkçesine Çevirisi (T.C. Amasya Valiliği, 2016, s. 39)

Böyle bir mabedhanenin şiddetle suya ihtiyacı vardı
Ta ki Mazhar gelerek bu camiye su getirdi

Bu suyu getirene verdiği çalışma ve gayretinden ötürü
Allah Teala ömrünü su gibi uzun etsin
Avlu içinde ve dışında hiçbir bakımsız yer bırakmadı
Böylece bu kişi ikinci banî (binayı tamir eden) sevabını almış oldu
Ben Sebati de tamir tarihine tarih düştüm
Bu sudan içen herkes, "bu suyu getirenin ruhuna Allah Teala rahmet etsin"
Diye dua okusun. M.1888

Kitabede geçen "*Bani-i sâni*" yani ikinci bani ifadesinden yapının M. 1888 tarihinde geniş kapsamlı bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Resim 3.4. Bayezid Paşa İmareti Kitabesi (N. Boy Arşivi-2022)

Arşiv belgeleri içerisinde yapının onarımına ilişkin tek kayıt 15 numaralı kadı sicilinde yer alan H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664 tarihli hükümdür (Ek 1). Bahse konu hükümde yapının durumu,

"Medine-i Amasyada vâki' Bayezid Paşa Cami'-i şerifi evkâfına bi'l-evlâdiyet ve'l-meşrûtiyyet ve berât-ı şehr-i yâr ile mütevelli olan sahib'ul-kitab Derviş Çelebi ibn Mehmed nam kimesne mahfil kazaya gelub takrîr-i kelâm iylediği mütevelli olduğum câmi'-i mezburun bağzı yeri harâbe-i müşrif ve ta'mire eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olub savb-ı şer'iden üzerine varılub keşf ve ne-mikdar akce ile ta'mîr olunur tahmin olunub mal-ı vakfdan harc ve sarfına izn virilmesi matlubumdur didikde cânib-i şer'iden Mevlana nâ'ib Mehmed Efendi ve üstâd mi'mârlardan üstâd Hasan nam kimesneler irsâl virub onlar dahi zeyl kitabede esamiyeleri mestûre olan bi-garz-ı müslimîn ile miri mezkure varub müşâhede iylediklerinde kubbe içün altı bin akce ve mesbah içün bin akce ve katli içün bin akce ve iki yüz semân kurşun içün tamamı birer esediye olmak üzere yigirmi altı bin akce ve istidâya ve kedd içün altı bin akce cem'ân ta'mîriye kırk bin akce tahmîn olundığı Mevlana-i müşârün-ileyh mahal-i mezburede tahririnde meclis-i şer'ide ihbâr- takrîr itmeğin ta'mîr ve mal-ı evkâfdan harc ve sarfına merkum mütevelliye izn

virilub mâ-hüvel-vaki' bi't-taleb ketb olındı fi evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'lahir sene hamse ve seb'in ve elf..."

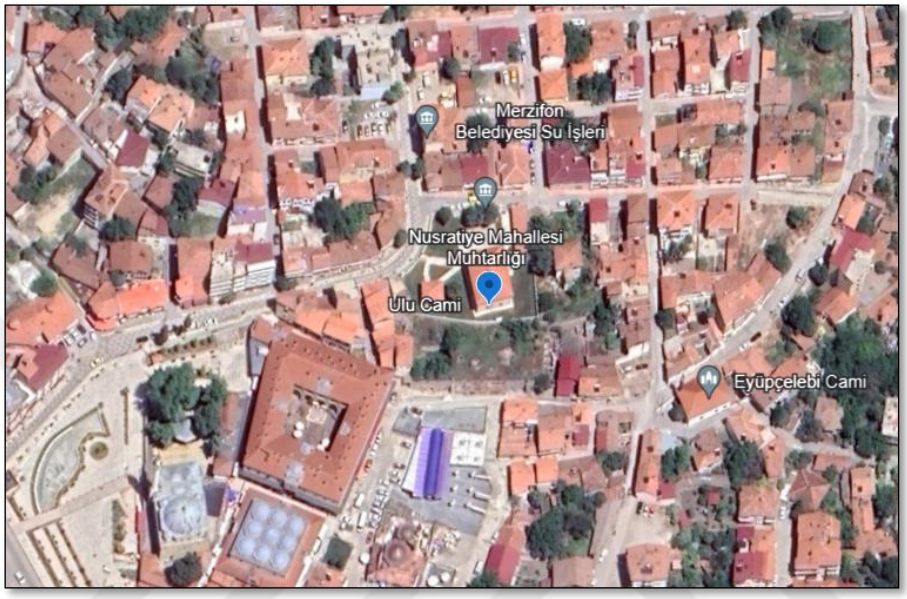
şeklinde ifade edilmiştir (Bozkurt, 2020, s. 185; BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15). Söz konusu belgeden vakfın mütevellisi Derviş Çelebi oğlu Mehmed'in kadıya başvurarak caminin bazı kısımlarının harap halde olması sebebiyle acil tamire ihtiyaç duyulduğunu ifade edip yapılacak keşifle masraf miktarının belirlenmesi ve vakıf bütçesinden masrafın karşılanması için izin istediği anlaşılmıştır. Bu başvuruya istinaden kadı tarafından Mevlana Mehmed Efendi ile Mimar Hasan keşif için görevlendirmiştir. Keşif neticesinde kubbe için 6.000 akçe, misbah (kandil) için 1.000 akçe, hatıl? için 1.000 akçe, kurşun için 26.000 akçe, ustalık ve kurşun için ise 6.000 akçe olmak üzere toplam 40.000 akçe ile tamirin gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine mütevelliye tamir için izin verildiği görülmektedir. Keşifle birlikte ortaya konulan masraf kalemlerinden yapının kubbesinin kapsamlı bir onarım geçirdiği anlaşılmakdır.

Cami Cumhuriyet döneminde 1939 yılında meydana gelen Erzincan depreminden az etkilenen yapılardan birisidir. En son 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarımdan geçirilmiştir. Yerinde yaptığımız incelemede yapının cephelerinde yer alan malzeme farklılıklarından yapının birçok kez onarım geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onarıma ilişkin belgelerde yapının tam olarak nerelerinin tamir gördüğü belirtilmediğinden hangi bölümlerin ne zaman onarıldığı konusunda net bir fikir belirtmemiz oldukça zordur. Yapı üzerinde gördüğümüz en belirgin malzeme farkı doğu, batı ve güney cephe duvarları üzerindedir (Resim 3). Bu cephelerde pencere üst seviyelerine kadar tamamen kesme taş malzeme kullanılmış iken pencere üst seviyesinde yer alan silme ile saçak arasında ise tuğlalarla çerçevelenmiş taş örgü görülmektedir. Silmenin üst tarafında yer alan bu bu malzeme farklılığı onarım kitabesinde geçen 1888 tarihli tamir sonrasında ortaya çıkmış olabilir. Yapının diğer kısımlarında büyük farklılıkların görünmemesi onarımların aslına sadık kalınarak yapıldığını düşündürmektedir.

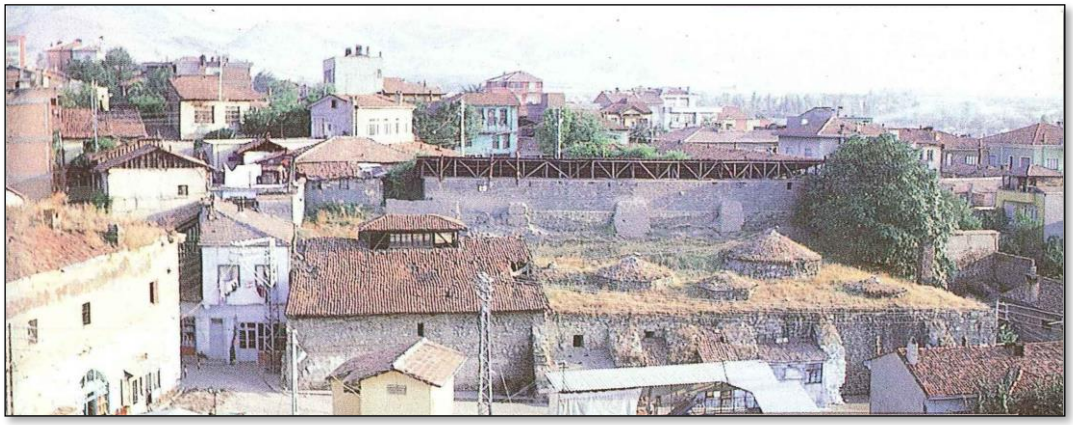
3.2.2. Eski Cami /Cami-i Atik - Merzifon

Merzifon ilçe merkezinde Eski Cami Mahallesinde Yokuşbaşı mevkisinde kuzeyden güneye doğru eğimli bir tepe üzerinde bulunan caminin güneyinde Eski Hamam yer almaktadır (Şekil 3). Kitabesinden Selçuklu veziri Pervane Muinüddin Süleyman tarafından H. 663 / M. 1264 yılında inşa ettirildiği anlaşılan yapının Çelebi Mehmet tarafından ihya edildiği

belirtilmektedir. Merzifon Ulu Cami olarak da isimlendirilen caminin 1902 yılında çıkan bir yangında tamamen harap hale geldiği ifade edilmektedir (Çerkez, 2005, s. 413)-(Resim 3.5). Yapı, 2018 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2018 yılında yeniden inşa ettirilmiştir (Harita 3.2).

Harita 3.2. Merzifon Eski Cami Konumu (Google Earth)

Resim 3.5. Ulu Caminin Bulunduğu Alan-1990 Yılı Öncesi (S. Bayram)

Resim 3.6. Merzifon Eski Cami (Ulu Cami)-2018 Restorasyonu Sonrası (N. Boy Arşivi-2022)

Eski Cami'nin onarımına ilişkin arşivde birçok belge yer almaktadır. Bu yazılardan ilki padişaha sunulan H. 20 Ş 1079 / M. 23 Ocak 1669 tarihli arzdır. Söz konusu belgenin içeriği

> *"... Bu kulları yediyle tahsili fermân buyrulan evkâf-ı selâtînin 'avâîd ve zevâîd akçeleri bin yetmiş sekiz senesine mahsûb olmak üzere otuz yük akçe ve sâbıkâ Dâü's-sa'âde ağası el_Hac Mustafa Ağa'nın evkâfı zevâ'idinden Argalasti mâlından altı yk akçe mecmu'u otuz altı yük akçe olur beher kisesi ellişer bin akçeden yetmiş iki kise olur meblağ-ı mezbûrdan Merzifon'da vâki' merhum ve mağfurün leh Sultan Mehmed Han câmi-i şerifi tamiratına ber muceb-i şeriye yirmi bin akçe harç ve sarf olunub u takdirce rikab-ı hümayun saadetmakrunlarına teslim olunagelen avaid ve zavaid akçesinden sene-i sabıkdan ziyade bu kullarının say ve takayyüdü sebebiyle vakıfların izdiyadından on kise izdiyad ile cemân seksen kise ve üç yüzkuruş rikâb-ı hümayun-ı saadetmakrunlarına teslim ve irsal olunduğu arz ve ilam olunur. Baki emr-i ferman şevketlü ve kerametlü ve mehabbetlü padişahım hazretlerinindir. ...".*

şeklindedir (BOA.TS.MA.e. 528.66). Bahse konu belgede sultan vakıflarının olağan gelirleri (avaid) ve diğer gelirlerin (zavaid) H. 1078 / M. 1668 senesi muhasebesinin yapıldığı 3.600.000 akçe olduğu belirtilmiştir. Söz konusu miktardan Merzifon'daki Sultan Mehmed Han Camisi tamiratına mahkeme kararıyla 20 bin akçe harcandığı anlaşılmaktadır. Tamirata harcanan para için onay istenmiş ve belgenin üst kısmına IV. Mehmed'in *"Geldi ber teslim-i hümayunum olmuştur"* şeklinde hattı hümayunu ile onay verilmiştir (Ek 2). Onarımın yapının neresinde olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Ancak tamirin boyutuyla ilgili kanaate varmamızı sağlayacak bir karşılaştırma yapabiliriz. Örneğin Kayseri'de

Hüseyin Bey Hamamının ve dükkanlarının tamiri ile caminin bir yıllık aydınlatma masrafı için 1665 yılında 12.640 akçe masraf yapılmıştır (Aydın, 2017, s. 156). Bu örnekten yola çıkarak tamir için yapılan 20 bin akçe ile masraf geniş kapsamlı bir onarım yapıldığını ifade edebiliriz.

Arşivde yapının onarımına dair bir diğer kayıt Merzifon Kaymakamına yazılan H. 8 Ş 1315 / M.2 Ocak 1898 tarihli belgedir. Söz konusu belgenin içeriği,

> *Merzifon'da vâki' cennet mekân Çelebi Sultan Mehmet Han hazretlerinin evkāfına merbut eski Cami' -i şerifinin harab bir halde bulunduğu ve el-yevm içinde asker ikāmet itmekde olduğu istihbar olunuyor. Ba'dehu icabı merciine arz idilmek üzere cami'i şerif mezkurun el-yevm ne halde bulunduğunun ve evkāfına merbut varidat ne gibi şeylerden ve kaç guruşdan ibaret olduğunun ve ma'muriyetine ne gibi tedbir iktiza edildiğinin bi'l-etraf tahkik ve iş'arı siyakında şukka-i senaveri terkimine ibrar keyfiyetim*

şeklindedir (BOA. Y.EE. 134.18.3.1). Bahse konu belgede Merzifon'da bulunan Çelebi Sultan Mehmed'in vakıflarına bağlı Eski Cami'nin harap bir halde bulunduğu ve içinde asker barındığı bildirilmiştir. Gerekli makamlara bilgi sunulmak üzere caminin bugün ne halde bulunduğu, vakıflarına bağlı gelirlerin kaç kuruştan ibaret olduğu ve yapının bakım ve onarımı için ne gibi tedbirler alınması gerektiğinin etraflıca incelenip yazılı olarak bildirilmesi istenmiştir.

Yapının durumuna ilişkin R. 10 Nisan 1314 / M.22 Nisan 1898 tarihli belgeden de camide askerin ikamet ettiği anlaşılmaktadır (BOA. Y.EE. 134.18.5.1). 75. Nizamiye kaymakamı Osman Edip tarafından yazlan belgeden 75. Nizamiye alayının dördüncü taburunun birinci ve ikinci bölüklerinin camide sırayla kaldıkları, yapıda iptidaiye sıbyan mektebinin baş muallimi olan ve padişah beratıyla 50 seneden beri kendisi hizmeti yerine getirdiği bilinen Veysizade Hace Hafız Ahmet Efendi'nin beş vakit namaz kıldırma işini yaptığını ifade ederek imamın görevine devam etmesini istemiştir.

Evkaf Müdürlüğünden cami için 52.190 guruş aşar vergisinin nasıl sarf edildiği sorulmuş ve caminin ne halde bulunduğuna dair Merzifon Kaymakamlığı'ndan bilgi istenmiştir (BOA. Y. 134.18.5.2). Bilgi talebine Amasya Evkaf Müdürlüğünce H. 17 Zilhicce sebe 1316 / M. 28 Nisan 1899 tarihli yazıyla cevap verilmiştir. Söz konusu yazının içeriği,

> *"...Ham perayı ta'zim ve tekerrim olan fi 8 Nisan 315 tarihli ve 89 numrolu Teskire-i Saniyye-i Cenabı Müşir-i i'zamlarının ariza-i cevabiyesidir. Merzifon'da vâki'*

cennetmekânÇelebi Sultan Mehmet Han Evkaf-ı Şerifesinden cami'-i Atik ve cami'-i Cedid namlarıyla mütearif iki cami'-i şerîf olub cami'-i Atik derununde çend (5) seneden beri asakir-i şahane ikamet itmekde ve tahliyesi içün müracaat olunmuş ise de muvaffak olunamadığı ecilden tabi-î harababiyete yüz tutmakta ve yalnız bir taraftan salavat-ı mefruze eda idilmekde olduğu ve cami'-i cedid mamur ve mevdud olub derununda edayı salavat idilmekde idüğü ve her iki cami'-i şerîfin vâridât ve mesarifatına mübeyyin tanzim kılınan masraf pusulası merbuten takdim pişgah-ı sami-i müşir-i fehimileri kılınmağla ol babda ve halde emr u ferman…"

şeklindedir (BOA. Y. 134.18.6.1) Söz konusu belgede Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmet Han Vakfından Eski ve Yeni Cami adlarıyla anılan iki cami bulunduğu, bunlardan Eski Cami'nin içinde beş yıldır asker kalmakta olduğu ve askerlerin ordan çıkarılması için müracaat edildiği halde tahliyenin gerçekleşmediği ifade edilmiştir. Bundan dolayı caminin harap hale geldiği ve ibadet edilemediği vurgulanmıştır. Belgede Yeni Cami ile ilgili de bilgi verilerek söz konusu yapının sağlam olduğu ve ibadete açık olduğu açıklanmıştır. Belgenin sonunda her iki caminin gelir-giderini gösteren masraf pusulası padişaha arz edilmiştir.

Eski Cami'nin bir önceki imamı Hafız Ahmed'in Müşir-i Azimilerine Hitaben yazdığı R. 1 Mayıs 1315 / M. 13 Mayıs 1899 tarihli belgede, H.1312 / M. 1894-95 senesinden beri Çelebi Sultan Mehmet Han Vakfına ait camide askerlerin ikametlerinden dolayı tamir ve yağ mumu için ödenen ücretler kesildiğinden Binbaşı Dursun Efendi yardımıyla caminin abdesthanesinin üzerinin tamir edildiğini ve duvarlarının sıvandığını, kendisinin de askerlere müezzinlik ettiği bilgisini vermektedir. Caminin senelik 2.000 kuruştan beş senelik masraf bedeli 10.000 kuruş olduğunu ancak 8.500 kuruş ödeme yapıldığını, tamire paralarının yetmemesinden ve mağdur durumda olduklarından caminin tamiri için yardım istenmiştir (BOA. Y.EE. 81.59.5.3.1).

Merzifon Kaymakamı Mahmud Arif tarafından Amasya'da bulunan Müfettiş Şakir Paşa'ya sunulan H. 19 Muharrem 1317 / M. 30 Mayıs 1899 tarihli dilekçenin içeriği,

CennetmekânÇelebi Sultan Mehmet Han Hazretleri Evkâf-ı Şerifesi'nden Merzifon'da kâ'in cami'-i 'atik'in ne halde bulunduğuyla mikdar-ı vâridât vesa'ir hûsusâtının arz ve imbâsına dâ'ir şeref-vârid olan 8 Nisan 1315 tarihli ve 90 numrolu isti'lam-name-i 'âli-i asafâneleri üzerine tahkik-i keyfiyet edildikde vakf-ı mezkûr Evkâf-ı Hümayun Hazine-i Celilesinden mazbut ve civar-ı şehr-öşr bâğâtıyla kurâ ve mezâri'den 'ibâret olan vâridâtı bedeli tahmisine merbût olarak livâ-yı evkâf idâresince idâre edilmekdev ve mikdâr-ı vâridât ve diğer mu'amelatı da daire-i mezkûrece malum ve mukayyed olduğu ve cami'-i şerîf-i mezkûre 'asâkir-i şahane ikame olunmuş ise de efrâd-ı 'askeriye-yi istibʿâya kafi diğer mahal ve emâkin-i mahsus bulunamamasından ilerü geldiği ve ta'mir ve termimini dahi 9 bin 800 küsür guruş masrafı ihtibâriyla kâbil olabileceği Evkâf

Vekâletinden ba-derkenar ifâde ol-babda tanzim kılınan varaka-i keşfiye merbuten arz ve takdim-i pişgâh- samileri kılınmış ve emr-i ta'mirince başkaca tedbire hâcet olmayub meblağ-ı mezbûrun usûl ü nizâmı dâ'iresinde vakfı vâridâtından ve hazine-i müşârü'n-ileyhden tesviye ve ifası iktizâ edeceği tabi'i bulunmuş olmağla ol-babda emr u fermân hazreti men-lehü'l-emrindir.

şeklindedir (BOA. Y.EE.81.59.5.1). Bahse konu dilekçede, Çelebi Sultan Mehmed'in vakıflarından Merzifon'da bulunan Eski Cami'nin içinde bulunduğu durum, gelirinin miktarı ve diğer bazı hususun haber verilmesine dair 8 Nisan 1315 tarihli ve 90 numaralı yazı geldiği belirtilmiştir. Bu yazı üzerine söz konusu hususlar tahkik edilmiştir. Tahkikat neticesinde söz konusu vakfın Evkâf-ı Hümayun hazinesinden mazbut bir vakıf olduğu belirtilmiştir. Gelirinin şehir civarındaki bağlar, köyler ve mezraların öşüründen oluştuğu açıklanmıştır. Tahmis bedeline bağlı olarak liva evkâf idâresince idâre edildiğini, gelir miktarı ve diğer işlemlerin söz konusu daire tarafından bilinmekte ve kayıt altına alınmakta olduğu ifade edilmiştir. Camiye asker (asâkir-i şahane) yerleştirilmişse de bu durumun askerleri yerleştirecek imkan ve derecede başka bir yer olmamasından kaynaklandığı dile getirilmiştir. Caminin tamirinin 9.800 küsür kuruş masrafla ancak gerçekleştirilebileceğinin Evkâf Vekâletinden derkenarla ifâde edildiği belirtilmiş ve bu konuda düzenlenen keşif evrakı ekte verilmiştir. Tamirin vakıf gelirleri ve evkaf hazinesi aracılığıyla yapilebileceği belirtilmiştir.

Bahse konu belge ekinde R. 5 Mayıs 1315 / 17 Mayıs 1899 tarihli keşif defteri verilmiştir (BOA. Y. EE. 81.59.4.1)

Çizelge 3.1. Merzifon eski cami keşif defteri

Merzifon'da vâki' Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı şerîfinden cami'-i azizin tamirat keşf defteri					
Guruş	**Aded**	**Batman**	**Keyl**	**Fi**	**Nev'i**
3200	400			8	Taban tahtası beşer arşunluk
1960	160			12	İnce ağaç
600	23			25	Büyük kiriş taban tahtası altına
180	0	15		12	İngiliz mıhı (çivi)
200	2000			100	Üzerine kiremit noksanına
1100	2000	1100		1	Deruna ve harici sıvasına kireç
100	2000	1100	5	20	Horasan
120	2000	8		15	Kendir
1620	135			12	Dülger ustası
600	50			12	Benna ustası
250	50			5	Amele yevmiyesi
9.890					**Yekün**
Cennet mekân Çelebi Sultan Gazi Mehmed Han hazretlerinin Merzifon'da vâki' Atik Cami'-i şerîfin derununa müceddeden tahta taban döşenilmesiyle derun ve birunun kireç ve Horasan sıva edilmesi ve üzerinin kiremidi devr ve ta'miri planı müfredat vechile 9 bin 800 küsür guruş ta'mir ve imarı kabil olabileceği 'indel keşf anlaşılmış olmağla iş bu keşif defteri tanzim ve takdim kılındı. 5 Mayıs 1315					

Söz konusu keşif defterinde caminin tabanına yeniden tahta döşenmesi, yapının içinin ve dışının sıvanması ve üzerinin kiremidinin elden geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Onarımın 9.800 kuruş masrafla yapılabileceği belirtilmiştir. Defter incelendiğinde tamirde ağaç ustası, bina ustası ve amelenin görev alacağı anlaşılmaktadır.

Caminin durumuna ilişkin bir diğer belge Mabeyn baş katibine gönderilen R. 19 Mayıs 1315 / M. 31 Mayıs 1899 tarihli yazıdır. Bahse konu belgede yapının durumu,

> *"…Çelebi Sultan Mehmed Han hazretlerinin evkaf-ı şerifesinden nefsi Merzifon'da kâ'in cami'-i kebirin hademesi tarafından verilen istid'a ol babda Amasya evkaf müdürlüğü ile Merzifon Kaymakamlığından vuku bulan istilama cevaben alınan teskirede tahrirat ile ma'an ve leffen takdim-i huzur-ı ali-i daverileri kılındı.*
> *Bunların mütealasında dahi muhat ilmi aliyi asafhaneleri buyurulacağı üzere cami'-i şerîf mezkûr hazine-i celile-i evkaf tarafından idare olunan ve kasaba civarındaki öşrü bağanla kurâ ve mezarîden ibaret 52 bin guruşluk vâridât bedeli tahmini rabt edilen evkaf-ı mazbuttan olduğu halde bundan bir çok nam ve bahanelerle cami'-i şerîf mezkûr mürtezikanın vezaifince derununda üçü derecesinde tanzilat icra olunmağla beraber bunun dahi vakti zamanıyla te'diye olunmamasından harab bir hale gelmiş ve ecdad-ı izan cenab-ı velinimet bi minnet-i azimisinin mirat-ı mahsuselerinden olan böyle bir eser-alinin varidatı seneviyesinin nısfı idaresine ve hali harabdan kurtarılmasına ziyadeten kafi iken şu suretle düçar-ı harab ve indiras Olmuş rızalillahi Padişahiye mugayır olub mamafih Protestan ve Hıristiyanların en kalabalık mahalli olan Merzifon Kasabasının ta vüsatında vâki' bulunan böyle bir mabed-i islaminin metruk ve mehcur bırakılması intizar-ı yar ve ağyar'a karşı pek çirkin olup bu hal ehli sünnet ve cemaati ne derecelerde dağdar'ı esef ve ikrar ettiği müstefti-i arz ve tafsil bulunmuş olmasıyla ve cami'-i şerîfi mezkûr için 10.000 guruş kadar bir meblağ sarf olunur ise layıkıyla ta'mir ve ihya olunabileceği başkaca melfufen mütekaddim keşf varakasından anlaşılmasıyla cami'-i şerîfi mezkûr harabiyeti hasebiyle ikame olunan asakirden tahliyesiyle gaile-i vakıfdan keşfi dairesinde icra-yı ta'miri ve varidattan mürtezikaya ait vezaifin ve cami'-i şerîf içün muktezi mesarifi müteferrikanın vaktü zamanıyla tediye'siyle idamesi ma'muriyeti emrinde şeref-sünuh ve sadır olacak irade-i isabet aye-i cenabı velinimet bi minnet-i aziminin Evkaf-ı Humayun Nezareti Celilesini tebliğiyle acizilerine dahi malumat i'tasına mübaşeret kılınmış olmağla ol babda…"*

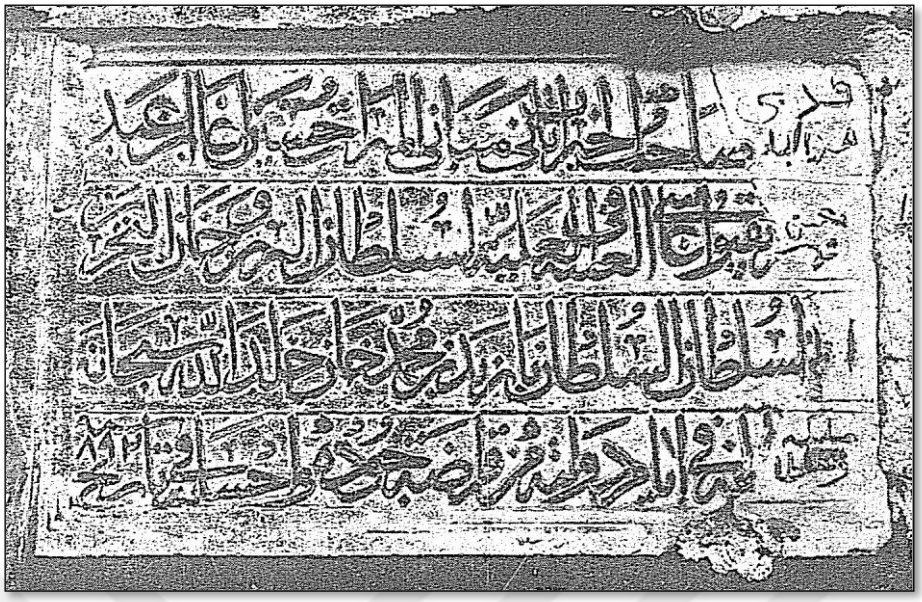
şeklinde ifade edilmiştir (BOA. Y. 134.18.12.1-2). Belgeden Çelebi Sultan Mehmed Han vakfının Merzifon'da bulunan Ulu Cami'nin (Eski Cami) Evkaf Hazinesi tarafından idare edilen ve kasaba civarındaki bağ, köy ve mezraların öşüründen ibaret yaklaşık 52.000 kuruş geliri olduğu anlaşılmaktadır. Mazbut vakıflardan olduğu halde bu vakıftan birçok bahaneyle cami gelirine el konulmuş, personelinin vazifelerinde üçte bir derecesinde indirim yapılmakla beraber bu da zamanla ödenememiş ve cami harap bir hale gelmiştir. Caminin yıllık gelirinin yarısı idaresine ve harap görünümden kurtarılmasına fazlasıyla yeterli iken gelirlerine usulsüz olarak el konulmasının buna engel olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun

padişahın rızasına da aykırı olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan Merzifon'da Protestan ve Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu bir yerde İslam mabedinin yok olmaya terk edilmiş olmasının dosta düşmana karşı çok kötü bir durum olduğu dile getirilmiştir. Gönderilen keşif evrakında cami için 10.000 kuruş kadar bir meblağ harcanırsa layıkıyla tamir edilebileceği belirtilmiştir. Caminin harap durumda bulunması sebebiyle içerisinde bulunan askerin çıkarılması gerektiği talep edilmiştir. Askerler çıkarıldıktan sonra daha önce yapılan keşif çerçevesinde caminin tamir edilerek masraflarının vakıf gelirlerinden ödenebileceği açıklanmıştır. Ayrıca onarım sonrası görevlilerin maaşlarınında vakıf gelirlerinden karşılanabileceği ifade edilmiştir. Bu durumun Evkafı Humayun Nezareti Celilesine tebliğ edilmesi ve gereğinin yapılması istenmiştir.

Yukarıda bilgileri verilen yazışmalardan sonra yapıdan askerlerin çıkarıldığına ve onarımın yapıldığına ilişkin başka belge tespit edilememiştir. Cami, 1902 yılında çıkan yangından sonra ortadan kalktığından herhangi bir onarım izi takip etmek de mümkün olmamıştır. Yangından sonra 1906 yılında yapının onarımı için Evkaf Dairesi tarafından Merzifon'a bağlı Bulak Köyünden kesme taş getirilmiş ve kireç kuyuları açılmıştır. Ancak tamir için toplanan söz konusu malzeme 1910 yılında, caminin arsası ise 1927-28 yılında satılmıştır (Bayram S. , 1990, s. 70).

3.2.3. Hüseyin Ağa Camisi - Taşova-Uluköy (Sonisa)

Günümüze ulaşmayan caminin II. Bayezid döneminde kapı ağası olan Hüseyin Ağa tarafından inşa ettirildiği kitabesinden bilinmektedir. 1930'lu yıllarda Uluköy'e gelen Gabriel, Hüseyin Ağa Camisi'ni kurşunla kaplı, altı kubbeli ve tonozlu şeklinde tanımlamış ve giriş kapısının üzerinde beş satırlık kitabesinin bulunduğunu ifade etmiştir. Kitabeye göre caminin H. 892 /M. 1487'de Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid zamanında Hüseyin Ağa tarafından yaptırıldığını belirtmiştir (Gabriel, 1934, s. 118). Bahse konu kitabe 1942 depreminde cami yıkıldıktan sonra yerinden çıkarılmış ve Çarşı Camisi'nin sağ tarafına yerleştirilmiştir (Resim 7)-(Eyice, 2023, s. 191).

Resim 3.7. Taşova-Uluköy (Sonisa) Hüseyin Ağa Camisi Kitabesi (Eyice, 2023, s. 191)

Kitabenin okunuşu:

1. [Kad benâ hâze'l-binâ] sâhibü'l-hayrât bâni'l-meberrât Hüseyin Ağa İbn 'Abdi
2. ['lmuîn eş-şehir] bi-kapı ağası fi'l-atabeti'l-aliyye li-sultâni'l-berreyn ve hâni'l-bahreyn
3. İ[bni]'s-Sultân es-Sultân Bâyezîd b. Muhammed Hân halled Allâhu sübhânehû
4. [mülkehû ve Sulta] nehû fî eyyâmi devletihî min kurâzati cûdihî ve ihsânihî fî târîh sene 892

Günümüz Türkçesine çevirisi:

"Bu binayı, denizler ve karalar hakanı sultan oğlu Sultan Bayezid b. Muhammed Han'ın, Allah mülkünü ebedî kılsın, yüce kapısında kapı ağası diye meşhur, hayırlı eserler sahibi Hüseyin Ağa b. Abdülmuîn cömertlik ve ihsanının bir eseri olarak, sultanın devrinde, 892 yılında yaptırdı, Allah onu mağfiretine garketsin"

Eyice, 1970 yılında yerinde yaptığı incelemede yapıdan geriye avlu kısımlarına ait duvar kalıntıları, birkaç sütun parçası ve minarenin kürsü kısmından bir parçanın kaldığını belirtmiştir (Eyice, 2023, s. 190).

Caminin geçirdiği onarımlara ilişkin arşiv belgeleri Doğanbaş tarafından yayınlanmıştır (Doğanbaş M. , 1968). Ancak araştırmacı belgelerin sadece çevirisini ek olarak vermiş olup içerik hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ayrıca ek olarak verilen belgelerin tasnif bilgileri verilmediğinden, tasnifi verilen diğer belgelerden ve çevirisi

verilen belgelerin tarihlerinden yola çıkarak arşivde (özellikle atik şikayet defterleri) tarama yapılmışsa da sonuca ulaşılamamıştır. Çevirisi yapılan caminin onarımına ilişkin belgelerden ilki H. Safer 1133 / M. Aralık 1720 tarihli belge olup içeriği,

> *"... Amasya'da vaki' Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa evkaflarının mtüevellisi el-hac İbrahim'e hüküm ki, Tarih-i mezburda müetevellisi olduğun merkum Hüseyin Ağa Evkafının Sonisa'da vaki' cami-i şerif ve medresesi ma'rifetin ile ta'mir ve termim olunmak üzre bundan akdem şerefyafte- i sudûr olan ferman-ı âli ve keşif hücceti mucibince tamir ve termim edüp tevliyet-i mezbure otuz üç senesinde âhara verilmek iktiza itmeğin ta'mir ve termimi kendün kemal-i sadakat ve istikamet üzre itmam idüp bir türlü tekâsül eylemeyüp ve ta'mir ve termim hususuna gerek 33 senesi mütevellisi vekili tarafından ve gerek taraafı âhirden bir ferdi müdahale ittirmeyüp itmamına-bezl-i makdur eyleyesiz deyu evkafı merkuman nazırı olup bilfiil babüssadetim ağası olan Hasan dâme ülüvvehu tarafından mühürlü mektub verilmekle mucibince amel olunmak...".*

şeklindedir (Erdoğan, 1968, s. 188-189). Bahse konu belgede Amasya'da bulunan Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa vakıflarının mütevellisi Hacı İbrahim'e gönderilen hükmün içeriğine yer verilmiştir. Söz konusu hükümde İbrahim'in mütevellisi olduğu Hüseyin Ağa vakfının Sonisa'da bulunan camisi ve medresesini kendi marifeti ile tamir etmek üzere bundan önce gönderilen ferman ve keşif hücceti hatırlatılmıştır. Bunların çerçevesinde camiyi tamir etmesi istenmiştir. Söz konusu tevliyetin 33 senesinde başkasına verilmesi gerektiği üzerinde durularak tamiri kendi sadakatı ve doğruluğu üzere tamamlaması istenmiştir. Hiçbir şekilde tembellik etmemesinin altı çizilmiştir. Tamir hususuna gerek 33 senesi mütevellisi vekili tarafından ve gerek başka taraftan bir ferdi karıştırmayıp tamiri tamamlamak için var gücüyle çalışılması babüssaade ağası Hasan ağa ile gönderilen bu mektupta istenmiştir.

Yapının onarımına ilişkin H. Şevval 1133 / M. Temmuz 1721 tarihli belgenin içeriği,

> *"... Amasya'da vaki' Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa evkafının mütevellisi olan Elhaç İbrahim'e hüküm ki; halâ mütevellisi olduğun merhum Hüseyin Ağa'nın kasaba-i Sonisa'da bina ve ihya eylediği carni-i şerifi mururı ezmine ile harabe müşrif olup ta'mir ve termime muhtaç olduğu vükufı tamı olan mimaran haber vermeleriyle halâ Amasya müftisi olan zat fevt olup mevlânayı mumaileyh ve Amasya kadısı ma'rifetleriyle ehemmi lüzumu olan mevzi'leri keşif ve tahrir ve hüccet-i şer'iye ittirüp hüccet bu tarfa irsal idüp vakf-ı mezburun keşif ve ta'miri umuruna ve mezburanın hususi sairelerine Sivas beylerbiyisi ve Sonisa nahaibi taraflarından ve tarafı âhirden bir ferdi müdahale ittirmeysin deyu zikrolunan evkafların nazırı olup biʾl-fiil babüssaadetim ağası olan Hasan dame uluvvehu tarafından mühürlü mektub verilmekle mucibilnce amel oluna..."*

şeklindedir (Erdoğan, 1968, s. 190-191). Bahse konu belgede Amasya'da bulunan Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa vakıflarının mütevellisi olan Hacı İbrahim'e gönderilen hükümde halen

mütevellisi olduğu Hüseyin Ağa'nın vakıflarından Sonisa kasabasındaki caminin zaman geçtikçe yıkılmaya yüz tuttuğu ve tamire muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Konuya hakim olan mimarların haber vermeleriyle halen Amasya müftüsü olan kişi ölüp adı geçen mütevelli ve Amasya kadısı marifetleriyle gerekli olan kısımları keşif ve tahrir edilmiştir. İstanbul'a gönderilen keşif ve tamir işine Sivas Beylerbeyi ve Sonisa naibi tarafından olabilecek müdahalelerin engellenmesi için söz konusu vakıfların nazırı olan Babüssaade ağası Hasan ile bu mektup gönderilmiş ve gereğince işlemlerin halledilmesi istenmiştir.

H. Zilhicce 1133 / M. Temmuz 1721 tarihinde Sivas Paşasına ve Amasya Kadısına hitaben yazılan hükmün içeriği,

> *"... Bi'l-fiil Bâbüsaade ağası Hasan Ağa südde-i saadetime arz gönderüp nezaretinde vâki' evkaftan Amasya'da vâki' müteveffa Hüseyin Ağa evkafından Sonisa'da vâki' cami mürurı eyyam ile ekser mevazii bilkülliye harabe müşrif ve ta'mire muhtaç olmakla bundan akdem cami-i merkurnun tamir ve termim ve ümu. r ve hususlarına bâfermanı âli Amasya mûftisi müvella olup ma'rifet-i şer'ile keşfolundukta ta'mir ve tcrmimi sekiz yüz kuruş ile ancak husulpezir olup noksan ile olmaz deyu mimaranın ihbarlarıyla sair müsliminin ittifak ve ittihadları hüccet-i şer'iye ve verilen arz mucibince halâ mütevelli-i vakf Hacı İbrahim cami-i merkumun ta'mir ve termimine izin ve tenbih olunup lâkin vakfın müsaadesi olmamakla deyn-i mezbur eda olununcayadcğin hademe-i vakfın nısıf vazifeleri verilüp ve nısf-ı âhiri cami-i merkumun rukbesine alettcdric hare ü sarfolunmak üzre ve hademe-i vakf vazifeleri namiyle mütevelli-i vakf rencide olunmamaları için vech-i meşruh üzre amel olunmak…".*

şeklindedir (Erdoğan, 1968, s. 191). Bahse konu hükümde halen Bâbüsaade ağası olan Hasan Ağa'nın saraya dilekçe gönderdiği anlaşılmaktadır. Dilekçede, nezaretinde bulunan vakıflardan Amasya'da bulunan Hüseyin Ağa vakıflarından Sonisa'daki caminin zaman geçtikçe çevresindeki duvarların harap olduğu ve tamire muhtaç hale geldiği belirtilmiştir. Bundan önce söz konusu caminin tamir işleri hususlarına ferman gereği Amasya müftüsü görevlendirilmiş olup gerekli keşif yapılmıştır. Keşfe katılan mimarların bildirmesi ve keşfe katılan diğer Müslümanların katılmalarıyla tamirin 800 kuruş ile ancak gerçekleşebileceği, bundan eksiğine olamayacağı belirtilerek keşif hücceti yazılmıştır. Bu hüccet ve verilen dilekçe gereğince vakfın mütevellisi Hacı İbrahim'e caminin tamiri konusunda izin verilmiş ve kendisine tenbihte bulunulmuştur. Fakat vakfın izni olmamakla söz konusu borç ödenemeyeceğinden vakfın hademelerinin maaşlarının yarısının kesildiği belirtilmiş ve bu konuda vakıf çalışanlarının rencide edilmemesi istenmiştir. Söz konusu belgede geçen tamir işleminin neticeye varıp varmadığını yapı günümüze ulaşamadığından ve başka belge tespit edilemediğinden tespit edememekteyiz.

3.2.4. Kilari Süleyman (Selim) Ağa Camisi

Amasya şehir merkezinde, Yüzevler Mahallesi'nde Taşhan ve Bedesten arasında, ana yol üzerinde bulunmaktadır (Harita 3.3, Resim 3.8).

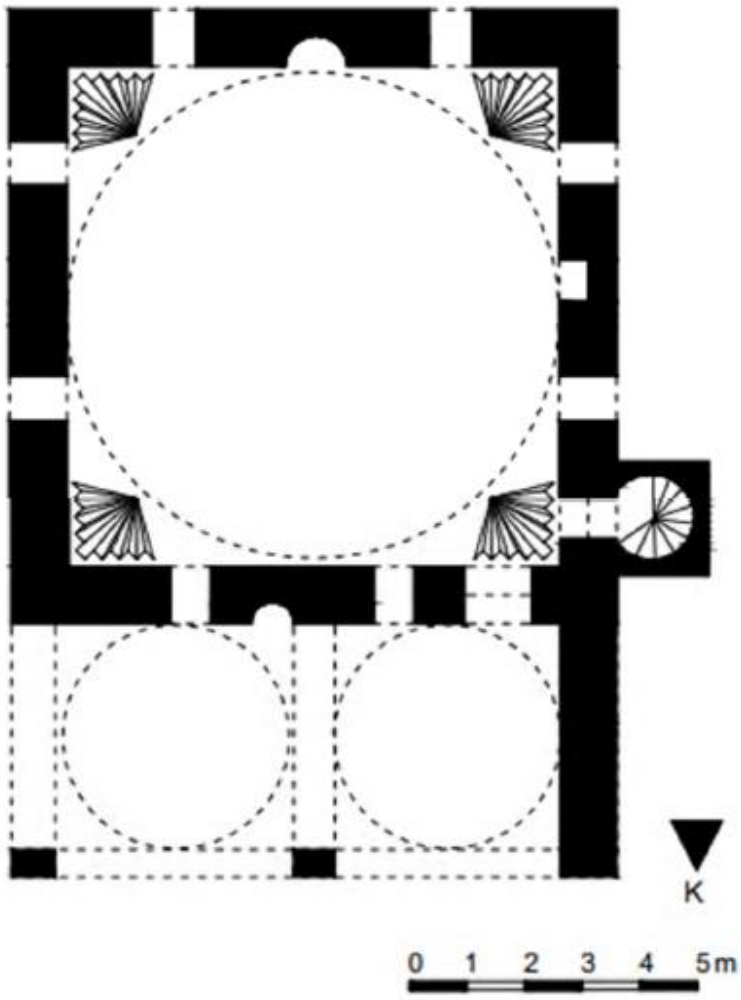

Harita 3.3. Kilari Süleyman/Selim Ağa Camisi (Google Earth'den)

Resim 3.8. Kilari Süleyman Ağa Camisi Kuzeybatıdan Görüşü (N. Boy Arşivi-2022)

Kitabesine göre H. 889 /M. 1484 yılında Selim Ağa tarafından inşa edilmiştir. Cami, kareye yakın dikdörtgen planlı olup üzeri tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür (Şekil 3.2). Harimin kuzeyinde iki bölümlü son cemaat yeri bulunmakta olup üzerleri kubbe ile örtülüdür. Yapının harim kısmında kesme taş, son cemaat yerinde ise moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır.

Şekil 3.2. Kilari süleyman/selim ağa camisi

Osmanlı arşiv belgelerinde yapının onarımına ilişkin H. 20 rebiulahir 1090 / 31 Mayıs 1679 tarihli bir belge bulunmaktadır. Bahse konu belgenin içeriği,

> *"...Nefs-i Amasiyye'de vâki' merhum Süleyman Ağa bina eylediği mescidin meremmeti olmayub meremmete ihtiyacı olmağın iş bu rafi'-i tevki'-i refi'-i hümayun yevmi bir akçe ile İbrahim meremmim olmağla mahallidir deyü kadı naibi Hasan Dergah-ı Mu'allam'a arz eylemeğin sadaka idüp bu berat-ı hümayunı virdim ve buyurdum ki varıb anda meremmem olub hizmet-i lazımesi mü'eddi kılındıktan sonra yevmi bir akçeye mutasarrıf*

olub vakfın ruhu-çün ve benüm devam-ı devletüm içün du'âya iştigal göstere şöyle bilesin alâmet-i şerifime i'timat kılalar…"

Şeklindedir (BOA. TS. MA.E. 836.24). Söz konusu belgeye göre Süleyman Ağa'nın kurduğu mescidin tamir ve bakımını yapacak kimse olmadığından kadı yardımcısı Hasan'ın arzı üzerine İbrahim tamir için görevlendirilmiştir. Belgede yapının tamiriyle ilgili doğrudan bilgi bulunmamakla birlikte bakım ve onarımının takip edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Yapı yakından incelendiğinde harimin kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olduğu görülmekte ancak batı cephede görüldüğü üzere kesme taş malzemede de işçilik ve doku ayrımı anlaşılabilmektedir (Resim 3.9). Son cemaat yeri ise moloz taş ve tuğlanın dönümüşümlü kullanımıyla inşa edilmiştir. Bu durum her ne kadar arşivde onarıma ilişkin detaylı bilgiler içeren belge tespit edilemese de yapının birçok kez onarım geçirdiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Resim 3.9. Kilari Süleyman/Selim Ağa Camisi, Batı Cephe (N. Boy Arşivi-2022)

3.2.5. Ortaköy Camisi-Amasya

Günümüze ulaşmayan caminin, Amasya il merkezine yaklaşık 32 km mesafede bulunan Ortaköy'de bulunduğunu bilmekteyiz. H. Hüsameddin, Geldiklan Nahiyesi'nin merkezinin Ortaköy olduğunu ifade etmiştir (Yaşar A. H., 2022, s. 188).

Caminin onarımına ilişkin arşivdeki tek belge beş numaralı kadı sicilinde geçen H. Zilkade 1053 / M. Şubat 1644 tarihli hükümdür (BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.92.3, Amasya;5). Bahse konu hüküm,

> *Amasya kazâsına tâbi‘ Ortaköy nâm karyede vâkı‘ merhûm el-Hâcc İbrahim ta‘mîr eylediği câmi‘-i şerîfin evkâfına yevmî bir akçe ile mütevellî olan Hüsam fevt olup mahlûl olmağın yerine işbu râfi‘-i tevkî‘-i refî‘ü’ş-şân-ı hâkânî oğlu Hasan nâm kimesne her vechile mahall ve müstehakk olmağın tevcîh olunup berât-ı hümâyûn virilmek ricâsına kâdîsı mevlânâ Mehmed arz itmeğin sadaka idüp bu berât-ı hümâyûnı verdim ve buyurdum ki varup mütevellî olup hıdmet-i lâzımesini müeddî kıldıkdan sonra yevmî bir akçe vazîfesine mutasarrıf olup vâkıfın rûhı ve devam-ı devletiyçün du‘aya müdâvemet göstere bu bâbda hiç âhar mâni‘ ve dâfi‘ olmaya şöyle bilüp alâmetime i‘timâd kılalar tahrîren fî evâhir-i şehr-i Zi’l-ka‘deti’şşerîfe lisene selase ve hamsîn ve elf.*

şeklindedir (Bahadır, 2019, s. 238). Belgeye göre Amasya Kazasına bağlı bulunan Ortaköy'de Hacı İbrahim'in onarımını yaptırdığı caminin vakfına mütevelli olan Hüsam, vefat ettiğinden oğlu Hasan'ın görevlendirilmesi istenmiştir. Belgenin devamından talebin kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

3.2.6. Sünbül Ağa Camisi - Merzifon

Merzifon ilçe merkezinin yaklaşık 20 km güneyinde bulunan Karşıyaka köyü, Osmanlı döneminde Gelingiras ismiyle Amasya Sancağına bağlı kaza statüsündedir (Çetin, 2019, s. 1). Arşivde onarımına ilişkin bir belge tespit ettiğimiz Sünbül Ağa Camisi günümüze ulaşmamıştır. Kaza naibi Hüseyin imzasıyla gönderilen H. Ş 1250/ M. Aralık 1834 tarihli belgenin içeriği,

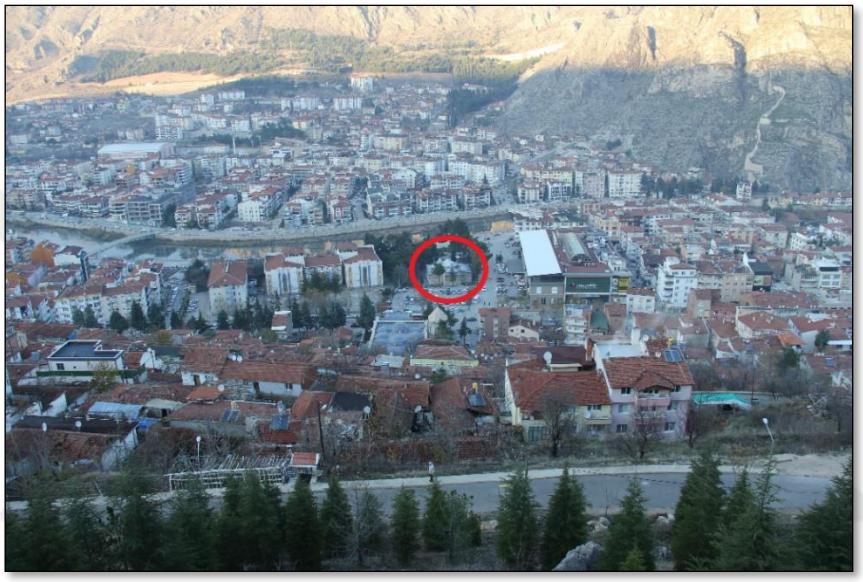
> *"… Amasya Sancağında vâki‘ Gelingiras Kazasında nefsi Gelingiras'ta vâki‘ Sünbül Ağa cami‘-i şerîfi demekle mütearif nam cami‘-i şerîf çok vakitden berü haraba müşrif olub iptida bina olduğu vakit minber-i şerif vaz‘ olunmadığından kaza-i mezbûr voyvodası Salih Ağa kulları cami‘-i şerîf mezkuru ta‘mir ve termim ittirmiş ise de müceddeden minber-i şerif vaz‘ ve erbabı istihkakdan Osman bin Ahmet nam kulları hatip nasb ve hasbetullah tayin ve edayı hizmet içün yedine bir kıt‘a berât-ı şerîf-i alişan sadaka inayet ve ihsan buyurulmaları emrinde hasbetullahul mülk-el mu‘tat paye-i serir-i alaya ilam olundu …"*

şeklindedir (BOA. HAT 1590.5.1). Bahse konu belgede Gelingiras kaza merkezinde bulunan Sünbül Ağa Camisi'nin uzun bir zaman harap durumda olduğu, kaza voyvodası Salih Ağa'nın camiyi tamir ettirdiği, ancak ilk inşasında minber konulmadığından camiye minber

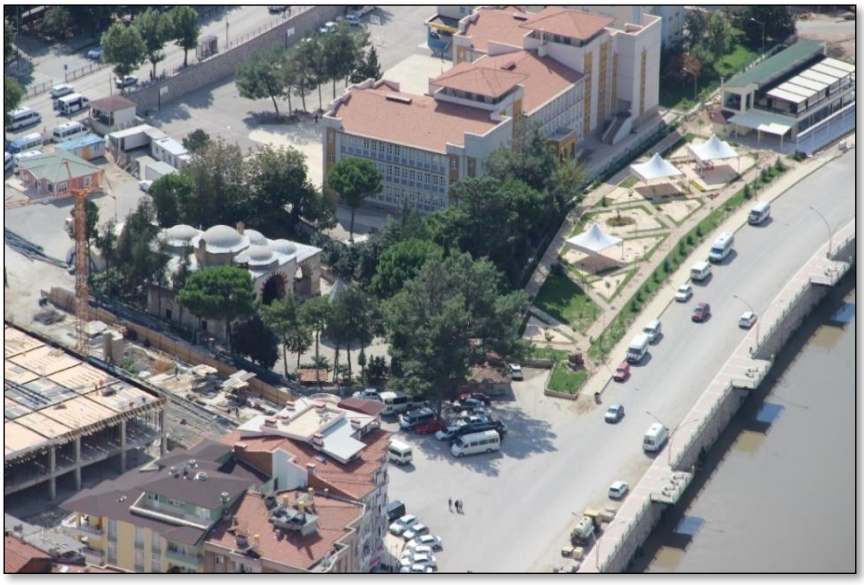
konulması için izin istenmiştir. İzin talebinin belgenin üstüne düşülen yazıyla uygun bulunduğu belirtilmiştir.

3.2.7. Yörgüç Paşa Camisi

Amasya şehir merkezinde Yörgüç Paşa Mahallesinde, Gökmedrese Camisi ve Torumtay Türbesi'nin yaklaşık 100 m. kuzeyinde yer almaktadır (Resim 3.10-3.11).

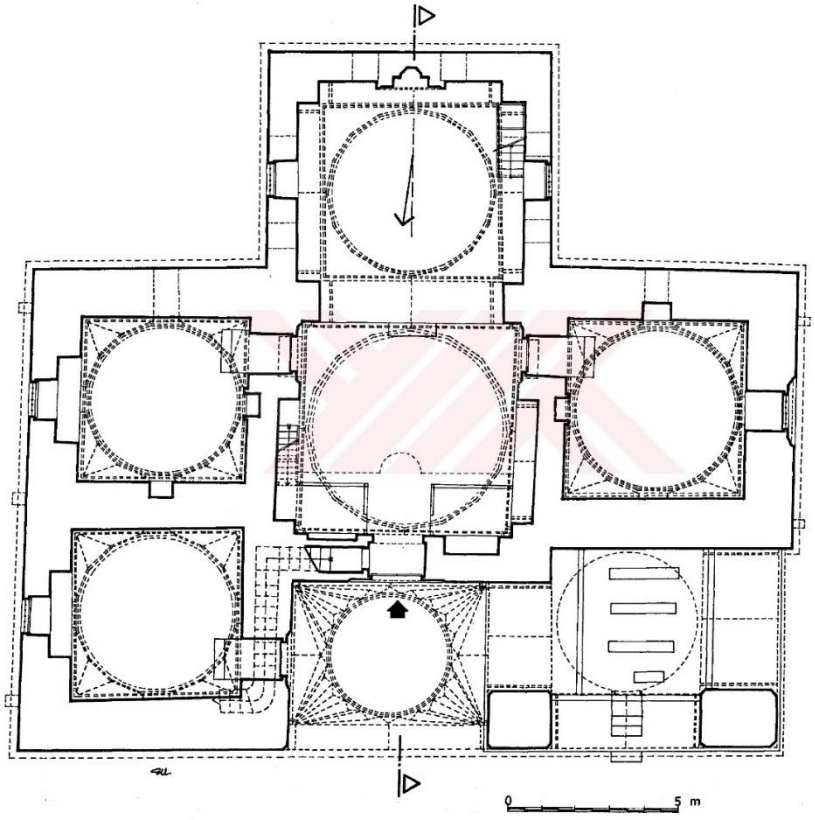
Resim 3.10. Yörgüç Paşa Camisinin Ali Kaya'dan Görünüşü (N. Boy Arşivi-2022)

Resim 3.11. Yörgüç Paşa Camisi, Kaleden Görünüş (N. Boy Arşivi-2016)

Medrese, mescid, imaret ve hamamdan oluşan külliyeden günümüze sadece imaret kalmıştır. Yapının giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre H. Muharrem 834 /M. Eylül 1430'da Sultan II. Murat döneminde vezir Yörgüç Paşa tarafından inşa edilmiştir (Tüfekçioğlu, 2001, s. 207). Vakfiyesi H.840 / M. 1436 yılında tanzim edilmiştir (Mutlu, 2022, s. 91). Yapı erken Osmanlı dönemi mimarisinin yaygın plan tiplerinden ters "T", planlı veya tabhaneli olarak nitelendirilen yapılar grubuna girmektedir (Şekil 3.3, Resim 3.12).

Orta sofanın güneyinde mescid, batı ve doğu yönde kapı ile geçiş yapılan birer tabhane odası yer almaktadır. Son cemaat yeri üç kısımdan oluşmakta olup, orta giriş revağının doğusunda kalan bölüm tabhane, batısında kalan bölüm ise etrafı açık ve içerisinde dört sandukanın yer aldığı türbe olarak planlanmıştır. Birimlerin her birinin üzeri kubbe ile örtülüdür. Kuzeydoğuda tabhane bölümü üzerinde ahşap minare yükselmektedir. Yapının inşasında kesme taş malzemenin yanı sıra kırmızı ve beyaz mermer kullanılmıştır.

Şekil 3.3. Yörgüç paşa camisi planı (G. Urak)

Resim 3.12. Yörgüç Paşa Camisinin Kuzeybatıdan Görünüşü (N. Boy Arşivi-2022)

Yörgüç Paşa Camisinin onarımına ilişkin arşivde tek kayıt tespit edilmiştir. Amasya Mutasarrıflığına gönderilen H. 14 Şevval 1280 / M. 23 Mart 1864 tarihli belgenin içeriği,

> *"... Amasya'da kâ'in Yörgüç Paşa ve Mehmed Paşa cami'-i şerîflerinin mütevellileri tarafından icrâ-yı ta'mirine ne suretle ibtidâr olunduğuna vesâ'ir bazı ifadeye dair Amasya Meclisinin 28 rebiulahir sene 1280 tarihli ve 47 numrolu cevaben varid olan mazbatası meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyeye ledel havale hayrât-ı şerifenin ta'mirat vesâ'ir mesârif-i zarûriyeleri zuhûrunda vakıfları vâridâtından tesviyesine 500 yüz guruş kadar mütevellilerinin ve 2500 guruş kadar evkāf müdürlerinin me'zuniyetleri olarak ziyadesi daire-i evkāf-ı hümayuna iş'ârının istihsal olunacak ruhsat üzerine ma'rifet ve nezaretleriyle tesviye ve icrâ olunması ve bu suretiyle mütevellileri taraflarından hod-be-hod mesarif ru'iyetine cevaz gösterilmemesi ve i'lânından sonra böyle mesarif iden olur ise bilâ ruhsat yapmış olacağından hin-î muhasebede kabul kılınmaması müessis olan nizâmından olarak emsaline bu yolda cevap verilmekde idüğünden bunlar hakkında dahi nizâm-ı mezkûrun icrâsı hususunun savb-ı sa'adedlerine bildirilmesi Evkaf-I Hümayun Nezareti Celilesiyle bil muhabere tezkire kılınmağla icâbının icrâsına himmet eylemen siyakında şukka..."*

şeklindedir (BOA. İ.HR. 209.12046.3). Amasya Mutasarrıflığına gönderilen tezkerede Amasya'da bulunan Yörgüç Paşa ve Mehmed Paşa camilerinin mütevellileri tarafından onarım işlemlerine hangi şartlarda girişileceğine ve diğer bazı hususlara dair Amasya Meclisinin 28 rebiulahir 1280 tarihli ve 47 numaralı mazbatası Meclisi Vâlâ'yı Ahkâmı Adliyeye gönderilmiştir. Burada hayratların tamir ve diğer zorunlu masraflarının ortaya

çıkması halinde vakıfların gelirlerinden harcanmasına işaret edilmiştir. Bu noktada da 500 kuruşa kadar mütevellilerinin ve 2500 kuruşa kadar evkâf müdürlerinin izinlerinin yeterli olduğu, daha fazla harcama için Evkâfı Hümayun Dairesine yazılı olarak başvurulmasının gerekli olduğu ve buradan alınacak ruhsatla harcamanın gerçekleşebileceği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede söz konusu cami mütevellileri taraflarından kendi başlarına masrafların görülmesine müsade edilmemesi ve bu durum kendilerine duyurulduktan sonra böyle harcama yapan olursa ruhsatsız yapmış olacağından muhasebesi görülürken kabul edilmemesinin kanun gereği olduğu belirtilmiştir. Konunun Evkafı Humayun Nezareti aracalığıyla ilgililerine bildirilmesi istenmiştir.

3.3. Çeşmeler ve Suyolları

3.3.1. Akpınar (Ayvaslar) Çeşmesi

Günümüze ulaşmayan çeşmenin varlığını Cevdet tasnifi içerisinde yer alan H. 26 Muharrem 1226 / M. 3 Mart 1810 tarihli belgeden öğreniyoruz (BOA. C. BLD. 67.3311). Ne zaman inşa edildiği bilinmeyen çeşmenin ilgili belgeden yola çıkarak 1810 yılı öncesinde yaptırıldığını söyleyebiliriz. Söz konusu belgede yapının durumu,

> *"Der-i devlet mekine arz-ı dai kemine budur ki medine-i Amasya civarında Ayvaslar nam mevzide kâ'in Akpınar dimekle maruf çeşmenin meremmâtına iradı olmamağla sahib-i hayrat ve hayrat-ı şerif Fatıma binti Hüseyin nam hatun Habbetullahül mülkül menan. Atabe-i emvalinden 50 guruş ifraz ve çeşme-i mezburun ta'mir ve termimine vakf-u tayin eyleyüb nukud-ı mevkufe-i mezkuru imal ve çeşme-i merkumeyi meremmete bir mütevelli labüt ve mühim olmağla iş bu bais-i arz-ı ububiyet saray-ı hümayun ağası Hasan Ağa her vechile layık ve mutemedün-aleyh kimesne idüğünü takad-ı sahihetü'l-kelimât taraf-ı şer' ihbar itmeleriyle tevliyet-i merkumeyi ber-vechi-hasbi mezbûr Hasan Ağa kullarına tevcih ve yedine berât-ı şerîf-i âlîşan sadaka ve ihsan buyurulmak niyazıyla evvelki vâki'ül haldir. Bil iltimas paye-i serir-i a'laya arz ve ilan olundu. Baki emrü'l hazreti men-lehül emrindir. Fil yevmül ışrin min şehri zilkadetül mübarek sene erbaa ve ışrin ve mieteyn ve elf"*

şeklinde ifade edilmiştir. Amasya şehir merkezinde Ayvaslar isimli mevkide bulunan ve Akpınar ismiyle bilinen Hüseyin kızı Fatma hatunun hayratı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu çeşmenin tamiri için sarayı humayün ağası Hasan Ağa'ya vakfiye gereğince berat verildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu belge dışında elimizde başka kayıt olmadığından ve çeşme günümüze ulaşamadığından onarım yapılıp yapılmadığını tespit mümkün olmamıştır.

3.3.2. Gümüşlüzade Çeşmesi Suyolu

Arşiv belgeleri içerisinde bazı suyollarının tamirine ilişkin belgelere de rastlanmıştır. Bunlardan birisi Amasya il merkezinde eski ismiyle Gümüşlüzade yeni ismiyle Mehmet Paşa Mahallesinde bulunan bir çeşmenin suyolunun tamirine ilişkin dokuz numaralı kadı sicilinde H. Safer 1067 / M. Kasım 1656 tarihli bir hükümdür. Bahse konu hüküm,

> *"... Mahmiyye-i Amâsiye mahallatından Gümüşlizâde mahallesinde vaki olan çeşmenin su yolına ta'mir ve termimi içün bundan akdem mürd olan Sefer nam Sülükçü Nam zımmînin vakf eyledüği seksen dört esedî guruş virmesinden hâsıl olan on dört esedî guruş dahi cem'ân yüz esedî guruş olub vakf-ı mezbur mütevellisi fevt olub hıdmet-i lâzımesi hâli ve mu'attal olmağla mahmiyye-i mezbure mahâllatından Yakub Paşa mahallesi sakinlerinden şehir kethüdâsı esbak Mehmed Dede bi'l-muvacehe tevliyet merkumeye ehl ve hıdmet-i lâzımesi edâya müteâhid olduğı ecilden kıbel-i şer'iden yevmi bir akçe ile mütevelli nasb ve ta'yin olunub mezbur Mehmed dedeye vakf-ı mezkur malından yüz esedî guruş mahfil-i kazâda teslîm olunub ve Hasan bin Ali ve Yusuf bin Mustafa ve Mehmed Değirmenci nam kimesneler mezbur Mehmed dedeye kefil olduktan sonra ve Hâfız Abdulkadir ve Kürt Ömer nam kimesneler vakf-ı mezbur malına nâzaret nasb idüb beher sene mütevelli-i mezbur zimmetine izn-i şer'i şerifle teftîş ve tefahhus itdükleri üzere işbu heze'l-vesîka 'ali mâ-hüve'l-tahkîk ketb ve terkîm olunub yed-i talibe vaz' ve ref' olundu Tahrîren fi evâil şehr-i Saferü'l-hayr li sene sebin ve sittin ve elf"*

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 389.11.4,Amasya;9). Bahse konu belgede Amasya'nın Gümüşlüzâde mahallesinde bulunan çeşmenin su yoluna tamir için bundan önce vefat eden Sefer adında Sülükçü namıyla bilinen zımmî 84 esedî kuruş vakfetmiştir. Bu paranın işletilmesinden 14 esedî kuruş gelir elde edilmiştir. Bununla birlikte toplam 100 esedî kuruş birikmiştir. Vakıf mütevellisi ölünce gerekli olan tamirat işi sıkıntıya girmiştir. Yakub Paşa mahallesi sakinlerinden eski şehir kethüdâsı Mehmed Dede şeri mahkeme tarafından bir akçe yevmiye ile mütevelli tayin edilmiş ve 100 esedî kuruş kendisine teslîm edilmiştir. Ali oğlu Hasan, Mustafa oğlu Yusuf ve Mehmed Değirmenci adındaki kişiler Mehmed Dede'ye kefil olmuştur. Hâfız Abdulkadir ve Kürt Ömer adındaki kişiler vakıf malına nazır olarak atanmışlardır. Nazırlar her sene mütevelli zimmetini mahkeme izniyle teftiş edecektir. Belgeden çeşmenin suyolunun tamire muhtaç olduğu belirtilmiş ancak onarım detaylı bilgi verilmemiştir.

3.3.3. Hoca Durak Çeşmesi-Merzifon

Çeşme günümüze ulaşamamış olup, varlığından Cevdet tasnifi içinde bulunan H. 2 Şevval 1211/ M. 31 Mart 1797 tarihli belgeden bilgi sahibi olmaktayız (BOA. C.BLD. 43.2132).

İnşa tarihi bilinmeyen çeşmenin ilgili belgeden yola çıkarak 1797 yılı öncesinde yapıldığı söylenebilir. Bahse konu belgenin içeriği

> *"Arzuhal-i kullarıdır ki Merzifon'da vâki' kirmani değirmeninde olmak üzere Kaplanbeyi Mahallesinde Hoca Durak çeşmesinin meremmetçisi olan Mehmed bin Ahmed bila veled veft olub bediyi hali ve hizmeti mu'attal olmağla merahimi aliyelerinden mercudir ki merkumun mahlulünden bu kullarına tevcihe yedine berat-ı alişan sadaka ve ihsan-ı hümayun buyrulmak ricasına arzuhale cesaret olundu. Emr u ferman devletlü inayetlü, merhametle efendi sultanım hazretlerinindir"*

şeklindedir. Belgeden, Merzifon'da Kaplan Beyi Mahallesinde bulunan Hoca Durak Çeşmesi'nin bakım ve onarımından sorumlu olan Mehmed'in ölümü sebebiyle yerine Hafız Seyyid Halil'e berat verildiği anlaşılmaktadır. Kaplan Beyi Mahallesi, 1930 yılında yapılan idari taksimat ile bugünki Alaca Minare Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır (Genç, 2019, s. 61).

3.3.4. İlyas/İlyis Bağları Suyolu

Arşiv belgelerinde tespit ettiğimiz bir diğer suyolu günümüzde neresi olduğunu tespit edemediğimiz ancak 23 numaralı kadı sicilinde yer alan berattan Amasya'ya yakın bir yerde olduğunu anladığımız İlyas Bağları suyollarıdır. H. Recep 1111 / M. Ocak 1700 tarihli belge,

> *"... Amasiyye muzafatından Ilıcak nam mahall dimeğle ma'ruf mahalden cari olan nehr-i sağir muttasıl olan İlyas bağlarına cari hark yolunu ta'mir ve terkim itmek icun bir hukm-i lazım ve muhim olmağın isbu rafi'-i tevkī'-i refi'u's-san-ı hakāni Seyyid Abdullah her vechle layık ve mahall u mustehak olmağın ta'miri ve terkim itmek sartıyla vazife-i mu'ayyenesiyle tevcih olunup berat-ı serifim virilmek babında i'nayet itmeğin vakı' ise sıdk idup bu berat-ı humayunı virdim ve buyurdum ki: Ba'de'l-yevm varup mezbur Seyyid Abdullah zikr olunan İlyis bağlarına cari olan hark yoluna hakim olup hidmet-ı lazımesin mer'i ve muedda kıldıkdan sonra vazife-i mu'ayyenesiyle mutasarrıf olup vakfın ruhı ve devam-ı omr-u devletim icun re'aya mudavemet gostere ol babda taraf-ı ahardan asla ferd mani' u dafi' ve mezahim olmayup dahl u ta'arruz kılmayalar. Soyle bileler, alamet-i serife itimad kılalar. Tahriren fi evail Recebu'l-ferd li-sene ehadı aser ve mi'e ve elf ..."*

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.82, Amasya;23). Söz konusu berattan Amasya'ya bağlı Ilıcak isimli yerde İlyas bağları yanından geçen suyolunu onarmak için bir hüküm istendiği anlaşılmaktadır. Seyyid Abdullah'ın onarımı yapabilmesi için kendisine berat verilmiştir. Beratın verildiği tarihten itibaren Seyyid Abdullah vakıf adına bahsi geçen İlyas

Bağlarındaki suyolunu tamiri için görevlendirildiği belirtilmiş ve kendisine kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir.

3.3.5. Karesenir Köyü Akburun Çeşmesi

Karaseniz köyü, Amasya il merkezinin yaklaşık 10 km güneybatısında merkeze bağlı mahalle statüsündedir. Buranın "Emir Seyfeddin Kara Sungur Çiftliği" olarak kurulması sebebiyle "Kara Sungur" çiftliği olarak isimlendirildiği, ancak zamanla yanlış bir şekilde değişime uğrayarak Karasenir adını aldığı ifade edilmiştir (Yaşar A. , Amasya Tarihi, 2022a, s. 133).

Günümüze ulaşmayan Akburun çeşmeyle ilgili tek kayıt 1642– 1644 tarihleri arasını kapsayan numaralı kadı sicil defterindeki H. Muharrem 1052 / M. Nisan 1642 tarihli hükümdür (Yıldırım, 2018, s. 292; BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.131.4, Amasya;4). Yapının onarımına ilişkin belgenin içeriği

> *"Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki işbu bin elli iki muharremi ibtidâsında nefs-i Amasya Kazası'na tabi' Karasenir Karyesi'nde Akburun dimekle ma'rûf olub yol üzerineki harâbe-i müşrif olan pınarı mâlımdan hasbeten lillâh ta'mir ve merammât idüb ihyâ iyledikde çeşme-i mezbûrun tamiri içün on aded riyal guruş dahi vakf idüb zikr olunan akçeyi kendü akrabamızdan olub karye-i mezbûre sâkinlerinden hemşîrezâdemiz Halil nâm kimesne mütevelli idüb zikr olunan akçe anun ma'rifetiyle ma'kul olsun harç ve sarf oluna evlâdımız mutasarrıf oldukda mezbûre karyede sâkin olanların cümlesi mütevelli oldular tahrîren fi'l-yevmü's-sâni min şehr-i muharremü'l-harâm sene isneyn ve hamsin ve elf"*

şeklindedir. Söz konusu kayıttan Akburun isimli mevkide bulunan çeşmenin zamanla harap hale geldiğinden H. 1052/M. 1642 başlarında tamir edildiği, sonraki olası tamirler için 10 riyal guruş para bağışlandığı ve çeşmenin tamiri için köy sakinlerinden Halil'in mütevelli tayin edildiği anlaşılmaktadır.

3.3.6. Sadullah Efendi Çeşmesi

Günümüze ulaşmayan çeşmenin varlığı ve onarımıyla ilgili tek bilgi beş numaralı kadı sicil defterindeki H. Şevval 1051 / M. Ocak 1642 tarihli hükümdür. Söz konusu kaydın içeriği,

> *"Kıdvetü'l-kuzzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm mevlânâ Amasya kâdîsı zîde fazluhu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki Arzuman ve Harkar nâm*

zimmîler hâlâ Dersa'âdetime gelüp arz sunup bir kazâ-i mezbûrede vâkı' Baslık? nâm cebelde Sadullah Efendi binâ eylediği çeşmeler ki harâba müşrif olan yerlerin kendü mâlımız ile ta'mîr ve meremmet idüp mukâbelesinde tekâlîf-i şâkka ile rencîde ve remîde olunmayalar diyü elimizde emr-i şerîf olmağla bu âna değin rencîde olunagelmez değil iken hâlâ olagelene muhâlif rencîde ve remîde ederler diyü bildirüp kayd bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden imdi hilâf-ı şer' ve kânûn rencîde olunmayalar diyü emr idüp buyurdum ki hükm-i şerîfim vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzre amel idüp dahi göresiz fi'l-vâkı' zikr olunan çeşmelerin harâba müşrif olan yerlerin kendü mâlları ile ta'mîr ve meremmet idüp mukâbelesinde tekâlîf-i şâkka ile rencîde olunmayalar diyü ellerinde emr-i şerîf olmağla bu âna değin rencîde olunagelmiş değiller iken hâlâ olagelmişe muhâlif ve ellerinde olan emr-i şerîfe mugâyir tekâlîf-i şâkka ile rencîde ve remîde eyledikleri vâkı' ise men' u def' idüp min ba'd hilâf-ı şer' ve kânûn ve mugâyir-i emr-i hümâyûn rencîde ve remîde etdirmeyüp husûs-ı mezbûr içün tekrâr şikâyet olunmalı eylemeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi'l-yevmi'r-râbi' şehr-i Şevvâli'l-mükerrem sene ahed ve hamsîn ve elf"

şeklindedir (Bahadır, 2019, s. 263-264; BOA. MŞH.ŞSC.d 385.105.4, Amasya;5). Amasya kadısına hitaben yazılan iradede, Arzuman ve Harkar isimli gayrimüslim vatandaşların İstanbul'a giderek , Amasya'da Sadullah Efendi tarafından yaptırılan ve zamanla harap hale gelen çeşmeyi tamir ettirdiklerini ve bunun karşılığında padişah emriyle tekalif-i şakkadan (ağır vergilerden) muaf tutulduklarını belirtişlerdir. Ancak emrin aksine kendilerine vergi ödemesi konusunda baskı yapıldığını belirtererek baskı yapılmaması hususunda yardım istemişlerdir. Bunun üzerine gerekli araştırmanın yapılarak daha önce çıkarılan emre aykırı bir uygulama var ise men edilmesi istenmiştir. Bu belgeden çeşmenin Sadullah Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin inşa tarihi bilinmemekle birlikte söz konusu kayıttan yola çıkarak 1642 yılı öncesinde inşa edildiği söylenebilir.

3.3.7. Temenna Mahallesi Çeşmesi

Günümüze ulaşmayan çeşmenin ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiğine dâir net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yaşar, Amasya Tarihi'nde Temennâ Mahallesi'ni anlattığı bölümde Hızır Paşa'nın kethüdâsı Hüsâmeddîn Ağa'nın bu mahallede ikamet ettiğini ve mahallede 874'te bir mekteb ve bir çeşme inşa ettirdiğini ifade etmiştir (Yaşar A. H., 2022, s. 113). Bunun dışında Temenna mahallesi çeşmesine ve çeşmenin onarımına ilişkin bilgiye 15 numaralı kadı sicilinde H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665 tarihli kayyıtta rastlıyoruz. Ancak Yaşar'ın belirttiği çeşme ile kadı sicilindeki kayıtta geçen çeşmenin aynı yapı olup olmadığı konusunda destekleyeci bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu şer'iyye sicilindeki hüküm,

"Mahrûse-i Amasya mahallatından Temannâ mahallesi sakinlerinden mütevelli işbu râfiü'l-kitâb Mustafa Çelebi ibn Ma'den Beşe nam kimesne mahfil-i şer'iyye gelub hala mütevelliye olduğum mahallemiz çeşmesinin mecrâsından ba'zı mevâzi' harâb olub ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtacdır kıbel-i şer'iden üzerine varılub ta'mîrine nemikdar akce kifâyet ider keşf ve tahmîn ve mâl-ı vakfdan ta'mîr-i izn virilmesi matlubumdur didikde üstâd mi'mâr İzariye nam zımmi ve zeyl kitâbede olan mevâzi' müşâhide olundukda cem'ân ta'mîrine yigirmi bin akce tahmîn ve ta'yîn-i sahih olunmağın mâl-ı vakfdan harc ve sarfle termîme mütevelli merkûm Mustafa Çelebiye izn-i birle mâ-hüvel-vaki' bi't-taleb ketb olındı fi evâhir-i şehr-i şehr-i şevvâli'l-mükerrem sene hamse ve seb'in ve elf"

şeklindedir (Akbaş, 2019, s. 130; BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.58.2, Amasya;15). Söz konusu belgeden çeşmenin mütevellisi olan Mustafa Çelebi'nin çeşme ve çeşmeye giden su yollarının tamire muhtaç olması sebebiyle keşif işleminin yapılarak masrafın belirlenmesi ve vakıf hesabından ücretin karşılanması için başvuru yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine kadı tarafından keşif işlemi için mimar İzariye görevlendirilmiştir. Yapılan keşif işlemi neticesinde çeşmenin toplam 20 bin kuruşa onarılabileceği belirlenmiştir. Masrafı vakıf hesabından yapılacak harcama için Mustafa Çelebi yetkili kılınmıştır.

3.4. Hamamlar

3.4.1. Alaca Hamam

Günümüze ulaşmayan hamamla ilgili bilgilere H. Hüsameddin'in Amasya Tarihi isimli eserinde rastlamaktayız. Köprü Başı Mahallesinde bulunan hamamın Selçuklu döneminde inşa edildiği ifade edilmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 127). Selçuklulardan sonra Hacı Şadgeldi Paşa tasarrufunda kaldığından hamamın isminin *"Hacı Şadgeldi Hamamı"* olarak anıldığı, Alaca ismini ise Sultan II. Bayezid'in kayınbiraderi olan Şadi Beyzade Alaca Yahya Bey'den aldığı ifade edilmektedir (Yaşar A. , 2022, s. 435) . Hamamın onarımına ilişkin tek belge dört numaralı kadı sicilinde geçen H. Zilkade 1052 / M. Şubat 1643 tarihli hükümdür. Söz konusu hüküm,

"... Mahmiye-i Amasya mahallâtından Köprü Başı nâm mahalle sâkinlerinden Abdülbaki Çelebi ibn-i Bahreddin Efendi mahfil-i kazada Mehmed Paşa Mahallesi sâkinlerinden El-hac Hamdullah ibn-i Ali nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb mahmiye-i merkumede vâki' Alaca Hamam dimekle ma'rûf kârgîr hamamın kargir meremmetinde tahribi meremmeti mezbûr Hamdullah'ın üzerine olmak şartıyla târih-i kitâbdan sene tamamına değin yedi bin akçeye mezbûr Hamdullah'a icâr idüb ol-dahi vech-i meşrûh üzere isticâr ve kabûl iyledi didikde gıbbe't-tasdîki-şer'i ol-vechi ve't-tahkiki'l-meri' el-

şifâhî mâ-vâki‘ bi’t-taleb ketb olundu tahrîren fi’l-yevmü’s-sâni min zilka‘deti’ş-şerîfe li-sene isneyn ve hamsin ve elf…”

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.45.1, Amasya-4). Belgeye göre Amasya'da Köprübaşı Mahallesinde ikamet eden ve belgede belirtilmemiş olsa da muhtemelen vakfın mütevellisi olan Abdülbaki Çelebi, yanında Hacı Hamdullah isimli kişiyle birlikte mahkemeye başvurmuştur. Burada, Alaca Hamam ismiyle bilinen kargir hamamın, tamirinin yapılması şartıyla mahkeme tarihinden itibaren sene sona erene kadar 7.000 akçeye Hamdullah kiraya verildiğini belirtmişlerdir. Mahkeme de bu durumu tastik etmiştir. Bu belgede tamir detayına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1643 yılında yapının tamir gördüğü anlaşılmakta ve tamir masraflarının kira yoluyla karşılanması usulü dikkat çekmektedir.

3.4.2. Eski Hamam (Çelebi Sultan Mehmet Hamamı)

Merzifon ilçe merkezinde Eski Cami Mahallesinde bulunan hamamın güneyinde Tacettin İbrahim Paşa Camisi, güneybatısında Taşhan ve doğusunda Eyüp Çelebi Camisi yer almaktadır (Harita 3.4, Resim 3.13).

Harita 3.4. Merzifon-Eski Hamamın Konumu (Google Earth)

Kuzey cephesi arazi eğiminden dolayı yamaca yaslı olarak yapılan hamamın batı cephesinin büyük bölümünü yakın zamanda inşa edilmiş iki katlı yapı kaplamaktadır. Doğu cephe duvarı doğudaki konutun bahçesini sınırlamakta, güney cephe ise sokağa bakmaktadır (Resim 3.14).

Resim 3.13. Çelebi Sultan Mehmet Hamamı-Güneyden görünüş (N. Boy Arşivi-2023)

Resim 3.14. Merzifon-Eski Hamam Güneydoğudan Görünüş (N. Boy Arşivi-2023)

Halk arasında eski hamam olarak bilinen hamam arşiv belgelerinde hamam-atik ve hamam-ı köhne şeklinde geçmektedir. Hamam soyunmalık bölümünün üzerinde yer alan kitabesine

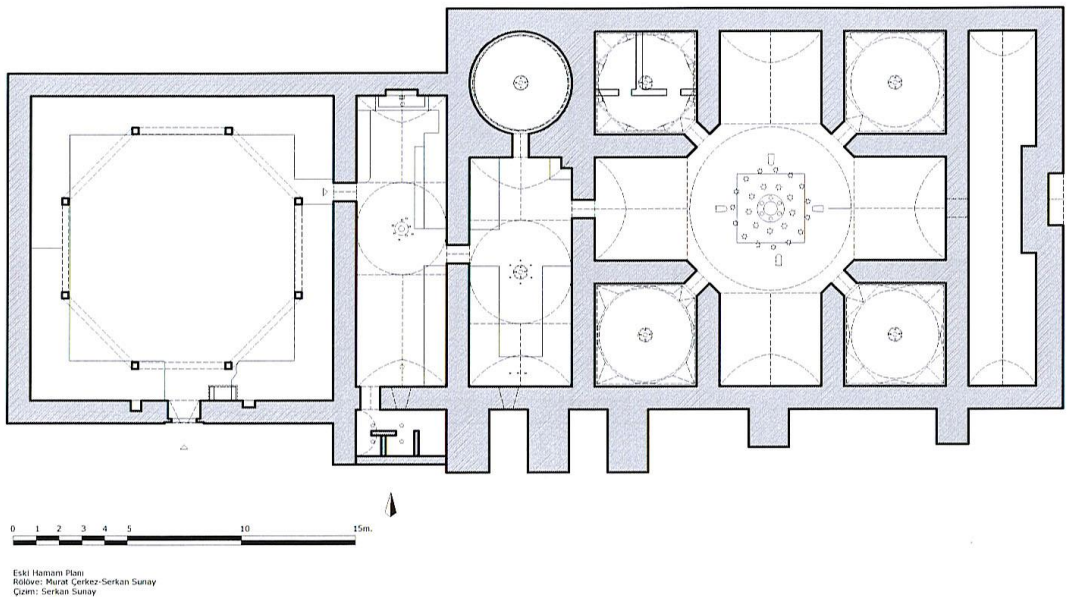
göre Sultan Yıldırım Bayezid'in oğlu Çelebi Mehmed tarafından H. 816 / M. 1413 yılında inşa ettirilmiştir (Resim 15). Yapının kitabesini Ayverdi, Arap harfleriyle yayınlamış (Ayverdi, 1972, s. 191-192), Çerkez ise Ayverdi'den faydalanarak ve yerinde kontrolünü yaparak transkripsiyonunu vermiştir (Çerkez, 2005, s. 352). Bahse konu kitabenin okunuşu şu şekildedir.

a. *Büniye hâzâl hamamü'l-âli fi eyyâmı devleti's-sultânu'l-azam malik-i rikâbü'lümem sultânü's-selatinü'l-arab ve'l-acem*
b. *(emîrü'd- dünya ve'd-din ?) sultân Muhammed bin Bâyezid Hân halleda'llâhü*
c. .....(ortalardan sonra) *kâsımü'l-ada tarih sene sitte ve aşere ve semânimâye*

Resim 3.15. Merzifon-Eski Hamam Giriş Kapısı-Kitabe (N. Boy Arşivi-2022)

Eski hamam sıcaklık mekânları üzerinden yapılan tipolojiye göre haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli plan tipleri içerisinde yer almaktadır (Şekil 3.4).

Şekil 3.4. Merzifon eski hamam planı (M. Çerkez)

Hamamın onarımına ilişkin arşivde bir belge tespit edilmiştir. Hattı hümayun tasnifi içerisinde yer alan H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876 tarihli belgenin içeriği,

"... Nezareti Harameyn-i muhteremeynde olan evkaftan Merzifon'da vâki' merhum ve mağfurun-leh Çelebi Sultan Mehmet Han tabe serahu hazretlerinin vakfı şerifi mukataʿatından nefsi Merzifon ve tevabiha ve resm-i ab ve icarat ve müsakkafat han-ı kapan ve boyahane ve şem'ahane ve gayrı mukata'asından olan kasaba-i mezburede kâ'in hamam-ı atik ve hamam-ı cedid ve boyahane mürur ez-zemane ile müşrifden ve harab ve muhtaç-ı ta'mir olduğu bundan akdem bit-defa'at mahallinden arz ve muzhır birle inha ve marifet-i şerle ledel keşf 4 bin 613 guruş mesarif ile vücud-ı bezir olacağı i'lam olunub fil-hakika müsakkafat-ı mezkure müşrif-i harab olduğundan birkaç seneden beri isticarına kimesne talib olmayub mal-ı mu'ayyeneleri tenezzül ve terenni bulmağla bu defa dahi ta'mir ve termimlerine müsaade-i aliyye buyrulmaz ise külliyen harap ve mu'atdal kalacağı zahir ve aşikar olmağla sıyanetüʾl-vakf-ı müsakkafat-ı mezkurenin ber-muceb-i keşf ta'mir ve termimine müsaade-i aliyye irzan buyrulmasını, mukata'a-i mezkurenin ber-vech-i iştirak malikane mutasarrıflarından Mahmut bey kulları memhur arzuhaliyle istid'a ve kuyudata müraca'at olunduk da mukata'a-i mezkure senevi 5 bin 401 guruş mal ve mu'accele-i ma'lumesiyle muma-ileyh Mahmut bey ve Abdi beyin aleʾl-iştirak malikane uhdelerinde olduğu ve vakf-ı şerif-i mezkurdan kasaba-i mezburede kâ'in kapanhanı dimekle meşhur han mukaddema hareket-i arzdan müşrif-i harab olduktan ber-muceb-i keşf 2 bin guruş ile malikane mutasarrıfları muma-ileyha taraflarından ta'mir ve badel tekmil meblağ-ı merkum mal-ı mukata'adan hazine-i harameyne olan duyunlarından ferdüʾş-şehade me mahsub olunmak üzere ledel istizan izn-i havi şeref-yafte-i südur olan mübarek hattı hümayun-ı şevket-makrun mucebince badeʾt-ta'mir keşf-i evveli üzere meblağ-ı mezkûr muma-ileyhanın hazine-i harameyne olan düyunlarından ferdüʾş-şehade ve mahsub olunmak üzere mahalline kayd ve hesaplarına mahsup olunmak için suret verildiği emsalinden olmak üzere Haremeyn-i şerifeyn

muhasebesinden derkenar olunub lakin bu esnada hazine-i harameyn-i muhteremeynin mesarif-i keşidesi olduğundan müsakkafat-ı mezkurenin ber-muceb-i keşf-i tamirine iktiza iden salifü'l-zikr 4 bin 613 guruşun siyanetü'l-malül harameyn nısf-ı malikane mutasarrıfları kendü hisse-i fa'izlerinden sarf ve nısf-ı aharı ba'de'l-tekmil mal-ı mukata'adan sabıkı üzere hazine-i harameyne olan düyunlarından ferdü'ş-şehade ve mahsub olunmak üzere rıza-dade olmalarıyla arzuhal ve derkenarları manzur ve malum-ı hümayunları buyruldukda vech-i meşruh üzere hamam ve boyahane-i mezkureler mahallinde mirat-ı mumaileyha taraflarından mansub voyvodoları marifetiyle gereği gibi ta'mir ve termim ve hitamında keşf ve i'lam olunduktan sonra mesarifinin nısfı hisse-i fa'izlerinden ve nısfı aharı zimmetlerinde olan mal-ı mukata'adan mahsub olunmak üzere mahalline kayd ve ta'mirine mübaşeret olunmak içün Merzifon kadısına ve voyvodasına hitaben emr-i şerif ve hazine-i harameyne ilmühaberi verilmesi muvafık rıza-yı hüsrevani ise olbabda ve herhalde emr u ferman ..."

Şeklindedir(Ek 3)- (BOA. HAT 1451-63-1). Bahse konu belgede Harameyn Evkafı'na bağlı olan Merzifon'daki Çelebi Mehmed Han Vakfına bağlı Hamam-ı Atik'in (Eski Hamam) zamanla tahrip olmasından dolayı tamire muhtaç duruma geldiği belirtilmiştir. Daha önce yerinde yapılan birden fazla keşifle yeni hamam ile boyahane ile birlikte 4. 613 kuruş masrafla tamir edilebileceğinin bildirildiği belirtilerek vakfa gelir sağlayan yapının harap olması sebebiyle kimsenin kiralamak istemediği ve değerinin düştüğü ifade edilmiştir. Bahse konu yapıların tamirine izin verilmemesi halinde eserlerin tamamen harap hale düşeceğinden Sadaretten izin talebinde bulunulmuştur. Söz konusu izin talebi olumlu karşılanarak onarıma izin verilmiş ve boyahanenin gelirlerini takip eden görevlilerince onaylanan voyvodaları tarafından tamir edilerek iş bittiğinde haber verilmesi ve masraflarının ise yarısının hisse faizlerinden diğer yarısının da zimmetlerinde olan mukataa mallarından karşılanması istenmiştir. Ayrıca tamiri yapmak için voyvoda ve Merzifon kadısına hitaben emir yazılıp Hazine-i Amire'ye bildirilmesi onaylanmıştır.

Bahse konu belgenin içeriğinde yapının nerelerinin tamir gördüğüne ilişkin detaylı bilgi bulunmamaktadır. Hamamı yerinde incelediğimizde soyunmalık kısmının batı duvarının alt kısmında muhtemelen yakın zamanda beton kullanıldığı görülmektedir (Resim 3.16). Bahse konu uygulama muhtemelen hamamın çevresinde işyeri bulunan esnafın yaptığı işlemdir. Soyunmalık kısmının güney cephesi bu bölüm haricinde malzeme bakımından bir bütünlük sergilemektedir. Ancak güneye devam eden duvarda görülen malzeme farklılığı bu kısımların birçok kez onarım geçirdiğini göstermektedir.

Resim 3.16. Merzifon-Eski Hamam Güney Cephe (N. Boy Arşivi-2022)

3.4.3. Köprü Başı Hamamı

Günümüze ulaşmayan ancak arşiv belgelerinden Köprübaşı Mahallesinde olduğunu öğrendiğimiz yapının ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. H. Hüsameddin, zemin seviyesine atıfla Selçuklu döneminde inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir. Yapının onarımına ilişkin dört numaralı kadı sicili içerisinde 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642 tarihli bir kayıt yer almaktadır. Bahse konu hüküm,

"Medine-i münevvere evkafından Mahmiye-i Amasya'da vâki' Köprübaşı Hamamı'nın kaim-makâm mütevellisi olan Hasan Çelebi bin Sinan ve Pir Mehmed mahfil-i kazada takrîr-i kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm idüb hamam-ı mezbûrun camekân ve su haznesi mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm ile harâba müşrif olub ve imâret ve meremmete muhtâc olmağın savb-ı şer'iden varılub meremmetinin ve mertebe-i tahammül-i tahmil-i sahih ile teçhiz olunmak matlûbumuzdur didikde cânib-i şer'iden Mevlâna Hasan Efendi irsâl olunub ol-dahi hâssa mi'mârlardan Üstad El-hac Mustafa bin Hüdaverdi ve zeyl-i kitâbda mestûrü'l-esâmi olub ebniye ve sukūf ahvâline vukufu olan bî-garez Müslimîn ile varılup müşâhade iylediklerinde fi'l-vâki hamâm-ı mezbûrun camekânı ve su haznesi imâret ve meremmete muhtâc olub mi'mâr-ı mezbûr ve sâir müslimîn hamam-ı mezbûrun camekânın üzeri toprak ve haznesinin üzeri kiremit olunmak yedi bin akçe peyda olunmak imâret ve meremmet mümkündür. Bundan ekal ile mümkün değildir deyü ittifâk itdiklerinde vâki'-i hâli mevlâna-ı mezbûr mahallinde tahrîr ba'de meclis-i şer'iye gelüb alâ vuku inhâ ve takrîr itdikden sonra kaim-makam mezbûr Hasan Çelebi'ye vakf-ı mezbûr malından vech-i meşrûh üzere imâret ve meremmete izn virülüb vâki'ü'l-hâl bi't-aleb ketb olundu"

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4). Bu bilgilerden hamamın mütevellisi olan Hasan Çelebi ve Pir Mehmet'in mahkemeye giderek Köprübaşı Hamamı'nın zamanla harap hale geldiğini ve tamire muhtaç olduğunu belirterek, yapının incelenmesini ve tamire izin verilmesini talep etmişlerdir. Bu talebe istinaden Mevlana Hasan Efendi keşif için görevlendirilerek yanına hassa mimarlarından Mustafa oğlu Hüdaverdi ile bina ve çatı işlerine hakim olan birisiyle yerinde keşif işlemi yapılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde hamamın camekânı ve su deposunun tamire muhtaç halde bulunduğu tespit edilmiştir. Mimar ve keşfe katılan diğer uzmanlar, camekânın üzerinin toprak ile haznesinin üzerinin ise kiremitle olmak kaydıyla 7.000 akçeyle onarılabileceğini belirtmişlerdir. Bu miktardan daha aşağısına tamirin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine vakfın mütevellisi Hasan Çelebi'ye masrafları vakfın bütçesinden karşılanmak üzere onarım için izin verilmiştir. Günümüze ulaşmayan hamamın hangi bölümünün nasıl tamir edildiğine dâir başka bilgi ya da belge bulunmamaktadır.

3.4.4. Sinanoğlu Hamamı

Günümüze ulaşmayan hamamın H 917 / M. 1511-12'de Sivas Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından inşa ettirildiği ifade edilmektedir (Yaşar A. H., 2022, s. 133). H. Hüsameddin H. 1271 / M. 1854'te meydana gelen sel neticesinde köprülerin ve evlerin yıkıldığını Selağzı mevkisinde bulunan hamamın da kubbesine kadar selin taşıdığı malzeme ile kaplandığını belirtmiştir (Yaşar A. H., 2022, s. 133). Hamamın onarımına ait arşiv belgeleri içerisinde 15 numaralı kadı sicilinde H. Cemaziyelahir 1075 / M. Ocak 1665 tarihli bir kayıt tespit edilmiştir. Söz konusu kayıt,

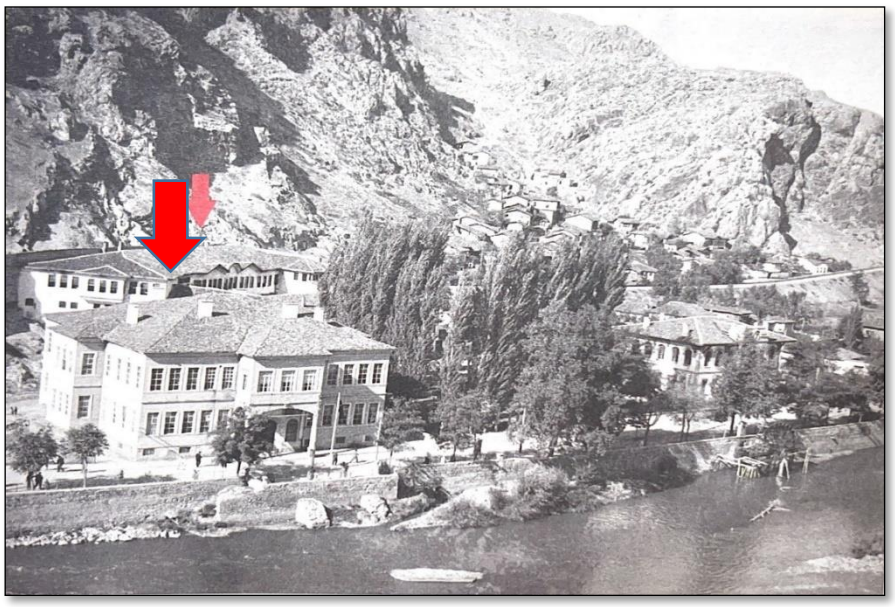
> *"Medine-i Amasyada vâki' merhûm Bayezıd Paşa evkâfına bi'l-evlâdiyet ve'lmeşrûtiyyet ve berât-ı şehr-i yâr ile mütevelli olan sahib'ul-kitab Derviş Çelebi ibn Mehmed nam kimesne mahfil kazaya gelub takrîr-i kelâm idub evkâf-ı mezbureden olub Bazar Sofîli kürbinde vâki' Sinan oğlu nam hamamın kurna üzerinden kaza'-i savuk su harban idub hala mecrâsı harab olmağla cereyandan fâ'ide olub ve külhanı dahi harabe-i müşerref olub ta'mîre muhtac ve zikr olunan hamamın üzerine curuf lâzım olmuşdur savb-ı şer'iden üzerine varılub keşf ve zikr olunan harabata ne-mikdar akçe gider tahmîn olunub mal-vakfdan ta'mîrine izn virmesi matlubumdur didikde üstâd mi'mârlardan üstâd Hasan zeyl-i kitabede mestûr'ul-esami olan müslimin ile ol hamamın üzerine varılub zikr olunan harabatın ta'mîr ve termîme beş bin beş yüz toksan tokuz akce tahmîn-i sahih ile tahmîn olunmağın mütevelli mezbura mâl-ı vakfdan harc ve sarf ve ta'mîr izni virildikden sonra mâ-hüvel-vaki' bi't-taleb ketb olındı fi evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-ahir sene hamse ve seb'in ve elf …"*

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.37.79, Amasya;15). Belgeye göre Amasya'da bulunan Bayezid Paşa vakıfları mütevellisi olan Mehmed oğlu Derviş Çelebi, mahkemeye giderek Sinanoğlu isimli hamamın külhanının ve su yolunun tamire muhtaç durumda olduğunu ve kubbesi için curufa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş ve mahkeme tarafından keşif yapılarak harap olan yerlere ne kadar masraf yapılacağının tahmin edilmesini ve vakıf malından para harcama konusunda izin talep etmiştir. Bunun üzerine usta mimarlardan Hasan Usta ve mahkeme belgesi ekinde ismi geçen şahıslar hamama giderek keşif işlemini gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu keşif sonucunda tamirin 5.599 akçe masraf ile yapılabileceği tahmin edilmiştir. Masraf miktarının belirlenmesinin akabinde mütevelliye hamamın tamiri için vakıf malından para harcaması için gerekli izin verilmiştir.

3.5. Hapishaneler

3.5.1. Amasya Hapishanesi

Hapishane binası günümüze ulaşamamış olup, binanın ilk inşa tarihi ve planı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak arşiv belgeleri içerisinde 1895-96 yıllarında yapılan yazışmalardan yeni hapishane binasının projesinin hazırlanıp inşa için onay alındığı anlaşılmıştır. Yeni yapının 1901 yılına kadar tamamlanmış olduğu onarım taleplerinden tespit edilebilmektedir (Resim 17) .

Resim 3.17. 1896-1901 Yılları Arasında İnşa Edilen Hapishane Binası-1946 Yılı Öncesi (Amasya Foto Özden, Cabit Öztürk Arşivi)

Binayla ilgili arşivdeki ilk kayıt H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849 tarihli belgedir (BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"... Amasya Hapishânesi dar ve ahır misâli bir mahal olduğundan ve mürûr-ı ezmine ile duvar ve sakfı harab olarak muhtac-ı ta'mîr ve tevsi' bulunduğundan atîk hapishânenin ta'mîriyle ittisaline müceddeden bir hapishâne daha ilave ve inşâsı ve lede'l-keşf beş bin yedi yüz kırk beş guruş masrafla vücûda geleceği beyanıyla icrâ-yı îcabı istîzânına dair Amasya Meclisinin bâlâsı defterli vârid olan bir kıta mazbatası Meclis-i Vâlâya lede'l-ita sûret-i iş'âra nazaran mezkûr hapishânelerin ta'mîr ve inşâsına lüzûm görünmüş ise usûl-i hazine ve emsâline tatbikan evvel-emirde keyfiyetin taraf-ı vâlâlarından iş'ârı lazım geleceği beyân olunmuş ve manzûr-ı vâlâları buyurulmak üzere mezkûr mazbata leffen gönderilmiş olmakla müfâd-ı iş'âra ve usûl-i Hazineye nazaran icâbının iş'ârı mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir..."*

şeklindedir. Söz konusu belgede Amasya Hapishânesi'nin dar ve ahır benzeri bir yer olduğu belirtilerek zaman içerisinde duvarlarının ve çatısının harap olduğu ifade edilmiştir. Tamire ve genişletilmeye ihtiyaç olduğundan eski hapishânenin tamir edilmesi ve bitişiğine yeni bir hapishâne inşâ edilmesi uygun bulunmuş ve yapılan keşif neticesinde 5.745 masrafla işlemlerin yapılabileceği beyan edilmiştir. Tamir ve inşa için izin verilmesine ilişkin Amasya Meclisinden gelen bir kıta mazbata Meclis-i Vâlâya verilmiştir. Burada yazılı belgenin suretine bakılarak söz konusu hapishânenin tamîr ve inşâsı gerekli görülür ise hazinenin durumuna göre hareket edilmesi istenmiştir. Belgenin altına düşülen H. 17 Safer 1266 / M. 2 Ocak 1850 tarihli Sadaret'in karar yazısında vekaletin ifadesi ve ekli mazbata içeriğinin incelendiği, hapishânenin tamîri ve genişletilmesinin gerekli olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir. Tamir masrafı olan 5.745 kuruşun da cüzi bulunduğundan bu tamirin yapılması, eğer bahsedilen miktar aşılırsa merkezi hazineden herhangi bir katkı olmayacağının bildirilmesine karar verilmiştir. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'den gönderilen H. 7 Rebiülevvel 1266 M. 21 Ocak 1850 tarihli belgeden hapishanenin onarımının belirtilen çerçevede yapılmasının meclis tarafından da uygun bulunduğu anlaşılmıştır (BOA. İ.MVL. 160.4626.2.1).

Meclisi Vâlâ'dan kaleme alınıp ekli evraklarıyla sunulan H. 12 Recep 1266 / M. 24 Mayıs 1850 tarihli mazbatada tamir edilecek ve yeniden ilave olunacak binaların dayanıklı olmasına dikkat edilerek keşfinde belirlenen miktarı aşmamak üzere meclisce tamîr ve inşâsının Amasya Mutasarrıfı Hilmi Paşa'ya ve Hazinece gerekli işlemlerin yapılması için Maliye Nezaretine bildirilmesi konusu arz edilmiştir (BOA. İ.MVL. 160.4626.3.1) H.13 Recep 1266 / M. 25 Mayıs 1850 tarihli padişahlık makamının onayı ile keşifte belirlenen

miktarı aşmamak kaydıyla meclisçe tamîr ve inşasının yapılması ve Mutasarrıf ile Maliye Nezaretine duyurulması konusu uygun bulunmuştur. H. Rebîülevvel 1266 / M. Şubat 1850 tarihli yazı ile durum Amasya Mutasarrıfına ve Maliye Nazırına bildirilmiştir (BOA. A.MKT.MVL. 23.95). Arşiv belgelerinden 1849-1850 yıllarında yapının onarımı için girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ancak onarımın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda başka belge tespit edilememiştir.

Yapının onarımına ilişkin bir başka girişimi Dahiliye Dairesine gönderilen H. 15 Muharrem 1289 / M. 25 Mart 1872 tarihli belgeden öğrenmekteyiz. Bahse konu belgenin içeriği,

> *"...Dîvân-ı Muhâsebâtdan tanzîm ve Mâliye Nezâret-i Celîlesinden tezyîl ve takdîm ile Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulup Dâhiliye Dâiresinde kıraât olunan mazbatanın hulâsa-i meali Amasya Hapishânesinin muhtac-ı ta'mîr olan mahallerinin masârif-i keşfiyesi olan dokuz bin altı yüz guruştan mümkün olduğu mikdarın Sivas Vilâyetinin seksen yedi senesi ta'mîrât masârifi olarak dâhil-i bütçe bulunan yedi bin guruştan ve küsûrunun seksen sekiz senesi bütçesinin tanzîminde yapılacak düyûn defterine idhâlen tesviye kılınmak üzere sinîn-i sâbıka emvâlinden tesviyesi istîzânından ibaret oluyor.*
> *Reviş-i iş'âra nazaran zikrolunan hapishânenin ta'mîr ve tahkîmi lüzum ve ehemmiyet tahtında bulunduğu ve masârif-i vâkı'asının tesviyesine mahallince münasib bir karşılık bulunamadığı gibi devâir-i belediye hâsılâtından tesviyesi dahi mümkün olamayacağı anlaşılmış ve livâ-yı mezkûrun sinîn-i sâbıka emvâlinden haylice bakâyâsı bulunduğu gösterilmiş olmakla mezkûr hapishânenin keşfi tecavüz ettirilmemek üzere icrâ-yı ta'mîriyle masârifinin ol sûretle tesviyesi zımnında ifâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârün-ileyhâya havalesi tensip kılındı ise de ol bâbda emr ü fermân..."*

şeklidedir (BOA. ŞD. 250.6.1). Dîvânı Muhâsebâtdan düzenlenen, Mâliye Nezâretinden eklenen, Şûrâyı Devlete havâle edilen ve Dâhiliye Dâiresinde okunan mazbatanın içeriğinde Amasya Hapishânesi'nin tamire muhtaç olan yerlerinin keşfinin yapılması neticesinde 9.600 kuruş masrafla tamir edilebileceği belirtilmiştir. Bu miktarın Sivas Vilâyetinin 1287 senesi bütçesi içerisinde bulunan 7.000 kuruştan ve kalanının 1288 senesi bütçesinin hazırlanması sırasında borç defterine dahil edilerek önceki senelerin mallarından düzenlenmesine izin verilmesi istenmiştir. Yazı altına düşülen kayıtta hapishânenin tamiri ve güçlendirilmesinin gerekli ve önemli olduğu ifade edilerek ortaya çıkan masrafın ödenmesine mahallince uygun bir karşılık bulunamadığı gibi belediye daireleri hâsılâtından ödenmesinin de mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Amasya livâsının önceki senelerdeki mallarından epeyce bakayası bulunduğundan hapishânenin keşfi neticesinde tespit edilen masrafı aşmamak üzere bu geçmişten kalan bakayayla tamirin yerine getirilmesi konusunda izin verilmesi görüşü beyan edilmiştir. Divanı Muhasebat'ın R. 27 Şubat 1287 /M. 14 Şubat 1872 tarihli mazbatası ile bu durum Amasya Meclisinde görüşülmüş ve R. 29 Şubat 1287 / M. 12 Mart 1872 tarihinde

olduğu şekliyle kabul edilmiştir (BOA. ŞD. 250.6.3.1). Yapının onarımına ilişkin 1872 yılı içerisinde yapılan yazışmaların neticeye erip ermediğine dair başka belge tespit edilememiştir.

Hapishanenin onarımına ilişkin üçüncü girişimi Şehremânetinden Dâhilye Nezâretine yazılan R. 31 Kanunisani 1310 / M. 12 Şubat 1895 tarihli belgeden takip etmekteyiz (BOA. DH.MKT. 261.73.3.1). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"...Amasya Sancağı Merkez Hapishânesinin tevsî'i için tanzîm edilen keşif defteriyle münâkasa pusulasının ve resmin gönderildiğini mutazammın Sivas Vilâyetinden meb'ûs tahrîrâtın evrâk-ı meb'ûse ile beraber irsâl kılındığı beyânıyla tetkîkât-ı fenniye icrası hakkında şeref-vârid olan 5 Temmuz sene 1310 tarih ve üç yüz doksan altı numaralı tezkire-i aliyye-i daverâneleri üzerine bunlardan resmin sûret-i tersîmi fenne muvâfık ise de mezkûr keşif defteri mündericâtı tafsîlât-ı fenniyeyi hâvî olmadığı cihetle tedkîkât-ı fenniye icrâsı mümkün olamadığından bahisle işbu defterlerin ne sûretle tanzîm ve terkîmi lâzım geleceğini mutazammın bi'l-havâle Hendesehâneden verilen müzekkere evrâk-ı meb'ûsenin iadesiyle beraber leffen takdîm kılınmağın ol bâbda emr ü fermân..."*

şeklindedir. Belgeden anlaşıldığı üzere Amasya sancağı merkez hapishanesini genişletme için düzenlenen keşif defteri ile eksiltme pusulasının ve çizimlerinin gönderildiğini içeren evrakların Sivas vilayetinden gelen yazı ile bereraber fenne uygun olup olmadığının keşfi hakkında gelen 5 Temmuz 1310 tarihli Sadaret tezkiresi üzerine Şehremaneti'nden Dahiliye Nezaretine cevap verilmiştir. Bu cevapta yapının görünen çizimi fenne uygun olsa da keşif defterinin içeriği incelendiğinde fenne uygun olmadığı aktarılmıştır. Bu açıdan fenni incelemesi mümkün olmadığından bu defterler, hangi usulle düzenleneceğini içeren Hendesehaneden verilen yazı, bahsedilen evrak ile beraber Dahiliye nezaretine gönderilmiştir. Bu durum R. 8 Şubat 1310 / M. 20 Şubat 1895 tarihli yazı ile Sivas Vilayetine de bildirilmiştir (BOA. DH.MKT. 261.73.4.2)

Hapishane binasının onarımına ilişkin bir başka kayıt Amasya Mutasarrıflığından Sivas Vilayetine gönderilen R. 14 Nisan 1313 / M. 26 Nisan 1897 tarihli belgedir (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.2.1). Bahse konu belgenin içeriği

> *"... Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinin iş'ârına atfen makâm-ı âlî-i fahîmânelerinden şeref-tevârüd eden fî 19 Teşrîn-i sânî sene [1]312 tarihli telgrafnâmede mevcûd hapishâne ve tefkîfhânelerin kavâ'id-i hıfzı's-sıhhaya muvâfık bir hâle ifrâğı ta'mîr veya tecdîd sûretlerinden hangisine muhtâc ise evvel-emirde cihet-i sıhhiyesi için beledî etıbbâsının re'yine mürâca'at olunması ve keşif defter ve raporlarının dahi hâl-i hâzır-ı hazine gözetilerek kavâ'id-i fenniye ve ta'rîfiyeye tevfikân nâfi'a mühendislerine ve bunlar*

bulunmadığı hâlde cihet-i askeriyeden âşinâ zâbitân var ise onlara tanzîm ettirilerek neticesinin arz ve inbâsı emir ve irâde buyurulmuş ve livâ beledî tabîbi ile tarik mühendisi ma'rîfetleriyle keşfiyât-ı lâzıme icrâ etdirildikde Nefs-i Amasya Hapishânesinin yüz doksan dört bin sekiz yüz elli üç guruş otuz pâre ve mülhak kazâlardan Köprü Kazâsı Hapishânesinin dokuz bin sekiz yüz yetmiş ve Gümüşhacıköyü Kazâsı Hapishânesinin yirmi dokuz bin sekiz yüz elli bir guruş ve Havza Kazâsı Hapishânesinin beş bin yüz yetmiş dokuz guruş on pâre ve Ladik kazâsı Hapishânesinin dokuz bin dokuz yüz yetmiş beş ve Mecitözü Kazâsı Hapishânesinin otuz dört bin yirmi guruş masraflarla hıfzı's-sıhhaya muvâfık birer sûretde ta'mîr ve inşâları kâbil olacağına dâir mahallerinden musaddıkân verdikleri rapor ve harita ve keşif varaka ve fiyat mazbatası ayrı ayrı altı kıt'a zarf derûnunda olduğu hâlde takımıyla matviyyen arz u takdîm kılınmış ve Merzifon Kazâsı Hapishânesinin dahi hıfzı's-sıhhaya muvâfık olmadığı ve iki bin üç yüz beş guruşla hıfzı's-sıhhaya muvâfık bir hâle ifrâğı kâbil olacağı inde'l-keşf anlaşıldığı tabîb-i mûmâ-ileyh tarafından verilen rapor mündericâtından anlaşılmış ise de Merzifon Hükûmet Konağıyla Hapishânesi mahallî beledîsinin mülkü olmak hasebiyle ta'mîrâtı için muktezî mebâliğin dahi yine beledî sandığından sarf ve tesviye olunarak hapishânenin mezkûr raporda muharrer ta'rîfât dâiresinde bi't-ta'mîr hıfzı's-sıhhaya muvâfık bir hâle ircâ'ıyla neticesinin izbârı meclis-i idare kararıyla kazâ-yı mezbûr kâim-makâmlığına iş'âr olunmuş olmağın ol-bâbda…"

şeklindedir. Söz konusu belgede Dâhiliye Nezâretini yazısına atıfla mevcût hapishâne ve tevkifhanelerin hıfzıssıhha kurallarına uygun bir hâle dönüştürülmesinin önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun için tamîr veya yenileme sûretlerinden hangisine muhtaç olduğuna bakılması ve bu bağlamda ilk olarak sıhhi açıdan belediye tabiplerinin görüşüne başvurulması gerektiği aktarılmıştır. Ayrıca keşif defter ve raporlarının da mevcut hazine gözetilerek fenni kurallar ve tarifeye bağlı olarak Nâfi'a (bayındırlık) mühendislerine ve bunlar olmadığı takdirde askeriye tarafından bu işlere aşina subaylar varsa onlara tanzim ettirilmesi istenmiştir. Bütün bunlar ve livâ belediye tabibi ile yol mühendisi aracılığıyla gerekli keşiflerinin yapıldığı bildirilen Amasya Merkez Hapishânesinin 194.853 kuruş 30 para masrafla hıfzıssıhhaya bağlı şekilde inşasının olacağına dair rapor, harita, keşif varakası ve fiyat mazbatalarının gönderildiği belirtilmiştir.

Amasya Hapishanesi'nin genişletilerek inşası hakkında düzenlenecek haritada bulundurulması amacıyla bir adet fiyat mazbatasının gönderilmesi yol mühendisliğinden 1312 tarihli yazıda talep edilmiştir. Bu yazı üzerine aşağıda R. 7 Kânûnievvel 1312/ M. 19 Aralık 1896 tarihli cetvelde malzeme fiyatları ve işçi ücretleri gösterilmiştir. Malzeme fiyatlarının ve işçi ücretlerinin o gün itibariyle geçerli olduğuna özellikle vurgu yapılmıştır (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.3.1).

Çizelge 3.2. Amasya Hapishanesi'nin yeniden inşası için gerekli malzemeler (Ek-4)

Kireç		Merkeb yükü kum		Bir araba taş		Çitleme		Tekleme	
1 kıyye	6.5 guruş	1 yük	1 guruş	1 araba	2,20 guruş	1 aded	45 guruş	1 aded	80 guruş
Dördü birlik		Mertek		Oluk kiremidi		Yama kiremidi		Döşeme tuğlası	
1 aded	80 guruş	1 aded	100 guruş	1000 aded	75 guruş	1000 aded	80 guruş	1 aded	10 guruş
Duvarcı ustabaşı yevmiyesi		Duvarcı usta yevmiyesi		Dülger usta yevmiyesi		Dülger kalfası		Amele yevmiyesi	
1 nefer	15 guruş	Nefer 1	12 guruş	Nefer	12 guruş	1 nefer	10 guruş	1 nefer	5 guruş
Timur ma'a i'mâliye		Direk		Kiriş		Dökme için ağaç		Bu dahi (dökme için ağaç)	
Fî 1	3,20 guruş	1 aded	22 guruş	1 aded	38 guruş	1 aded	38 guruş	1 aded	25 guruş
		Tûlü 4	Arzı 0,25	Umku 0,25	Tûlü 7,5	Arzı 0,25	Umku 0,30	Tûlü 7	Arzı 0,20	Umku 0,25	Tûlü 6	Arzı 0,20	Umku 0,25
Bu dahi [dökme için ağaç]		Bu dahi [dökme için ağaç]		Taban tahtası		Tavan tahtası		Kaydlık tahta	
		1 aded	15 guruş	1 aded	9 guruş	1 aded	38 guruş	1 aded	8 guruş
Tûlü 4,5	Arzı 0,20	Umku 0,25	Tûlü 3,5	Arzı 0,18	Umku 0,25	Tûlü 3	Arzı 0,25	Tûlü 7	Arzı 0,20	Umku 0,25	Tûlü 3	Arzı 0,25	Umku 0,02
Kapı tahtası		Pelid yuvarlak direk		Bir aded pelid kiriş		Çam direk			
1 aded	12 guruş	1 aded	25 guruş	1 aded	25 guruş	1 aded	15 guruş		
Tûlü 2,5	Arzı 0,35	Umku 0,05	Tûlü 4	Arzı 0,30	Umku 0,20	Tûlü 4	Arzı 0,30	Umku 0,20	Tûlü 3	Arzı 0,25	Umku 0,20			

Yukarıda bahsi geçen belgenin ekinde yapının bazı kısımlarının ölçülerini ve kullanılacak malzemeleri içeren cetvel verilmiştir (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.1). Çizelgede geçen tekleme ibaresinin taşıyıcı kiriş için ve çitleme ibaresinin ise teklemelerin üzerine ters istikamette döşenen taban tahtasının çakılacağı ızgara için kullanıldığı ifade edilmiştir (Gür, 2023).

Çizelge 3.3. Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri

İcmal	Yekûn		Fiyat		Aded	Kıyye	Metre mik'ab	Metre murabba	eb'âd-ı selase			Nev'-i i'mâlât
									Tûlen	Arzen	Ümken	
	uruş	are	Guruş	pare			Metre	Metre	Metre	Metre	metre	
							114,00		47,50	1,20	2,00	
							51,40		64,25	0,80	1,00	
	661	20	4	00			165,40					Yekûn temel hafriyatı
							220,00		27,50	1,00	8,00	Tahtânî katının duvarları ma'a temel
							128,50		64,25	0,80	2,50	Kezâ (tahtânî katının duvarları ma'a temel
							607,50		121,50	1,00	5,00	Fevkânî katının duvarları
							226,8		21,00	1+120/2	12,00	Cinâyet koğuşları cünha koğuşlarından ayrılan duvar ma'a temel
							1181,80					Yekûn
	13445	10		6,5		82740						İşbu bin yüz seksen bir metre mik'ab duvar için lazım gelen kireç mikdarı
	4730		1		4730							İşbu bin yüz seksen bir metre mik'ab duvar için lazım gelen kum mikdarı yük 4
	11825		2	20	4730							İşbu bin yüz seksen bir metre mik'ab duvar için lazım gelen taş araba
	900		15		60							İşbu bin yüz seksen bir metre mik'ab duvar için lazım gelen ustabaşı yevmiyesi
	11400		12		905							İşbu bin yüz seksen bir metre mik'ab duvar için lazım gelen amele yevmiyesi
51800 guruş 10 pâre	Duvar ameliyâtının yekûnu											
	2970		22		135				4,00	0,25	0,25	Bölme ve sâire için direk
	560		80		7				7,5	0,25	0,30	Kiriş için tekleme
	2970		45		66				7,00	0,17	0,14	Direkleri bağlama için çiftleme (direk aralarını doldurmak dizme ta'bîr olunan ağaç eski enkâzdan isti'mâl olunacaktır
	8056		38		212				7,00	0,20	0,25	Dökme için ağaç
	2350		25		94				6,00	0,20	0,25	Kezâ (dökme için ağaç)
	800		20		40				4,50	0,20	0,25	Kezâ (dökme için ağaç)
	3210		15		214				3,50	0,18	0,20	Kezâ (dökme için ağaç)
	9180		9		1020			760	3,00	0,25	0,03	Döşeme için tahta
	1125		4	20	250			180	3,00	0,25	0,15	Tahtânî katı için tavan tahtası
	10800		8		1350			580	3,00	0,25	0,02	Fevkânî katına çifte tavan için tahta

Çizelge 3.4. (devam) Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri

	1040		8		130				3,00	0,25	0,02	Pencere ve kapı kaydlarıyla nerdüban için tahta
	504		12		42				2,50	0,35	0,05	Kapı için tahta
	1920		80		24				8,00	0,25	0,28	Çatma için tekleme
	216		80		24				6,50	0,17	0,14	Çatma için çiftleme
	752		8		94				6,50	0,15	0,12	Dördü birlik
	1875		1	10	1500							Mertek (eski döşeme ve çatı tahtaları kiremidlik tahta yerine kullanılacakdır.
51800 guruş pâre	50272		Nakl-i yekûn									

Çizelgede Amasya Hapishanesi'nin inşasında görev yapacak işçi ücretlerine, kullanılacak malzemelere ve fiyatlarına yer verilmiştir (BOA.DH.TMIK.S. 21.41.4.2)

Çizelge 3.4. Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri

İcmal		Yekûn		Fiyat		Aded	Kıyye	Metre mik'ab	Metre murabba'	eb'âd-ı selase			Nev'-i i'mâlât
										Tûlen	Arzen	Umken	
Guruş	Pâre	Guruş	Pare	Guruş	pare			Metre	Metre	Metre	Metre	metre	
52461	30	50272											Nakl-i yekûn
		750		75		1000							Kiremitlerin nevâkısı
		450		15		30							Dülger usta yevmiyesi
		4040		12		345							Dülger usta yevmiyesi
		1700		10		170							Dülger çırağı yevmiyesi
		1125		2	20		450						Karfiçe
59282													Ahşâb ameliyâtının yekûnu
		2840		80		31000			734	164		4,50	Çatmaların boşlarını doldurmak için yama tuğlası
		375		0	10	1500			136				Gezintiler için döşeme tuğlası
		5248	30		6,5		32300						İşbu tuğla ve sıva için kireç
		1800		1		1800							İşbu tuğla ve sıva için kum yük
		3840		12		320							Usta yevmiyesi
		4800		5		960							Amele yevmiyesi
18043	30												Yekûn
2400													Dört aded abdesthâne ikisi üçer ve ikisi beşer aded ma'a lağım ve teferru'ât masarifi
		1296		48		27					1,20	2,20	Çerçeve-i kebir ma'a cam teferru'ât

Çizelge 3.5. (devam) Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri

		375		25		15					1,30	1,30	Çerçeve-i sagîr ma‘a cam ma‘a teferru‘ât
		3699	20	3	20		1057						İşbu pencerelere sagîrler için çifte ve kebîrler için tek demir parmaklık
		490		3	20		140						On dört kapı için demir edevâtı
5860	20												Pencere masârifi yekûnu
1029				7						147			Koğuşun hava almak için çinkodan ma‘mûl boru
4418													Gardiyanların koğuşları tahvîl ve ta‘mîr masârifi
144000													Yekûn-ı umûmî

R. 12 Kânûnievvel 1312 / M. 24 Aralık 1896 tarihli Çizelgede de onarımda kullanılacak malzemelerin miktarları ve fiyatları ile onarımda görev alanların ücretlerine yer verilmiştir (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.3)

Çizelge 3.5. Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri

İcmal		Yekûn		Fiyat		Aded	Kıyye	Metre mik‘ab	Metre murabba	eb‘âd-ı selase			Nev‘-i i‘mâlât
										Tûlen	Arzen	Umken	
Guruş	Pâre	Guruş	Pare	Guruş	pare			Metre	Metre	Metre	Metre	metre	
		1601	5										
		300		1		300							Temel duvarları için kum yük
		900		12		75							Duvarcı usta yevmiyesi
		1500		5		300							Amele yevmiyesi
		175		25		7				4,00	0,30		Pelid direği
		100		25		4				6,00	0,30	0,25	Pelid kiriş
		1500		15		4				3,00	0,25	0,20	Çam direği
		3870		45		86				7,00	0,17	0,15	Direkleri bağlamak çatı için çiftleme
		3740		45		172				7,00	0,17	0,15	Dökme için çiftleme
		1500		3		500				3,50			Direk araları için Bağdadî
		525		1	10	350							Çatı için mertek
		3208		9		356			252				Döşeme için tahta
		1016		8		127							Kapı ve pencere kaydlarıyla merdiven için tahta
		3780		4	20	840							Tavan ve çatı için tavan tahtası
		1050		75		14000							Kiremit
		3240		12		270							Dülger usta yevmiyesi
		2700		5		540							Amele yevmiyesi

Çizelge 3.6. (devam) Amasya hapishanesi, ölçüler, gerekli malzemeler ve işçi ücretleri

		362	20	2	20		145					Karfiçe
		1800		80		250 00			583			Çatmaların boşlarını doldurmak için yama kiremidi
		4241	10				261 00					İşbu yama ve sıva için kireç
		1440		1		144 0						İşbu yama ve sıva için kum yük
		3048		12		254						İşbu yama ve sıva için usta yevmiyesi
		3900		5		780						İşbu yama ve sıva için amele yevmiyesi
		780		30		26					1,00	1,90	Çerçeve-i kebir ma‘a cam ve teferru‘ât
		180		15		12					0,90	1,00	Çerçeve-i sagir ma‘a cam ve teferru‘ât
		252		12		21							Kapı için tahta
		70		10		7							İşbu kapı için takım
		75		1	20	50							Ağaç parmaklar

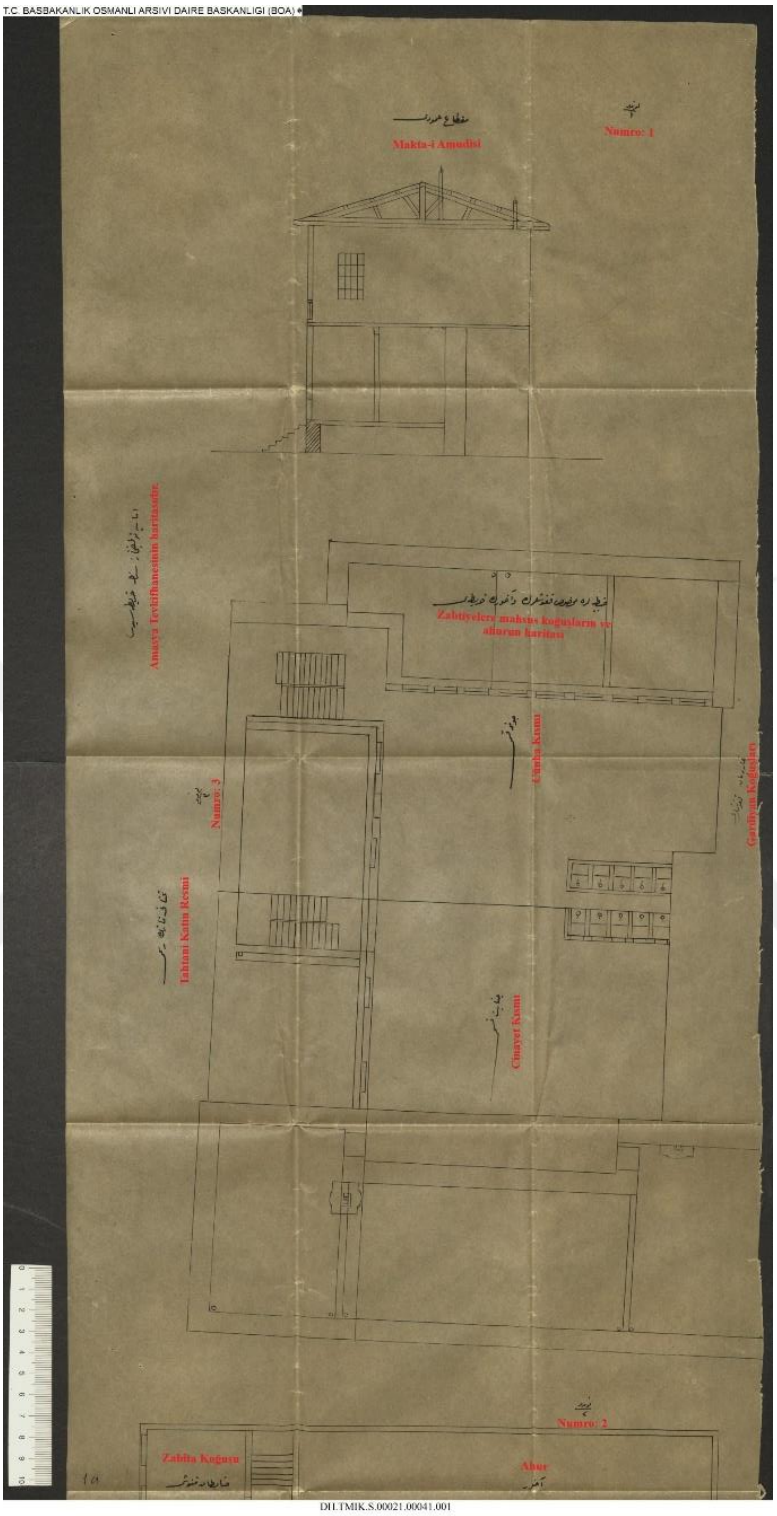
Aşağıda verilen R. 12 Kânûnievvel 1312 / M. 24 Aralık 1896 tarihli icmale göre yapının tevkifhaneye mahsus bölümü için 144.000 kuruş, süvari zaptiyelere mahsus ahır ve koğuşlara ise 50.853 kuruş 35 para olmak üzere toplam 194.853 kuruş 35 para masraf hesaplanmıştır.

Çizelge 3.6. Amasya hapishanesi, inşa masrafları icmali

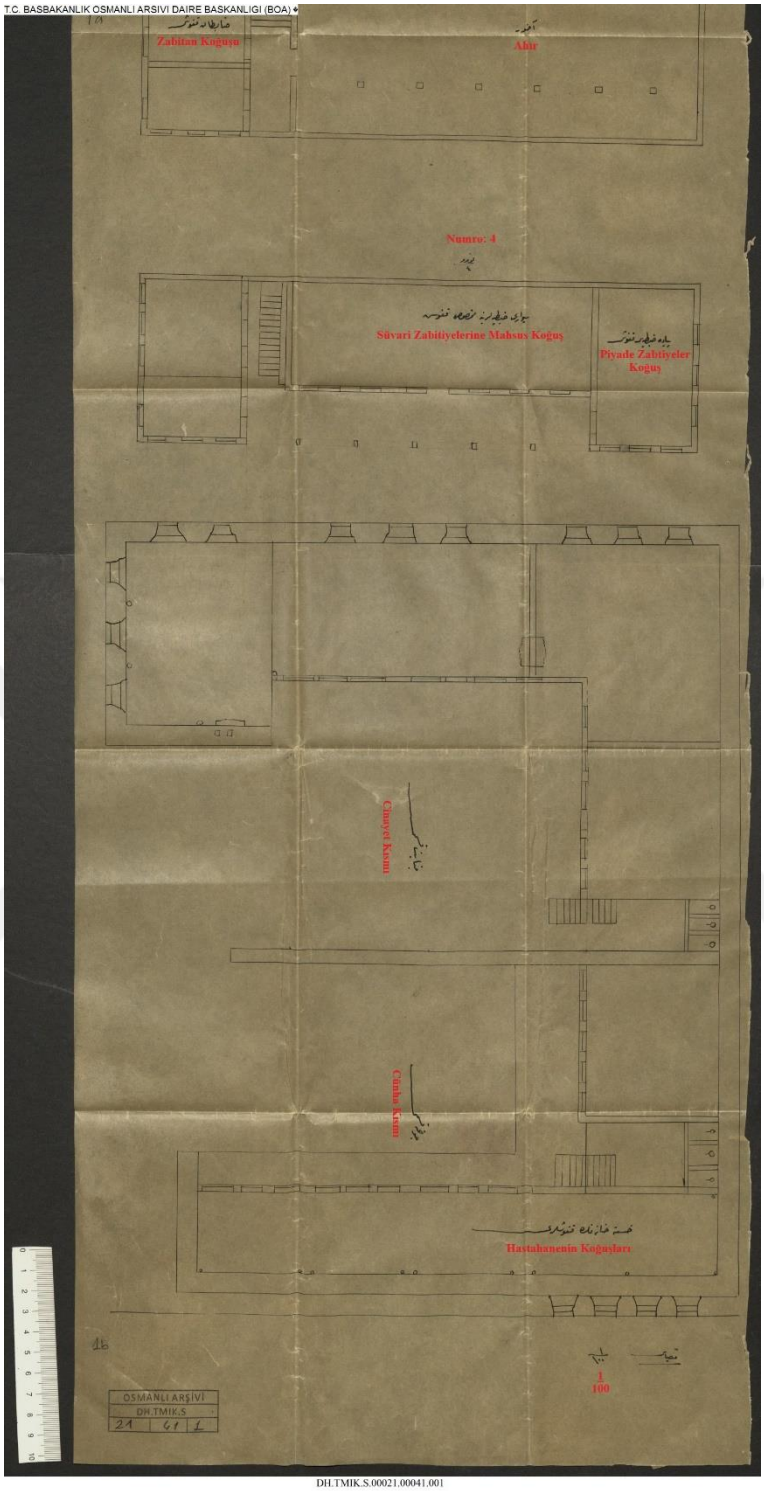
144000 guruş	Tevkîfhâneye mahsûs masârifât yekûnu
50853 guruş 35 pâre	Süvari zabtiyelerine mahsûs ahır ve koğuşlara sarf olunacak mikdâr yekûnu
194853 guruş 35 pâre	[yekûn]

Yeniden inşa sürecinde kullanılacak malzemelerin ve işçi ücretlerinin yanında hapishanenin çizimlerine de yer verilerek açıklamaları yapılmıştır (Çizim 5-6)- (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.3). Söz konusu açıklamalara göre tevkîfhâne bir duvar aracılığyla cinâyet ve cünha (cinayetten daha hafif suçlular) koğuşları olarak ayrılacaktır. Cinayet tevkîfhânesinde bulunan ahşap koğuş yıkıldıktan sonra 1.5 m. zeminden yukarı ve 4.5 m. yüksekliğinde yeniden inşâ olunacaktır. Bu koğuşa ve mevcût bulunan kârgîr koğuşların üzerine bir kat daha aynı şekilde 4.5 m. yüksekliğinde ilave edilecektir. Alt katının arkasında bulunan kayaların üzerine üst katı 3 m. köprü çekilmesinden üst katının koğuşları önünde 3 m. genişliğinde bir gezinti alanı teşkîl olunacaktır. O şekilde cünha kısmı da gerek eski ahşâb koğuşları ve gerek bitişiğinde bulunan süvârî zabtiyelerine (subaylarına) mahsûs koğuş ve ahır yıkılıp haritada gösterildiği şekilde alt katında dört ve üst katında beş koğuş yeniden inşa olunması ve her iki yönde dış tarafta duvarın tamamı 1 m. genişliğinde kârgîrden inşa ve içeride gerek sıfat ve gerek bölme duvarların nîm-kâr yanî direk çapraz ahşâptan ve bunların aradaki kalan boşları yama tuğlası ve harc ile 26 cm. genişliğinde doldurulacağı

gibi gezintiler döşeme tuğlasıyla döşenilecektir. Üst katının tavanına gelince dökmelerin arasındaki aralık 30 santimden ibâret ise mazbûtuna bağlı her bir dökmenin alt ağzında laha açılıp kalın tahta konulduktan sonra bu iki dökme arasında ufak taş ve harc ile üst ağzına kadar doldurulmasıyla üzerine döşeme kılıflı tahta döşemesi ve bu tahtalar üzerine çatının kerestesi konacağından söz konusu tavan mahkumlar tarafından delinmesi mümkün olmayacaktır. Eski koğuşlar ile ahır yıkılacağından bitişiğinde bulunan zabtiye ve gardiyan koğuşları tamîre muhtâc olacağından söz konusu tamîrât için ayrıca keşifnâme düzenlenmiş ve 4.000 küsûr kuruş belirlenmiştir. Gerek tevkîfhânenin ve gerek yeniden inşâ edilecek ahır ve zabtiye koğuşları ve ahır inşâatın şekli keşifnâme içeriğiyle haritadan anlaşılabileceğinden ayrıntısına girilmemiştir. Tevkîfhâne 144.000 kuruş, ahır 50.853 kuruş 35 pâra olmak üzere tamamı 194.853 kuruş 35 pâra ile inşâatın yapılabileceği keşif sonucu anlaşılmış olduğundan defter hazırlanıp takdim edilmiştir.

Şekil 3.5. Hapishanenin Planı ve Kesiti (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.1)

Şekil 3.6. Hapishanenin planı (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.2)

Hapishanenin onarımına ilişkin bir başka girişimi Dahiliye Mektubi Kaleminden Sivas Vilâyetine gönderilen R. 22 Eylül 1317 / M. 5 Ekim 1901 tarihli belgeden anlamaktayız (BOA. DH.MKT. 2540.15.1). Bahse konu belgenin içeriği,

"…29 Ağustos sene [1]317 tarihli telgrafnâme-i âlî-i asafâneleri cevâbıdır. Beş bin guruşu tecâvüz eden inşaât ve ta'mîrâtın keşif evrâkı gönderilmedikçe icrâsına me'zûniyet verilemeyeceği Ebniye-i Emîriyye Nizâmnâmesi ahkâmından olduğundan ta'mîrine lüzûm görüldüğü beyân buyurulan Amasya Hapishânesinin evvel-emirde Nâfia Mühendisliğinden musaddak evrâk-ı keşfiyyesinin irsâli ve ta'mîrâtın emâneten veya ihâleten icrâsı şıklarından hangisi nef'-i hazineyi mûcib ise iş'ârıyla ihâleten inşâsı takdirde münâkasası bi'l-icrâ tanzîm olunacak münâkasa pusulasının seri'an tesyârı lüzûmunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına mübâderet kılındı ol bâbda…"

şeklindedir. Söz konusu belgeden Hapishane binasının 1901 yılı itibariyle tamire muhtaç durumda olması sebebiyle başvuruda bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ancak başvuruda keşif evrakı olmadığı için tamirata izin verilemeyeceği kesin bir dille belirtilmiştir. Hapishanenin keşif evrakının gönderilmesi, onarımın emaneten mi yoksa ihale usulüyle mi yapılacağının belirtilmesi ve ihale usulü yapılacak ise munakasa pusulasının gönderilmesi istenmiştir.

Hapishanenin durumuna ilişkin bir başka belge Sivas Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen R. 9 Teşrinievvel 1318 / M. 22 Ekim 1902 tarihli belgedir (BOA. DH.ŞFR. 295.111). Bahse konu belgede R. 20 Eylül 1318 tarihinde bazı mahkumların hapishânenin kârgîr olmayan kısmında çürük tahtayı kaldırıp ilerisindeki kerpiç ile ağaçtan yapılmış duvardan yedi sekiz kerpiç ile bir çürük ağaç parçasını sökerek firar ettikleri ifade edilmiştir. Hapishânenin tamîri ve genişletilmesi için keşifnâme gereği daha önce harcanmasına izin verilen 7.000 küsûr kuruş harcandığı belirtilmiştir.

Hapishanelerin 1328 yılında tamiratları için gönderilen havalelerin miktarının verildiği R. 18 Mart 1329 / M. 31 Mart 1913 tarihli pusuladan Amasya Hapishanenisi'nin onarımı için 2.100 kuruş gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA. ML.EEM. 1022.16.7.1).

Çizelge 3.7. Hapishanelerin onarımı için 1328 yılında yapılan havalelerin listesi

Guruş	pâre		Guruş	pâre	
1264		Merkez livâsı kazâları			Yenihan kazâsı
480		Karahisar livâsı merkez hapishânesi ta'mîrâtı	325	30	Kangal kazâsı
9803	20	Merkez-i vilâyet hapishânesi ta'mîrâtı	880	10	Yenihan kazâsı
			1264	**00**	**[Yekûn]**
3420		Amasya livâsı	236		Köprü kazâsı
569	20	Tokad livâsı Tokad hapishânesi ta'mîrâtna 400+169,20: Tokad hapishânesi ta'mîrâtına ilâveten = 569,20	450		Amasya
15537		Yekûn	244		Mecitözü
			400		Ladik
			2100		Amasya
			3420		[yekûn]

Sivas Vilayetinden Maliye Nezaretine gönderilen R. 3 Haziran 1329 / M. 16 Haziran 1913 tarihli belgede Amasya Hapishanesi'nin inşasından beri tamir görmemesinden dolayı koğuşların sıvalarının ve bazı duvarların dolgularının kısmen döküldüğü, kiremitlerinin elden geçirilememesinden dolayı yağmur sularının koğuşlara aktığı belirtilmiştir. İleride daha büyük bir masrafa mahal kalmamak için 1.313 kuruş 35 para karşılığında tamirine izin verilmesi istenmiş ve Amasya Mutasarrıflığınca hazırlatılan keşif evrakı yazı ekinde gönderilmiştir (BOA. ML.EEM. 1022.16.11.1).

Mâliye Nezâretinden Sivas Vilayetine gönderilen R. 30 Eylül 1329 / M. 13 Ekim 1913 tarihli yazıda Amasya Hapishanesi'nin koğuşlarının sıvanması konusundaki tamirat keşifnamesinde sıva ve badana yapılacak mahallerin ölçüleri verilmediğinden tetkikinin mümkün olmaması sebebiyle fen heyeti tarafından dosyanın iade edildiği belirtilmiştir (BOA.ML.EEM. 1022.16.13.1).

Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen R. 19 Şubat 1334 / M. 19 Şubat 1918 tarili yazıda Amasya Hapishanesi arkasında jandarma hayvanatı için yapılmaya başlanan ancak tamamlanmayan binanın kadın hapishanesine dönüştürülmesi için keşfname hazırlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu keşifname gereğince tamir için 10.700 kuruş masrafa ilişkin havalename ile keşif evrakının suretinin gönderildiği belirtilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 49.32.1.1).

Bahse konu R. 17 Teşrînisâni 1333 / M. 17 Kasım 1917 tarihli keşf evrakında ihtiyaç duyulan malzemelerin listesi verilmiş ve altına açıklama eklenmiştir. Açıklamada eğer her şey hariçten tedarik edilir, ustalar ve ameleler de yevmiye ile çalıştırılırsa masrafın keşifdeki gibi 10.700 kuruşa mal olacağı belirtilmiştir. Ancak amele ve ustalarla birlikte taş malzeme, küçük hapishane civarından alınırsa o zaman sadece kiremit bedeli ve üstâdiye hariç ahşapların 6.300 kuruştan ibaret olacağı açıklanmıştır (BOA. DH.MB.HPS. 49.32.2.1).

Çizelge 3.8. Kadın hapishanesi olacak binanın inşaatı hakkında keşif defteri

Nisâ Mahbûshânesi Olacak Mahallin Hâlâ İtmâm-ı İnşaatı Hakkındaki Keşiftir								
Cins-i Eşya	Aksâm-ı Müşâbehe	Ebâd-ı Selâse				Yekûn Guruş	Semen	Mülâhazât
		Tûlü	Ârz	Taht	Mikab			
-Kargir Kısmı-								
İtmâm edilecek temel duvarı	1	3,50	0,60	2,00	3,20			
Doldurma kârgir-i bağdâdî	3	3,00	0,15	2,50	3,37			
İki tarafta müselles kısımlar	2		0,15		0,45			
					8,02	2400	300	
-Kısm-ı Ahşabî-								
Bağdâdî yan payandaları	6	3,00	0,10	0,10	0,180			
Taban kuşaklamaları	4	3,00	0,12	0,10	0,144			
Üstten kuşaklaması	4	3,00	0,10	0,10	0,120			
Dikmeler	7	2,50	0,10	0,08	0,140			
Doldurma duvar-ı ağaç	12	3,00	0,08	0,08	0,230			
Taban kirişleri	5	3,00	0,10	0,08	0,120			
Çatıda kiremit üstünde mâ'il olanlar	4	3,50	0,100	0,10	0,140			
Orta bölmede dikmeler ve kapı kenarları	6	3,00	0,10	0,08	0,144			
Mâ'il üzerinde çatı borusuna(?) tahta	15	3,00	0,20	0,20	0,225			
Tabanda tahtaları	15	3,00	0,20	0,30	0,270			
Doldurmalık	5	3,00	0,08	0,08	0,096			
Bu bölmelere tahtalar ve kapılar	20	3,00	0,22	0,02	0,260			
					2,089	8000	4000	
Gerek büyük binaya ve gerek çatıya kiremit	adet 500					300	0,60	
						10700		

Sivas Vilâyetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen R. 27 Kânûnievvel 1333 / M. 27 Aralık 1917 tarihli yazıda merkezdeki nisa (kadınlara mahsus) hapishânesinin mevcut mahkumlara yetersiz gelmesinden dolayı yeterli olacak başka bir binaya ihtiyaç olduğunun Amasya Livasından bildirildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmada hükûmet binası yakınlarında başka bir yer bulunamamıştır. Ancak hapishâne arkasında jandarma hayvanları için bir zamanlar inşasına başlanılıp tamamlanamamış olan binanın tamîri ve tamamlanması halinde talebe uygun şekilde bir nisa hapishânesi olacağı jandarma kumandanlığından bildirilmiştir. Bundan dolayı gerekli keşif yapılıp söz konusu binanın eksik kalan inşaatının tamamlanması için 10.700 kuruşa ihtiyaç görüldüğü anlaşılmıştır. Bu hususta keşif evrâkı ekiyle Amasya mutasarrıflığından yazılı olarak gönderilmiş ve söz konusu evrak da ekli olarak sunulmuştur (BOA. DH.MB.HPS. 49.32.3.1). Belgenin alt kısmına düşülen kayıt ile bahse konu işlemin uygun olduğu şeklinde görüş belirtilmiştir.

Hapishanenin tamirine ilişkin bir başka belge Sivas Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen R. 5 Mayıs 1334 / M. 5 Mayıs 1918 tarihli belgedir (BOA. DH.MB.HPS. 14.33.4.1) Söz konusu belgede Amasya'da nehir üzerinde bulunan erkek ve kadın hapishanelerinin helaları ve diğer kısımlarının temizliği için su akıtan dolabın tamire muhtaç olduğuna dair Nâfia Dâiresince tanzim edilen ve Amasya Mutasarrıflığı tarafından gönderilen keşif evrakı çerçevesinde 5.247 kuruşluk tamir masrafının havalesinin

yapılmasına izin verilmesi istenmiştir. Dahiliye Nezareti'nin R. 17 Haziran 1334 / M. 17 Haziran 1918 tarihli belgesiyle keşf evrakının kabul edildiği bildirilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 14.33.4.2). R. 30 Nisan 1334 M. 30 Nisan 1918 tarihli ve Kondüktör - Faik Fikri imzalı keşif belgesinde tamir için gerekli malzemelerin miktarı ve fiyatları ile işçi ücretlerine yer verilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 14.33.5.1).

Çizelge 3.9. Amasya hapishanesi su dolabının keşif belgesi

Amasya Hapishânesi Su Dolabının Keşfi								
Cins-i Eşya	Adet	Tûl Metre	Arz	Semeni	Beherinin Fiyatı	Yekûn		Mülâhazât
						Guruş	Pâre	
Dolabın muhiti teşkil eden tahtalar	8	4	0,20	0,02	25	200	00	
Su ceryanına tasavün eden tahtalar	20	0,50	0,25	0,02	7,5	150		
Nısf kutru teşkil eden çeyrekler	15	4		0,07 katran	25	375		
Irmaktan su alan dolablar	21				22,5	372	50	
Üstadiye	eyyâm				yevmiye fi			
Usta	6				125	750		
Amele	6				50	300		
Mıh	kıyye 2				beher kıyye 250	500		
						2747	50	Yalnız iki bin yedi yüz kırk yedi buçuk guruşdur
Müceddeden mübâyaa olunacak defterhâne ittisalindeki dolaba saatli nev'i					adet 1	2500	00	Yalnız iki bin beş yüz guruştur
						2747,50 2500 5274,50		Yalnız beş bin iki yüz kırk yedi buçuk guruştur

Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Sivas Vilâyetine gönderilen R. 4 Ağustos 1334 / M. 4 Ağustos 1918 tarihli yazı ile onarım için gerekli paranın gönderileceğini ancak keşfnamenin gönderilmesinin gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 14.33.6.2). Dâhiliye Nezâreti, Mebânî-i Emîriyye ve Hapishâneler İdâresi Müdüriyetince R. 30 Haziran 1334 / M. 30 Haziran 1918 tarihli tezkiresiyle bahse konu tamir ücretinin muhasebe müdüriyetince ödenmesi için onaya sunulmuştur (BOA. DH.MB.HPS. 14.10.2.1)

Çizelge 3.10. Amasya hapishanesi dahiliye nezaretinin tezkiresi

39346	Merkez-i liva hapishânesinin ta‘mîri	Karesi
1480	Burhaniye hapishânesinin ta‘mîri	
6725	Göynük hapishânesinin ta‘mîri	Bolu
14040	Samsun hapishânesinin ta‘mîri	Canik
615	Gemlik hapishânesinin ta‘mîri	Hüdâvendigâr
5247,20	Amasya hapishânesinin ta‘mîri	Sivas
32075	Ereğli hapishânesinin ta‘mîri	Bolu
19111	Merkez-i vilayet tevkîfhânesi ta‘mîri	İstanbul
5896,30	Merkez-i vilayet hapishânesi ta‘mîri	Hüdâvendigâr
77739	Merkez-i vilayet hapishânesinin ve tevkifhânesinin ta‘mîri	Ankara
6857	Denizli hapishânesinin ta‘mîri	Aydın
16022	Karahisar-ı Sahib hapishânesinin ta‘mîri bakıyye-i masrafı	
20600	Zor hapishânesi ta‘mîri	
37300	Muğla hapishânesi ta‘mîri	Menteşe
Esâmîsi bâlâda muharrer mahaller hapishânelerinin ta‘mîratı için hizalarında murakkam mekâdirde tahsîsâtın sene-i hâliye muvâzenesinin yüz elli yedinci faslında i‘tâsı rehîn-i tensîb-i sâmîleri buyurulduğu takdirde havâlenâmelerinin tanzîmi husûsunun Muhâsebe Müdüriyetine irade buyurulması bâbında emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir Mühür [Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriyye ve Hapishâneler İdâresi Müdüriyeti]		

3.5.2. Gümüşhacıköy Hapishanesi

Günümüze ulaşmayan hapishane binasının onarımına ilişkin bilgilere Dahiliye Nezaretinden Sivas Vilayetine gönderilen H. 12 Recep 1338 / M. 1 Nisan 1920 tarihli belgede rastlıyoruz(Ek 5)- (BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.6). Bahse konu belgede Amasya, Erbaa, Havza ve Niksar Hapishaneleriyle birlikte Gümüşhacıköy hapishane binasının tamirine ilişkin R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920 tarihli ve 75/2 numaralı keşifnamenin suretinin gönderildiği belirtilmiştir.

Çizelge 3.11. Gümüşhacıköy hapishanesi keşf-i evvel defteri (BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3)

Sivas Vilâyetinin ( ) Sancağının Gümüşhacıköy Kazası Hapishânesi Ta‘mîri Masârifini Mübeyyin Tanzîm Kılınan Müfredât-ı Keşf-i Evvel Defteridir																
Yekûn-ı Umûmi		Esmânı		Fiyatı		Mekâdir		Kemiyeti	Aksâm-ı Müşâbehesi	Kadden		Arzen		Tûlen		Nev‘-i İnşaât
Guruş	Santim	Guruş	Santim	Guruş	Santim	Santim	Metre			Metre	Santim	Metre	Santim	Metre	Santim	
		250	00	25	00	10		adet	1	0	05	0	23	3	50	Erkeklere mahsûs sağ taraftaki koğuşun tabanına tahta
		125	00	25	00	5		adet		0	05	0	23	3	50	Erkeklere mahsûs sol taraftaki koğuşun tabanına tahta
		160	00	20	00	8		adet								Tabanına döşeme için ağaç
		200	00	50	00	4		adet								Her iki koğuş pencerelerine çerçeve mücedded
		225	00	15	00	15		adet								Cam noksanı

Çizelge 3.12. (devam) Gümüşhacıköy hapishanesi keşf-i evvel defteri (BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3)

		390	00													Bedesten tarafındaki delinen duvarın ta'mîriyesi
		150	00	15	00	10		batman								Abdesthânenin taş duvarları için kireç
		200	00	100	00	2		yevmiye								Taş ustası
		200	00	100	00	2		yevmiye								Dülger ustası
		480	00	120	00	4		kıyye								Mıh
		250	00													Nezâret odasının pencerelerine çerçeve ve cam noksanı için
		250	00													Masârifâtı melhûzadan
288.000																
		Yalnız iki bin sekiz yüz seksen sekiz guruştur. Fî 11 Teşrînisâni sene [1]335														İşbu sûret aslına mutabıktır.

Bahse konu keşif belgesinden erkek koğuşlarının taban tahtalarının, koğuş pencerelerinin, duvarlarının tamir edileceği belirtilmiştir. Onarımda taş ustası ve marangozun görev alacağı ifade edilmiştir.

3.6. Hanlar

3.6.1. Ezine Pazar Hanı

Bölge halkı tarafından "*Çavuş Han*" ve "*İnepazar Han*" olarak da isimlendirilen Ezine Pazarı Han Amasya merkeze 35 km mesafede bulunan Ezine Pazar Beldesinde, Amasya-Tokat karayolunun kuzey kenarında yer almaktadır (Harita 3.5.-Resim 3.18).

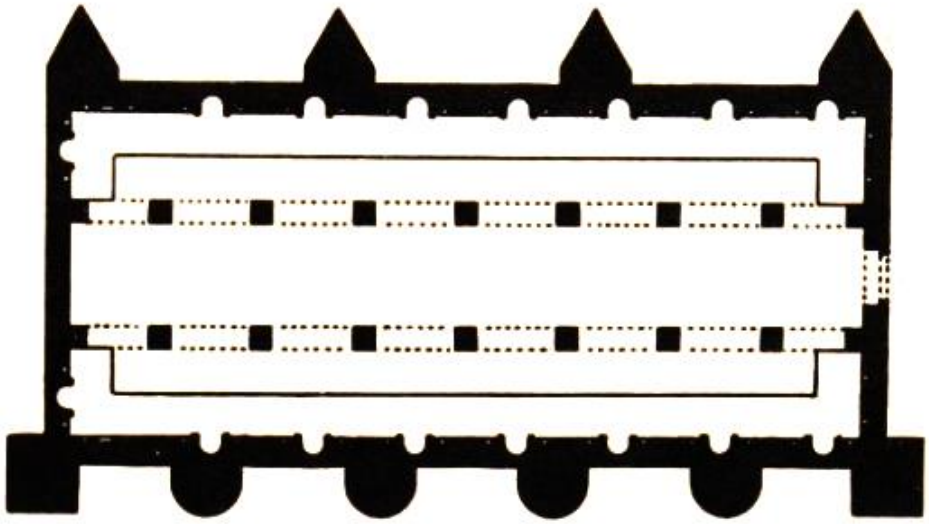
Harita 3.5. Ezine Pazar Hanı (Google earth)

Resim 3.18. Ezine Pazar Hanı Batıdan Görünüm (N. Boy Arşivi-2023)

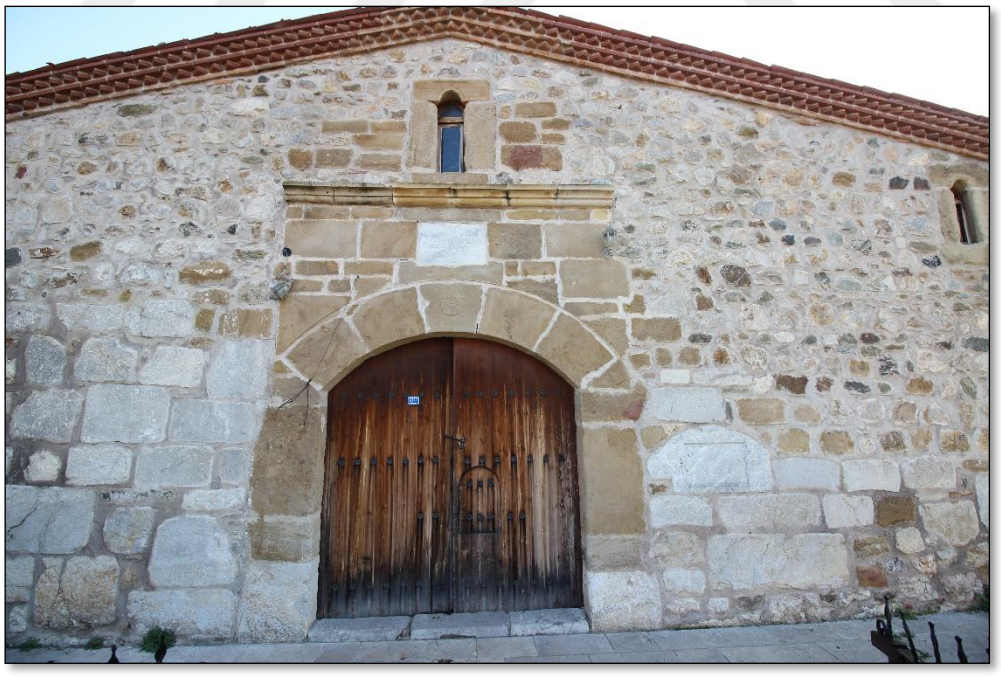
Hanın üzerinde inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun tarafından yaptırıdığı düşünülmektedir (Turgut, 2016, s. 5; Erdmann, 1961, s. 158). Fransız seyyahı Boullaye Le Gouz, 1647 yılında yaptığı Anadolu seyahatinde Ekim ayında Ezine Pazar'a gelmiş ve burada yerleşim yeriyle aynı adı taşıyan bir han olduğunu, hanın kapısı üzerindeki kitabeden Selçuklu hükümdarı Alaeddin tarafından yaptırılmış olduğunu anladığını ifade etmiştir (Tuzcu, 2007, s. 61). Bahse konu kitabe günümüze kadar tespit edilememiştir. Ezine Pazar Hanı'yla aynı güzergah üzerindeki Tokat-Çamlıbel Çiftlik Han ile Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı'nın banisi olması ve kitabede Alaeddin isminin geçmesi sebebiyle hanın I. Aleaddin Keykubad döneminde, eşi Mahperi Hatun'un baniliğinde inşa edildiğini ifade edebiliriz.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek katlı han sadece kapalı bölümden oluşmaktadır. Yapının kuzey duvarını yarım silindir şeklinde ve güney duvarını ise üçgen şeklinde payandalar desteklemektedir. Hanın iç kısmı yedişerden iki sıra kare ayak ile derinlemesine üç bölüme ayrılmış olup orta bölüm yanlara göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur (Resim 3.18, Şekil 3.7).

Şekil 3.7. Ezine pazar hanı planı (A. Gabriel'den)

Hana batı cephede yer alan çift kanatlı ahşap kapıdan girilmektedir. Giriş kapısının çevresi ve üst kısmı kesme taştan yapılnış olup diğer kısımlar tamamen moloz taş duvardır (Resim 3.19).

Resim 3.19. Ezine Pazar Hanı, Batı Cephesi (N. Boy Arşivi-2023)

Hanı üç sahına bölen ayaklar kesme taş malzeme ile kemerler ve tonozlar ise tamamen tuğla ile inşa edilmiştir (Resim 3.20-3.21).

Resim 3.20. Ezine Pazar Hanı, İçmekân(N. Boy Arşivi-2023)

İç mekânın kuzeyini ve güneyini yaklaşık 1.5 m. genişliğinde ve 80 cm yüksekliğinde bir seki çevrelemektedir (Resim 3.21). Kuzey ve güney cephelerde simetrik olarak yerleştirilmiş yedişer ocak nişi yer almaktadır. Kapalı kısmın aydınlatması doğu ve batı cephenin üst kısmında yer alan üçer mazgal pencere ile sağlanmaktadır.

Resim 3.21. Ezine Pazar Hanı İç Mekânı, Kuzeydoğu Köşeden (N.Boy Arşivi-2023)

Ezine Pazar Hanı günümüze kadar birçok kez onarım geçirmiştir. Yapının onarımına ilişkin ilk bilgiye 1642-1644 tarihleri arasını kapsayan dört numaralı kadı sicilinin 144/3 numaralı hükmünde rastlamaktayız. H. Zilkade 1051/M. Şubat 1642 tarihli hüküm,

> *"…Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-itirâm sâhibü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtâss bi mezidi inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Ali Rum Biylerbeyisi dâme ikbâlehû kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm Amasya kadısı zîde fazlûhü tevk'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki Eyâlet-i Rum'un defter kethüdâsı olan dârende-i fermân vâcibü'l-iz'ân kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Mahmud zîde mecduhû südde-i sa'âdetime gelüb kaza-i mazbûreye tabi' Ezine Pazarı nâm karyenin mâlikânesi karye-i mezbûrede olan han ve camî vakf olub lâkin kaza-i mezbûre kadısı olanlar mahsûlün ekl ve bel' idüb zaviyeye vakf itmeyüb zikr olunan han ve camî harâbe müşrif olmağla âyende ve revende taşrada kalub bazısının dahi esbâbı zâyi' ve telef olub hayf ve tahrîr olmağla tevliyet-i mezbûre kendüye virilmek bâbında inâyet ricâ itmegin zikr olunan han ve camî ta'mir iylemek üzere tevliyet-i mezbûre virilmek emrim olmuştur buyurdum ki emrim üzere zikr olunan han ve camî binâ ve ta'mir iylemek üzere tevliyet-i mezbûr mûma-ileyh Mahmud zîde mecduhû zabt ve tasarruf itdirüb min-ba'd Amasya kadıları aherden ferde tevliyet-i mezbûre dahl ve ta'arruz itdirüb mûma-ileyh Mahmud zîde mecduhûya zabt ve tasarruf ve mahsûlün ahz ve kabz itdiresiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi evâili şehr-i zilka'deti'ş-şerîfe li-sene ihda ve hamsin ve elf…"*

şeklindedir (Yıldırım, 2018, s. 315-316; BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.144.3,Amasya;4). Amasya Beylerbeyine ve Amasya Kadısına hitaben yazılan hükümden Rum Eyaleti defter kethüdasının İstanbul'a başvuru yaptığı anlaşılmaktadır. Belgeye göre Ezine Pazar'ın malikanesi, han ve camiye vakfedilmiş ancak kadılar buna haksız yere el koymuşlardır. Bu sebeple defter kethüdası Mahmut, harap duruma gelen han ve caminin tamirini yapmak üzere vakfın idaresinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Merkezi yönetim bu talebi kabul etmiştir. Bu belgeden 1642 yılı itibariyle hanın tamire muhtaç durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının onarımına ilişkin 1642 tarihli belgeden sonraki en önemli kaynak, hanın batı cephesinde giriş kapısı üzerinde yer alan onarım kitabesidir (Resim 3.22).

Resim 3.22. Ezine Pazar Hanı Kitabesi (N. Boy Arşivi-2023)

Kitabe okunuşu;

Eyledi tevfikle hayrın mahallinde ayan
eyledi ecr ü mükafatın hüda-yı müstean
cûd ile Allah içün a'la bina oldu bu han
Muslu Hacı Mehmed Çavuş ol sahib kerem
Bu kadim hanı ma'mur itdi malın sarf idüb
gûş idüb itmâmını (hûri) dedi tarihini 106…

Kitabede hanın Muslu Hacı Mehmet Çavuş tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Ancak tarih kısmının son hanesi tahrip olduğundan son rakamın sıfır mı yoksa beş mi olduğu anlaşılamamaktadır. Uzunçarşılı, kitabedeki tarihi 1065 olarak okumuştur (Uzunçarşılı, 1930, s. 134). Fakat hanın onarımına ilişkin yedi numaralı kadı sicil defterinde geçen hüküm tarihin son rakamını netleştirmemize yardımcı olmaktadır. H. 9 CA 1060 / M. 10 Mayıs 1650 tarihli hüküm; *"Cemaziye'l-âhirinin dokuzuncu gecesi Ezine bazarında hanı tamir iden Hacı Mehmed Çavuş yed-iyle haftada Ezine Bazarında sâbık uslûb-ı sâbık üzere Bazar kurmasına emr-i şerifi âlişân sâdır olmağın cumadan cumaya bazar kurulmasına izin verildikde kayd olundu"* şeklindedir (Töremiş, 2019, s. 210). Pazar yeri kurulmasına ilişkin bu hükümde Hacı Mehmed Çavuş'un hanı tamir ettiği açıkça ifade edilmiştir. Bu kayıt, giriş kapısı üzerinde yer alan tamir kitabesinde geçen tarihin 1060 olduğunu göstermektedir.

Hanın onarımına ilişkin bir başka belge 23 numaralı kadı sicilinde geçen H. 10 Safer 1113 / M. 17 Temmuz 1701 tarihli hükümdür. Söz konusu hükmün içeriği;

"...Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm Mevlânâ Amâsiyye kādısı zîde fazluhu tevkī'-i refī'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki kazâ-i mezbûrede vâkı' Ezine-i Atîk Bazarı'nda müteveffâ Mehmed Çavus binâ eylediği câmi'-i serîf ve hânın bi'l-fi'l mütevellîsi olan kıdvetü'l-emâsi'l-ve'l-akrân Halîl zîde kadruhu Dergâh-ı mu'allâma arzuhâl sunup câmi'-i mezkûr ile hân-ı merkūmun ba'zı mahalleri harabe müsrif olup ta'mîr ü termîme muhtâc olduğun bildirüp ol babda emr-i serîfim recâ etmeğin ta'mîre lüzûmı var ise ser'le kesf u i'lâm olunmak emrim olmusdur buyurdumki "..." vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi câmi'-i mezkûr ile hân-ı merkūmun ta'mîre lüzûmı var ise ma'rifet-i ser'le kesf ü hüccet eyledükden sonra vukū'ı üzere yazup der-i devlet-medârıma arz u i'lâm eyleyüp emr-i serîfimin mazmûn-ı münîfi ile âmil olasız. Söyle bilesiz, alâmet-i serîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fi Evâil-i Safer li-sen eti selese aseret ve mi'e ve elf"

şeklindedir (Tanır, 2012, s. 321-322; BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.61.4, Amasya;23). Bahse konu iradede Ezine Pazar'da Mehmed Çavuş'un bina ettiği cami ve hanın mütevellisi olan Halil'in cami ve hanın bazı kısımlarının zamanla harap hale gelmesi sebebiyle tamire muhtaç olduğunu belirten dilekçe sunduğu ve onarım için emirname istediği ifade edilmiştir. Bu talebe istinaden cami ve hanın tamire ihtiyaçları var ise keşif yapıldıktan sonra tekrar istekte bulunulması ve çıkacak emire göre hareket edilmesi istenmiştir. Bu belgede ilgi çeken noktalardan birisi Mehmet Çavuş'un yapının banisi olarak ifade edilmesidir. Ancak 1650 tarihli kayıttan anlaşılacağı üzere Mehmet Çavuş yapıları inşa değil sadece tamir ettirmiştir.

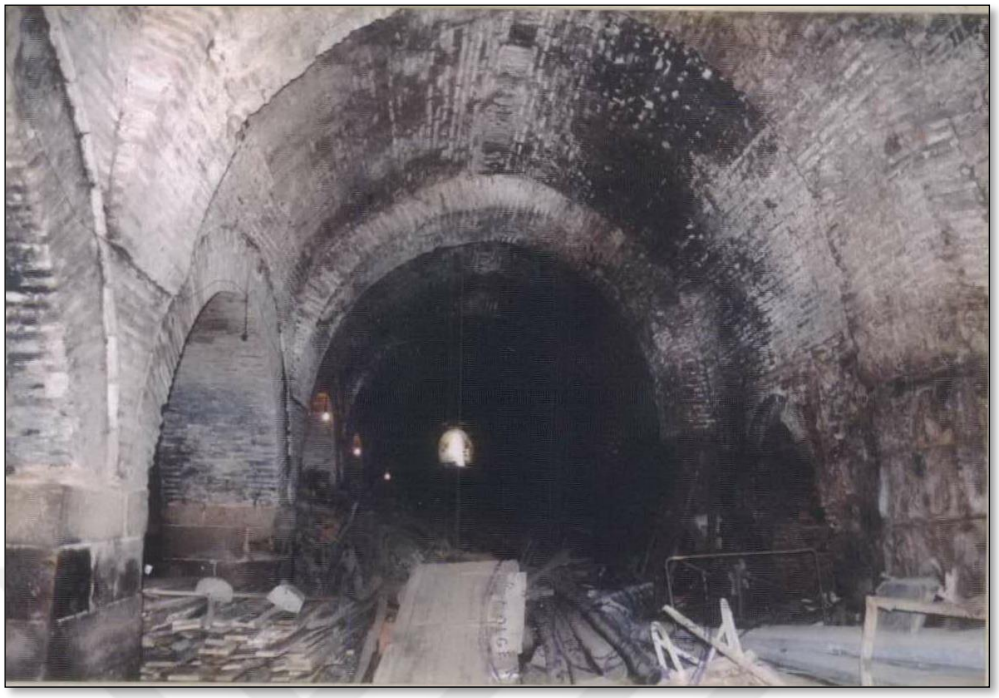
Kadı sicilinde bahsi geçen keşif işlemine ilişkin bilgilere aynı sicilinin H. 10 Rebiulevvel 1113 / M. 15 Ağustos 1701 tarihli hükmünde rastlıyoruz. Hükmün içeriği,

"...Husûs-ı âtî'l-beyânın bâ-fermân-ı âlimahallinde kesf ü tahrîr iltimâs olmağın taraf-ı ser'-i mutahhardan Mevlânâ Hasan Efendi ibn Mehmed Efendi irsâl olunup ol dahi zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî olan müslimîn ve câmi'-i âtînin berât-ı âlîsân ile mer'î ve Medîne-i Amâsiyye'de mi'mâr bası olan el-Hâc Mustafâ ve Mi'mâr Yûsuf ile medîne-i mezbûre kazâsına tâbi' Ezine Pazarı-ı Atîk nâm karyede vâki'Mehmed Çâvus vakfı olan hân ve câmi'-i serîf evkāfına bi'l-fi'l berât-ı âlî-sân ile mütevellîsi olan Halîl Ağa tarafından vekîli olan babası isbu râfi'ü'l-kitâb Alî Bey ibn "..." nâm kimesneler ile vakf-ı merkūmun hân ve câmi'-i serîf üzerine varılup akd-i meclis eylediklerinde vekîl merkūm Alî Bey meclis-i ma'kūd-ı mezbûrede takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüp hân ve câmi'-i merkūm mürûr-ı eyyâm ile ba'zı yerleri harâb olup yedimde olan fermân-ı cihân-mutâ'mûcebince ta'mîr ü termîme muhtâc ve lüzûmı olan yerleri tahmîn-i sahîh ile tahmîn ve kesf-i tahrîr olunması matlûbumdur didikde ba'de'n-nazar hân-ı merkūm sakfında olan meksûr kiremidler ta'mîrine ve kıble tarafında olan dört ayak ve simâl tarafında olan altı ayağa iki bin kiremidi on altı gurusa ve iki bin nîme kiremid sekiz gurusa ve üç bin oluk kiremid tokuz gurusa virem fırun kireç on gurusa ve üstâdiye yigirmi gurusa ve kapu ocakları mâsına bes gurus min haysü'l mecmû' altmıs sekiz gurus ile ancak ta'mîr olunur noksan ile ta'mîr olunmaz deyü tahmîn-i sahîh ile tahmîn eylediklerinde ve câmi-i merkūmun divarları kadîmden kerpic olup yine ke'l-evvel kerpic ile ta'mîr olunur ise sakfına divarları ve mihrâbı ve minberi ta'mîrine birer gurus ancak kifâyet ider eğer

divarları müceddeden kârgîr binâ olursa dört yüz gurus ancak kifâyet ider deyü tahmîn eylediklerinde ve hân-ı kurbinde olup yüz seneden mütecâviz mecrâsı mu'attal olan çesmenin ta'mîr ü termîmine bin gurus ancak kifâyet ider deyü tahmîn-i sahîh ile her birileri minvâl-i mesrûh üzere tahmîn eylediklerini mevlânâ-yı merkūm mahallinde ketb ü terkîm ve ma'an ba'solunan İbrâhîm bin Ahmed ve Muslı bin Abdullah nâm kimesneler ile meclis-i ser'e gelüp alâ vukû'aihbâr itmeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olındı. Tahriren fî'l-yevmi'l-'âser min sehri Rebiü'l-evvel li-sene selese asere ve mi'e ve elf."

şeklindedir (Tanır, 2012, s. 212-213; BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.18.1, Amasya;23). Söz konusu belgeden keşif işlemi için Mevlana Hasan Efendi oğlu Mehmed Efendi'nin gönderildiği anlaşılmaktadır. Mehmet Efendi, yanında Amasya mimar başı Mustafa, mimar Yusuf ve Ezine Pazar Mehmed Çavuş Vakfının mütevellisi Halil'in babası Ali ile birlikte han ve caminin bulundukları yere varmışlardır. Burada vakfın mütevelli vekili Ali bey, hanın aradan geçen zaman ile bazı yerlerinin harap olduğunu belirtmiş ve tamire ihtiyaç duyulan yerlerin tespit edilerek keşfe yazılmasını isteğini ifade etmiştir. Yapılara bakıldıktan sonra hanın çatısındaki kiremitlerin tamirine, güneyde yer alan dört ayak ve kuzeyde yer alan altı ayak için 2.000 tam kiremidi 16 kuruş, 2.000 yarım kiremit sekiz kuruş ve 3.000 oluk kiremidi dokuz kuruş, fırın kireç 10 kuruş, usta ücreti 20 kuruş ve ocaklara beş kuruş olmak üzere toplam 68 guruş ile ancak tamir olabileceği eksik miktarla tamir olamayacağını belirtmişlerdir.

Sicilde bilgisi bulunan bu onarımın gerçekleşip gerçekleşmediğini takip edememekteyiz. Ezine Pazar Hanı yakın döneme kadar atıl halde kalmış en son 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir restorasyondan geçirilmiştir (Resim 23).

Resim 3.23. Ezine Pazar Han 2007 Onarımı Öncesi (SKVKK Arşivi)

3.6.2. Merzifon Kapan Han

Günümüze ulaşmayan hanın ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Ayverdi, Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'nın 1739 tarihinde vakfın mütevellisine gönderdiği bir mektuba atıfla Merzifon'da Çelebi vakfına bağlı Kapan Han isminde bir yapı olduğunu belirtmiştir (Ayverdi, 1972, s. 192). Yapının onarımına ilişkin arşivde H. 29 Zilhicce 1200 / M. 23 Ekim 1786 tarihli bir belge tespit edilmiş olup bahse konu belge,

"...Nezareti Harameyn-i muhteremeynde olan evkaftan Merzifon'da vâki' merhum ve mağfurun-leh Çelebi Sultan Mehmet Han tabe serahu hazretlerinin vakfı şerifi mukataʿatından nefsi Merzifon ve tevabiha ve resm-i ab ve icarat ve müsakkafat han-ı kapan ve boyahane ve şem'ahane ve gayrı mukata'asından olan kasaba-i mezburede kâ'in hamam-ı atik ve hamam-ı cedid ve boyahane mürur ez-zemane ile müşrifden ve harab ve muhtaç-ı ta'mir olduğu bundan akdem bit-defa'at mahallinden arz ve muzhır birle inha ve marifet-i şerle ledel keşf 4 bin 613 guruş mesarif ile vücud-ı bezir olacağı i'lam olunub fil-hakika müsakkafat-ı mezkure müşrif-i harab olduğundan birkaç seneden beri isticarına kimesne talib olmayub mal-ı mu'ayyeneleri tenezzül ve terenni bulmağla bu defa dahi ta'mir ve termimlerine müsaade-i aliyye buyrulmaz ise külliyen harap ve mu'atdal kalacağı zahir ve aşikar olmağla sıyanetüʾl-vakf-ı müsakkafat-ı mezkurenin ber-muceb-i keşf ta'mir ve termimine müsaade-i aliyye irzan buyrulmasını, mukata'a-i mezkurenin ber-vech-i iştirak malikane mutasarrıflarından Mahmut bey kulları memhur arzuhaliyle istid'a ve kuyudata müraca'at olunduk da mukata'a-i mezkure senevi 5 bin 401 guruş mal ve mu'accele-i ma'lumesiyle muma-ileyh Mahmut bey ve Abdi beyin aleʾl-

iştirak malikane uhdelerinde olduğu ve "vakf-ı şerif-i mezkurdan kasaba-i mezburede kâ'in Kapan Hanı dimekle meşhur han mukaddema hareket-i arzdan müşrif-i harab olduktan ber-muceb-i keşf 2 bin guruş ile malikane mutasarrıfları muma-ileyha taraflarından ta'mir ve badel tekmil meblağ-ı merkum mal-ı mukata'adan hazine-i harameyne olan duyunlarından ferdü'ş-şehade me mahsub olunmak üzere ledel istizan izn-i havi şeref-yafte-i südur olan mübarek hattı hümayun-ı şevket-makrun mucebince bade't-ta'mir keşf-i evveli üzere meblağ-ı mezkûr muma-ileyhanın hazine-i harameyne olan düyunlarından ferdü'ş-şehade ve mahsub olunmak üzere mahalline kayd ve hesaplarına mahsup olunmak için suret verildiği emsalinden olmak üzere Haremeyn-i şerifeyn muhasebesinden derkenar olunub lakin bu esnada hazine-i harameyn-i muhteremeynin mesarif-i keşidesi olduğundan müsakkafat-ı mezkurenin ber-muceb-i keşf-i tamirine iktiza iden salifü'l-zikr 4 bin 613 guruşun siyanetü'l-malül harameyn nısf-ı malikane mutasarrıfları kendü hisse-i fa'izlerinden sarf ve nısf-ı aharı ba'de'l-tekmil mal-ı mukata'adan sabıkı üzere hazine-i harameyne olan düyunlarından ferdü'ş-şehade ve mahsub olunmak üzere rıza-dade olmalarıyla arzuhal ve derkenarları manzur ve malum-ı hümayunları buyruldukda vech-i meşruh üzere hamam ve boyahane-i mezkureler mahallinde mirat-ı mumaileyha taraflarından mansub voyvodoları marifetiyle gereği gibi ta'mir ve termim ve hitamında keşf ve i'lam olunduktan sonra mesarifinin nısfı hisse-i fa'izlerinden ve nısfı aharı zimmetlerinde olan mal-ı mukata'adan mahsub olunmak üzere mahalline kayd ve ta'mirine mübaşeret olunmak içün Merzifon kadısına ve voyvodasına hitaben emr-i şerif ve hazine-i harameyne ilmühaberi verilmesi muvafık rıza-yı hüsrevani ise olbabda ve herhalde emr u ferman…"

şeklindedir (BOA. HAT. 1451.63). Söz konusu belgeden Harameyn Evkafı'na bağlı olan Merzifon'daki Çelebi Mehmed Han Vakfı'nın mukataalarından Kapan Han'ın daha önce depremden hasar gördüğü ve yapılan keşif neticesinde 2.000 kuruş masrafla tamirinin yapılabileceğinin tespit edildiği, onarım bedelinin malikane mutasarrıflarının Harameyn Hazinesine olan borçlarından tahsil edilmesine mutasarrıfların rızaları olduğu anlaşılmıştır. Tamiri yapmak için Merzifon Kadısına ve Voyvodasına emir yazılıp Hazine-i Amire'ye de bildirilmesine onay verilmiştir.

3.7. Hükûmet Konakları

3.7.1. Amasya Hükûmet Konağı

Yapı, Nergis Mahallesi, Şehit Ahmet Özsoy Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Üç farklı dönemde yeniden inşa edildiği bilinen yapının ilk inşası arşiv belgelerine göre 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Kolay, 2013, s. 18). Yapının ikinci inşası 1864 yılında Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa tarafından yaptırılmıştır (Yazıcı, 2010, s. 92). Yapı 19 Aralık 1946 tarihinde çıkan bir yangınla kül olunca, Mimar Tuğrul Baytın tarafından hazırlanan proje ile aynı arazi üzerinde Müteaahhit Hüseyin Torun'un öncülüğünde 17 Mayıs 1947'de yeni binanın temeli atılmış ve 31 ayda yeni bina inşa edilmiştir (Menç, 2016, s. 107). Açılışı

22 Aralık 1946 yılında yapılan bina bodrum üzeri iki katlı olup betonarme malzemedendir (Resim 24)- (Menç, 2016, s. 108).

Resim 3.24. Amasya Hükûmet Konağı-2023 (N. Boy Arşivi-2022)

Hükûmet konağının onarımına ilişkin ilk kayıt Amasya Mutasarrıfına hitaben yazılan H. 15 Şevval 1264 / M. 9 Eylül 1848 tarihli dilekçedir (BOA. A.MKT.MHM. 6.82.1). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"... Amasya'da olan konak mürur-ı zaman ile harab olub tamire muhtaç olduğundan keşfi olan otuz sekiz bin bu kadar guruş masrafla vücuda geleceği ve ol-babda tanzim olunan mazbata ile keşf defteri irsal olunduğu beyanıyla icra-yı icabı istizanına dâ'ir tevarüd iden tahrirat-ı saadetiniz Meclis-i Valaya virilerek bu misüllü ebniye mesarifi açılmasının şimdilik sırası olmadığından seneyi atide icabına bakılmak üzere tevkifi ve eğer bir müddet daha iskan-ı kabil olmadığı halde derun-i şehirde icar ile münasip mahal tedarik kılınması lazım geleceği meclis-i mezkurda tezkire olunarak Maliye Nazırı devletlü paşa hazretleriyle bil muharebe tensip olunmuş olmağın ber-minval-i muharrer harekete himmet eylemeniz siyakında şukka..."*

şeklindedir. Söz konusu belgeden konağın zaman içerisinde harap hale geldiği belirtilerek daha önce yapılan keşifle belirlenen 38.000 kuruş masrafla yeniden yapılabileceğine dair tanzim edilen mazbatanın Meclisi Vala'ya verildiği belirtilmiştir. Ancak bu miktarda bir bina masrafının zamanı olmadığı ve ilerleyen yıllarda icabına bakılacağı, mevcut binada oturmak mümkün değil ise şehir içinde başka bir konak kiralanması yoluna başvurulması istenmiştir.

Hükûmet konağının onarımına dair bir diğer yazışma Amasya İl Meclisinden Sadarete gönderilen H. 15 Şevval 1280 / M. 24 Mart 1864 tarihli belgedir(Ek 6) (BOA. İ.MVL. 516.23251.1.) Söz konusu belgenin içeriği,

"...Amasya Hükûmet Konağı ahşap ve kireçden ve kullanışsız bir biçimde olduğu halde mürur u zaman ile müşrif-i harab olarak artık içinde oturulmakda ve derununda kargir bir mahal olmadığından kalemlerin evrak ve defatiri bir çarık mesafede bulunan taş handa hıfz olunub Hazine-i Celileye takdim kılınan Muhasebe cetvellerinden Müsteban olacağı vechile gerek mütemadiyen vuku bulan ufak tefek ta'mirat ve gerek sandık ve evrak odaları icaratı beher gün evrak sandıklarının ücret-i nakliyesi içün beher sene 20 bin guruşa karip beyhude para verilmekde ve mücrimine mahsus olan hapishane dahi ***(belge yırtık)*** *ve gayet viran olmak mülasebesiyle asla emniyet olunamadığından mukaddemleri mahbusin geceleri tomruğa urulmak ve el-haletü hazihi lüzümundan ziyade nöbetçi zaptiyeler kullanılmak ile yine korkulur surette* ***(belge yırtık)*** *ve bunlardan zarfınazarla malum-ı ali-i vekalet-penahileri olduğu üzere Amasya şehri Samsun'dan Anadolu'ya gidecek yâr ve ağyarın iptidaki görecekleri şehr-i cesime olub Hükûmet mahallinin pek çirkin görünmekte olduğundan bunun suret-i matlubede müceddeden inşası suret-i miyane-i acizanemizde müzakere olundukda tanzim ve leffen takdim kılınan resm-i mürtesimi ile keşf defteri mütalaasında* ***(belge yırtık)*** *olacağı vechilealt katı duvarı taş ve üst katı ahşap ve harici halis harç ile sıvalı ve çarçuba ve doğrama ve tavanları bil cümle ala boyalı olarak el-haletü-hazihi müteferrik* ***(belge yırtık)*** *tapu kalemi ve Ticaret Mahkemesi ile evkaf müdürküğü kaleminin dahi havi olmak ve ayrıca mahallinde taş duvarlı ve medyunin ve mücrimin için iki kafesli hapishanesi olmak ve bunun üzerinde zaptiye* ***(belge yırtık)*** *bölük başı ve kavas başı odaları ve bir yanında memuri ve zaptiye hayvanatı içün ahuru bulunmak ve diğer tarafına dahi bir akçe ve diğeri evrak hıfzına mahsus olarak kargir iki odaya* ***(belge yırtık)*** *telgraf dairesi ahşaptan ve muhafız duvarları bi'l-cümle taştan yapılmak ve mevcud olan bi'l-cümle ebniye-i atikanın feshiyle kerestesinden işe yarayanları kullanmak ve metanet ve resanetine mahal* ***(belge yırtık)*** *ve nezaret idilmek üzere konağ-ı mezkurun müceddeden inşası iki yük 13 bin bu kadar guruşla vücuda geleceği erbab-ı vukuf marifetiyle keşf ve taharri olunmuş ve memlekette bulunan ebniye* ***(belge yırtık)*** *Mevlis-i Livaya celb ile münakasa-i alenisi icra olunduk da zikrolunan resim defteri mucebince konağ-ı mezkurun inşaası en nihayet bir yük 90 bin guruşla Ali efendi uhdesinde takarrür edib* ***(belge yırtık)*** *ve kefili dahi alınmış olduğu ve bu akçenin tesviyesi bahsine gelince çünkü mukaddemleri vuku bulan istizan üzerine ayrıca telgrafhane inşası için 50 bin guruşun vergiye ilaveten tesviyesi hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı mülükane müteaallik ve şeref-südur buyurulub konağ-ı mezkûr vech-i mastur üzere yapıldığı takdirde telgrafhane dahi birlikte çıkacağından irade-i seniyye tahtında bulunan iş bu meblağın* ***(belge yırtık)*** *bir 100 bin guruş daha ilave edildiği halde Amasya Sancağı'nın 30 yüke bali olan umum vergisünce yüzde beş düşeceği icra olunacak ta'dil ve vergide zaten fukaranın buna kesb* ***(belge yırtık)*** *Devlet-i Aliyye-i ebed müddetin nişane-i şan ve şevketi ve memleketin ba'is-i şeref ve izzeti olacak böyle bir bir emr-i celil içün bir defalık olarak iş bu i'anetin tesviyesi ahaliye pek kesran gelmeyeceği 40 bin guruş dahi şehrin canib-i şarkisinde vâki' saray yeri tabir olunan ve tahminen 15-20 bin zira'dan ibaret bulunan arsa-i miriyenin izerine hane inşa olunmak üzere parça parça satılarak mu'accelesinden tevsiye olmak taharri olunduğu cihetle konağ-ı mezkurun ma-müştemilat ol-vechile imar ve inşası veyahut ahali tarafından tesviyesi tasavvur olunan 150 bin guruş çünkü kendileri el-yevm muhacir iane ve hizmetinde bulunduklarından fukara-yı ahaliye bir lütfî mahsus olmak üzere bir 50 bin guruşun olsun*

mal sandığından ihsan buyurulması suretinde teşebbüs-ü muvafık ra'yı-rezin isabet-karin hidivileri olursa iktiza-yı celile vechile harekete iptidar olunacağı derkar bulunmuş olmağla ol-babda ve herhalde emr u ferman hazreti veliyyü'l-emrindir…"

şeklidedir. Söz konusu belgeye göre Amasya Hükûmet Konağı ahşap ve kireçten yapılmış kullanışsız bir bina olduğu ve zaman geçtikçe yıkılmaya yüz tutarak artık içinde oturulmakta güçlük çekilir bir hale gelmiştir. İçerisinde kargir yer olmadığından büroların evrak ve defterleri yaklaşık 15 dakika uzaklıkta bulunan taş handa korunmaktadır. Hazineye takdim edilen muhasebe cetvellerinden anlaşılacağı üzere gerek sürekli olarak ortaya çıkan ufak tefek tamirat masrafları, sandık ve evrak odalarının kiraları ve her gün evrak sandıklarının nakliyesi için yıllık 20 bin kuruşa yakın boş yere para verilmektedir. Suçlulara mahsus olan hapishane de gayet bakımsız olduğundan asla güvenli bir yer olmamaktadır. Önceleri tutuklular geceleri tomruğa vurulmak ve şimdiyse gereğinden fazla nöbetçi zaptiyeler kullanılarak bu güvenlik eksiği kapatılmaya çalışılmaktadır. Vekaletin bildiği üzere Amasya şehri, Samsun'dan Anadolu'ya gidecek dost düşman herkesin ilk olarak görecekleri büyük şehirdir. Hükûmet mahallinin pek çirkin görünmekte olduğundan yeniden inşası meselesi il meclisinde müzakere edilmiştir. Bu müzakere sonunda düzenlenen keşif defterinde yeni yapılacak binanın alt kat duvarı taş ve üst katı ahşap olacaktır. Dış cephesi halis harç ile sıvanacaktır. Çerçeve, doğrama ve tavanlarının tamamı ala (farklı renklerde) boyanacaktır. Şimdi ayrı yerlerde bulunan Tapu Kalemi, Ticaret Mahkemesi ile Evkaf Müdürlüğünü de içerecek tarzda inşa edilecektir. Ayrıca mahallinde taş duvarlı ve borçlular ile suçlular için kafesli iki hapishanesi olacaktır. Bunun üzerinde zaptiye, bölük ve kavas başı odaları olacaktır. Binanın bir yanında memurlar ve zaptiye hayvanları için ahırı bulunacaktır. Diğer tarafına da biri akçe (para) ve diğeri evrak korunmasına mahsus olarak kargir iki odaya yer verilecektir. Telgraf dairesi ahşaptan ve muhafız duvarlarının tamamı taştan yapılacaktır. Mevcud olan eski binaların tamamının boşaltılıp dağıtılmasıyla ortaya çıkacak keresteden işe yarayanları kullanılacaktır. Dayanıklı ve sağlam olmasına dikkat edilmek üzere bahsi geçen yeni konağın yeniden inşası iki yük 13 bin civarında kuruşla vücuda geleceği bilirkişiler marifetiyle araştırılmış ve keşif yapılmıştır. Konu Liva Meclisine gelmiş ve yapılan ihale eksiltme yoluyla yapılan ihale sonucunda konağın inşası en sonunda bir yük 90 bin kuruşla Ali Efendi üzerinde kalmıştır. Bu paranın ödenmesi için planlama yapılmıştır. Önceleri gerçekleşen izin üzerine telgrafhane inşası için 50 bin kuruş vergiye ilaveten ödenmiştir. Bahsi geçen Hükûmet konağı belirtildiği gibi yapıldığı takdirde telgrafhane de birlikte çıkacağından bu meblağın üzerine bir 100 bin kuruş daha ilave edilmesi sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır. Amasya Sancağı'nın 30 yüke ulaşan umum vergisi

tarafından da yüzde beş düşeceği, bir defalık olmak üzere padişahın izniyle yardım toplanmasının ahaliye pek zorluk getirmeyeceği, 40 bin kuruşun da şehrin doğu tarafında bulunan Saray Yeri diye bilinen ve tahminen 15-20 bin zira'dan ibaret bulunan miri arsanın üzerine hane inşa olunmak üzere parça parça satılarak elde edilecek gelirden ödenmesi konusu araştırılacaktır. Konağın ekleriyle imar ve inşası ahaliden toplanması planlanan 150 bin kuruşun 50 bin kuruşun mal sandığından karşılanmasının ahalinin yükünü hafifleteceği belirtilmiştir

Amasya İl Meclisinden Sadarete yazılan H. 29 Şevval 1280 / M. 7 Nisan 1864 tarihli belgenin içeriği,

> *"... Amasya Hükûmet Konağı bir kûh-ı sengin dameninde bulunarak cebel-i mezkurun vasatına karib bir zirvede tahminen 50-60 zira' derinunda bir sahra-i dehşetnak mürur u zaman ile esasından infikak idüp nagehani nüzulünden min-el-kadim korkulmakda olduğu halde bu sene-i mübarekede her mahalde olduğu gibi buralarda dahi fasl-ı şita pek şiddetli olub sürekli donlar olduğundan ve şimdilerde havalar ısınub çözüldüğünden zikrolunan kaya heyet-i sabıkasından ziyade esasından ayrılmış olduğu görülmesi üzerine birkaç nefer taşçı ustaları irsaliyle keşf ve muayenesi icra-olundukda seng-i mezkûr fi'l-hakika kadiminden ziyade ayrılub artık bütün bütün korkulur ve altında durulmak caiz olmaz hale gelmiş ve bunun külünk ve barut ile parça parça kırılması mümkün görülmüş olduğu haber verilmiş olduğundan derhal nehrin karşı tarafında vâki' bir büyük hane isticar olunub aklam ve meclis odaları takımıyla oraya naklolunmuş ve mezkûr taşın ol-vechile ufattırılmasına mübaşeret olundukda kopup düşen kaya parçaları hadmesinden Ticaret Mahkemesi Tapu Kalemi ve Zabtiye Koğuşları zaten oturulmaz suretde köhne olmağla pek fena halde sakatlanub kiremitleri ve camları aldırılarak bırakılmış ve hademat-ı vakıadan beri yandaki meclis odası ve kalemleri dahi gereği gibi zedelenüb evvelden dahi naçar ikamet olunurken şimdi içine girilmeyecek dereceye gelmiş ve mukaddemce konağ-ı mezkurun müceddeden inşası derece-i vücubede bulunduğu takdim kılınan bir kıt'a mazbata-yı kemteranede arz ve istid'a ve tanzim olunan keşf defteri isra kılınmış olması üzerine bu hal nageh-zuhur istirham-ı abidanemizin tasdik ve isticali içün şahid-i adl-i ma'nevi olmağla ve el-haletü-hazihi nakl ve ikame olunan hane şehriye 500 guruşa isticar olunmağla mezkûr konağın ol-vechile inşası mukaddem vacib iken şimdi farz olmuş ve bu hale nazaran mazbata-yı mütekaddime-i mezkurenin icra-yı iktizası hususunun icab edenlere te'kid ve ferman buyurulması iltaf-ı hidivilerinden istirham ve intizar olunmakda bulunmuş olmağla, ol-babda ve herhalde emr u ferman hazreti men-lehü'l-emrindir..."*

şeklindedir (BOA. İ.MVL. 516.23251.2). Söz konusu belgede Amasya Hükûmet Konağı'nın kayalık bir dağın eteğinde bulunduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen dağın ortasına yakın bir noktada, konağa yaklaşık 50-60 zira mesafede büyük bir kaya bulunduğu ve zaman geçtikçe ana kütleden ayrılarak birdenbire inmesinden eskiden beri korkulmakta olduğu ifade edilmiştir. İçinde bulunulan senede her yerde olduğu gibi buralarda da kış mevsiminin pek

şiddetli geçtiği, sürekli donlar meydana geldiği ve hava ısınıp don çözüldüğünden söz konusu kaya ana kütlesinden ayrılmıştır. Bu durumun fark edilmesi üzerine birkaç taşçı ustası gönderilerek keşfi ve kontrolü yapılmıştır. Keşif ve kontrol sonunda bahsi geçen kayanın alt tarafında ikamet edilmesinin uygun olmayacağı belirtilmiştir. Bu kayanın külünk ve barutla parça parça kırılmasının mümkün göründüğü haber verilmiştir. Bunun üzerine derhal nehrin karşı tarafında bulunan büyük bir hane kiralanıp kalemler (bürolar) ve meclis odaları takımıyla oraya nakledilmiştir. Bahsedilen kayanın bu şekilde küçültülmesine başlandığında kopup düşen kaya parçalarının gürültüsünden Tapu Kalemi, Zabtiye Koğuşları zaten oturulmaz biçimde eski olduklarından pek fena halde zarar görüp kiremitleri ve camları aldırılarak bırakılmıştır. Mevcut gürültüden beri yandaki meclis odası ve kalemleri gibi zarar görmüştür. Eskiden çaresiz ikamet olunurken şimdi içine girilemeyecek hale gelmiştir. Kısa bir süre önce bahsedilen konağın yeniden inşası zorunluluk derecesinde bulunduğu takdim edilen bir adet mazbatada arz edilmiştir. Düzenenen keşif defteri de gönderilmiştir. Bunun üzerine aniden ortaya çıkan isteklerinin tasdiki ve hızlandırılması için ricada bulunulmuştur. “Şimdi Hükûmetin nakledildiği hane aylık 500 kuruşa kiralandığından söz konusu konağın yeniden inşası kısa süre önce vacipken şu anda farz hale gelmiştir” denmektedir. Bu hale bakılarak takdim edilen mazbatanın gereğinin yerine getirilmesi talep edilmektedir.

Maliye Nezareti’ne gönderilen H. 21 Zilkade 1280 / 28 Nisan 1864 tarihli yazıda Amasya Hükûmet Konağı’nın inşası gereğine dair yazının Amasya Meclisinden Meclisi Vala’ya sunulan mazbata ile gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA. İ.MVL. 516.23251.4.1). Bahse konu belgenin altına düşülen aynı tarihli kayıtta Amasya Hükûmet Konağı’nın inşası hakkında daha önceki evrakın 6 Zilkade 1280 tarihinde Nafia Nezareti’ne havale edildiği mahallinde korunan müsveddesinden anlaşıldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine başkanlığın tezkeresi ve bağlı mazbatanın önceki evrakla birleştirilerek düzenlenmesi ve nezaret tarafından yardımcı olunması rica edilmiştir.

Muhasebe ve Mesarifat kaleminin H. 18 Muharrem 1281 / M. 23 Haziran 1864 tarihli yazısında tezkirenin bağlı mazbatayla beraber Ebniye Meclisi’ne havale edilerek daha önce gelip nezarete havale edilen evraklarla ilgili gerekli işlemleri yerine getirilip 21 Zilkade 1280 tarihinde Maliye Nezareti’ne ilamla açıklandığının kayıtlarda görüldüğü ifade edilmiştir.

Maliye Nezareti'ne gönderilen H. 3 Zilkade 1280 / M. 10 Nisan 1864 tarihli belgede konağın harap olması sebebiyle ayrıntılı olarak yapılan keşfi gereğince inşasına izin verilmesine dair Amasya Meclisi'nden gelip Meclisi Valayı Ahkamı Adliye'ye verilen mazbatayla çizimlerin ve keşif defterinin gönderildiği belirtilmiştir. Mevcut detaylara bakılarak bahsi geçen konağın inşasının gerekli olduğundan masraflarının halktan ve 50 bin kuruşunun mal sandığından verilmesiyle kalanın ahali vergisine ilave edilen bir miktarla düzenleneceği anlaşıldığından gereğinin yapılması istenmiştir (BOA. İ.MVL. 516.23251.5.1). Aynı belgenin altına düşülen H. 6 Zilkade 1280 / M. 13 Nisan 1864 tarihli kayıtta önce gönderilen emirde masrafın karşılanması hususunun Nafia Nezareti'ne iletilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Meclisi Vala'ya gönderilen H. 10 Rebuilevvel 1281 / M. 13 Ağustos 1864 tarihli yazıda Hükûmet konağının keşif defterinde belirtildiği şekilde yapılmasına müsaade edilmesi halinde inşaat bittiğinde yapının boyutlarını, görünümünü ve o günkü rayiç bedelini içeren defterin düzenlenerek mahallinden Maliye Nezareti'ne gönderileceği ancak telgrafhanenin inşasına dair bir irade kaydı olmadığından, bahse konu bina için hesaplanan 50 bin kuruşun Hazinece ödenmesinin mümkün olmayacağı masraf muhasebesi tarafından ifade edilmiştir. (BOA.İ.MVL. 516.23251.6.1)

Meclis-i Vala'dan kaleme alınıp ekleri ile beraber arz edilen H. 15 Rebuilevvel 1281 / M. 18 Ağustos 1864 tarihli tezkerede konağın tamire muhtaç durumu açıklanarak binanın 190 bin kuruş masrafla yapılacağını, bunun 40 bin kuruşunun kamuya ait arsanın satışı ile elde edilecek peşin paradan, 100 bin kuruşunun da Amasya top vergisine yapılacak zam ile karşılanmasının planlandığı açıklanmıştır. Bugün Hükûmet konağı olarak kullanılan hane kirasının da inşaatın bitimine kadar hazine tarafından ödenmesi, inşaat masrafı için geriye kalan 50 bin kuruşun da mal sandığından ödenmesi hususu Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Konağın zikredilen masraf ile Amasya meclisi marifetiyle inşa ettirilmesi ve inşaatın bittikten sonra usulüne göre hazırlanan masraf defterinin gönderilmesi konusunun Amasya mutasarrıflığına bildirilmesi için yazı yazılmıştır. Bu hususlarda kararın padişahın olduğu ve onun emrine göre hareket edileceği belirtilmiştir (BOA. İ.MVL. 516.23251.8.1). Bahse konu tezkere altına düşülen H. 15 Rebuilevvel 1281 / M. 18 Ağustos 1864 tarihli irade ile yeniden inşa uygun görülmüş ve izin verildiği şekilde işlemlerin yapılması istenmiştir. Bu izin sonrasında yapının inşa süreci başlamıştır.

Amasya Hükûmet Konağı'nın onarımına ilişkin bir başka girişim kaydına Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne hitaben gönderilen R. 28 Ağustos 1305 /M. 6 Eylül 1889 tarihli belgede rastlıyoruz (BOA. DH.MKT. 1656.78.1.1) . Bahse konu belgenin içeriği,

> *"Amasya Hükûmet Konağının dış tarafının boyandırılması hakkında cevaben varid olan 5 Haziran 1305 tarihli tahrirat-ı alileri ile melfuf keşf defteri ve resim üzerine bil-muhabere Şehremaneti Celilesinden alınan cevapta mezkûr keşf defteri ile resmin mugayir-i fen ve faide olduğu indel-tetkik anlaşıldığından bunların ve bir de icab iden zeyli mazbatalı rayiç defterinin suret-i tanzimini ve bir kıt'a münakasa pusulasıyla beraber irsali lüzumunu havi hendesehaneden virilen tezkirenin gönderildiği ifade ve mezkûr tezkire savb-ı alilerine gönderilmiş olmağın a'na göre icra-yı icabının himem-i alileri derkar buyurulmak babında."*

şeklindedir. Söz konusu belgede hükûmet konağının dış tarafının boyanması hususunda R. 5 Haziran 1305 tarihli yazı ve ekinde yer alan keşf defteri ile talepte bulunulduğu belirtilmiştir. Bu talebe Şehremaneti Celilesi'nden gelen cevapta, yapılan incelenme neticesinde keşif defterinin fenne uygun olmadığının anlaşılması sebebiyle rayiç defterinin tanzim edilerek münakasa pusulasıyle birlikte gönderilmesi istenmiştir.

Yapnın onarımına ilişkin bir diğer belge Amasya Mutasarrıflığı'ndan Sivas Vilayeti'ne gönderilen R. 6 Kanunisani 1309 / M. 18 Ocak 1894 tarihli yazının içeriği,

> *"...Amasya Sancağı Hükûmet Konağının tarihi inşası olan 81 senesinden şimdiye kadar güzeran iden 28 sene zarfında tamir görmeyerek ve ebniye-i mezkure ahşap bina olduğundan harab olmakta bulunduğu görülmesine ve bu sene zarfında ta'mir idilmezde büyük bir masraf açılması anlaşılmasına mebni liva tarîk mühendisi marifetiyle keşfi bi'l-icra tamirat-ı mezkurenin ancak 27.995 guruşla vücuda gelebileceği, bu babda tanzim ve ita olunan keşf varakasından müsteban olmasıyla varaka-yı mezkure aynen ve leffen Huzur-ı Sami-i Fehimanelerine arz ve takdim kılındı. Bu ta'mirat için zaman-ı devletlerinden akdem 8 bin guruş tamirat için sarfına mezuniyet verilmiş ise de mürur u zaman ile meblağ-ı mezkure sarf idülmeyib tamirat vâki' olmadığı ve bu babda pek çok muhabereler cereyan ittiği halde şimdiye kadar nasılsa muvaffakiyet hasıl olamadığı ve dış tarafının boyattırılması için nakkaşların ve isteviç (isfidac) ve zift ve bezir yağı gibi levamızatın Dersaadetten celbine lüzum gösterilmesinden naşi dahiliye nezaret-i celilesinin iş'arına atfen Makam-ı ali-i daveri fehimanelerinden en sonra şeref mürur 6 Nisan 1308 tarih ve 54 numaralı tahrirat-ı aliyyede evvel emirde nakkaşların harcırahı ile levazımat-ı mezkurun esmanının takdimi emr ve iş'ar buyurulduğu anlaşılmış ise de mezkûr keşf bedelinin sarfına müsaade buyurulduğu surette gerek nakkaşların ve gerekse levazımat-ı mezkurenin ve daha civar mahallerden tedariki kabil olabileceğinden mamafih ilk baharda bunun tamiratına mübaşeret edilmezse harabını mucib ve büyük bir masraf-ı ihtiyariye badi olacağı ve 6-7 bin lira sarfiyla vücuda getirilen böyle bir ebniye-i cesime ve emiriyenin hali harabiyede kalması nezd-i celil-i vilayet-penahilerince de tecviz buyurulmayacağı derkar idüğünden ber-vechi-maruz evvel baharda işe mübaşeret ettirilmek üzere meblağ-ı mezkurun Amasya Mal Sandığından sarf ve itasına şimdiden*

mezuniyet istihsali hususuna müsaade-i celile-i mamuriyet-perverilerinin sezevar buyurulması babında ve her halde emr u ferman hazreti men-lehü'l-emrindir...”

şeklindedir (BOA. DH.MKT. 2065.55.1.1). Bahse konu yazıda Amasya Sancağı Hükûmet Konağı inşa tarihi olan H. 1281/M. 1865 senesinden şimdiye kadar geçen 28 sene zarfında tamir görmediği belirtilmiştir. Bahsi geçen binalar ahşap olduğundan zamanla harap olduğu, sene içerisinde tamir edilmemesi durumunda büyük bir masraf çıkacağı dile getirilmiştir. Bu durumun anlaşılmasına bağlı olarak liva yol mühendisi marifetiyle keşfi yapılmış ve tamiratın 27.995 kuruşla yapılabileceği hesaplanmıştır. Keşif belgesi gerekli mercilere sunulmuş ve bu tamirat için daha önce 8 bin kuruş harcanmasına izin verilmiştir. Ancak geçen süre zarfında söz konusu meblağ harcanmamış ve tamirat yapılmamıştır. Bu hususta epey yazışma yapılmış fakat şimdiye kadar bir sonuç alınamamıştır. Binanın dış cephesinin boyattırılması için nakkaşların, boyaların, zift ve bezir yağı gibi malzemelerin İstanbul’dan getirtilmesine ihtiyaç duyulmasından dolayı Dahiliye Nezaretinin yazısına atıf yapılarak gelen en son yazıda 6 Nisan 1308 tarih ve 54 numaralı yazıda ilk olarak nakkaşların harcırahı ile söz konusu eşyaların bedelinin takdiminin emredildiği anlaşılmıştır. Ancak söz konusu keşif bedelinin harcanmasına izin buyurulduğu takdirde gerek nakkaşların ve gerekse söz konusu levazımatın daha yakın mahallerden tedariki mümkün olabileceğinden ilkbaharda bunun tamiratına başlanması uygun olduğu ifade edilmiştir. Şayet onarıma başlanmazsa binanın daha da harap olacağının açık olduğu ve olası bir gecikmenin daha fazla masrafa yol açacağı dile getirilmiştir. Böyle büyük bir binanın harap biçimde kalmasının Valilikçe de uygun görülmeyeceği, arz edildiği üzere ilkbaharda tamirata başlanması ve söz konusu meblağın harcanması için Amasya Mal Sandığı’ndan gerekli paranın ödenmesi hususunda izin verilmesi istenmiştir.

R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894 tarihli keşif defterinde yapılacak işlemler ile malzeme ve işçi ücretlerine yer verilmiştir (BOA. ŞD. 1799.10.2.1).

Çizelge 3.12. Amasya hükûmet konağı tamiri keşif defteri (Ek 7)

Amasya Sancağı Hükûmet Konağının İcra Olunacak tamiratına mübeyyin keşifnamedir										
Cins-i ameliyat	**İrtifa'**	**Arzen**	**Tûlen**	**Metro Meri'**	**Aded**	**Kıyye**	**Fi'at**		**Yekün**	
							guruş	**santim**	**guruş**	**santim**
Haricen icra olunacak ameliyat										
Binanın kaplama tahtaları bazısı çürümüş olduğundan yüz yirmi metroluğunun tebdili lazım gelen	**0,015**	**0,25**	**3,00**	**120**	**160**		**4**	**00**	**640**	**00**
İş bu tahtalar içün dülger ustanın yevmiyesi	"	"	"	**0**	**70**		**12**	**00**	**840**	**00**
Kerpiç							**15**	**50**	**52**	**50**
								152.250		
Boya mesarifi										
Tutya boyası (Beyaz boya)	"	"	"	**1056**		**397**	**10**	**00**	**3.970**	**00**
Elvan boya	"	"	"			**40**	**8**	**00**	**320**	**00**
Macun	"	"	"			**110**	**4**	**00**	**440**	**00**
Kendir yağı ve nef yağı	"	"	"			**120**	**12**	**00**	**1440**	**00**
Nakkaş ve usta yevmiyesi	"	"	"		**52**		**16**	**00**	**832**	**00**
Nakkaş kalfa yevmiyesi	"	"	"		**162**		**10**	**00**	**1620**	**00**
İskele mesarifi	"	"	"						**2000**	**00**
										10.622,00
Kaplama tahtaların altındaki etrafı erbaasından bulunan duvar sıvalarının tamiri										
Sıva içün kireç	**2**	"	**75**	**150**		**340**	**00**	**15**	**51**	**00**
Kum	"	"	"	**00**	**24**		**00**	**50**	**12**	**00**
Kendir	"	"	"			**18**	**4**	**00**	**72**	**00**
Amele	"	"	"		**26**		**4**	**00**	**104**	**00**
Divarcı ustası	"	"	"		**13**		**10**	**00**	**130**	**00**
Su oluklarının tamiri mesarifi	"	"	"		**00**		**00**	**00**	**200**	**00**
								669	**00**	
Dahilen icra olunacak emaliyat										
Dairelerin divarlarında yapıştırılmış olan kağıtların kazımak içün amele yevmiyesi	"	"	"	**1260**	**210**		**4**	**00**	**840**	**00**
Bil-umum daire ve divanhanenin duvarlarına verilecek badana içün kireç	"	"	"	**3470**		**600**	**0**	**15**	**90**	**00**
İşbu kireç katılacak tutkal mesarifi	"	"	"			**25**	**6**	**00**	**150**	**00**
İş bu kireç katılacak taban sarısıyla sair elvan boya	"	"	"			**100**	**1**	**50**	**170**	**00**
Sıvacı yevmiyesi	"	"	"			**95**	**10**	**00**	**950**	**00**
Amelegan yevmiyesi	"	"	"			**145**	**4**	**00**	**580**	**00**
								2.790	**00**	
(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)										
Çerçeve mesarifi							**guruş**	**santim**	**guruş**	**santim**
Müceddeden çerçeve	2,30	1,15	"	"	25	"	35	00	875	00
Diğer çerçevelerin tamiri	"	"	"	"	85		5	00	425	00
İş bu çerçevelere muktezi olan cam	0,55	0,50	"	"	250		4		1000	00
Meclis idare ve makam-ı mutasarrıfın odalarının tavanları ve kapıları ve merdivan										

Çizelge 3.13. (devam) Amasya hükûmet konağı tamiri keşif defteri (Ek 7)

Parmaklarına urulacak boya mesarifi (İş bu boyanın metro meri‘ fiyatı zikrolunan müfredattan alınmıştır.)	“	“	“	154		“	11	00	1694	00
İş bu odaların duvarlarında bulunan kağıtların tecdidi	“	0,50	8,00	198	50		7	00	350	00
İş bu elli aded top kağıtları yapıştırmak için mesarif	“	“	“		50		2	50	125	00
								2169	00	
Tahtani katında bulunan odalara açılacak iki adet pencere mesarifi										
Çerçeve ve ma kayd cam vesaire		1,10	1,20		2	“	35	00	70	00
Demirden parmaklık	“	“	“	“		32	3	50	122	00
Usta yevmiyesi	“	“	“	“	2		10	00	20	00
									212	00
Taban döşemelerinin tamiri										
Taban tahtası	0,025	0,25	4	80	95	“	6	00	570	00
Dördü birlik tabir olunan ağaç	0,10	0,12	6		6	“	12	00	72	00
Kerpic (?) mıh	“	“	“	“		“	12	00	38	00
Usta uevmiyesi	“	“	“	“		“	31		372	00
								10052	00	
Kademhanelerin tamiri										
Çimento	“	“	“	“		160	0	75	120	00
Kum	“	“	“	“		6	0	50	3	00
Usta Yevmiyesi	“	“	“	“		12	10	00	120	00

İCMAL

	Asıl	**Tam**
Kaplamanın ta‘mir masrafı	**1532**	**50**
Boya Masrafı	10622	00
Kaplama tahtaların altındaki etraf-ı erbaasında bulunan duvar sıvalarının tamiri	669	00
Dairelerin sıva mesarifi	2790	00
Çerçeve mesarifi	2300	00
Meclis idare makam-ı mutasarrıfın odaların boya ve kağıt mesarifi	2169	00
Taban döşemelerinin tamiri	1052	00
Kademhanelerin tamiri	243	00
yekün	**21589**	**50**
Yüzde on nisbetinde mesarifi gayri melhuz	2158	00
Umum yekün	**23.747**	**50**

Nafia Mühendisi Minas Covanadic tarafından hazırlanan keşif defterinde yapının içinde ve dışında yapılacak işlemler detaylı olarak ifade edilmiştir. Dışarıda yapılacak işlemler şu şekildedir. Konağın kaplama tahtalarının çürümüş ve çatlamış olması sebebiyle bunların yenileneceği sonra dört bir yanına bir kat yağlı beyaz boya sürülerek ve gereken yerleri tamamen yağlı macun ile kaplanacak ve üzeri iki kat boya ile boyanılacaktır. Bahse konu boya halis tutya beyazından yani çinkodan meydana gelen beyaz boyadan olacaktır. Kaplamanın altında 2 m. yüksekliğinde duvarın sıvası bozulmuş olduğundan bu kısmın kendirli acı kireç ile sıvanılacağı ve çinkodan üretilen su oluklarının tamire muhtaç olan yerlerinin tamir olacağı belirtilmiştir.

İçeride yapılacak işlemler ise şu şekilde sıralanmıştır. Bütün odaların duvarlarına daha önce yapılmış olan kağıtlar karalanmış ve yıpranmış olduğundan Meclisi İdare ve Mutasarrıf odalarının kağıtları kazınarak üzerinde delikleri kapatıldıktan sonra farklı renkte boyalar ile ile boyanacaktır. Bu badana için ezilmiş kireç tutkalı kullanılacaktır. Meclis İdare ve Mutasarrıf odalarının duvar kağıtları yenilenecek, tavan, kapı ve pencerelere üç kat boya ile boyanacaktır. Binanın 25 adet çerçevesi çürümüş ve tamir edilemez durumda olduğundan bunların yenileneceği, diğerlerinden tamire muhtaç olanlar tamir edilecektir. Abdesthanelerin gerekli yerleri onarılak, tahtani katta oda döşemeleri tamir edilecektir.

Bahse konu keşif evrakı R. 17 Teşrinisani 1310 /M. 29 Kasım 1894 tarihinde Amasya Mutasarrıfı'nın başkanlığındaki komisyon tarafından onaylanmıştır (BOA. ŞD. 1799.10.2.3).

Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönerilen H. 19 Recep 1312 / M. 16 Ocak 1895 tarihli belgede daha önce yazılan yazıya cevap olarak gelen 24 Ağustos 1310 tarih ve 149 numaralı emirnamede buyurulduğu üzere tamire muhtaç olan Amasya Hükûmet Konağı'nın keşfnamesi ve rayiç defterinin gönderildiği belirtilmiş tamirat için izin verilmesi istenmiştir (BOA. ŞD. 1799.10.3.1)

Sivas Vilayeti'nden yine Dahiliye Nezareti'ne gönderilen R. 13 Nisan 1311 / M. 25 Nisan 1895 tarihli belgeden halen izin çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bahse konu belgede daha önce yapılan yazışmalara atıf yapılarak konağın bir müddet daha tamir edilmemesi durumunda yapının daha kötü duruma düşeceği ve yeniden inşası gerekeceğinden yapılan keşfnamede çerçevesinde 23 bin küsür kuruşun sarfı için emir buyurulması istenmiştir.

Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen R. 29 Nisan 1311 / M. 11 Mayıs 1895 yazıda Sivas Vilayeti'nden gelen yazıyla ilgili bilgi verilerek tamir için görüş sorulmuştur (BOA. ŞD. 1799.10.5.1). Buna cevaben Şehremaneti'nden gönderilen R. 25 Temmuz 1311 / M. 6 Ağustos 1895 tarihli belgede Amasya Sancağı Hükûmet Konağı'nın tamiri hakkında takdim edilen keşfi evvel defterinin fenne uygun olduğu gibi tamir için belirlenen masrafın da makul olduğunun mühendisler mümeyyizliğinden verilen raporda belirtildiği ifade edilmiştir (BOA. ŞD. 1799.10.6.1). Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen R. 19 Temmuz 1311 / M. 31 Temmuz 1895 tarihli belgede mühendislerin verdiği uygunluk raporuna atıf yapılarak takdirin nezarette olduğu belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1799.10.7.1).

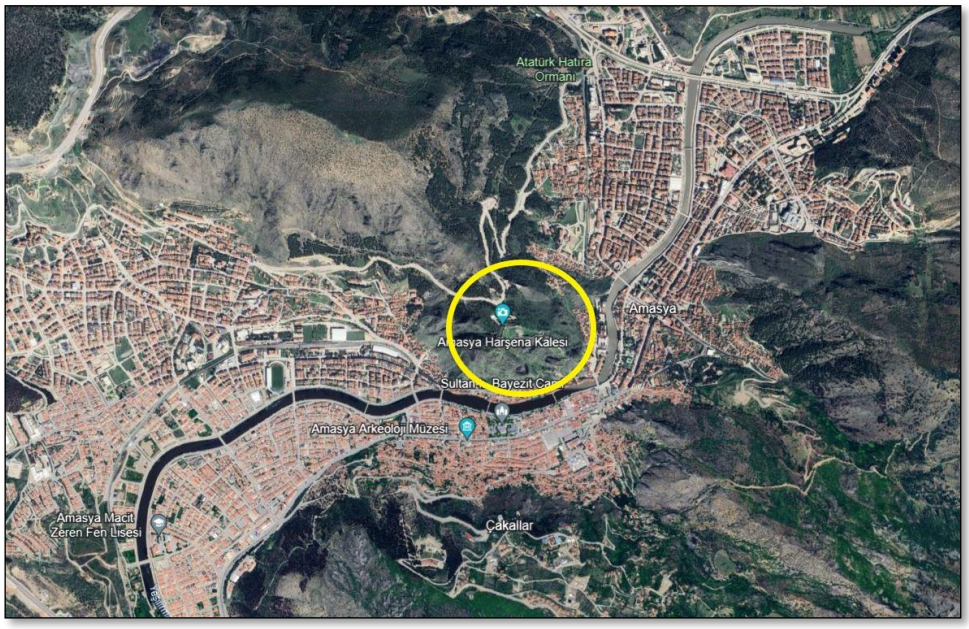
H. 13 Rebiulahir 1313 / M. 3 Ekim 1895 tarihli belgeden Amasya Hükûmet Konağı'nın tamiri için yapılan keşif bedelleri ve tamirat masraflarının Şurayı Devlet Dahiliye Nezareti komisyonunda görüşülüp kabul edildiği, bütçe açığına ve taşra tamirat tertibi fazlasına ilaveten ödenmesine izin verildiği anlaşılmaktadır (BOA. İ.DH. 1328.6.1). Sadrazam Kamil Paşa imzalı iradeyle Amasya Hükûmet Konağı'nın tamiri için yapılan keşif bedelleri ve tamirat masraflarının Sivas Vilayeti'nin 311 senesi bütçe açığına ve taşra tamirat tertibi fazlasına ilave edilmek suretiyle ödenmesi onaylanmıştır (BOA. İ.DH. 1328.6.2.1).

Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen R. 9 Mayıs 1332 /M. 22 Mayıs 1916 tarihli yazısında Amasya Hükûmet Konağı tamiratı için 5 bin kuruşa ihtiyaç olduğu ve keşif evrakının gönderileceği belirtilerek paranın gönderilmesine izin verilmesi istenmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 20.8.2.1). Bahse konu belgede yapının hangi kısımlarının onarıma muhtaç durumda olduğu belirtilmemiştir.

3.8. Kale

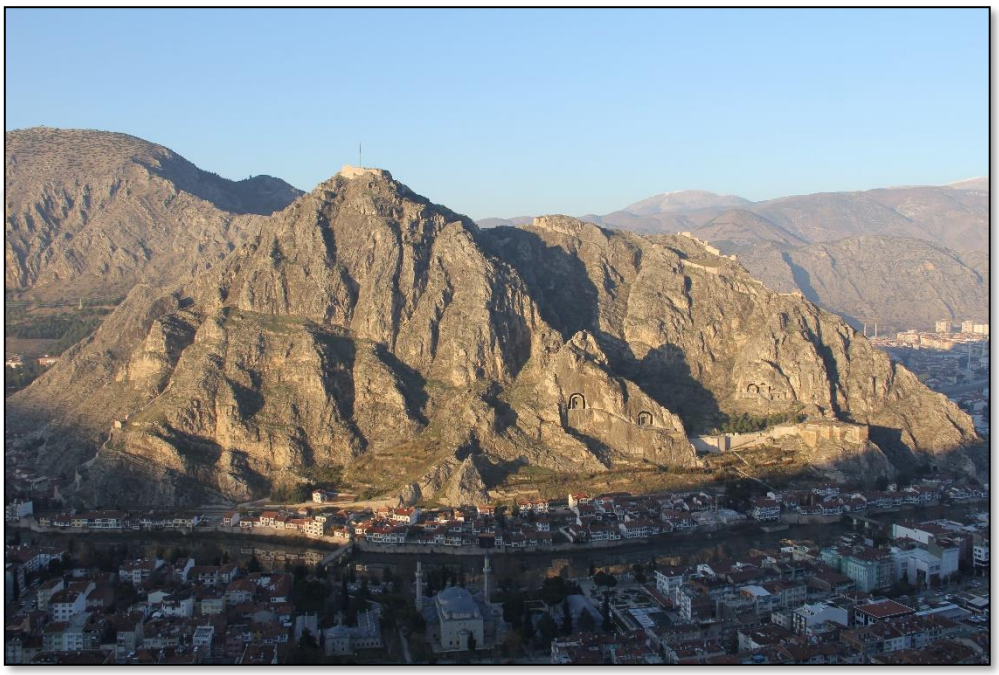
3.8.1. Amasya Kalesi

Amasya Kalesi, şehir merkezinin kuzey kısmında kentin en yüksek tepesi üzerinde yer almaktadır (Harita 3.6).

Harita 3.6. Amasya Kalesi Konumu (Google Earth)

Antik Çağda inşa edilmeye başlanan kale üç ana bölümden meydana gelmektedir. En üst kısımda Harşena Kalesi olarak bilinen Yukarı Kale, bir alt basamağında kral kaya mezarlarının önündeki Kızlar Sarayı denilen alan ve Aşağı Saray olarak isimlendirilen Hatuniye Mahallesinin bulunduğu alandır. Kızlar Sarayı'nın önünde yükselen sur duvarları Helenistik döneme ırmağın kenarındaki sur duvarları ise Roma dönemine tarihlenmektedir (Resim 25), (Dönmez E. N., 2018, s. 623).

Resim 3.25. Amasya Kalesi, Ali Kayadan Görünüş (N. Boy Arşivi-2023)

H. Hüsameddin kalenin Danişmendliler tarafından H. 467 / M. 1074-75 tarihinde fethedildiğini ifade etmektedir (Yaşar A. H., Amasya Tarihi, 2022, s. 314). Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un ve Emir Şadgeldi Paşa'nın (1360-1382) iç kaleyi tamir ettiği bilinmektedir (Dönmez E. N., 2018, s. 623).

Kalenin onarımına ilişkin arşivde ilk kayıt bir numaralı Amasya kadı sicilinde geçen H. 23 Rebiulahir 1035 / M. 22 Ocak 1626 tarihli hükümdür. Bahse konu hükmün içeriği,

> *"Amasya kalesi diz-dârına teslim edilmek üzere gönderilen pencere demirleri, hamam kazanı ve bir mikdar kurşunun, Amasya'da bulunan saray-ı amirenin tamirinde kullanılmak amacıyla Amasya Kalesinde hıfz edilmesine dair ferman"*

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 381.114b, Amasya;1). Bu kayıttan kalenin pencere demirlerinin, hamam kazanının ve üst örtüsünün onarıma muhtaç durumda olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tamir için gönderilen malzemenin Amasya Kalesinde saklanmak üzere kale dizdarına teslim edilmesine ilişkin ferman gönderilmiştir.

Kalenin onarımına ilişkin bir başka belge 15 numaralı kadı sicilinde geçen H. Şevval 1074 / M. Mayıs 1664 tarihli kayıttır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.3.10, Amasya;15). Bahse konu kaydın içeriği,

> *"Mahmiyye-i Amasya vaka-i kal'a-i bâlâda bi-l fi'il dizâdar olan Mehmed ağa ve sâir kal'a-i mezbûre sukkânı bâ-cem'hüm meclis-i şer'i şerifede hâzirun olub takrîr-i kelâm ve ta'bir-i meram idub mezbûre kal'anın cânib kıblesi münhedim oldu cânib-i şer'i şerifeden üzerine varulub keşf ve meremmet ve i'mâr sittin mikdar akçe kadar tahmin-i sahih ile tahmin olunması taleb ideriz didiklerinden bi'l-fi'il kendimiz ve hassa-i mi'mârlardan üstad Hasan ve zeyl kitabede esamiyeleri mestûre olan bi-garz-ı müslimînler ile mahhal-i mezbûre varulub keşf olundukda cem'ân yüz yigirmi beş akceye ancak ta'mir ve terkim olundığı tahmin-i sahih ile tahmin olunmağın mezbûrunun talebleriyle mâhûvel-hakika olundığı kâşif mâcera ola"*

şeklindedir. Söz konusu belge içeriğinden Yukarı Kale'de dizdar olan Mehmed Ağa ve diğer kale sakinlerinin mahkemeye giderek kalenin güney tarafının yıkıldığını belirttikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple mahkeme tarafından kalede keşif yapılmasını, tamirat ve inşaat için tahmini ne kadar masraf çıkacağının belirlenmesini talep etmişlerdir. Kale dizdarı ve sakinleriyle birlikte hassa mimarlarından Hasan ve mahkemede adı yazılı Müslümanların yerinde gerçekleştirdikleri keşif neticesinde tahminen 125 akçeye tamirin gerçekleşeceği belirlenmiştir. Böylece keşif neticelenmiş ve talep üzerine belge kayda geçirilmiştir.

Kalenin güney tarafında bulunan sur duvarları yakın dönemde büyük ölçüde yenilendiğinden onarıma ait izlerin takibi mümkün görülmemektedir(Resim 26).

Resim 3.26. Amasya Kalesi, Güney Tarafı (N. Boy Arşivi-2023)

3.9. Karakollar

3.9.1. Amasya Saraydüzü Karakolu

Günümüze ulaşmayan ve ne zaman inşa edildiği bilinmeyen karakol, arşiv belgelerine göre şehrin doğu tarafında Saraydüzü olarak bilinen mevkide yer almaktadır. Osmanlı arşivinde yapının onarımına ilişkin tek kayıt Dahiliye Mektubi Kalemi'ne yazılan H. 11 Ş 1317/ M. 15 Aralık 1899 tarihli belgedir. Söz konusu belgenin içeriği,

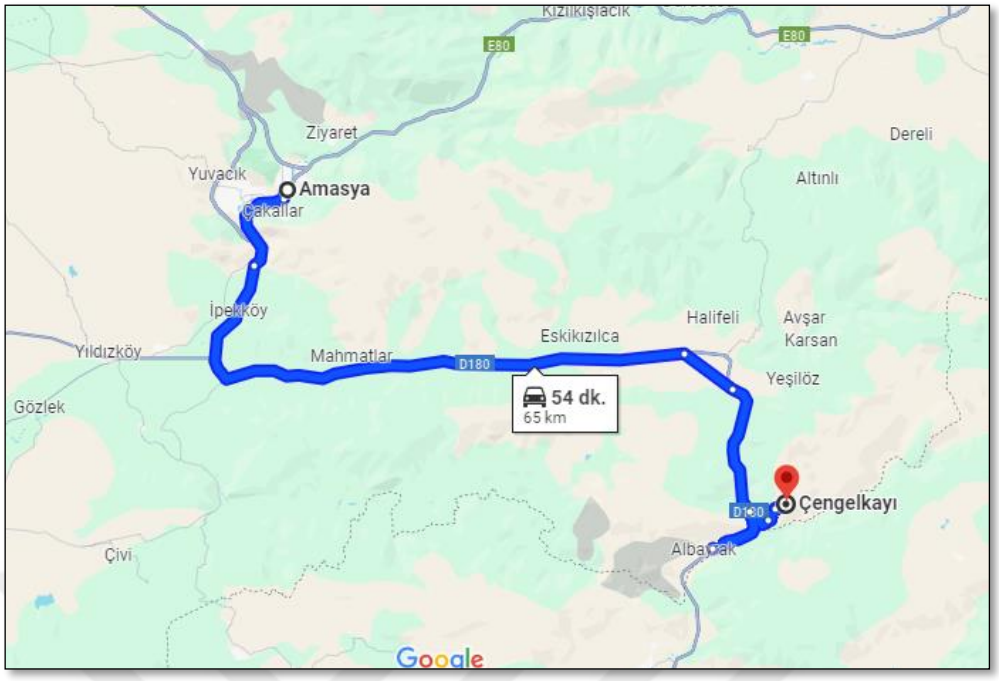
"Sivas Vilayet-i Celilesine Amasya'nın Saraydüzü nam mahalde kâ'in ve harab olan karakolhane evvelce Hükûmet tarafından inşa edilmiş ve orada asakir-i şahane ikamesi ehemmiyet-i merkume menba'is bulunmuş olduğundan mesarif-i inşaiyesinin Hükûmetçe tesviyesi taraf-ı vala-yı ser-askeriden bildirildiği ve mezkûr karakolhanenin bir an evvel inşası ile asakir-i şahane ikamesini lüzım-ı kat'i olduğu beyanıyla mesarif-i inşaiyesi olan on üç bin altı yüz yirmi beş guruşun sarfına me'zuniyet itası vilayet-i celileleri meclis idaresinden keşide olunan 28 Ağustos 1315 tarihli telgraf mazbatasında iş'ar olmasıyla bil muhabere mezkûr karakolhanenin evvelce inzibat mahali içün görünen ihtiyaç üzerine Hükûmet-i mahalliyece mesarifi bi't-tesviye inşa olunmuş olmasına ve el-yevm diğer mahalde inşası mahallin emniyetinden ve temin-i inzibat lüzumundan münba'is bulunmasına ve mamafih mesarif-i mezkurenin nizamiye bütçesinden karşılığı olmamasına nazaran meblağ-ı mezkurenin cihet-i askeriyece tesviyesini mahal ve imkan olmadığından yine Hükûmet-i mahaliyece virdirilmesi Serasker-i müşârü'n-ileyden alınan 25 Teşrin-i Evvel 1315 tarih ve 258 numrolu tezkirede iş'ar kılınmasıyla mezkûr karakolhanenin evvelce mesarif-i inşa'iyesi ne tarafdan tesviye edildiğinin ve dahili

tahsisattan tesviye olunmuş ise Vilayet muvazenesi dahilindeki mürettebat-ı umumiye'den karşılığu bi't-tedarik keyfiyetin mevzuan izbarı ve evrak-ı keşfiyesinin tisyar buyurulması küzumunun muhasebe ifadesiyle beyanına iptida kılında ol babda"

şeklidedir (Ek 8)- (BOA. DH.MKT. 2284.84.1). Yazıda Amasya'nın Saraydüzü adındaki mevkide bulunan ve harap olan karakolhanenin daha önce hükûmet tarafından inşa edildiği belirtilmiştir. Bahse konu yerde asker bulundurulması önemli olduğundan inşaat masrafının hükûmet tarafından karşılanması Seraskerlik makamı tarafından bildirilmiştir. Karakolhanenin bir an önce inşası için gereken 13.625 kuruşun harcanmasına vilayet idare meclisinden gönderilen 28 Ağustos 1315 tarihli telgraf mazbatasında izin verilmiştir. Yapılan karşılıklı haberleşmeyle karakolhanenin daha önceden inzibat mahalli görünmesi sebebiyle mahalli idare tarafından masrafı karşılanarak inşa olunmuştur. Buna karşın karakolhanenin diğer kısımları için halihazırda mahallin emniyetinden ve inzibat temini lüzumundan dolayı ve masrafın nizamiye bütçesinde karşılığı olmaması sebebiyle bahsedilen paranın askeriye tarafından karşılanmasına imkân olmadığından yine mahalli idare tarafından ödenmesi Seraskerlikten gelen 25 Teşrinievvel 1315 tarihli ve 258 numaralı tezkere ile bildirilmiştir. Karakolhanenin inşa masraflarının daha önce hangi makamdan karşılandığının ve dahili ödenekten karşılanmışsa Vilayet bütçesi içerisinden genel ücretlerden tedarik edilerek neticesinin bildirilmesi istenmiştir. Bahse konu belgede karakolun yeniden inşa edilen yapıyla ilgili fiziki bir değerlendirme bulunmamaktadır. Ancak karakolların inşa ve onarım masraflarının içinde bulunan kolluk gücüne göre asker bulunuyorsa Seraskerlik tarafından, mahalli kolluk gücü bulunuyorsa vilayet bütçesinden karşılandığı anlaşılmaktadır.

3.9.2. Çengel Beli Karakolu

Günümüze ulaşmayan ancak Amasya il merkezine yaklaşık 64 km mesafede bulunan Çengel Beli isimli mevkide bulunan karakolun ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği bilinmemektedir (Harita 3.7). Ancak 1826 yılında Erzurum'dan İstanbul'a seyahat eden Britanyalı asker James Edward Alexander, Tokat-Turhal'dan geçtikten sonra ahşap bir ev şeklinde olan askeri karakolu gördüğünü ifade etmiştir (Hanilçe, 2019, s. 94). Bu bilgiden yola çıkarak karakolun 1826 yılı öncesinde inşa edildiğini ifade edebiliriz.

Harita 3.7. Çengelbeli Karakolu, tahmini konumu (Google Haritalar)

Karakolun onarımına ilişkin arşivde bulunan ilk belge Makam-ı Seraskeri (Genel Kurmay Başkanlığı) Jandarma Dairesi'nden Serasker Ali Rıza imzasıyla gönderilen H. 22 Rebiülevvel 1305 / M. 8 Aralık 1887 tarihli belgedir (BOA. İ.DH. 1063.83408.1). Söz konusu belgenin içeriği,

> *Amasya Sancağında Çengel Beli nam mahalde kâ'in zaptiye karakolhanesinin kabil-i ta'mir olmayacak derecede harap olması cihetiyle icra olunan keşf-i mucebince 7 bin guruş sarf olunarak müceddeden inşası için mezuniyet itası ol babdaki mazbata ve keşf defteriyle leffen gönderildiği Sivas Vilayetinden ba-tahrirat inha olunmuş ve karakolhane-i mezkurun inşası lüzum-ı kuvveye müstezi olduğu ruşen-i inhadan ve mezbûr resm yolunda ve mesarif-i keşfiye dahi haddi itidalde idüğü istihkam ve inşâ'at dairesinden yazılan ilamdan anlaşılmış olduğundan muvafık-ı re'y-i âli-i fehimhaneleri buyrulduğu halde umum jandarmanın 303 senesi bütçesinde dahil bulunan inşâ'at ve ta'mirat tertibi bakiyesinden badehu mahsubu icra edilmek üzere meblağı mezburun ba senet mahsus mahal mal sandığından ahz ve sarfu ve alel usul teşkil olunacak bir muhtaliet komisyonun taht-ı nezaretinde olarak mezkûr karakolhanenin müceddeden inşası zımmında iktiza iden irade-i seniyye-i hazreti padişahinin istihsaliyle vilayet-i müşârü'n-ileyhâya mezuniyet ita ve neticesini savb-ı çakariye emr ve inba buyrulması hususunun pişgah-ı sami-i vekaletpenahilerine arz ve inhası bi'l-havale Jandarma dairesinden ifade ve salifü'z-zikr defter ve resmini de iade buyrulmak üzere leffen takdim ve itare kılınmağın herhalde emr hazreti men-lehü'l-emrindir.*

şeklindedir. Bahse konu belgede Sivas Vilyeti'nden gelen yazı ile Çengel Beli'ndeki zaptiye karakolunun tamir edilemeyecek derecede harap olması sebebiyle keşif yapılarak 7.000

kuruş masrafla yapının yeniden inşa edilebileceğinin tespit edildiği ve bunun için izin istendiği belirtilmiştir. Karakolun inşasının zorunlu olduğu ifade edilerek istihkam ve inşaat dairesinden yazılan ilamdan anlaşıldığı üzere keşif masraflarının da uygun bulunduğu görülmüştür. Jandarmanın 1303 senesi bütçesinde bulunan inşaat ve tamirat tertibi bakiyesinden karşılanmak üzere anılan paranın senet ile mal sandığından harcanması ve usulen teşkil olunacak bir karma komisyon nezaretinde karakolhanenin yeniden inşası için gereken padişah iradesinin alınmasıyla Jandarma dairesine havale edilip defterinin de gönderilmesi istenmiştir.

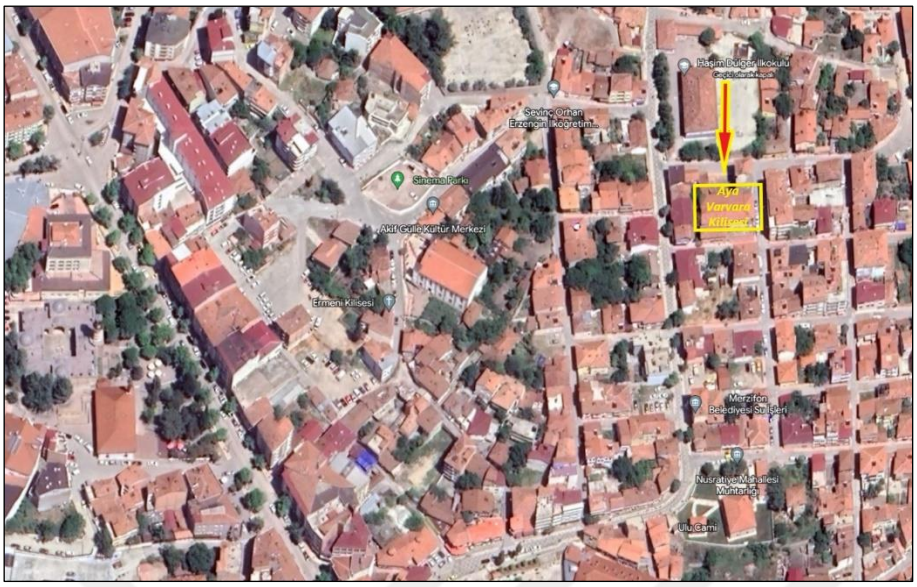
Bunun üzerine Sadrazam Kamil'in imzasıyla padişaha sunulan H. 23 Rebiulahir 1305 / M. 8 Ocak 1888 yazıda karakolun 7.000 kuruş masrafla toplanacak karma komisyon nezaretinde yeniden inşa edileceği ve bu paranın jandarmanın 1303 senesi bütçesinde bulunan inşaat ve tamirat tertibinden karşılanarak mahalli mal sandığından ödenmesi hususunda padişah hükmüne göre hareket edileceği belirtilmiştir (Ek 9)-(BOA. İ.DH. 1063.83408.2) H. 24 Rebiulahir 1305 / M. 9 Ocak 1888 irade ile yeniden inşaya onay verilmiştir.

Karakolun tamiri veya inşa sürecine ait başka belge bulunmadığından yeniden inşanın gerçekleşip gerçekleşmediğini bilememekteyiz.

3.10. Kiliseler

3.10.1. Aya Varvara Kilisesi (Merzifon)

Kilise, Amasya'ya bağlı Merzifon ilçe merkezinde, Eski Cami (Bozahane) Mahallesinin Yokuşbaşı semtinde, 179 ada 6 parsel üzerinde yer almaktadır (Harita 3.8). Bazı kaynaklarda "*Aya Dardara*" ve "*St. Barbara*" isimleriyle geçen kilise yakın dönemlerdeki kullanım amaçları sebebiyle "*Kısmet Sineması*" ve "*Yumurcak Sineması*" olarak da anılmaktadır (Merzifon Belediyesi, 2015, s. 74; Börek, 2023, s. 64). Günümüzde Merzifon Belediyesi, Prof. Dr. Türkan Saylan Kültür ve Sanat Merkezi olarak kullanılan yapının ismi farklı şekillerde anılsa da çalışmamızda Osmanlı Arşivi'nde geçtiği şekilde "Aya Varvara" şeklinde kullanılmıştır.

Harita 3.8. Merzifon Aya Varvara Kilisesi Konumu (Google Earth)

Aya Varvara Kilisesi'nin kimin tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği bilinmemektedir. Ancak Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan ve kilisenin tamirine ilişkin bilgiler içeren 1836 tarihli belge yapının söz konusu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir (BOA. C.ADL. 103.6159.1).

Yapının doğu, batı ve güney cepheleri sonradan inşa edilen yapılar sebebiyle kapanmış olduğundan dışarıdan görülememektedir (Resim 27).

Resim 3.27. Aya Varvara Kilisesi Doğu Cephe (N. Boy Arşivi-2022)

Kilisenin dışarıdan görülebilen tek cephesi olan kuzey cepheden yapının malzemesi, pencere düzeni ve yapıya yapılan müdahaleler kısmen de olsa izlenebilmektedir. Cephede yer alan iki sıra pencerenin açıklıkları örülerek kapatılmıştır (Resim 28).

Resim 3.28. Aya Varvara Kilisesi Kuzey Cephe (N. Boy Arşivi-2022)

Günümüze kadar sinema, düğün salonu ve kültür merkezi gibi farklı amaçlarla kullanılmasından dolayı kilisenin iç mekânında değişiklikler meydana geldiğinden yapının içerisinden taşıyıcı sistemi ve örtü düzeni hakkında fikir sahibi olunamamaktadır (Resim 29). Ancak Osmanlı arşivinde yer alan 1908 tarihli plan çiziminden yapının planı okunabilmektedir (BOA. İ.AZN. 87.27 , R. 22 Haziran 1324).

Resim 3.29. Aya Varvara Kilisesi İç Mekân (N. Boy Arşivi-2022)

Aya Varvara Kilisesi'nin geçirdiği onarımlara ilişkin Başkanlık Osmanlı Arşivi'ndeki ilk kayıt İstanbul Rum Patrikhanesi Metropoliti'nin padişaha hitaben yazdığı H.1251/M.1836 tarihli belgedir (BOA. C.ADL. 103.6159.1). Söz konusu evrakta,

> *"Patriklikleri ve ehl-i Amasiye ve Tavabi Metropolidi Kalitkos nam rahip kullarının yedine i'ta buyurulan berat-ı ali şurutunda Kilise ve Manastırları bila emr-i şerif kimesne ellerinde olmayub ve bila emr-i şerif teftiş olunmamak hususu musarrah iken iltizamı dahilinde nefs-i Merzifon'da Bozahane Mahallesinde Aya Varvara kilisesi mücerred celb-i mal sevdasıyla hilaf-ı şurûd ta'mir olunmuşsuz deyü. Ehl-i örf ta'ifesiyle zabıtan vesa'ire tarafından ba-buyuruldu. Muharrasıyla teftiş ideriz deyü. Muğayir-i şurûd buyuruldukda muğayir-i şurûda vâki' olan zulm ve te'addinin men ü def'i içün ber-mucebi şurûd bir kıta' ferman-ı celil-i alişan inayet ve ihsan buyurulmak babında emr u ferman"*

şeklindeki içerikte kilisenin tamir edildiği belirtilmiş, ancak yerel idare tarafından keyfi olarak tamir şartlarının ihlal edildiği ve yolsuzluk yapıldığı öne sürülerek denetimlerle baskı oluşturulduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple Metropolit, padişahtan kiliseye uygulanan baskının sona ermesi için bir ferman buyurulmasını istemiştir. Bu talep üzerine söz konusu yazının üzerine düşülen kayıtta, bu türden metropolitliğe bağlı yerlerde eski kilise ve manastırlarla ilgili emirname olmadan idarecilerin denetimlerle baskı yapmamaları istenmiştir. Bu belgede yer alan bilgilerden yapının 1836 yılı öncesinde tamir geçirdiği anlaşılmaktadır.

Rum Cemaati'ne uzun süre hizmet eden kilise ve yanında bulunan mektep 3 Temmuz 1904 tarihinde çıkan Merzifon yangınında kül olmuştur (Yüksel, 2010, s. 62). Söz konusu yangında kilise ve mektebin yanı sıra, Sivas Valisi Reşid Akif Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği rapora göre; bir cami, üç han, 337 hane, 137 dükkân, yedi fırın, sekiz kahvehane, bir karakol ve yedi tane çeşme olmak üzere 503 yapı harap hale gelmiştir (Yüksel, 2010, s. 63).

Büyük yangın sonrası kullanılamaz hale gelen kilise ve mektebin yeniden inşası için Rum Patrikliği'nin girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa imzalı H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909 tarihli belgede yapının durumu,

> *"Adliye ve Mezahib Nezaretinin Şura-yı Devlete muhavvel tezkiresi üzerine Nafia ve Maarif Dairesinden tanzim ve melfuflarıyla arz ve takdim kılınan mazbatada muharrer olduğu vechile Merzifon kasabasında kâ'in Aya Varvara Kilisesiyle mektebinin muhterik olmalarına mebni kadimi arsaları üzerine tecdiden inşaları Rum Patrikliğinden istida olunmasına ve mezkûr kilisenin araziyi mahlukeden olan eski arsası üzerine on altı buçuk metre tûl ve on bir metre arz ve sakfıyla beraber on üç buçuk metre irtifa'ı şamil ve sakfından i'tibaren iki buçuk metre tûl ve arzında beş metre irtifaında bir de çan kulesi müştemil olmak ve mektebin dahi on sekiz buçuk metre tûl ve üç buçuk metre arz ve sakfı hariç olarak on buçuk metre irtifa'ı havi bulunmak üzere her ikisinin kargir olarak inşa ve sarfı iktiza iden seksen dört bin altı yüz seksen beş guruşdan kırk bin guruşu kilise sandığından ve mütebakisinin dahi ianeten verilen mebaliğden tesviye ve ifa kılınacağı ve kasabayı mezkurede Rum milletine mensup dört yüz otuz iki nüfus olup kilise ile mektebin inşalarında bir guna mahzur olmadığı anlaşılmasına mebni salifü'z-zikr kilise ile mektebin eb'ad-ı mezkureyi tecavüz itmemek ve mesarifi inşaiyeleri ber-vechi muharrer tesviye ve ifa olunmak üzere müceddeden inşaları zımmında kuyudu lazıme ve mu'tadenin derciyle ruhsat-ı havi emr-i ali ısdar-ı hususunun divan-ı Hümayun kalemine havalesi ve Nezaret-i müşârü'n-ileyhâ ile Maarif ve Defter Hakan-i Nezaretlerine malumat itası hakkında irade-i seniyye-i hazreti padişahi vechile şeref-südur buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim..." (BOA. İ.AZN. 87.27.8.1).*

Şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu belge, keşifle ilgili bilgiler vermesinin yanında, dosya içeriğinde yer alan plan ve cephe çizimleriyle birlikte sürece ilişkin detaylı bilgiler sunmaktadır. Kayıtta iki yapının da kargir olarak inşa edileceği ve 84 bin 685 kuruş masrafın 40 bin kuruşunun kilise sandığından, geriye kalan tutarın ise yardım için toplanan paradan karşılanacağı belirtilmiştir. Belgede kilisenin fiziki yapısına ilişkin bilgilerin yanında cemaatiyle ilgili bilgiler de verilerek kilisenin yeniden inşasına ihtiyaç duyulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buradaki bilgilere göre Merzifon'da 1909 tarihinde 432 Rum nüfus bulunmaktadır. Belgenin sonunda kilise ile mektebin eski ölçülerini geçmeyecek şekilde ve masrafları karşılanmak üzere yeniden inşasına ruhsat verilmesi yönünde görüş belirtilmiş ve

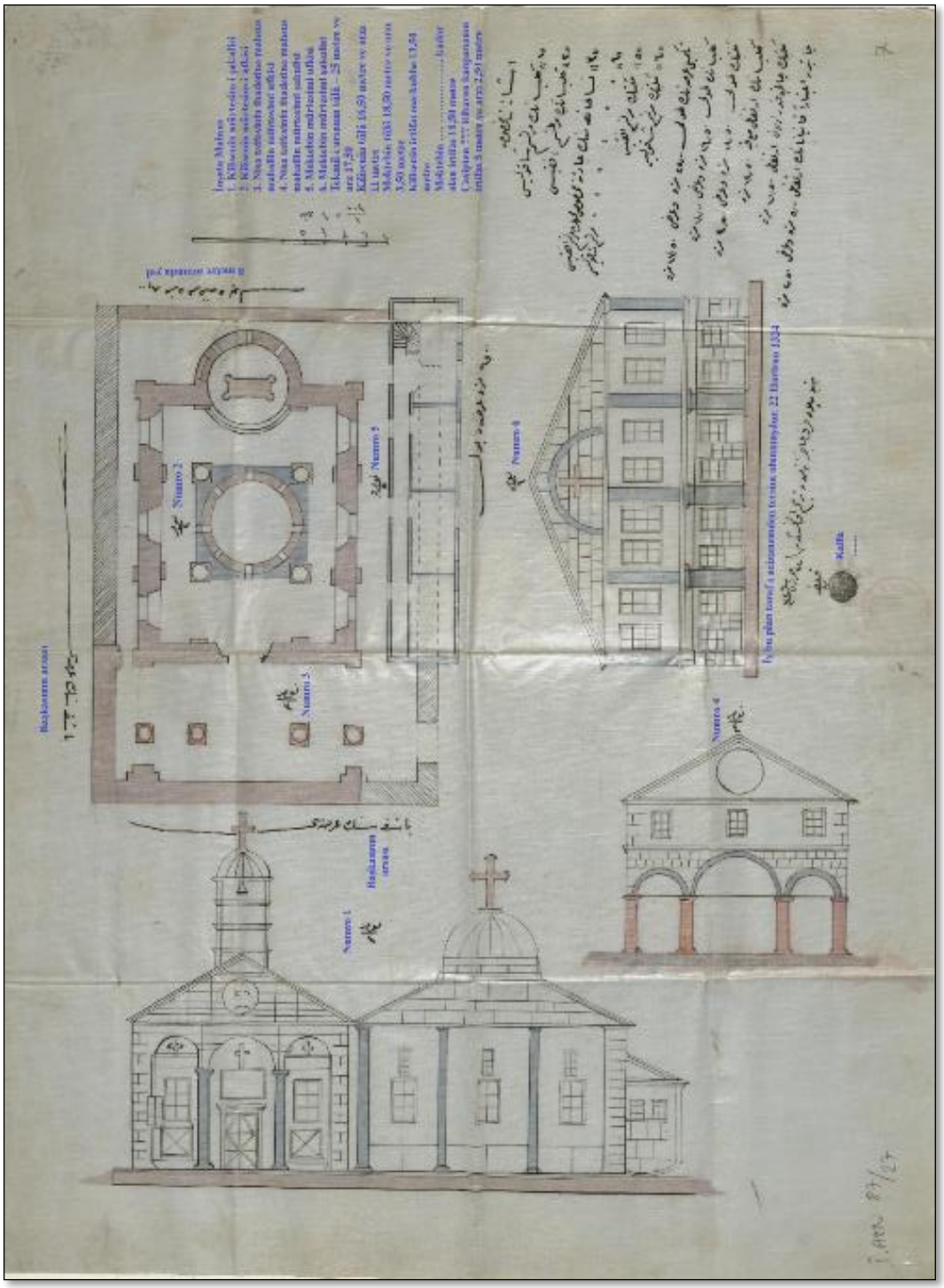
durumun Divan-ı Hümayun kalemine gönderilerek Maarif ve Defter-i Hakani Nezaretlerine bilgi verilmesi istenmiştir.

Keşif defteri içerisinde 5 Temmuz 1908 tarihli plan ve cephe çizimleri bulunmaktadır. Buradaki ölçülerden Aya Varvara Kilisesi'nin genel hatlarıyla 25 m. uzunluğunda ve 17.5 m. genişliğindeki eski arsası üzerine 16.5 m. uzunluğunda, 11 m. genişliğinde, 13.5 m. yüksekliğinde olacak şekilde yeniden inşa edileceği ve çan kulesinin ise 2.5x2.5 m. ölçülerinde kare planlı ve çatıdan itibaren 5 m. yüksekliğinde olacağı görülmektedir. Kilise bitişiğine yapılacak mektebin ise 18.5 m. uzunluğunda, 3.5 m. genişliğinde ve çatısı hariç 10.5 m. yüksekliğinde olacağı anlaşılmaktadır (Çizim 8)- (BOA. İ.AZN. 87.27.7.1, 5 Temmuz 1908).

Kilisenin planını çizen kişinin ismi okunamamakta ancak ünvan olarak kalfa ibaresi geçmektedir. Söz konusu çizimleri incelediğimizde çizimlerin birden altıya kadar numaralandırıldığı ve çizimin kenarında numaralı yerlerin açıklamalarının yapıldığı görülmektedir. Bir numaralı bölümde kilisenin cepheleri gösterilmekte olup bu çizimlerden kilisenin üst örtüsünün genelinin kırma çatıyla, ortasının ise kubbe örtülü olduğu görülmektedir. Ayrıca çan kulesi de çizime işlenmiştir.

İki numaralı bölüm kilisenin planını göstermektedir. Bu plana göre kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup yarım daire şeklindeki apsis doğu cepheden dışa taşkındır. Yapının ortasında yaklaşık 6x6 m. bir alanda dört ayak üzerine oturan kubbeli bir bölüm yer almaktadır. Batı cepheden girilen naosun kuzey ve batı cephelerinde simetrik şekilde yerleştirilmiş üçer pencere vardır.

Üç numaralı bölüm kadınların ibadetine ayrılmış kısım olarak tanımlanmıştır. Burası kilisenin batı tarafında kuzey-güney yönünde dikdörtgen şeklinde bir alandır. Dört numaralı bölüm ise kadınlar bölümünün cephe çizimidir. Beş numaralı bölüm kilisenin güneyinde yer alan mektebin plan çizimidir. Bu çizimden mektebin doğu-batı doğrultusunda yan yana sıralanan dört bölümden oluştuğu görülmektedir. Altıncı bölüm ise söz konusu mektebin güney cephesine ait çizimdir(Şekil 3.8).

Şekil 3.8. Aya Varvara Kilisesi Plan ve Cephe Çizimleri (BOA. İ.AZN. 87.27 , R. 22 Haziran 1324)

Eylül 1908 tarihli keşif mazbatasında kilisenin yeniden inşası için gerekli malzemelerin birim fiyat ve toplamları ile işçilik ücretlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir (BOA. İ.AZN. 87.27.2.1). Söz konusu mazbataya göre kilisenin inşa masrafı 73.737 kuruştur.

Çizelge 3.13. Aya Varvara Kilisesi keşif mazbatası (Ek 10)

Merzifon'un Bozahane Mahallesinden müceddeden inşa olunacak Rum Kilisesinin keşif mazbatasıdır	
Guruşdur	
810	40 metro tûlünde ve iki metro ırakında bir metro arzında kilisenin hafriyat-ı turabiyesi cem'en 162 mikab metro olub beher metrosu 5 guruşdur
6156	Mezkûr 162 mikab metro tahl ?? divarının taş, kum, kireç ve üstadiyesi beher mikab metrosu 38 guruşdur
17100	380 metro mikab kagir duvar beher metrosu 45 guruşdur
1200	6 adet pencerenin taş, demir ve üstadiyesi beheri 200 guruşdur
2400	40 adet 5 metre tûlünde taş direk üstadiyesi beheri 600 guruşdur
600	12 adet direk taşdan direk başlığı üstadiyesi beheri 50 guruşdur
1250	500 kıyye bağlantı için demir beher kıyyesi 220 guruşdur
800	200 kıyye kurşun beher kıyyesi 4 guruşdur
7500	250 metroluk kemerler ile kubbeye sarf olunacak 25 bin tuğla kireç, kum, ma'a üstadiye beher metrosu 30 guruştur
18600	620 metro tûlünde kuniz …?... 30 guruşdur
500	10.000 oluk kiremidi beher …?... 50 guruşdur
1500	Kilise Duvarının üzerinden beş metro irtifaında iki buçuk metro arzında çan kulesinin masrafı
1500	İki adet kapu masrafı
2000	Son cemaat için iki buçuk metro irtifaında 40 santim arzında 4 adet taş direk
456	Üç mikabdan dört adet direk ayağı, beher metro mikabı 28 guruşdur
1850	37 metro meri' taş ve kemer ma'a-mesarifi mutasarrıfa beher metrosu 50 guruşdur
3690	Kemerden iki buçuk metro irtifaında 1235 metro meri'inde ?? tuğla duvar ve üzerinin kemeri ma'a-mutasarrıfı beher metrosu 30 guruşdur
100	2000 adet oluk kiremidi beher ..?.. 50 guruşdur
125	Kemer bağlantısına elli kıyye demir
750	Birer metro irtifaında yetmiş beş santim arzında beş adet pencere ma'a-mesarifi mutasarrıfa beheri 150 guruşdur
330	Bir metre tûlünde yirmişer santim arzında taş merdiven beheri 30 guruşdur
4650	Kilise ve son cemaat yerinin 186 metro meri' taş döşemesi masrafı beher metrosu 25 guruşdur
4500	Kilisenin dahilen ve haricen 3000 metro meri' ma'a mesarifi mutasarrıfa sıva masrafı beher metrosu bir buçuk guruşdur
1650	Kilise holünün kireç duvarlarına 55 metro mikab taş tahm beher metro mikabı 35 guruşdur
3960	Mezkûr taml üzerine 3 metre irtifaında 40 santim arzında 665 mikabı tûlen kagir duvar ma'a-masrafı mutasarrıfa beher mikabı 60 guruşdur
500	Bir cümle kapısı ma'a-masarıfı mutasarrıfa
6000	İskele içün ağaç tahta, mıh üstadiye vesaire
73.737	

R. Eylül 1324/M. Eylül 1908 tarihli rayiç mazbatası işçi ücretlerine ve bazı malzemelerin fiyatlarına ilişkin bilgiler içermektedir (BOA. İ.AZN. 87.27.3.1)**.** Söz konusu Çizelgede işçi ücretlerinde en yüksek ücretin 15 kuruş ile taş ustasına verildiği görülmektedir. Sıvacının 13 kuruş, marangozun 10 kuruş amelenin ise 5 kuruş yevmiye ile çalıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 3.14. Aya Varvara Kilisesi Rayiç Mazbatası (Ek 11)

Rum milletinin müceddeden inşa olunacak kilisesinin rayiç mazbatasıdır	
Numro 279 Guruşdur	
15	Taşcı ustası beher adedi
5	Amele yevmiyesi beher adedi
10	Dülger ustası beher adedi
13	Sıvacı Ustası beher adedi
420	Taml taş beher arabası
2	Kum arabası
1	Kireç beher batmanı
20	Sukelik ..?.. merdivenlik taş beher metrosu
120	Yunma taş direği
15	Demir beher batmanı
24	Kurşun beher batmanı
2410	Taban kiremidi beher adedi
50	Oluk kiremidi beher ..?..
80	Lime kiremidi beher ..?..
35	Döşeme taş beher meri‘ metrosu
355	Kerpüç beher adedi
6	Beş arşunluk taban tahtası beher adedi
10	Dökmelik ağaç beher adedi
3	Tavan tahtası beher adedi
12	Doğrama tahtası beher adedi
100	Kiriş beher adedi
15	Direk beher adedi
20	Dördü birlik ağaç beher adedi
120	Çırk ..?.. beher adedi
120,20	Bilek ..?.. tahtası beher adedi
18	Kara mıh beher batmanı
15	İngiliz Mıhı beher batmanı

5 Numaralı kilise defterinde yer alan 11 Ağustos 1909 tarihli kayıtta Merzifon’da yanan Aya Varvara Kilisesi ve Mektebinin yeniden inşası talebine dair Rum Patrikliği’nden gelen dilekçenin Şuray-ı Devlete havale edildiği belirtilmiş ve Sivas Valisi Nazım Paşa’ya ve Amasya Naibi İsmail Seyfeddin Efendi’ye hitaben söz konusu talebin onaylandığı bildirilerek ve inşa işlemine muhalefet edilmemesi emri verilmiştir (BOA. A(DVNS.KLS.d.) 5.109).

3.10.2. Aya Yorgi Rum Kilisesi (Amasya Merkez)

Günümüze ulaşamayan kilisenin yeri hakkında arşiv belgelerinde sadece Köprübaşı Mahallesinde olduğu bilgisi bulunmaktadır. Yapının yeri ile ilgili daha detaylı bilgiye Hüseyin Hüsameddin Yaşar’ın *Amasya Tarihi* isimli çalışmasından ulaşmaktayız. Yaşar, Bekir Paşa Medresesi’nin yerini “*Köprübaşı Mahallesi’nde Rûm Kilisesi’nin şarkan ittisâlinde köşe başında*” şeklinde tanımlaması bize kilisenin yerinin neresi olduğu konusunda açık fikir vermektedir (Yaşar A. H., 2022, s. 165). Söz konusu kilisenin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Osmanlı Arşivi’nde kilisenin

onarımına ilişkin ilk belgenin 7 Şubat 1796 tarihli olması yapının bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir.

Arşivde yer alan ve kilise cemaati adına Padişaha hitaben yazılan H. 28 Recep 1210/ M. 7 Şubat 1796 tarihli dilekçede yapının durumu,

> *"... Medine-i Amasya'nın ehl-i zimmet reayaları olub medine-i mezburede Köprübaşı Mahallinde vâki' muhterik olan Rum taifesinin kilise-i kadimemize bundan akdemce sâdır olan emr-i ali verilen fetva-yı şerife mucebince ta'mir ve termim ve marifet-i şer'le keşf olunduk da vaz'-ı kadiminden yarım zira noksan olduğu ba'de'l-mu'ayene ol babda canib-i şerden bir kıt'a i'lam-ı şer'i verilüb te'addi olunmak icap ider halde yoğ iken mücerred celb-i mal sevdasıyla vali ve mütesellim vesa'ir ehl-i örf ta'ifesi taraflarından bila emr-i ali teftişiye nâm ve bahane-i ahz ile bi-vechi-şer ve muğayir-i riza bu fukara kullarına te'addi ve bi-gayri-hakk akçelerimizi ahz eylediklerinden ahvalimize diğer gun ve müşabehe-i şayeste-i merhamet olmağla merahim-i aliyyelerinden mercudur ki halimize merhamete taraf-ı şerden verilen i'lam-ı şer'iye manzur-ı devletleri buyurulduk da bi-vechi-şer' fi-ma'bad vali ve mütesellim taraflarından ol vechile te'addi ve rencide olunmamak üzere sa'ir re'aya fukarası kullarına i'ta buyurulan emr-i ali mucebince bu reaya fukarası bendelerine dahi emr-i şerif ihsan ve icra-yı adalet buyurmaları babında emr u ferman ..."*

şeklindedir (BOA. C.ADL. 5.302.1). Belgede Köprübaşı Mahallesinde bulunan ve yangında harap olan Rum cemaatine ait eski kilisenin onarımı için daha önceden izin istendiği ve bu izin çerçevesinde keşif işlemi yapıldığı belirtilmiştir. Ancak kilise cemaati, kilisenin onarımında kurallara uyulmadığı bahanesiyle vali, mütesellim ve bazı idareciler tarafından herhangi bir emir olmadan teftiş yapılarak kendilerine baskı yapıldığını ve paralarına el konulduğunu bildirmişlerdir. Kendilerine yapılan baskıların sona ermesi, el konulan paralarının iade edilmesi ve daha fazla rencide edilmemeleri için ferman buyurulmasını istemişlerdir.

Söz konusu dilekçenin üst kısmına, Rum taifesinin yangından dolayı tamire muhtaç hale gelen kiliselerinin onarımı için sundukları dilekçelerine istinaden verilen hattı hümayun gereğince yapının genişletilmeden tamir edilmesi ve tamire muhalefet edilmemesi şeklinde emir yazılmıştır. Dilekçenin sağ tarafına yazılan bir başka bölümde ise kiliselerin tamiri için daha önceden çıkarılan bir emrin olduğu belirtilmiştir.

Aya Yorgi Kilisesi'nin onarımına ilişkin bir başka belge ise İstanbul Rum Patriği Avakim tarafından padişaha sunulan ve bir anlamda teşekkür bildiren H. 7 Cemaziyelevvel 1277 / M. 21 Kasım 1860 tarihli dilekçedir. Söz konusu belgenin içeriği,

"... Amasya'da kâ'in Aya Yorgi Nam bir bab Rum kilisesi mürur u zaman ile müşrif-i harab ve yebab olub derinunda icra-yı ayin na-kabil hükmüne girmiş olduğundan iş bu asr-ı mekarim-i hasr hazret-i mülükanede kilise-i mezkurun tûlen otuz altı ve arzen yirmi iki ve kadden on beş zira'a olmak ve üç kapusuyla yirmi penceresi bulunmak ve ferdi vahide masrafı olmamak üzere bu defa tecdid ve inşası hususuna müsade'e-i aliyenin buyrulduğu ve sezavar buyurulmuş ahali-i Rum kulları tarafından merbut ariza ile niyaz ve istirham olunmağla saye-i mekarimsade-i hazreti mülükanede ahali-i melkumun bu yüzden dahi hisse-mend-i sürur ve hubur olmak üzere kilisey-i mezkurun ber-minval-i muharrer tecdid ve tevsi'i ruhsatı havi iktiza iden emri alinin şeref-süduru babaında emr u ferman ..."

şeklindedir (Ek 12)-(BOA. İ.HR. 180.9989.1). Belgede kilisenin zamanla harap olduğundan ve içinde ayin yapılamaz hale geldiğinden, eski yerinde 36 zira uzunluğunda, 22 zira genişliğinde ve 15 zira yüksekliğinde, üç kapı ve 20 pencereli olacak şekilde inşasına izin verildiği belirtilmiştir. Bu durumdan Rum ahalinin çok mutlu olduğu ve söz konusu kilisenin emirnameye uygun olarak genişletilmeden onarılacağı ifade edilmiştir. Bahse konu belgenin altına *"gereği divan-ı hümayundan"* başlığı ile başlayan 1 Aralık 1860 tarihli yazı yazılmıştır. Bu kısımda Aya Yorgi ismiyle bilinen Rum kilisesinin zamanla harap olmasından dolayı yukarıda belirtilen ölçülerde olacak şekilde tamir ve inşasına ruhsat verildiğinin kayıtlarda açıkça yer aldığı ifade edilmiştir.

Mühimme Defteri içerisinde yer alan H. Cemaziyelevvel 1271/M. Şubat 1855 tarihli hükümde de İstanbul Rum Patrikliği kanalıyla gönderilen ve Aya Yorgi Kilisesi'nin yukarıda belirtilen ölçülerde onarımının yapılmasına ilişkin dilekçenin kaydı yer almaktadır (BOA. A.(DVNSMHM. 261.14.35)**.**

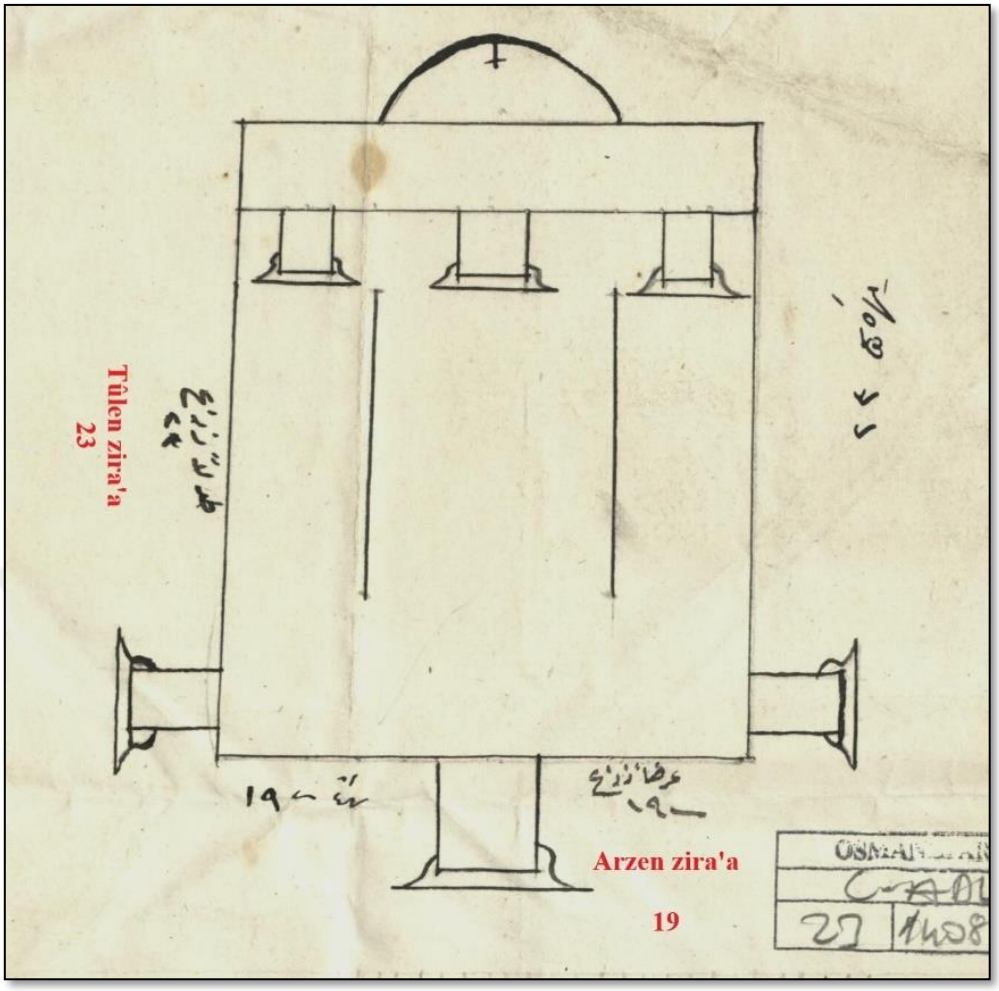
3.10.3. Aya Yoryos Kilisesi (Ziyaret Kasabası)

Amasya merkeze bağlı olan, günümüzde Ziyaret Kasabası olarak bilinen arşivde ise Ziyere olarak geçen köyde günümüze ulaşmayan bir kilisenin varlığını bilmekteyiz. Söz konusu kilisenin inşa tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan onarıma ilişkin 1832 tarihli belgeden yapının bu tarihten daha önce inşa edildiği anlaşılmaktadır (BOA. C.ADL. 23.1408.4.1). H. 29 Şevval 1247 / M. 1 Nisan 1832 tarihli bahse konu belge,

"... medine-i Amasya'ya muzaf zeyre karyesi reayaları meclis-i şere gelüb ve takrir-i kelam ve istidayı ham? iderlerki karye-imezburede vaki' aya yoryos namında kadim kilisemiz mürur-u zaman ile bundan akdem harab olub müceddeden ta'mir ve termime muhtaç olduğundan eba-an-cet kiliseyi mezkurede olunan icrâ-yı ayinden devri mehcur

ve me'yus olmamızla her vechle şayeste-i merhamet ve "…" inayet olduklarımız hasebiyle kiliseyi mezkureyi cihet-i asliyesi misüllü tûlen yirmi üç zira' arzen on dokuz buçuk zira' ve kadden on zira ve altı adet pencere ve bir odayı müştemil olup, "…" ziyadeye içtisarlarımız olmayarak ol vechle ta'mir ve termimine izn ü ruhsat-ı seniyye-i havi bir kıta fermani celili alişan inayet ve ihsan buyrulmak ve rica ve niyazımızı havi terkim eylediğimiz bir kıt'a muhzır ve defterimizi musaddık i'lam ediyor deyü. Agah u iltimas etmeleriyle fi'l-hakika re'aya-yı mersûmûnun ayinlerini icraya kiliselerinin vech-i meşrû üzere müceddeden ta'mir ve termime muhtaç olduğu evvelki vaki'ül-haldir bi'l-iltimas paye-i serir-i a'lâya arz ve ilam olundu …"

şeklindedir (BOA. C.ADL. 23.1408.4.1). Bahse konu belgede Amasya'ya bağlı Ziyere köyü ahalisi tarafından köyde bulunan Aya Yoryos Kilisesi'nin tamiri için meclise dilekçe verildiği belirtilmiştir. Söz konusu dilekçede kilisenin aradan geçen zamanla harap hale geldiğinden ibadet yapılamadığı ve tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu kilisenin eski yerinde ve eski ölçülerini geçmeyecek şekilde 23 zira' uzunluğunda, 19 zira' genişliğinde, 10 zira' yüksekliğinde ve altı pencereli olarak yeniden inşa edilmek istendiğine dair izin talebinde bulunulmuştur. Taleplerine karşılık yapının onarımı için ferman buyurulması istenmiştir. Binanın onarımına ilişkin yazışmalar içerisinde yapının plan çizimi de yer almaktadır. Bu çizime göre yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, apsis doğu cepheden dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir (Şekil 3.9). Naos bölümü üç nefli olup ortadaki nef yan neflere göre daha geniş tutulmuştur. Kilisenin günümüze ulaşmaması sebebiyle yeniden inşanın yapılıp yapılmadığından emin olamamaktayız.

Şekil 3.9. Aya yoryos kilisesi planı (BOA. C.ADL. 23.1408.1)

11 numaralı kilise fihrist defterinin Sivas Vilayeti'ne ait bölümlerinin çevirisine ilişkin bir çalışmada 250 numaralı mühimme defterinin 109. sayfasında kilisenin tamirine ilişkin hüküm bulunduğu ifade edilmiştir (Çelik, 2020, s. 69). Tarafımızca da yapılan kontrolde fihrist defterinde yapının tamirine ilişkin H. Rebülevvel 1249 tarihli bir kayıt geçtiği görülmüştür. Ancak söz konusu mühimme defterinin ilgili sayfası ile birlikte önceki ve sonraki sayfaları kontrol edilmesine rağmen bahse konu hüküm bulunamamıştır.

3.10.4. Bayat Köyü Rum Kilisesi

Amasya'da Merzifon ilçesine bağlı olan ve ilçe merkezine yaklaşık 19 km mesafede Bayat Köyünde bulunan kilise günümüze ulaşmamıştır. Yapının inşa tarihi ve mimari özelliklerine dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Arşiv belgeleri içinde yapının inşa tarihine ilişkin

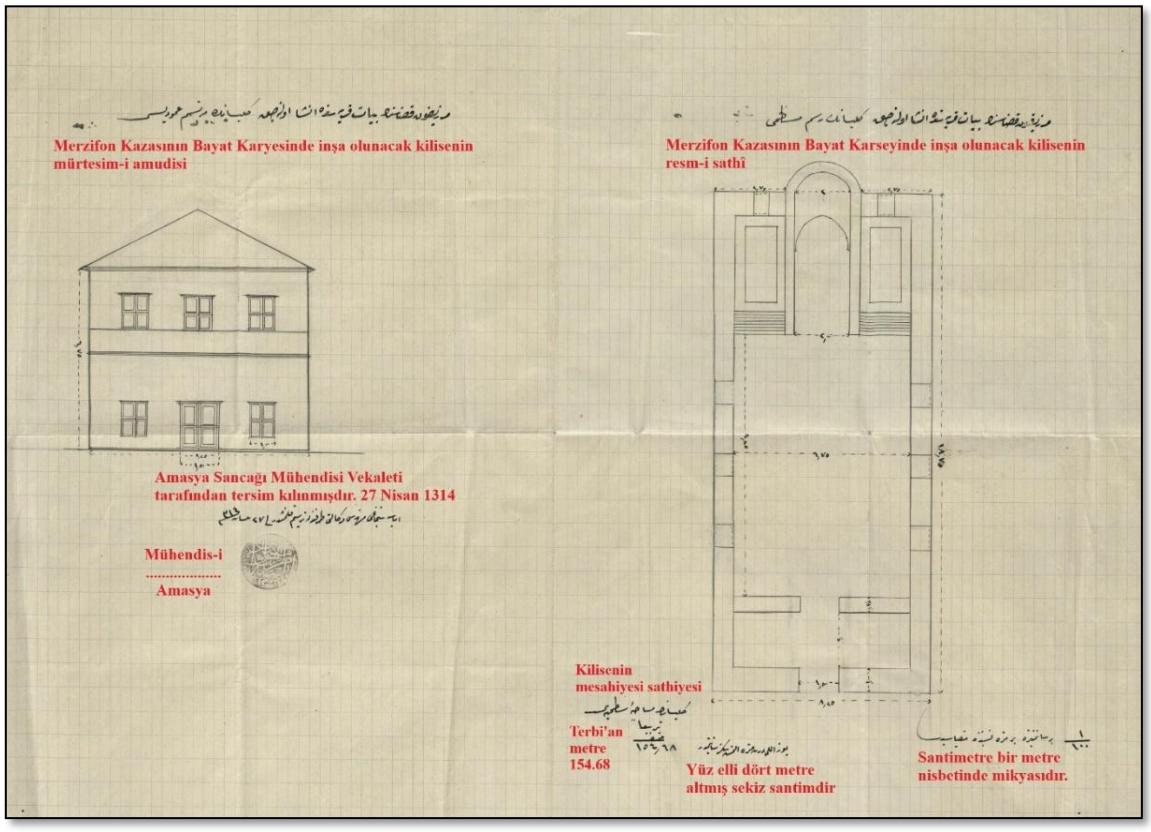
bilgiye rastlanılmamıştır. Yaptığımız çalışmada 1897 yılını gösteren en erken tarihli belge yapının söz konusu tarihten önce var olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Arşivi'nde Bayat Köyü Kilisesi'nin onarımına ilişkin ilk kayıt 19 Kasım 1897 tarihli belgedir (Ek 12)- (BOA. İ.AZN. 31.13.2.1.). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"Amasya Sancağında Merzifon Kazasında kâ'in Bayat Karyesinde bir bab kilisenin inşasına ruhsat itası Rum Patrikliğinden İstid'a olunmakdan naşi Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesinin 22 Temmuz 313 tarih ve 272 numrolu tahriratı aliyyesine atfen canib-i vilayet-i celileden bir vürud zeylen tebliğ buyurulub keşf ve tahkiki lüzum görünmeğle meclis-i idare kararıyla taraf- çakeranamize havale buyurulan 15 Eylül 1313 tarihli emirname-i ali hazret-i mutasarrıfi üzerine karye-i mezkûr kilisesinin inşa edileceği mahal keşf ve muayene edildik de zaten hudud-ı erbaası duvarları kargir olarak üç zira mikdarı inşa edilmiş ve tûl ve arzı mesahi-i sathiyesi misah edilerek balada gösterilmiş ve bi-hasbel terbi' misahı sathiyesi iki yüz yetmiş beş vazına nazaran kodu dahi yedi ziradan ibaret olduğu anlaşılmış ve tahkiki maddeye girişildik de karye-i mezbure ahalileri tarafından verilüb merbutan takdim kılınan rapor münderecatına ve haricen icra edilen tahkikata nazaran karye-i mezburede sakin on dokuz hane de elli üç nüfus zikur ve inas Rum cemaati Canik ahalisinden oldukları halde bundan kırk sene evveliyesi karye-i mezkure gelerek ve karye-i mezkûr ise zaten dedezadelerin çiftliği olub birer bab hane ve sahanlık vesaire inşa ve çiftlik mezkuru icar iderek ziraatle meşgul iken geçen üç yüz sekiz senesinde ferağen satun almalarıyla ba-tapu mutasarrıflarında bulunan çiftlik vasatında umum karye ahalisinin rızaları ve taş ve kireç mesarifiyle yalnız üstadiye masrafı olan üç bin altı yüz guruş yine umumen ianesiyle tûl ve arz ve kodu zira'aları balada arz olunduğu üzere bir bab kilisenin inşasına beden ve mübaşeret itmiş ve mezkûr kilisenin dört etrafı duvarları üç zira kadar sath-ı arzdan kargir olarak inşa edilmiş olduğu görülmüş, karye-i mezburede cemaati saire olmayub Rum milletine mahsus olduğu ve mezkûr kilisenin inşasınca halen ve mevkian bir mahsur görülemediği ve mesarif-i inşaiyesi olan taş ve kireçten maada üç bin altı yüz guruş cemaatin ianesiyle tesviye edileceği anlaşılmış ve umum karye ahalisinin rızaları münazzım bulunmuş ve ashab-ı ianenin esamisiyle mikdar-ı ianeleri merbutan takdim kılınmış olmağla iş bu keşfname bit-tanzim takdim kılındı..."*

şeklindedir. Söz konusu belge içeriğinde Bayat Karyesinde bir kilisenin yeniden inşası için Rum Patrikliği tarafından ruhsat talebinde bulunulduğu ifade edilmiştir. Bu talebe istinaden Adliye ve Mezahib Nezaret'nin 3 Ağustos 1897 ve 272 sayılı yazısı ile konuya ilişkin gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir. 27 Eylül 1897 tarihli emirname doğrultusunda köyde kilisenin inşa edileceği yerde keşif yapılmıştır. Dört duvarının kargir olarak yapılacağı ifade edilen kilisenin plan ve cephe çizimini içeren proje hazırlanmıştır. 9 Mayıs 1898 tarihli projenin Amasya Sancağı Mühendis Vekaleti'ne bağlı bir mühendis tarafından hazırlandığı anlaşılmakta ancak mühendis ismi okunamamaktadır. Çizimler üzerinde yapının genişliği, uzunluğu ve yüksekliği gösterilmiştir (Şekil 3.10). Çizimler üzerinde yer alan ölçülere göre

kilise doğu-batı doğrultusunda 18.75 m. uzunluğunda, 8.25 m. genişliğinde ve 6.75 m. yüksekliğindedir.

Şekil 3.10. Bayat Köyü Kilisesi Plan ve Cephe Çizimi (BOA. İ.AZN. 31. 13. 1. 2)

Kilisenin onarımına ilişkin belgede onarıma zemin hazırlamak için kilise cemaatine vurgu yapılmıştır. Buna göre Canik'ten yaklaşık 40 sene önce dokuz haneden 53 erkek ve kızın köye geldikleri ve çiftliklerde ziraatle meşgul oldukları belirtilmiştir. Cemaatin H. 1308 /M. 1891 senesinde çiftlikleri yakınında bulunan araziyi kilisenin inşası için satın aldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca tamir için gerekli 3.600 guruşun yardımlardan sağlandığı vurgulanmıştır. Bahse konu kilisenin yerinin Rum cemaatine ait olması sebebiyle yeri ile ilgili herhangi bir sorun görülmediği vurgulanmıştır.

12 Eylül 1898 tarihli Şurayı Devlet tezkiresinde kilisenin tamiri için Rum Patrikliği'nden gelen dilekçe üzerine Sivas Valiliği'nce yapılan tahkikat evraklarının Adliye ve Mezahib Nezareti'ne sunulduğu ve buradan Şurayı Devlet'e havale edildiği belirtilmiştir. Burada söz konusu tamir işleminin belirtilen ölçüleri aşmayacak şekilde yapılmasının uygun görüldüğü ifade edilmşir (BOA. İ.AZN. 31.13.3.1).

3 Numaralı Kilise Defterinin 244. sayfasında geçen kayıtta da tamire ilişkin bilgiler teyit edilebilmektedir. Sivas Valisi Vezir Hasan Hilmi Paşa ve Amasya Mutasarrıfı Kemal Bey'in imzasının bulunduğu kayda göre Bayat köyünde Rum Kilisesi'nin inşası için Rum Patrikhanesi'nden dilekçe gönderilmiştir.

Sadrazam Halil Rifat Paşa, 1 Ekim 1898 tarihinde Rum Cemaati'nin kendi arsaları üzerinde ve masraflarını da kendilerinin karşılayacaklarını beyan ettikleri kilisenin tamirine engel bir husus bulunmadığını beyan ederek Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi'nin mazbatasıyla birlikte padişaha sunmuştur (BOA. İ.AZN. 31.13.4.1.). 9 Ekim 1898 tarihinde yapının yeniden inşasına dair padişah iradesi çıkmıştır.

3.10.5. Gümüşhacıköy Ermeni kilisesi

Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden günümüzde Hacıköy olarak bilinen kasabada tamire muhtaç bir kilisenin olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin ne zaman inşa edildiğine ve mimari özelliklerine dair bilgi sahibi değiliz. Sadece arşivde yer alan 1849 tarihli belgeden yola çıkarak yapının bu tarih öncesinde inşa edildiğini ifade edebiliriz. H. 25 Safer 1265/ M. 20 Ocak 1849 tarihli belgenin,

> *"... Amasya sancağı dâhilinde kâin Gümüşhacıköy nam karye mütemekkinleri ehl-i zimmet-i Ermeni reayası bâ-cem'uhum (toplu olarak) meclis-i acizânemize gelüb şöyle tazallüm-ı hal ve takrir-i safiü'l-bâl ve niyaz iderler ki karyemizde kâin tulen kırk zira' ve 'arzen yirmi zira' ve kadd'en on bir zira' Surp Agob nâm bir bâb kilise-i kadimimize zaman-ı vâfireden berü ta'mir olunmadığından her etrafı çürüyüb müşrif-i harâb ve mâyil-i türâb olub derununda icrâ-yı ayin olunamadığından tersimen? kilise-i mezburu ber-muceb-i fetvâ-yı şerîf vaz'-ı kadîm ve heyet-i asliyesi üzere ta'mir ve termimi hususuna müsaade-i 'aliyye-i irzân ve bir kıt'a emr-i celilü'ş-şân 'inayet ve ihsanıyla karyemiz reayasını ihyâ ve şâdân buyrulmak niyaz ve istirhamımızı der-bâr-ı ma'delet-takrire bir kıt'a mazbata idiverin deyü ilhâh ve ibrâm etmeleriyle keyfiyet-i tahkik olunmak üzere ehl-i vukuf bi't-ta'mir kilise-i mezbur mu'ayene olunarak filhakika tulen kırk zira' ve 'arzen yirmi zira' ve kadden on bir zira' olduğu zaman-ı vâfireden berü ta'mir olunamadığından her etrafı çürüyüb müşrif-i harâb ve mâyil-i türâb olub derununda icra-yı ayin idemedikleri ve kilise-i mezbur kadimi olub muhtaç-ı ta'mir idüğini ihbarlarıyla reaya-yı mezburların hakikat-i hâle muvafık ve nıfsü'l-emre mutabık olduğu meclis-i acizânemde tahkik olmağla reaya-yı mersumların hal-i perişanilerine terahhumen kilise-i mezkuru vaz'-ı kadimi ve heyet-i asliyesi üzere ta'mir ve termim olunmak bâbında hususu sene-yi hâvi bir kıt'a emr-i celilü'ş-şânın 'inâyet ve ısdârı niyaz ve istirhamında oldukları beyanıyla mazbata-i acizâneleri takdimine ictisar kılındı bâkî ferman ..."*

şeklindeki içeriğinden Hacıköy'de ikamet eden Ermeni cemaatinin toplu olarak meclise geldikleri ve 40 zira' uzunluğunda, 20 zira' genişliğinde ve 10 zira' yüksekliğinde kiliselerinin uzun süredir onarım görmediğinden her tarafının çürüyerek tamire muhtaç hale geldiğini içinde ibadetlerini yapamadıklarını ifade etmişlerdir. Kadim kiliselerinin aslına uygun olarak tamir edebilmeleri için izin talebinde bulunmuşlardır (Ek 13)- (BOA. A.MKT. 204.97.1).

Bu talebe istinaden Gümüşhacıköy Naibi Hüseyin Ali tarafından yazılan belgede Ermeni cemaati tarafından talepte bulunulan konuyla ilgili imam Mustafa oğlu Mustafa, mahalle muhtarı Hasan oğlu Mustafa, reayadan Hasan oğlu Osman ve başka kimselerin de aralarında bulunduğu heyetçe keşif yapıldığı belirtilmiştir. Yapılan tespitlerde kilisenin gerçekten tamire muhtaç durumda olduğu, cemaatin ibadetlerini yapamadıkları bu sebeple tamire izin buyurulmasının uygun olacağı ifade edilmiştir (BOA. A.MKT. 204.97.2.1).

8 Ağustos 1849 tarihli belgede ise kilisenin tamire muhtaç olduğunun Müslümanlarca kabul edildiğine vurgu yapılarak aslına sadık kalınarak tamirinin yapılması ve herhangi bir engel çıkarılmaması istenmiştir (BOA. A.MKT. 204.97.2.2).

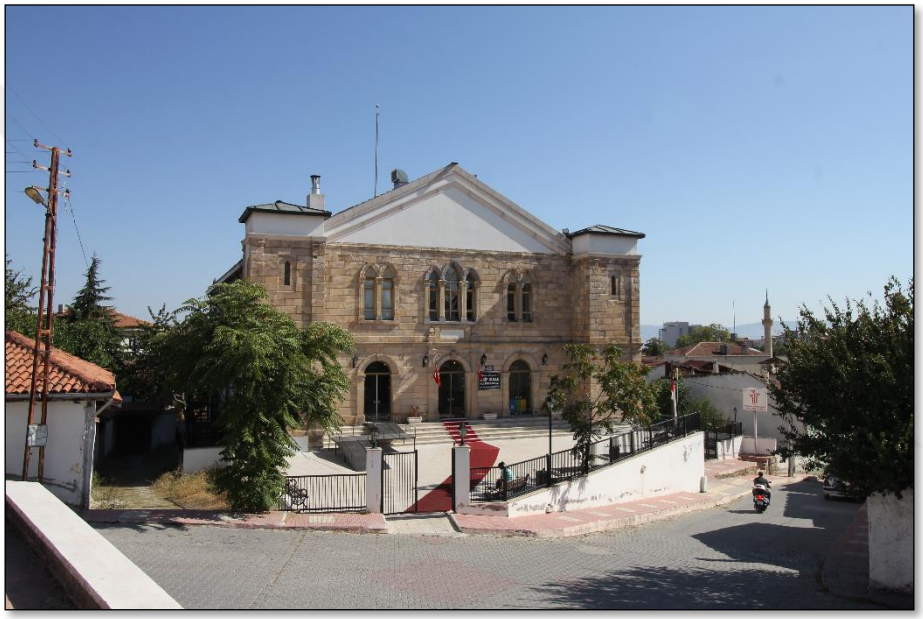
3.10.6. Gümüşhacıköy Surp Agop Kilisesi

Günümüze ulaşmayan kilisenin tamirine ilişkin tek bilgi 11 Numaralı Fihrist Defterinde geçen 22 Haziran 1849 tarihli kayıttır (BOA. A(DVNS.KLS.d. 11.49). Bu kayıtta Gümüşhacıköy'de bulunan Surp Agop isimli kilisenin tamirine kayıt düşülmüş ve 257 Numaralı Mühimme Defterinin 149. Sayfası işaret edilmiştir. Ancak söz konusu mühimme defterinde kilisenin tamirine ilişkin kayda rastlanmamıştır.

3.10.7. Merzifon Katolik (Protestan) Kilisesi

Kilise, Merzifon İlçe merkezinde, Hoca Süleyman Mahallesinde Sinema Sokak'ta, 393 ada ve 45 numaralı parsel üzerinde yer almaktadır. Yapı 2002 yılında büyük bir yangın geçirmiş ve taşıyıcı ve örtü sistemi tamamen harap olmuş, duvarları ise zarar görmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığının sağladığı ödenekle İl Özel İdaresi tarafından restorasyonu tamamlanarak 11.01.2012 tarihinde Merzifon Belediyesine Bağlı Akif Gülle Kültür Merkezi olarak hizmete açılmıştır (Resim 30) (Bayram S. , 2012, s. 223). Kilise, bir dönem sinema

binası olarak kullanıldığından dolayı halk arasında *Doğan Sineması* olarak da bilinmektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapının üzeri kırma çatıyla örtülüdür. Yapının batıda yer alan giriş cephesi anıtsal bir görünüşe sahip olup kuzey ve güney köşeleri simetrik olarak cepheden dışarıya taşırılmıştır (Resim 31). Katların kalın bir silmeyle ayrıldığı bu cephenin ortasında yer alan ana giriş kapısının her iki tarafında birer kapı daha bulunmaktadır. Tamamen kesme taş malzeme kullanılan batı cephenin ikinci kat seviyesinde ortada üçlü pencerenin her iki yanında simetrik yerleştirilmiş ikili birer pencere yer almaktadır.

Resim 3.30. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi (N. Boy Arşivi-2023)

Resim 3.31. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Yangın Öncesi-1998 (S. Bayram)

Kilisenin kuzey ve güney cepheleri simetrik olarak düzenlenmiştir. Cephenin üst kat seviyesinde sivri kemerli beşer, alt kat seviyesinde ise yuvarlak kemerli beşer pencere yer almaktadır (Resim 32-33).

Resim 3.32. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Güney Cephe (N. Boy Arşivi-2023)

Resim 3.33. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Kuzey Cephe (N. Boy Arşivi-2023)

Yapının doğu cephesinde apsis dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir (Resim 34). Apsisin her iki tarafına simetrik olarak yerleştirilmiş yuvarlak kemerli birer pencere, apsis nişinin bittiği noktanın üstünde ise dört dilimli bir tane pencere yer almaktadır.

Resim 3.34. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Kuzey Apsis (N. Boy Arşivi-2023)

Yapının batı cephesi dışında diğer cepheleri büyük oranda sıvalı olduğundan kullanılan malzeme görülememektedir. Ancak Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (SKVKBK) arşivinde yapıyla ilgili hazırlanan tespit raporunda yer alan görüntülerde yapının subasman seviyesine kadar kaba yonu ve moloztaş duvar, üst kısımlarının ise taş ayaklar arasında tuğla duvar şeklinde inşa edildiği görülmektedir (Resim 35).

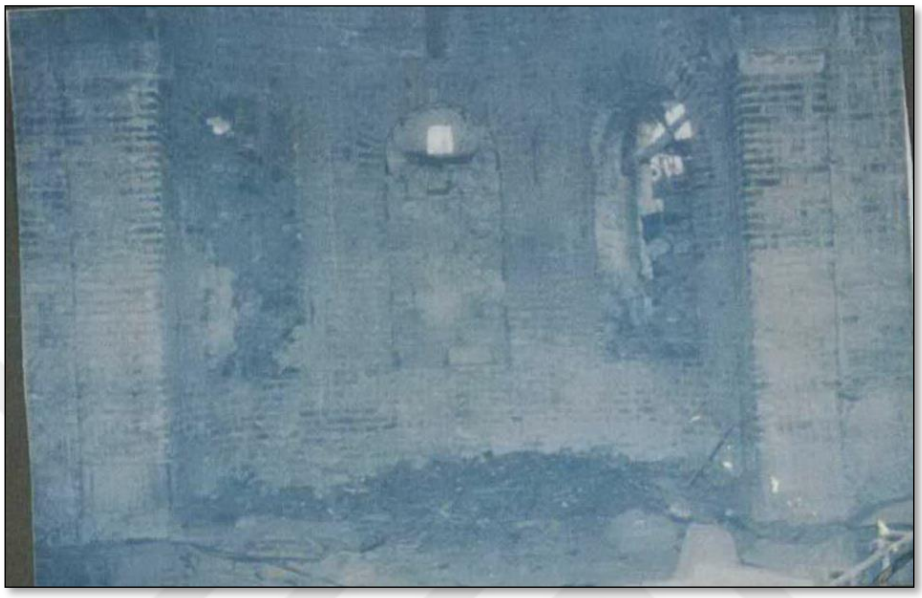
Resim 3.35. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi (SKVKBK Arşivi)

Kilise, yakın dönemlerde farklı amaçlarla kullanıldığından dolayı değişime uğradığından naos bölümünde taşıyıcı sistem ve üst örtüyü görememekteyiz (Resim 36).

Resim 3.36. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi İçmekân(N. BOY Arşivi-2023)

Ancak kurul arşivinde yer alan fotoğraflardan yapının duvarlarının tuğla olduğu, ahşap direkler üzerine oturan tavanının ise metal çerçeve arası tuğla şeklinde olduğu görülmektedir (Resim 37-38-39).

Resim 3.37. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Apsis (SKVKBK Arşivi)

Resim 3.38. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi Tavan (SKVKBK Arşivi)

Resim 3.39. Merzifon Katolik (Ermeni) Kilisesi ahşap direkler (SKVKBK Arşivi)

Merzifon Katolik Kilisesi, 1853 yılında 12 üye ile Amerikan Board tarafından kurulmuş olup ilk kilise 800 kişilik cemaate hizmet edecek kapasitede inşa edilmiştir (Alan, 2008, s. 69,75). Ancak zaman içerisinde cemaatin artması sebebiyle kilisenin genişletilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaca ilişkin talepler Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere yansımıştır. Bu çerçevede arşivde kiliseyle ilgili ilk belge Merzifon Katolik Cemaati adına Nezaret-i Hariciye'ye yazılan H.14 Rebuilevvel 1281 / M. 13 Ağustos 1864 tarihli dilekçedir. Söz konusu dilekçede yapının durumu,

> *"Merzifon'da mutavattın olan Millet-i ibadanemize lüzümu mebni bir bab kilise bina ve inşa'sına müsaade-i seniyyenin şayan buyrulması mahalli mezkureden niyaz ve istirham olunmuş ve saye-i ihsan-vaye-i hazret-i padişahide emsalleri misüllü bunların dahi emr-i mesruriyeti zımmında mahalli mezkurun bozahane mahallesinde millet-i bendeganemizde mensub olan mülk mahalli tûlen 34 ve arzen 20 zira olarak müceddeden bir bab kilise bina ve inşa'sı babında Amasya Mutasarrıfı atufetlü beyefendi bendelerine hitaben bir kıta' emr-i âli inayet ve ihsan buyurulması arz ve niyazına içtisar olundu…"*

şeklinde ifade edilmiştir (BOA. İ.HR. 209.12046.1). Söz konusu belgede halkın ihtiyacı sebebiyle Bozahane Mahallesinde kiliseye ait arazi üzerine 34 zira' yüksekliğinde ve 20 zira' genişliğinde bir kilisenin inşası için padişahın izin vermesi sebebiyle çok sevinçli olduklarını belirtmişler ve inşa işlemine engel olunmaması için Amasya Mutasarrıfına hitaben bir emir buyurulması istenmiştir. Emirname talebine ilişkin dilekçenin alt kısmına 20 Ağustos 1864 tarihli bir kayıt düşülmüştür. Söz konusu kayıtta dilekçede belirtilen ölçülerde müceddeden

bir kilisenin inşasına ruhsat verildiğinin kayıtlarda görüldüğü belirtilmiş ve izin yazısında kilisenin Katolik cemaatine ait eski arazi üzerinde inşa edileceği, İslam mahallesinde veya vakıf arazisi üzerinde olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca izin yazısında belirtilen ölçüleri aşmayacak şekilde inşa edilmesi gerektiğinin ifade edildiği belirtilmiştir (BOA. İ.HR. 209.12046.1).

H. 9 Rebuilahir 1281/ M. 11 Eylül 1964 tarihli belgede daha önceki belgeye atıf yapılarak, Katolik cemaati için Bozahane Mahallesinde inşa edilecek bir bab kilisenin inşasına ilişkin Amasya Mutasarrıfına emir buyurulması hususunda padişahın kararı sorulmuştur. Bu yazı altına düşülen 12 Eylül 1864 tarihli kayıtta emrin var olduğu belirtilmiştir (BOA. İ. HR. 209.12046.3). Arşivde yer alan ve yukarıda içeriğine ilişkin bilgi verilen bu belgeler bize kilisenin 1864 yılı sonrasında yeniden inşa edildiğini göstermekle birlikte net inşa tarihini vermemektedir. Ancak Amerikan Board arşivine atıfla ileride bahsedileceği üzere kilisenin 1913 yılında yeniden inşasında temeli atan Mr. Tracy'nin 44 yıl önce eski kilisenin de temelini attığı ifade edilir (Alan, 2008, s. 77). Bu bilgi bize yapının yeniden inşasının 1869 yılında başladığını göstermektedir. İnşaatın tamamlanmasına ilişkin bilgiye aynı arşivdeki belgelerden ulaşılmaktadır. Buna göre 2000-3000 kişiye hizmet edebilecek şekilde planlanan kilisenin yenide inşa süreci 1871 yılında tamamlanmıştır. Kilisenin yeniden inşası için yaklaşık 20.000 dolar paraya ihtiyaç duyulmuş, ancak ilk aşamada sadece 2.500 dolar toplanabilmiştir. İnşaat masraflarının tamamlanabilmesi için kilise papazı yardım toplamak amacıyla Amerika'ya gönderilmiştir. Aynı zamanda, üyelik kapsamında çeşitli ihtiyaçların karşılanması için üyelerin gerekli miktarda para yardımı yapmaları beklenmiş, bazı kilise üyeleri ise özel bağış yaparak katkıda bulunmuşlardır (Alan, 2008, s. 76).

Osmanlı Arşivi'nde kilisenin yeniden inşasına ilişkin girişimleri konu alan bir diğer belge H. 12 Zilkade 1330/ M. 23 Ekim 1912 tarihli Şurayı Devlet tezkiresidir (Ek 14)- (BOA. İ. AZN. 108.26.3).

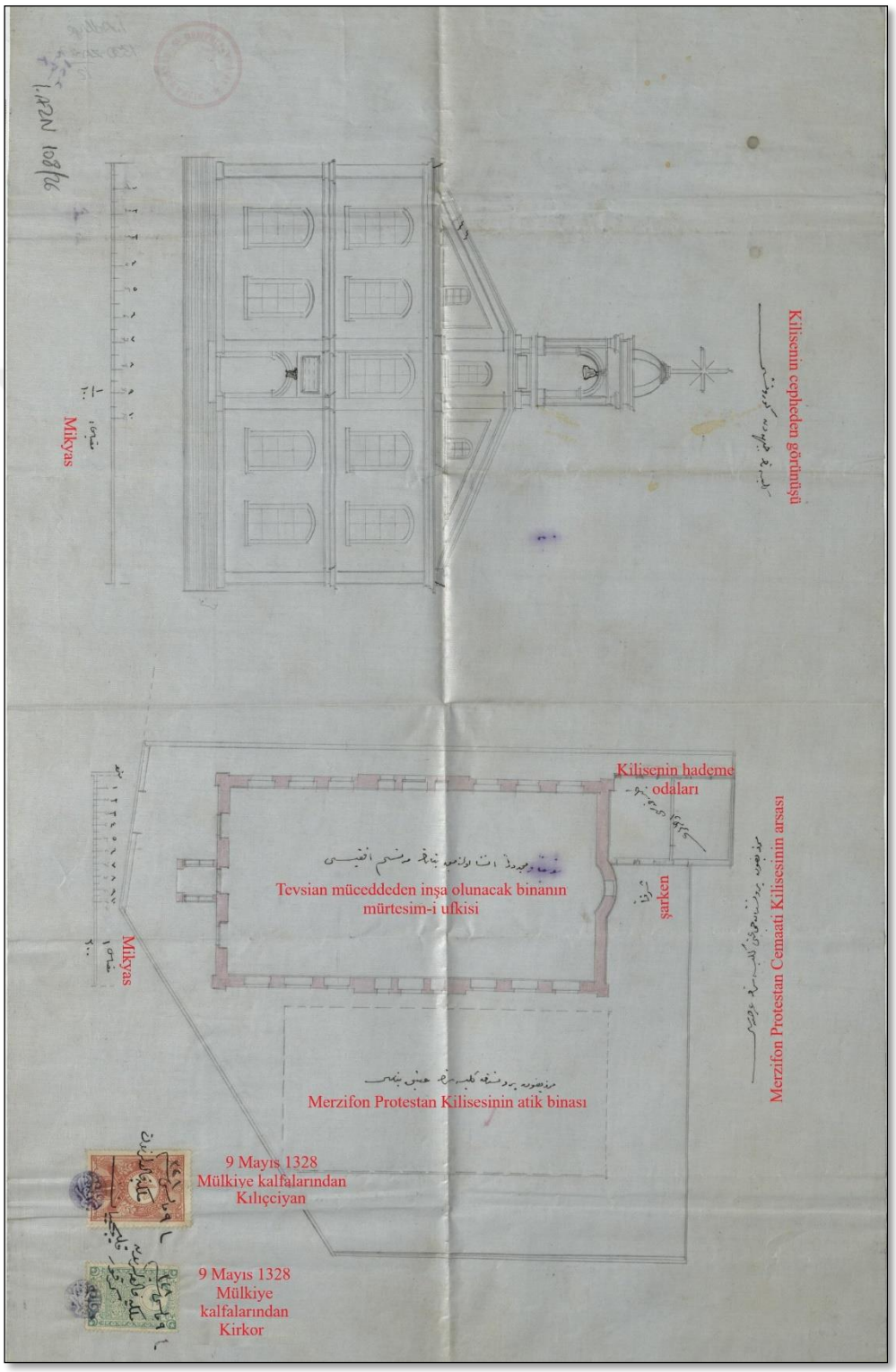
> *"... Merzifon Kasabasında kâ'in protestan kilisesinin harap olmasına mebni bir de çan kulesine havi olmak üzere müceddeden inşa'sına ruhsat itası hakkında mahallince vuku' bulan istid'a üzerine icra kılınan tahkikat-i havi Sivas Vilayetinden gönderilen evrakın komisyon-ı mahsusunca tanzim edilen mazbata ile takdimini mutazammın Adliye ve Mezahib Nezaretinin Divan-ı Hümayun Müzekkeresiyle Şura-yı Devlete Havale buyurulan 21 Ağustos 1328 tarihli ve 404 numrolu tezkiresi ve melfufları mülkiye dairesinde kıra'at olundu. Meallerine nazaran mukaddema ruhsatname-i resmi istihsal kılınmaksızın bina edildiği kayden müsteban olan mezkûr kilisenin hedmiyle cedid bin dört yüz zira murabba'ında ve beş yüz lira kıymetinde bulunan sırf mülkü kadim arsası*

üzerine tûlen otuz iki ve arzen on altı ve irtifa'en on cedid zira eb'adında ve üç kapu ile kırk iki penceresi olmak ve dokuz zira yüksekliğinde ve iki zira ve sakfında bir de çan kulesini muhtevi bulunmak üzere kargir olarak inşa ve ittisaline tûlen on ve arzen altı ve irtifa'en beş cedid zira cesametinde ve iki kapu ile altı pencereyi müştemil olarak ahşap iki hademe odası bina edileceği ve sarfı iktiza iden iki bin lira i'aneten cem' edilen akçeden tasviye ve ifa olunacağı ve kasaba-yı mezkurede yüz yetmiş beş hanede zikur ve inas dokuz yüz seksen sekiz nufüs protestan ahali sakin olup maru'l-beyan kilise ile odaların inşa'sında mahsur ve orada cema'at-i sairenin iştirak ve alakası olmadığı anlaşılmağla mebhûsün-anh olan kilise ile odaların ber-minval-i muharrer inşasına ruhsat-ı mutazammın emr-i ali isdarı hususuna bi'l-istizan müsaade-i seniyye-i hazreti padişahi şayan buyurulduğu takdirde ifa-yı muktezasının Divan-ı Hümayun'a havalesi ve Adliye ve Mezahib Nezaretine ma'lumat itası bit tezkire-i resm leffen takdim kılındı …"

şeklindeki tezkireden kilisenin harap olmasından dolayı çan kulesi de dahil olmak üzere yeni bir kilisenin inşası için kilise cemaati tarafından mahallinden talepte bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu talep üzerine yapılan tahkikatı içeren evrakın Sivas Vilayeti'nce Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderildiği ve oradan Divanı Hümayun müzekkeresiyle 3 Eylül 1912 tarihinde Şurayı Devlet'e havale edildiği ifade edilmiştir. Bahse konu kilisenin eski arsası üzerine kargir olarak inşa edileceği, uzunluğunun 32, genişliğinin 16 ve yüksekliğinin 10 zira' ölçülerinde olacağı ve üç kapı ile 42 pencere bulunacağı belirtilmiştir. Çan kulesinin dokuz zira' yüksekliğinde ve iki zira' genişliğinde olacağı ifade edilmiştir. Binanın doğu cephesinin kuzey köşesine 10 zira' uzunluğunda, altı zira' genişliğinde, beş zira' yüksekliğinde, iki kapı ve altı pencereli olacak şekilde ahşap malzemeden iki hademe odası inşa edileceği belirtilerek, inşa için gereken iki bin liranın yardım için toplanan paradan karşılacağı belirtilmiştir. Şurayı Devlet tezkiresinden Merzifon'da 175 hanede 988 Protestan nüfusun ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

Aynı evrak grubu içerisinde kilisenin cephe ve plan çizimlerini içeren R. 9 Mayıs 1328/M. 22 Mayıs 1912 tarihli proje yer almaktadır (Şekil 3.11)-(BOA. İ. AZN. 108.26.1). Söz konusu çizimler üzerinde mülkiye kalfalarından Kirkor ve Kılıççıyan'ın isimleri geçmektedir. Çizimlerde kilisenin cephe ve plan çizimlerinin yanında arsa sınırları, eski kilisenin yeri ve hademe odaları kilisenin cephe görünüşü ve planının yanı sıra eski kilisenin arsa üzerindeki konumu da verilmiştir. Plan çiziminden yapının doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bazilikal planlı olduğu ve apsisin cepheden hafif şekilde dışarıya taşkın olduğu anlaşılmaktadır. Planı göz önünde bulundurduğumuzda yapının günümüze kadar bazı değişiklikler yaşadığını tespit etmekteyiz. Günümüzde giriş cephesinin köşelerinde yer alan kulevari çıkıntıların yapının projesinde yer almadığı ve apsisin de dışarıya daha fazla çıkıntı

yaptığı görülmektedir. Ayrıca yapının pencere sayılarında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu da yapının büyük bir onarım geçirdiğine işaret etmektedir.

Şekil 3.11. Merzifon katolik (ermeni) kilisesi projesi (BOA. İ. AZN. 108.26.1)

Sadrazam Kamil Paşa'nın imzasını taşıyan H. 28 Zilkade 1330/ M. 7 Kasım 1912 tarihli belgede Şurayı Devlet kararıyla söz konusu kilisenin yeniden inşasına ruhsat verildiği belirtilmiştir. Ayrıca işlemin takibinden Adliye ve Mezahib Nezareti'nin sorumlu olduğu açıkça ifade edilmiştir (BOA. İ. AZN. 108.26.4). Kilisenin yeniden inşa sürecinin ne zaman başladığına ve inşanın mali boyutuyla ilgili bilgilere Amerikan Bord'un Amerika'daki arşivinde yer alan belgelerde rastlanmaktadır. Oradaki belelere göre kilise binası için 7.000 dolar, tefrişatı için ise 1.500 dolara ihtiyaç duyulmuştur. Bu miktarın tamamı Amerika'daki Hristiyanlardan toplanmış ve ruhsat alımını takiben 8 Eylül 1913 Pazartesi günü yapılan törenle kilisenin köşe taşı papaz Demirciyan ve Mr. Tracy tarafından konmuştur (Alan, 2008, s. 77).

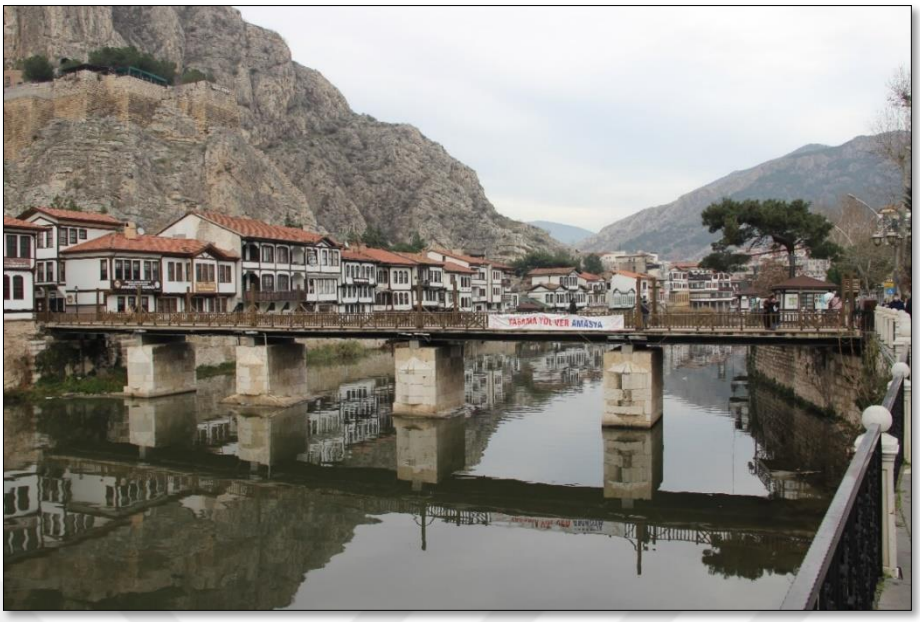
3.11. Köprüler

3.11.1. Alçak Köprü

Amasya Şehir merkezinde Yeşilırmak üzerinde yer alan Alçak Köprü Derebağlar Mahallesi ile Hatuniye Mahallesini birbirine bağlamaktadır (Harita 3.9, Resim 3.40).

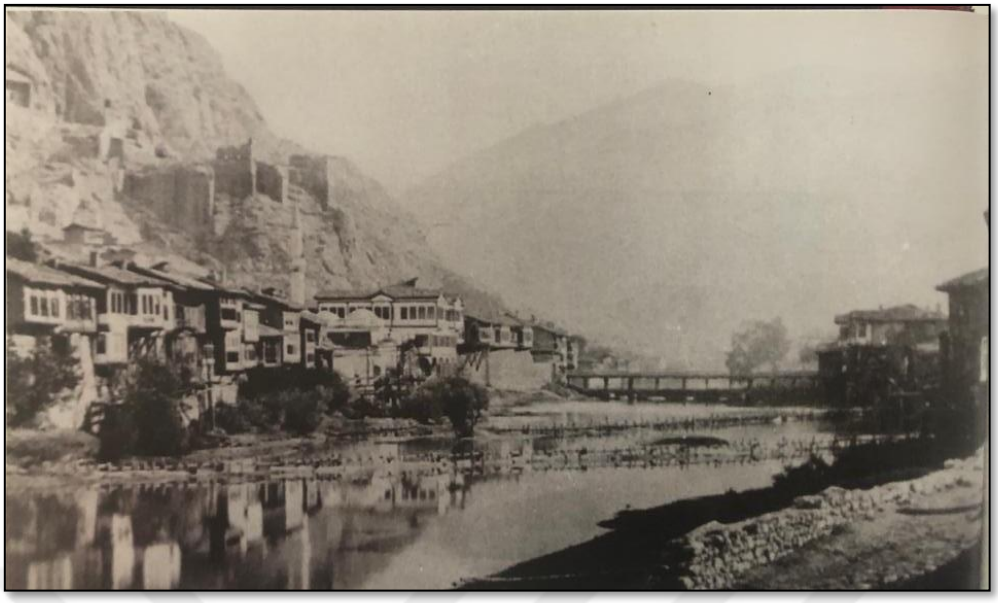

Harita 3.9. Alçak Köprü Konumu (Google Earth)

Resim 3.40. Alçak Köprü (N.Boy Arşivi-2022)

Kızlar Sarayı hizasında bulunan yapının Strabon'un eserinde "*şehri kenar mahallelere bağlayan köprü*" şeklinde tarif ettiği köprü olduğu düşünülmektedir (Tunç, 1978, s. 18). Köprünün Pontus dönemi temeller üzerine M. 1213 tarihinde inşa edildiği, zaman içerisinde meydana gelen seller neticesinde nehir yatağının dolmasıyla gözlerinin dolduğu ve bu sebeple alçak köprü isminin verildiği düşünülmektedir. 1864-65 yıllarına kadar köprünün üzerinden gelinip gidildiği, ancak söz konusu tarihlerde meydana gelen selde yatağın daha da dolmasıyla tehlikeli durum ortaya çıktığından dönemin Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa eski köprüyü temel olarak kullanarak üzerine ahşap bir köprü inşa ettirmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 103). 1865-66 yıllarına ait bir fotoğraf yukarıdaki bilgileri doğrular niteliktedir. Söz konusu fotoğrafta su seviyesinin nehir yatağının dolmasından olsa gerek köprü görülememektedir (Resim 41).

Resim 3.41. Alçak Köprü-1860-6 (Menç, 2007, s. 36)

Osmanlı arşivinde yer alan ve Sivas Vilayeti'ne gönderilen telgrafta Amasya'dan gönderilen 30 numrolu ve H. 17 Rebiülahir 1291 / M. 3 Haziran 1874 tarihli yazıya atıfta bulunularak tamiri istenen köprünün masrafının bir sonraki sene belediye gelirleri ile karşılanmasının mümkün olup olmadığına dair Şurayı Devlet kararıyla bilgi istendiği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1782C.16.1). Söz konusu belgeden köprünün onarımı için daha önceki bir tarihte müracatta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu başvuruya ilişkin arşivde belge tespit edilememiştir.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve Sivas Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın imzasıyla Sadaret'e gönderilen ve kuvvetle muhtemel yukarıda belirtilen telgrafa cevap mahiyetindeki H. 17 Rebuilahir 1291 / M. 3 Haziran 1874 tarihli belgede köprünün durumu ve onarıma ilişkin süreç,

> *"...Amasya kasabası vasatından güzeran iden nehrin bu sene emsali görülmemiş derecelerde feyzanından dolayı üzerinde bulunan ahşap köprüler münhedim olmasıyla mürur u 'uburu su'ubetten vefayeten nehr-i mezbûr üzerinde bulunub mürur u zaman ile zemininin dolması hasebiyle su içinde kalmış olan atik kargir cisrin kademeleri icabı kadar terfi' ve inşa olunmak üzere ledeʾl-keşf sarfına lüzum görünen elli bin guruşun tesviyesine dâ'ir belediye hasılatı gayr-i müsait ve derkar olan kaht u gala sebebiyle canib-i ahaliden i'aneten i'tası dahi na-kabil olduğuna mebni meblağ-ı mezburun canib-i hazine-i celileden tahsis ve ihsan buyurulması niyazını mutazammın Amasya sancağı idare meclisinden tevarüt iden mazbata meclis-i idare-i vilayetin tebliğiyle leffen arz ve takdim kılınmış ve taflisat-ı münderecesinden dahi şamil-i ilm-i alim-i era-yı daver-i*

fehimileri buyurulacağı vechile cisri mezkurun tecdid-i bedihiyü'l-lüzum ve ahalinin hayli senelerdir mahsulat alamayub bu sene de kaht-zede olduğu cihetiyle i'aneye adem-i kudretleri ma'lum idüğüne nazaran ber-vechi-istid'a elli bin guruşun saye-i ma'muret-vaye-i hazret-i padişahide hazine-i celileden 'inayet ve ihsan buyrulması…"

şeklinde ifade edilmiştir (Ek 15)-(BOA. ŞD. 1782C.16.5). Bu belgede özetle; Amasya şehri ortasından geçen Yeşilırmak'ın yıl içerisinde çokça yükselmesinden dolayı ırmak üzerinde bulunan ahşap köprülerin yıkıldığı, eski kargir köprünün ise zaman içerisinde zemininin dolmasından dolayı su içerisinde kaldığı belirtilmiştir. Kargir köprünün yükseltilerek inşa edilmesi için ihtiyaç duyulan 50 bin kuruşun, bütçesinin yetersiz olmaması sebebiyle belediye tarafından karşılanamadığı, halktan da kuraklık ve kıtlık dolayısıyla yardım toplanamadığı ifade edilmiştir. Bu sebeple köprünün inşası için gerekli paranın hazinece karşılanması istenmiş ve bu durum Sivas Vilayeti üzerinden Şurayı Devlet'e iletilmiştir. Buna istinaden Şurayı Devlet'ten Nafia Nezareti'ne gönderilen H. 9 Cemaziyelevvel 1291/ M. 24 Haziran 1874 belgeden köprünün tamiri için gereken 50 bin kuruş masrafın hazineden karşılanmasına ilişkin talebin Nafia Nazırına sunulduğu ve onun vereceğitalimata göre hareket edilerek kararın gönderileceği anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 1782C.16.3).

Nafia Nezareti'ne gönderilen H. 30 CA 1291 / M. 15 Temmuz 1874 tarihli belgenin içeriği,

"…Müfad-ı iş'ar-ı Ali ve melfuf tahrirat ve mazbata mü'daileri rehin-i ikan çakeranem olduktan sonra turuk ve meabir idaresine lede'l-havale turuk ve meabir bütçesine vaz' olunmakda olan mebaliğin şehirler haricindeki yollar ve köprülere münhasır olması ve ta'miri istenilen mezkûr köprünün dahil-i şehirde bulunması cihetiyle bunun mesarifinin mezkûr bütçeden tesviyesine mahal olmayub vâridât-ı belediyeden ifası iktiza ider ise de sürt-i iş'arat-ı mahalliyeye nazaran vâridât-ı belediyenin adem-i müsadesi ve ahalinin dahi i'aneten tesviyeye bi-iktidar bulunacağı anlaşıldığına binaen ta'mirat-ı mezkure mutlaka bu sene yapılması lazım gelir ise salifü'z-zikr elli bin guruşun şimdiden hazine-i celileden açıktan i'tasında başka çare olmayacağının huzur-ı ali-i riyaset penahilerine cevaben arz ve izbarı ve idare-i merkumeden ifade ve evrak-ı mezkureye matluben takdim ve i'ade kılınub iktizasının icrası mütevakkıf re'y ve irade-i aliyye-i asafhaneleri bulunmuş olmağla ol babda emr u ferman hazreti men-lehü'l-emrindir…."

şeklindedir (BOA. ŞD. 1782C.16.3). Bahse konu belgeden çeşitli yazışmaların ardından doyanın Yollar, Köprüler ve Geçitler İdaresi'ne gönderildiği, Ancak Turuk ve Meabir Bütçesi'ne konulmakta olan tutarın yalnız şehirlerin dışarısındaki yollar ve köprülere ait olması ve tamiri istenen adı geçen köprünün şehir içerisinde bulunması sebebiyle bunun masrafının söz konusu bütçeden karşılanmasına imkan olmadığının belirtildiği anlaşılmaktadır. Bu masrafın belediye gerlilerinden karşılanması gerekirse de belediye gelirlerinin de buna imkanı bulunmadığı belirtilmektedir. Ahalinin de yardım yoluyla bu

parayı karşılamaya gücü yetmeyeceği anlaşıldığından ve söz konusu tamiratın mutlaka sene içerisinde yapılması gerekiyorsa bahsedilen 50 bin kuruşun hazine-i celileden açıktan verilmesinden başka çare olmayacağı bildirilmiştir.

1881 yılında meydana gelen selde ahşap köprü yıkıldığından 1882 yılında şehir halkından varlıklı olanların yardımıyla ayakları kargir üzeri ahşap olarak yeni köprü inşa edilmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 103). 1890 yılına ait bir fotoğrafta yeni köprü görülebilmektedir (Resim 42).

Resim 3.42. Helkis (Hükûmet) Köprüsü, Saat Kulesi ve arkada Alçak Köprü-1890 (II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eseler Kütüphanesi,Yer no. NEKYA779-4/16)

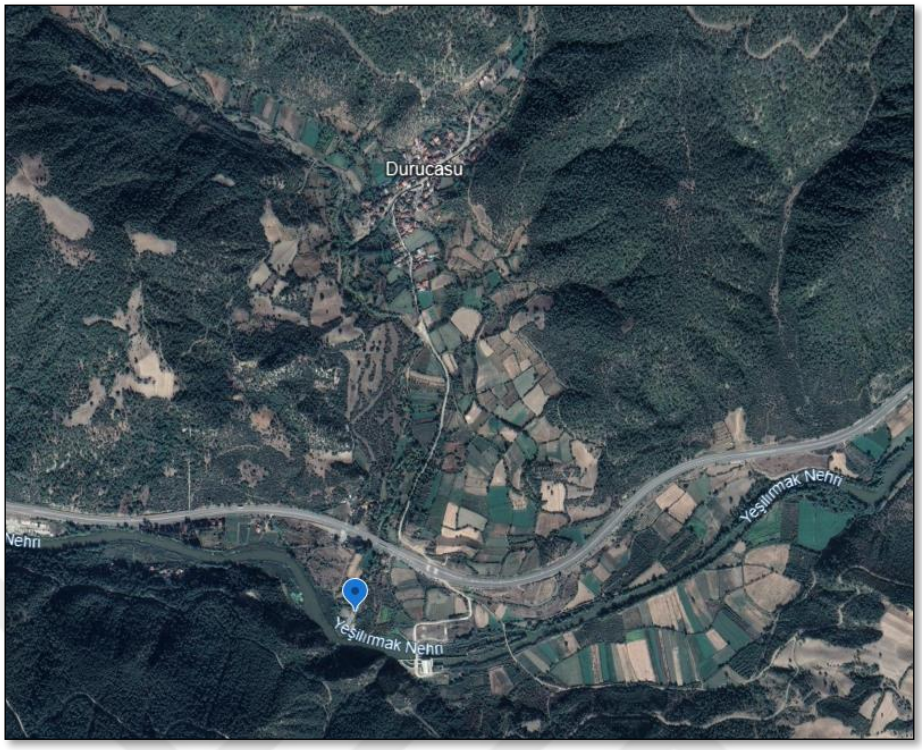
Köprünün kargir ayakları yapılan onarımlarla günümüze kadar ulaşmış, ancak 1940 yılı onarımında ahşap tabliyenin yerini beton malzeme almıştır (Demiray, 1954, s. 24)-(Resim 43).

Resim 3.43. Alçak Köprü, Kuzeyden İkinci Ayak-Devşirme Malzeme (N. Boy Arşivi-2022)

3.11.2. Durucasu Köprüsü

Köprünün ismini aldığı Durucasu Köyü, Taşova ilçe merkezine yaklaşık 26 km mesafede yer almaktadır (Harita 3.10). Arşiv belgelerinde ismini ve onarım bilgisini tespit ettiğimiz yapının sadece tempan duvarından bir kısım günümüze ulaşmıştır (Resim 3.44).

Harita 3.10. Durucasu Köprüsü-Taşova (Google Earth)

Resim 3.44. Durucasu Köprüsü-Taşova (N. Boy Arşivi-2022)

Osmanlı Arşivi'nde köprüyle ilgili ilk kayıt H. 19 Safer 1290/M. 18 Nisan 1873 tarihli belgedir. Söz konusu belgede günümüzde Tokat-Erbaa'da bulunan Boğazkesen Köprüsü ile Amasya-Taşova'da yer alan Durucasu Köprüsü'nün tamiri için ahali ve tüccar tarafından

verileceği beyan edilen 8.510 kuruşun sadece 1.510 kuruşunun tahsil edildiği, bu paradan 860 kuruşun Durucasu Köprüsü için kullanılması sebebiyle geriye 650 kuruş kaldığı, ahali tarafından daha önce verileceği söylenen paralardan ise imtina edildiği ifade edilmiştir. Elde kalan 650 kuruş ile köprünün elzem olan yerlerinin güçlendirilmesi, bu mümkün olmadığı takdirde başka bir emirle belediye gelirlerine zam ilavesi yapılarak masrafın buradan karşılanması talep edilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 466.49.7.1). Bu belgeden, daha önceki bir tarihte köprünün tamiri için girişimde bulunulduğu ve onarım için halktan yardım toplandığı anlaşılmaktadır.

Erbaa Kaymakamlığı Mal Müdürlüğü'nden Amasya Sancağın'a gönderilen H. 22 Rabiulevvel 1290/M. 20 Mayıs 1873 tarihli belgede, köprünün tamiri için ahaliden toplandığı beyan edilen paranın durumuyla ilgili yapılması istenen tahkikata ilişkin gönderilen emirnameye cevap verildiği belirtilmiştir. Boğazkesen Köprüsü'nün ayağının yıkılmadan önceki durumunda yapılan keşif ve kontrol üzerine o zaman teşkil edilen komisyon marifetiyle H. 6 Safer 1286/M. 18 Mayıs 1869 tarihinde tanzim edilen ve isim bazında kimden ne miktarda para alındığının yazılı olduğu defter kayıtlarına göre yardım yapılacağı belirtilen 8.000 kuruş paradan sadece 1510 kuruşunun toplandığı, gerisinin ahalinin imtina etmesi sebebiyle toplanamadığı belirtilmiştir. Toplanan paradan 860 kuruşun Duruca Köprüsü'ne harcandığı ve 650 kuruşun ise mevcut olduğu belirtilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 466.49.3.1). Erbaa Kaymakamlığı'ndan gelen cevaba göre Amasya Mutasarrıfı İbrahim Bey tarafından H. 27 CA 1290/M. 23 Temmuz 1873 tarihli belge ile Sadarete cevap verilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 466.49.5.1).

Çizelge 3.15. Zîr-i Müfredat defteri (Ek 16)-(BOA. A.MKT.MHM. 466.49.3.1)

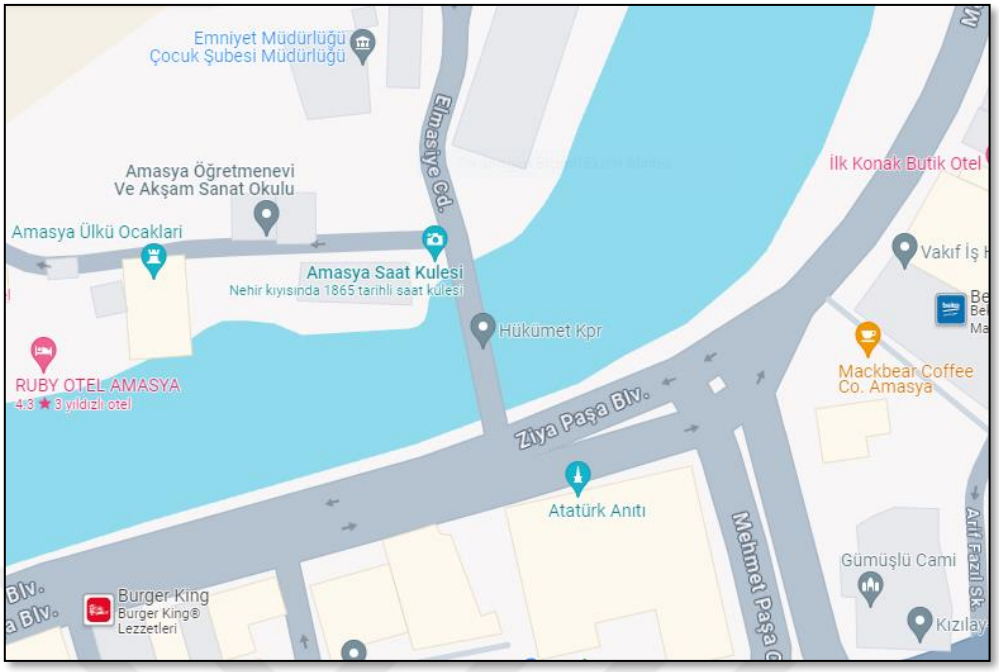
Ba-irade-i seniyye Boğazkesen ve Durucasu cisrlerinin ta'miri ve termimine lüzum bulunan mebaliğin Erbaa kazası hanedanından ve ehl-i servet taraflarından olunacak ianenin sabıka zîr-i müfredat defteridir.			
Karyeden Mütevellizade Mehmet Ağa ve Ali Bey ve Aziz Efendi /150	Karyeden Koca Mehmedzade Sucanın / 250	Karyeden Sırtı Kara oğlu Halil Ağa ve biraderleri / 500	Ziğdi karyesinden Hacı Ali Ağa / 600
Karyeden Kolçak oğlu Halil Ağa / 100	Karyeden Tataroğlu Ahmed Ağa ve biraderleri / 100	Karyeden Yüncüoğlu Ahmed Ağa / 150	Karyeden Cudar Ömer Ağa/150
Ferenge karyesinden Hacı Ömer oğlu Osman Ağa / 250	Karyeden Hacı Ali Efendi oğlu Süleyman Ağa / 50	Karyeden Bekir Bey oğlu Musa Ağa / 100	Karyeden Sabit Mehmed Ağa / 100
Karyeden Hacı Mehmed oğlu İbrahim Ağa / 50	Karyeden Hacı Mehmed oğlu Ahmed ve diğer ağalar / 100	Karyeden Hacı Hatib Efendi / 200	Karyeden Hacı Yakub oğlu Hacı Sefer Ağa / 250
Karyeden Sırtıkara oğlu Yusuf Ağa / 250	Karyeden Kara Hüseyin oğlu Hasan Ağa / 250	Karyeden Kara Yusuf oğlu Halil Ağa / 50	Karyeden Feyzi Hüseyin oğlu Kadir Ağa / 50
Emeri karyesinden Salim Bey oğlu Salih Ağa / 80	Karyeden Ak Ömer oğlu Mustafa ve Osman Ağalar / 50	Hosan karyesinden Büklü Yusuf oğlu Halil Ağa / 100	Tepekışla karyesinden Münfi Esbak Yusuf Efendi / 100
Aray karyesinden imam Hasan oğlu Yusuf ve Ali Ağalar / 50	Muruslu Şerif Mehmed Ağa / 100	Karyeden İsmail oğlu molla Ahmed / 50	Karyeden Hasan Hilmi oğlu Ali Ağa / 80
Kızılcık karyesinden Salihan oğlu Hacı Mustafa / 150	Gelengere karyesinden Gün Ağa / 250	Karyeden yetim Hasan Ağa / 50	Hopid kirişinden Sarıca oğlu Mehmed Ağa / 50
Eksel karyesinden Halil oğlu İsmail Ağa / 50	Karyeden Kara Ali oğlu Ahmed Ağa / 50	Revak karyesinden küçük Bekir oğlu İsmail Ağa biraderi / 50	Karyeden Canikli imam Hasan Efendi / 100
Saallık mahallesinden Veli Ağa / 100	Yeni mahalleden Medak Mehmed Ağa / 100	Karyeden Uzun oğlu Kara Mehmed Ağa / 50	Alaaddin (Aladon) karyesinden Hacı İbrahim Ağa / 50
Karyeden Hacı Müderris / 50	Karyeden Böğürce oğlu Ahmed Ağa / 50	Karyeden Davud oğlu Mustafa / 50	Sonisa karyesinden İshak oğlu Monla Mehmed / 300
Çandır karyesinden Gün Ağa / 50	Karyeden Nikeşir (?) / 50	Karyeden Nikepovan / 50	Endekse (?) karyesinden Ağca oğlu monla Mehmed ve biraderi / 100
Karabükünden Koca Osman oğlu Osman Ağa / 150	Meğelli bükünden Hacı Kahya / 100	Karyeden Musa Kahya / 100	Türkmendamından Şir Ali oğlu Ahmed Ağa / 150
Karyeden Koca Bıyık Osman Ağa / 50	Karyeden Ahmed Kavas / 50	Medarı karyesinden Hacı Efendi oğlu Ömer Ağa / 50	Karyeden Sarı Veli oğlu / 100
Karyeden Abbas Kahya / 50	Karyeden Keçilerin Hacı / 50	Karyeden Fındıkoğlu Hasan Ağa / 50	Karyeden Mustafa'nın oğulları / 50
Destek karyesinden Hacı Hasan Ağa / 50	Boraboy karyesinden Uzun oğlu Salih / 50	Karyeden Losi oğlu Ali Ağa / 50	Mercimek karyesinden Necib oğlu / 50
Karyeden Kara Hüseyin Ağa / 50	Şehlü Obasından Ömer Hasan Ağa / 50	Halamaz karyesinden Hacı Mustafa Ağa / 50	Karyeden Kedioğlu Hüseyin Ağa / 50
Karabük karyesinden Hacı Rüştü Efendi / 50	Karyeden Veli monla Mehmed Efendi / 50	Şehli karyesinden Musa Efendi / 50	Karyeden İbiloğlu Osman Ağa / 50
Karyeden Karsavullu oğlu Hüseyin Ağa / 50	Karsavul karyesinden Karsavullu Oğlu Süleyman Ağa / 50	Dereköy karyesinden Seyyid oğlu Yusuf Ağa / 50	Karyeden Ökkeş oğlu İsmail Ağa / 50
Tanba karyesinden Kolu Kırık İsmail Ağa / 50	Eryaba karyesinden Kurtgöz oğlu İsmail Ağa / 200	Ahur karyesinden Uzun Mahmud oğlu Hacı Mustafa / 100	Karyeden Karsavullu Ahmed ağa / 50
Karyeden Ali Efendi / 50	Karyeden Kara Ali Ağa / 50	Kirampe karyesinden Kara imam Mehmed Efendi / 50	Karyeden Uzun oğlu İsmail Ağa / 50
Kuşeyh karyesinden monla oğlu Halim Ağa / 40		Yukarı Baraklı karyesinden Eşekli oğlu / 50	Tasna karyesinden Karagüllü / 50
kā'im-makâm-ı esbak ve sabık idarelerinde istihsal kılınan bakaya idüği *Durucasu köprüsüne sabazade Mehmed Ağa marifetiyle olunan sarfiyat / 861*		8.000 - 1.510 6.490 Tahsilat 1510	*Mevcud olan* 650
Sonisa nahiyesinde vâki' Boğazkesen köprüsünün ta'mirlerine karşuluk ahaliden toplandığı beyan olunan akçelerin zahire ihracıyle mikdar ve ketminin izahen ve serian ba-mazbata iş'arı hususu fi 11 rebiu'l-evvel sene 90 tarihiyle mevrusen ve yüz doksan beş numrosuyla meziyet-i şeref-varid olan emrname-i cenab-ı daver-i ekremilerinde irade ve ferman buyrulmuş mezkur köprünün baş direği münhedim olmazdan akdem olunan keşf ve muayene üzerine ol vakit teşkil kılınan komisyon marifetiyle Durucasu köprüsü birlikde fi 6 Safer sene 86 tarihiyle tanzim ve ziri on mühürlü defterde her kısmı bâlada masturu'l-esami zevane denilen iane ber-vech-i bala sekiz yüz bin guruşu iblağ ve meblağ ianeten mezkureden bin beş yüz on guruş tahsilatından sekiz yüz altmış guruş Durucasu köprüsüne sarf olunarak altı yüz elli guruş mevcud ve küsürü mahallerinde bakaya ve aradan hayli zaman mürur etmiş olduğundan ekserisi virmekden imtina eyledikleri tahkik kılınmış ve icra-yı icabı rey-i sami-i cenab-ı mutasarrıf-ı ekremilerine mütevakkıf bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir fi 22 rebiu'l- evvel sene 90 ve fi 7 Mayıs sene 89			
…. İbrahim	….. Halil	… ….	Müdir-i Mal Ömer	Katib-i Tahrirat Abdurrahman	Azadan Mehmed	Azadan Hasan

Sadaretten gelen H. 10 Muharrem 1289/ M. 20 Mart 1872 tarihli ve H. 23 Zilhicce 1288/M. 4 Mart 1872 tarihli emirnamelere Amasya Mutasarrıfı İbrahim Bey tarafından H. 27 Cemaziyelevvel 1290 /M. 23 Temmuz 1873 tarihli belge ile cevap verilmiştir. Bu cevaptan sadaretin daha önce harap durumdaki Boğazkesen Köprüsü'nün tamiri için halktan ve tüccardan para toplandığı hâlde tamir işlemi gerçekleşmediğinden durumun sebebinin araştırılarak sonucunun sunulmasını istediği anlaşılmaktadır. Yazının devamında Boğazkesen ve Durucasu köprülerinin tamiri için ahaliden toplanılması düşünülen 8.000 kuruştan 1.510 kuruşunun tahsil edildiği ve 860 kuruşun Durucasu Köprüsü'ne kullanıldığı geriye 650 kuruş kaldığı, toplanması planlanan geriye kalan miktarın aradan uzun zaman geçmesi sebebiyle halkın kaçınmasından dolayı toplanamadığı ifade edilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 466.49.4.1).

Söz konusu belgelerde 860 kuruşun Durucasu Köprüsü için kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak köprünün 1873 yılı öncesinde onarım geçirdiğini ifade edebiliriz.

3.11.3. Helkis (Hükûmet) Köprüsü

Amasya İl merkezinde saat kulesi ile meydan arasında Yeşilırmak üzerinde bulunan köprü günümüze ulaşamamıştır. Yakınında bulunan hükûmet Konağından dolayı hükûmet Köprüsü olarak da bilinen köprü ismini Helkis Mahallesinde oturanların bu köprüden geçmesi sebebiyle mahalleden almıştır (Yaşar A. , 2022a, s. 103). Köprünün bulunduğu yere 1940'lı yıllarda betonarme bir köprü yapılmıştır. Yeni köprü de eski köprünün ismiyle *Helkis Köprüsü* ve *Hükûmet Köprüsü* şeklinde anılmaya devam etmiştir (Harita 3.11).

Harita 3.11. Helkıs (Hükûmet) Köprüsü (Google maps)

Köprünün kimin tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği bilinmemektedir. Yaşar (2022a, s. 104), köprünün 1291'de Hoca Muhibeddin Mevdudüz Ziyari, 1397'de Gümüşlüzade Şemseddin Ahmed Çelebi, 1475'te Ahmet Bey, 1605'te Çavuşan-ı Dergah-i aliden Mustafa Ağa ve 1644 tarihinde Hacı Efendizade Sarı Mehmet Ağa tarafından yeniden inşa edildiğini belirtmiştir. Ancak bu bilgileri hangi kaynaklardan aldığını tespit edememekteyiz.

Osmanlı Arşivi'nde köprünün onarımına ilişkin bilgilere H. 4 Recep 1279 / M. 26 Aralık 1862 tarihli belgede rastlıyoruz (BOA. İ.MVL. 482.21868.1). Amasya meclisinden Sadarete gönderilen belgenin içeriği,

> *"... geçen şehr-i saferü'l-hayrın sekizinci günü Amasya'da nüzul iden şiddet-i baran akıbetinde şehrin yukarı tarafında cebel üzerinde kâ'in ve şehre bir saat mesafesi olan Virmiş karyesinden zuhur iden sel mecrasından taşarak derunu şehirde bir miktar hane ve dekakin ve bir cami'-i şerîfi harap eylediği halde şehrin ortasından cereyan iden nehr-i kebir üzerinde baki Helkıs Köprü nam cisrin altında nehre dökülerek sürüp götürdüğü moloz ve cesim taşların nehrin mecrasını bütün bütün set ile suyunun ceryanına mani olduğundan derun-ı nehirde sel ağzı denilen mahalde kâ'in caddeyi dahi moloz ve taşlarla doldurduğundan canib-i Hükûmetten küllüyetlü amele tedariki ile nehr-i mezkurun mecrası açılarak suya yol verilmiş ve caddenin tathirine dahi mübaşeret kılınmış olduğu ve şehr-i mezkurun diğer tarafında kâ'in soukpınar deresi denilen dereden dahi ol hengamede haylice sel zuhur iderek nehr-i mezkure mansıp olduğu mahalle haylice taş ve moloz doldurduğu fi 10 Safer 1279 ve 26 Temmuz 1278 tarihiyle mevruhen takdim kılınan mazbata-yı acizanemizde arz ve beyan kılınmıştı. Saye-i*

mamuret-vae-i hazret-i şahanede hane ve dekakin-i mezkure ashabı taraflarından ve cami‘-i şerîf-i mezkûr dahi taraf-ı mutasarrifiden inşa ve imar olunmuş salifü'l-zikr sel ağzı nam mahalde kâ'in caddenin tathirine ve cisr-i mezkurun sel-i mezkure harabiyetinden harab olan yerlerinin ta‘mirine taraf-ı Hükûmetten mübaderet kılındığı misüllü nehrin ceryanına mani olan molozlar dahi canib-i Hükûmetten ve heyet-i asliyesine varıncaya kadar nehr içinde küsür kalan taşlar sahilinde bulunan su ve hamam dolapları ve esbabları ashab-ı canibinden tathir olunmuş ise de mezkûr virmiş karyesinden gelen sel deresinin arzen 12 tulen 250 ve soukpınar deresinin dahi kezalik arzen 12 tulen 500 arşun mesafe mahalleri kum ve cesim ve sagir taşlarla dolarak umku gaip olduğundan başka tarikinin zemininden birkaç arşun irtifa‘ kesb eylemiş ve maazadet-Teala az çok bir daha sel zuhuru takdirinde mecra-yı kadiminden inhiraf ile etrafında bulunan ebniyeyi külliyen harab ideceği derkar bulunmuş olduğundan mezkûr derelerin tathiriyle heyet-i asliyesine irca‘ı derece-i vücubede görülüb mazarrat-ı mahzuru altında bulunan ebniye-i mezkure ashabı ise efkar-ı fukaradan bulunmasıyla bazı mertebe tathirine Hükûmet tarafından mübaşeret kılınmış ise de şu iki derenin tathiri haylice masrafla vücuda gireceği indel-muayene tahkik eylediğinden bununla salif-ül beyan nehrin suyuna yol verilecek mertebede ve cadde-i mezkurenin henıyet-i asliyesi ve bir de tathir ve cisr-i mezkurun ta‘mirine ve bir de mezkûr virmiş karyesi civarından selin getirüb nehrin üst başında derenin ortasına bırakmış ve ileride selin ceryanına mümana‘atla etrafına taşacağı veyahut şiddetli sel zuhurunda derun-ı şehre getirib ebniye-i harab eyleyeceği mahzurlarını göstermiş olan tulen 12 ve arzen 7 arşın büyüklüğünde bir taşın barut ile atılub kırılub kaldırılmasına sarf olunmuş olan mesarif içün mal sandığından haylüce akçenin sarfına lüzum görülmüş ve mesarif-i mezkurenin ahval-i mertebeye dokundurulmaksızın tesviyesi emrinde tasarrufat-ı mümküne kasabası meclisce lede'd-ta‘mil mes'eleyi mündefia‘ esnasında geçen 71 senesi Batum Ordu-yı hümayun-ı içün Amasya Sancağında mübaya‘a olunan zeha'irin mikdar-ı keyl bahasına mübeyyin zeyl mazbatalı defter-i 74 senesi içinde takdim-i hazine-i celile-i maliye kılınmış ve defteri mezkurede mübaya‘a olunan zehairin Samsun iskelesine nakli icrasıyla mesarif ve bahası otuz üç yük 71 bin 485 guruş 25 paraya bali ve reside olub bundan iskele-i merkumeye nakl olunurmayarak kalmış olan altı yük 61 bin altı yük 66 guruş 30 para kıymetli zehair-i mütenevvi‘a mesalih-i vuku‘uya mebni füruht olunarak itmamından 41 bin 217 guruş 18 parası bakaya kalıb küsürü zehair-i mezbure bahası mezkuresine mahsuben ahaliye bi'l-ita mezkûr 33 bin 71 bin 485 guruş 25 paradan tenzil ile küsürü 27 yük 9 bin 818 guruş 34 para ahalinin hazine-i celileden matlubları kaldığı defter-i mezkurede gösterilmiş ve zehairi mezkure-i canib-i miriye "…" beraber Samsun iskelesine nakl itmiş olan liva-yı merkum ahalisinden nefs-i kazasıyla Varay ve Zünnun ve Gelingiras ve Mecidözü kazaları ahalisi defter-i mutekaddime-i mezkurede merkum olduğu üzere virmiş oldukları zehair baha ve ücret-i nakliyesi olarak hazine-i celilede matlubları görülen 3 yük bu kadar bin guruş andan bir sene evvel başkaca ordu-yı hümayun-ı mezkure verdikleri 7 yük bu kadar guruş zehair baha matluplarıyla beraber ol-vakt başka başka takdim olunan mazbata-yı umumilerle hazine-i celileye terk ve teberru‘ eylemişler ve küsür çent adet kazalardan İskilip kazası ahalisi dahi lede'l istid'a ba-emr-name-i hazreti nezaretpenahileri matlublarını virgü bakayalarını mahsubin vechile ahz itmişlerdir. Mezkûr bakayada kalan 41 bin 217 guruş 18 paradan mu‘ahharan geçen 75 senesinde 20 bin 632 guruş tahsil olunub bunun dahi zehairi mezkure esmanından ahalinin matlublarını mahsuben itası istizanı tasavvur olunmuş ise de kangı kaza ahalisinin verdiği zehaire esman-ı bakayası olduğu bilinüb de ol-kazanın matlubuna mahsuben emrinde tereddüt hasıl olunduğundan ve meblağı hasıla-i mezkure dahi Merzifon kazası ambarına cem olunan zehairden füruht olunan zahire esmanından tahsil kılındığından geçen 76 senesi takdim-i hazine kılınan sal hülasası zeyline

Merzifon'dan tahsil olunan zahire esmanı ve bu kayd olunmuş ve meblağ-ı mezkûr 20 bin 632 guruş nakden veyahut masraf suretziiyle şimdiye kadar teslim-i hyazine olmayub hazine-i celile'nin vâridât-ı mertebesinin haricince olarak açıkdan hazine malı olub mevcud sanfık bulunmuş ve bunun Amasya ahali ve fukarasına merhameten iş bu mesarif sarf olunduğu halde saye-i inayetvaye-i hazreti mülkdaride zikr olunan nehr ve çarşunun tathir ve cisrin ta'mir ve muhatara olunan mezkûr taşın teksir-i mesarifine sarf olunmuş olan masrafın tesviyesiyle mezkûr dereler bi't-tathir etraflarından bulunan ebniyeler ashabının kalub ta'mir olunarak beldenin evvelkinden ziyade imarı hasıl ve ol-vechile cümle ahali ve fukaranın gece ve gündüz müvazıbı bulunduğumuz ömr ve şevket cenabı padişahi ev'iye sadakası tekrarı derece-i inayetü'l-gayet vasıl olacağından ol-vechile iktizasının icrasına müsa'ade-i aliyye-i hazreti vekalet penahilerinin irzan buyrulması istirhamı ma'ruzunda takdim mazbata-yı acizanemize içtisar olunmuştur…."

şeklindedir. Bahse konu belgeden 5 Ağustos 1862 tarihinde Amasya'da şiddetli yağmurdan sonra şehrin yukarı tarafında dağ üzerinde yer alan ve şehre bir saat mesafede bulunan Vermiş (Ermiş) Köyü'nden aşağıya sel sularının geldiği belirtilmiştir. Sel sularının nehir yatağından taşması neticesinde evlerin, dükkânların ve bir caminin harap hale geldiği ifade edilmiştir. Kentin ortasından akan büyük Yeşilırmak üzerinde bulunan Helkis Köprüsü'nün molozlar ve büyük taşlarla bir set oluşturduğu için suyun akışına engel olduğu ve ırmağın aşağısında sel ağzı diye tabir edilen yerde caddenin moloz ve taşlarla dolduğu anlatılmıştır. Bu sebeple hükûmetten çok sayıda amele talep edildiği, nehrin yatağının açılarak suyun akışının sağlandığı ve caddenin temizliğine başlandığı belirtilmiştir. Selden zarar gören yapılarla birlikte Helkis Köprüsü'nün harap olan yerlerinin tamiri için hükûmet tarafından hızla işe başlanıldığı, dere yatağında 12 m. genişliğinde ve 250 m. uzunluğunda bir alanda biriken moloz ve kumun temizlenerek derenin eski haline getirildiği beyan edilmiştir. Molozların temizlenmesi, 12 m. uzunluğunda ve 7 m. genişliğinde bir taşın barut ile patlatılarak kaldırılması ve köprünün tamiri için mal sandığından yüklü miktarda paraya ihtiyaç duyulduğu ifa edilmiştir. Bu masrafın halka dokunulmadan Batum ordusu için Amasya Sancağı'nda satın alınan erzak için oluşturulan bütçeden yol ve diğer masraflar çıkarıldıktan sonra kalan 20 bin 632 kuruş ile karşılanabileceği belirtilmiş ve bu konuda irade buyurulması istenmiştir (BOA. İ.MVL. 482.21868.1).

H. 8 Ramazan 1279/ M. 27 Şubat 1863 tarihli belgede durum, Amasya'da meydana gelen selde zarar gören yerlerin durumuna ilişkin Amasya Meclisi'nden Meclisi Vala'ya gönderilen mazbatada detaylı ve açık bilgiler yer aldığı belirtilmiştir. Bu kapsamda molozların temizliği ile Helkis Köprüsü ve diğer yapıların zarar gören yerlerinin tamirinin devlet tarafından satın alınan zahirenin parasından arta kalan 21 bin 600 kuruş ile yapılması ve temizlik ile tamir sonrasında Amasya mutasarrıfınca düzenlenecek masraf defterinin

Maliye Nezareti'ne gönderilmesi hususunda irade buyurulmuştur (B.O.A. İ.MVL. 482.21868.2).

Selden zarar gören yerlerin ve yapıların onarımına ilişkin H. 13 Ramazan 1279 /M. 4 Mart 1863 tarihli iradede durum,

> *"...Meclis-i Vala'nın mazbata-i ma'ruzesi me'alinden müsteban olduğu vechile geçende Amasya'da zuhur iden selden harab olan hane ve dükkânlar ashabı taraflarından ve cami'-i şerîf sa'adetlü mutasarrıf paşa hazretleri canibinden inşa ve imar olunmuş ise de Sel Ağzı nbam mahalde kâ'in caddenin tathiri ve Helkis cisrinin harab olan yerlerinin ta'miri ve nehrin ceryanına mümana'at iden molozların kaldırılmasıyla mahalli merkumenin şiddeti selden gelib nehr-i mezkurun üzerinde vâki' nehrin ortasında kalan kebir kayanın dahi kesr ve imhası derece-i vücubede olmasıyla mesarifi-i mukteziyesine mahallince karşıluk bulunmuş olan 21 bin 600 guruş ile tesviyelerine mübaşeret olunarak hitamında usulen tevfikan bir kıta' defterinin bu tarafa irsali zımmında mutasarrıf-ı müşârü'n-ileyhâya tahrirat tastiriyle hazinece muamelat-ı icabiyesinin ifası zımmında keyfiyetinin Maliye nezaret-i celilesine havalesi ve zikrolunan cami'-i şerîfin tarafından ta'mir edilmesinden dolayı mutasarrıfı müşârü'n-ileyhe yazılacak tahrirata bazı kelimat-ı taltifiye derc ve ilavesi tezkire kılınmış ise de ol-babda her ne vechile emr u ferman hazret-i mülükane şerefsunuh ve südur buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla beyanıyla tezkireyi senaveri terkim kılındı ...."*

şeklinde ifade edilmiştir. Belgeden selde harap olan hane ve dükkânların sahipleri, caminin ise mutasarrıf paşa tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Sel ağzı olarak bilinen yerde bulunan caddenin temizliğinin ve Helkis Köprüsü'nün tamirinin ise zahire parasından geriye kalan 21 bin 600 kuruş ile yapılması ve mutasarrıf tarafından usulüne uygun olarak tutulacak masraf defterinin Maliye Nezareti'ne gönderilmesinin istendiği ve caminin tamir ettirmesinden dolayı mutasarrıfa yazılacak yazıya iltifat eklenmesi irade buyurulduğu anlaşılmaktadır (BOA. İ.MVL. 482.21868.3).

1877 yılına ait bir fotoğrafta ahşap köprünün nehrin kenar kotundan yüksek ve kıyı şeridinden dışarıya taşkın olduğu görülmektedir. Fotoğrafın aynı yıl içerisinde meydana gelen selden önceye ait olması kuvvetle muhtemeldir (Resim 45).

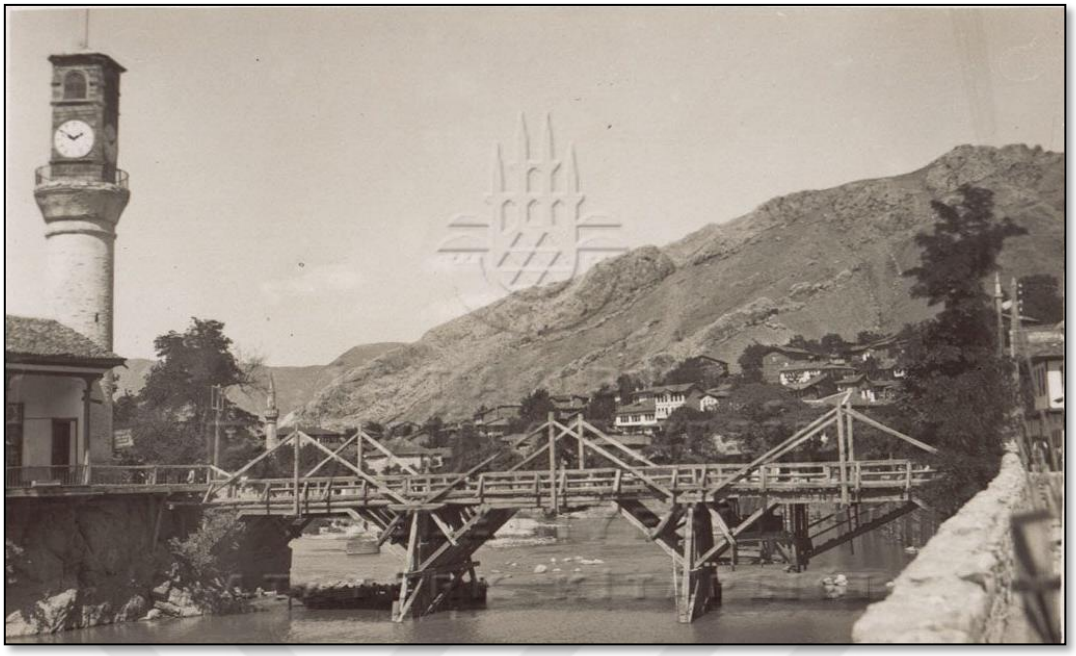

Resim 3.45. Helkis (Hükûmet) Köprüsü-1877 (H. Menç, 2007)

II. Abdülhamid Han tarafından hazırlatılan fotoğraf albümleri içerisinde 1890 tarihli bir fotoğrafta köprünün 1877 tarihindeki gibi ahşap ayaklar üzerine ahşap örtülü olduğu görülmektedir (Resim 46). 08.12.1936 tarihli bir kartpostalda ahşap köprünün mevcut olduğu görülmektedir (Resim 47).

Resim 3.46. Helkis (Hükûmet) Köprüsü-1890 (II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eseler Kütüphanesi,Yer no. NEKYA779-4/16)

Resim 3.47. Helkis (Hükûmet) Köprüsü-1930 (İBB Atatürk Kitaplılığı - https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=Amasya&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAltTurKN_str%3A%22095%22&sno=5&demirbas=Krt_013560)

1939 tarihli bir fotoğrafta ise betonarme köprü yapılacağından dolayı ahşap köprünün yıkıldığı ve geçişi sağlamak üzere geçici bir köprü kurulduğu görülmektedir (Resim 48).

Resim 3.48. Helkis Köprüsünün Yıkıldığını Gösteren Fotoğraf-1939 (Menç, 2007, s. 128)

1940 yılına ait bir fotoğrafta köprünün betonarme olarak tamamlanmış hali görülmektedir (Resim 49). Hükûmet (Helkis) Köprüsü dönemin valisi Talat Öncel tarafından inşa ettirilmesinden dolayı bir dönem valinin ismiyle de anılmıştır.

Resim 3.49. Helkis Köprüsünün Yeniden İnşası Sonrasını Gösteren Fotoğraf-1940 (Menç, 2007, s. 129)

3.11.4. Kızılca (Kızılcakebir) Köyü Köprüsü

Köprü günümüze ulaşamamıştır. Amasya merkez ilçesine bağlı Kızılca Köyü, arşiv belgelerinde Amasya Sancağına bağlı Ezineparazı Nahiyesi sınırları dahilinde *Kızılca-i Kebir Karyesi* olarak geçmektedir. Köprünün onarımına ilişkin arşiv kayıtlarında bir belge bulunmaktadır (BOA. C.BLD. 1466.1). H. CA 1215 / M. Kasım 1800 tarihli belgenin içeriği,

> *"...Der Devlet Mekine-i arz-ı dai' kemine budur ki. Medine-i Amasya nevahilerinden Ezinebazarı Nahiyesi kurâlarından Kızılcai Kebir karyesi önünde cereyan eden mai nehrin üzerinde Vâki' köprünün nukut-ı mevkufesini imali ve "..." iktizada ta'mir ve termimin evamiriye ber minvali nasbu tayini lazımeden olmağla yine ahali-i karye-i mezbureden iş bu rafi-i vakıa üzere Uzun Hasan oğlu esseyyid Hüseyin daileri her vechile müstahak ve tevliyet uhdesinden gelmeye kadir olduğunu ahali-i karye-i mezbure ihbar itmeleriyle tevliyeti merkumeyi bir vech hasebiyle minvali meşruh üzere merkum esseyyid hüseyin dailerine tevcih ve yedine berat-ı şerif-i ali şan ita buyrulmak ricasına vakiül hal paye-i serir-i Alaya arz ve ilan olundu..."*

şeklindedir. Bahse konu belde köyün önünden akan nehrin üzerinde bulunan köprünün tamiri için köy ahalisinden Uzun Hasan oğlu es-Seyyid Hüseyin tarafından görev belgesi istendiği fakat vakıf muhasebe defterlerinde kayıt bulunamadığı belirtilmiştir. Kayıt tespit edilememesine karşın köy halkının Uzun Hasan oğlu es-Seyyid Hüseyin'in görevi yapabilecek nitelikte olduğunu belirtmelerine istinaden berat verildiği not düşülmüştür. Söz konusu belgede köprünün hangi kısımlarının tamire muhtaç olduğu ve onarımın gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılamamaktadır. Köprü günümüze ulaşamadığından yapı üzerinden herhangi bir onarım izi takip tespit etmememiz de mümkün olmamıştır.

3.11.5. Zana (Çiğdemlik) Köyü Köprüsü

Arşiv belgelerinden Amasya Sancağı'na bağlı Zana Karyesi'nde bir köprü olduğu kayıtlara geçmiştir. Cumhuriyet döneminde Çiğdemlik olarak ismi değişen köydeki köprü günümüze ulaşamamıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde yapının geçirdiği onarımlara ilişkin doğrudan bir kayıt olmamakla birlikte avarız vergisinden muafiyete ilişkin bir belgede köprünün tamir ve bakımına ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. H. 29 Recep 1123 /M. 12 Eylül 1711 tarihli belgenin alt kısmında yer alan Zana Köyü sakinlerince sunulan dilekçe,

> *"…Amasya Sancağında Akdağ Nahiyesinde Zana nam karye ahalileri olub Amasya suyu üzerinde olan Zana Köprüsünün Hane-i avarız mukabelesi ta'mir ve termim eylemek üzere selatin-i maziyeden mu'afname ve suret-i defter-i hakani virilüb ve hizmeti lazımeden bir dürlü kusurumuz yoğiken hane-i avarız cem'ine me'mur olan kimesneler mugayir-i evamir-i şerife suret-i defter-i hane-i amire talebiyle rencide gadr itmeleri mercudir ki hala yedimizde olan evamir-i şerife ve suret-i defter mucebince rencideleri men' babında…"*

şeklindedir. Söz konusu metinden Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde verilen hükümler gereğince Zana Köyü ahalisinin köprünün tamir ve bakımından sorumlu oldukları, bunun karşılığında avarız vergisinden muaf tutuldukları, ancak avarız vergisi toplayan memurların, köprünün tamir ve bakımıyla iligili eksikleri olmamasına rağmen, köy halkından vergi talebinde bulundukları, ahalinin de vergi memurlarını men etmesi için padişaha hitaben dilekçe yazdıkları anlaşılmaktadır (BOA. C.NF. 1.8.1). Söz konusu arzuhalin üst kısmına

> *"Sabib-i arzuhal bizler Amasiye Sancağında Akdağ nahiyesinde Zana Karyesi ahalileri olub Amasiye Suyu üzerinde olan Zana nam köprünün ta'mir ve termimi mukabilinde avarızdan mu'af iken avarız tahsildarları avarız talebiyle rencide iderler deyü men'i için emr-i şerif rica eylediler. Kariye-i mezburun mevkufatda hane defterlerinde kaydı*

bulunmayub Defterhane-i Amirede karye-i mezbure halkı Amesiye suyu üzerinde olan Zana nam köprünün ta'mir ve termim itmek üzere avarız-ı divaniye viregelmeyüb ol-vechile avarızdan muaf olmalarına Sultan Süleyman Han ve Sultan Selim Han hükümleri olmağın madam ki cisr-i mezburun ta'mir ve termim iderler avarız-ı divaniye emin olmaları defter-i cedide kayd olunduğu derkenar olunmuşdur. Madam ki cisr-i mezburun ta'mir ideler derkenarı mucebince amel olunmak üzere emr-i şerif yazılmak babında…"

şeklinde düşülen kayıtta özetle Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde verilen hükümler gereğince Zana Köyü ahalisinin köprünün tamir ve bakımından sorumlu oldukları ve buna karşılık avarız vergisinden muaf tutulduklarının defter kayıtları ile sabit olduğu belirtilmiş ve sorunun giderilmesi için emirname yazılması istenmiştir.

3.12. Külliyeler

3.12.1. II. Bayezid Külliyesi

II. Bayezid Külliyesi Amasya il merkezinde Hacı İlyas Mahallesinde, Yeşilırmak Nehri'nin güney kıyısında, Ziya Paşa Bulvarı üzerinde yer almaktadır (Harita 3.12, Resim 3.46).

Harita 3.12. II. Bayezid Camisi Konumu (Google Earth)

Külliye, caminin ana giriş kapısı üzerinde yer alan ve hattat Ali bin Mezid tarafından yazılan üç parçalı kitabeye göre 1486 yılında tamamlanmıştır (Amasya Valiliği, 2016, s. 47). H. 901 / M. 1495-96 tarihli vakfiyesine göre külliye; cami, medrese, imaret, köprü ve mektepten oluşmaktadır (Doğanbaş M. , (Yayın no:40), s. 21) Bu yapılara 1513'te Şehzade Osman Türbesi, 1840'da muvakkithane, 1842'de şadırvan ile tarihi belli olmayan bir çeşme eklenmiştir. Ayrıca zaman içerisinde caminin güneydoğu kısmında bir hazire oluşmuştur. Bazı kaynaklarda, yabancı kaynaklara atıfla, külliyenin kurulu olduğu alanın Roma döneminde "Ana Tanrıça Tapınağı" olduğu, Türk döneminde ise buranın "musalla" olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür (Kuzucular, 1994, s. 59). Ancak bu iddiayı destekleyecek başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

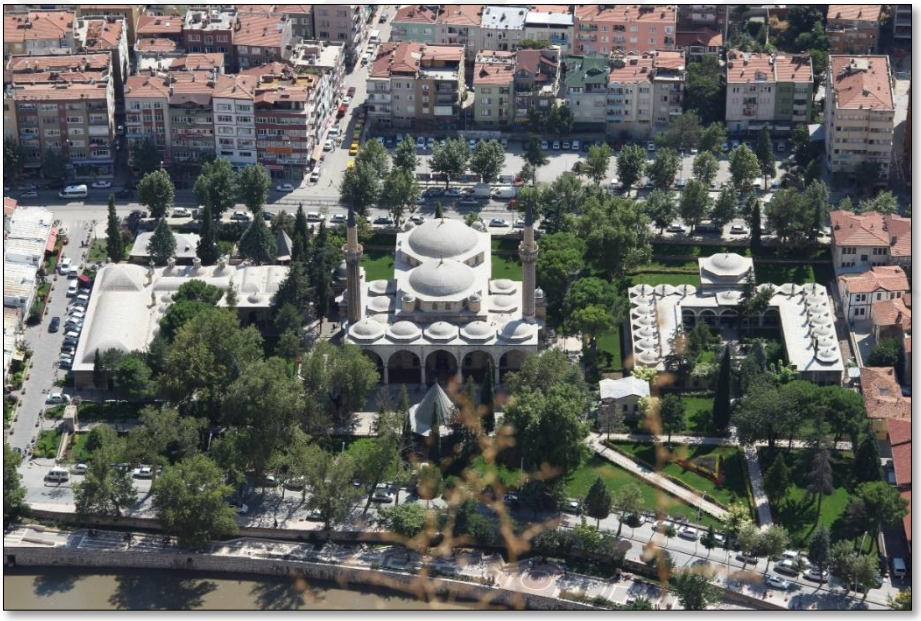
Kitabe ve vakfiye dışında külliyenin inşa sürecine ilişkin en önemli kaynak, Abdülkadir Dündar'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde tespit edip yayınladığı belgedir (Dündar, 2003, s. 2003). Söz konusu belgede külliyenin cami ve şadırvanı, medrese, yemekhane ve şadırvanı, mutfak, kiler, fırın, ahır ve çeşmeden oluşan imarethane ve muallimler tabhanesinden oluştuğu belirtilmiştir. Belge eserlerin ne şekilde yapıldığını, mimari özelliklerini ve müştemilatlarını tarif etmesi bakımından önemli bir kaynaktır.

Abdizade Hüseyin Hüsamettin Yaşar, *Amasya Tarihi* isimli eserinde külliyenin bulunduğu alanın doğu kısımlarının Hacı Beyzade Hamza, Hızır ve İlyas Beyler'in bahçesi iken Sultan II. Bayezid'in H.886/M.1481'de tahta oturmasından sonra buranın satın alınarak külliye inşa edilmesi şeklindeki fermanı üzerine söz konusu tarihte Amasya Valisi olan şehzadesi Ahmet'in hemen işe koyularak H. Recep 886 / M. Ağustos 1481'de inşaatı başlattığını ve H. Recep 891 / M. Ağustos 1486'da tamamlattığını belirtmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 114-115). Yaşar, Heşt-Behişt, Mir'at-ı Kainat ve Künhü'l-Ahbar isimli eserlere atıfla Sultan II. Bayezid'in Amasya valiliği sırasında Karaman valiliği yapan Cem Sultan'ın tahta çıkma isteği karşısında yaşadığı huzursuzluk üzerine Gümüşlüzade Pir Hayreddin Hızır Çelebi ve Cemalizade Pir Cemaleddin Mehmet Çelebi Halife'nin saltanatın kendisine nasip olacağını belirttiklerini ve Bayezid'den Amasya'da cami, medrese ve imaret inşa etmesini istediklerini ifade etmiştir. Bunun için cülus töreninin akabinde Sultan'ın bahse konu eserlerin inşası için emir verdiği belirtilmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 115). Külliyenin inşasının 1486 yılında tamamlandığı hususunda birkaç kaynak dışında görüş birliği olsa da inşanın başladığı tarihe ilişkin birlik sağlanamamıştır. Bazı kaynaklarda yapının inşanın 1485'te başladığı belirtilmiştir. Ancak bu ölçekte bir yapının dönemine ve benzer boyuttaki örneklerine de

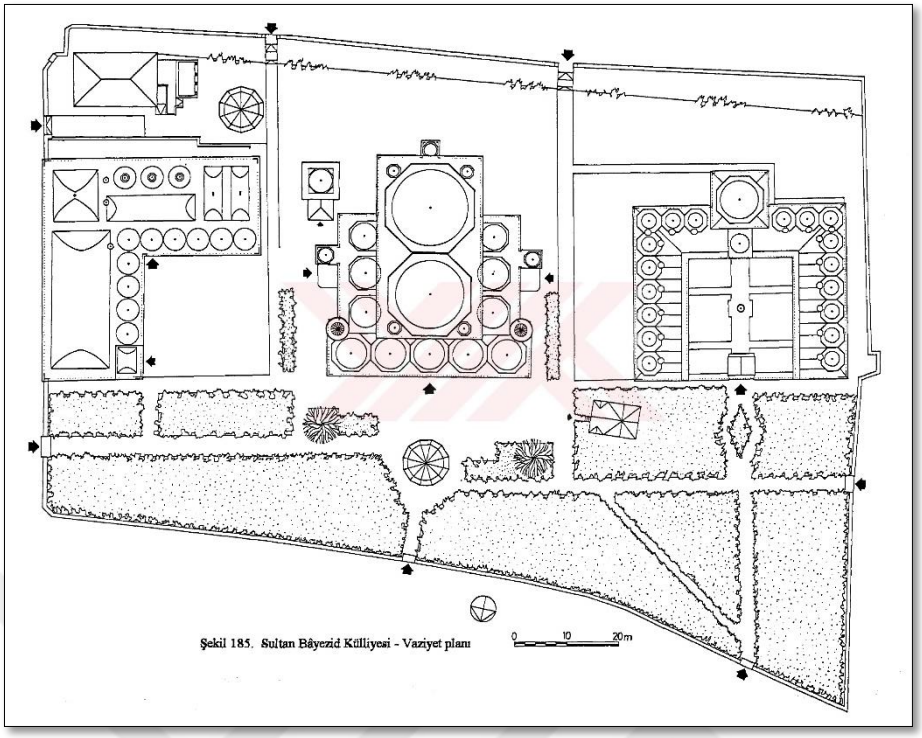
bakarak bir yıl gibi bir sürede bitirilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca kitabede eserin tamamlanma yılı olarak açıkça H. 891/M. 1486 yılı verilmiştir. Bu sebeple "feyz" ifadesinin başlangıç yılına işaret eden ebced hesabından ziyade inşa yerini işaret edebileceğini düşünmekteyiz. Bu çerçevede Hüsameddin Yaşar'ın belirttiği şekilde eserin inşasına H.886 / M.1481 yılında başlandığı kanaatindeyiz.

Cami

Külliyenin merkezinde yer alan caminin batısında medrese ve muvakkithane, doğusunda imaret ve Şehzade Osman Türbesi, kuzeyinde ise şadırvan yer almaktadır (Şekil 3.12, Harita 3.13).

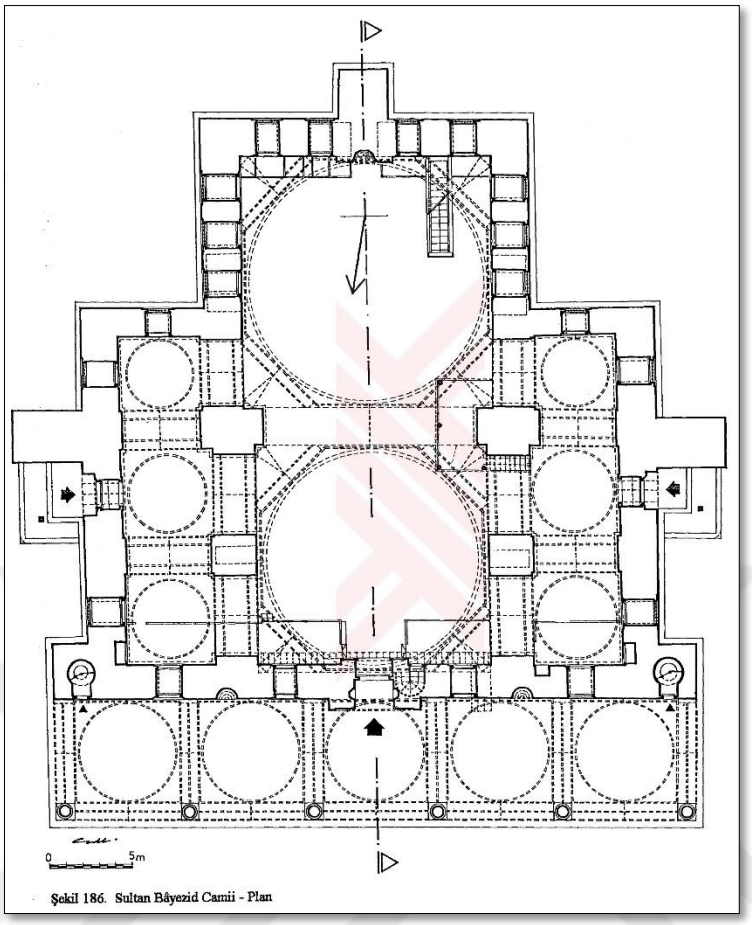

Harita 3.13. II. Bayezid Külliyesi, Kaleden Genel Görünüş (N.Boy Arşivi-2015)

Şekil 3.12. II. Bayezid külliyesi vaziyet planı (G. Urak)

Caminin kuzey-güney doğrultusundaki ana mekânı, dört ayağın ve duvarların üzerine oturduğu iki büyük kubbe ile örtülüdür (Şekil 3.13). Tromplarla geçişin sağlandığı kubbeler, sekizgen kasnaklar ile yükseltilmiştir. Dikdörtgen mekânın kuzeydeki bölümünün doğusunda ve batısında ana mekâna açılan üçer küçük kubbeyle örtülmüş yan mekânlar bulunmaktadır. Bu kısımlar sivri kemerlerle ana bölüme açılarak mekânda bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu mekânların ana mekânla birleştirme uygulaması, eserin merkezi plana geçiş yapısı olduğunu göstermektedir (Aslanapa, 2004, s. 140). Beden duvarlarını dışarıdan desteklemek amacıyla mihrap nişi hizasında ve iki kubbeyi taşıyan ayaklarla aynı hizada olmak üzere doğuda ve batıda birer destek ayağı inşa edilmiştir. Bu ayaklar cepheye hareketlilik katmıştır.

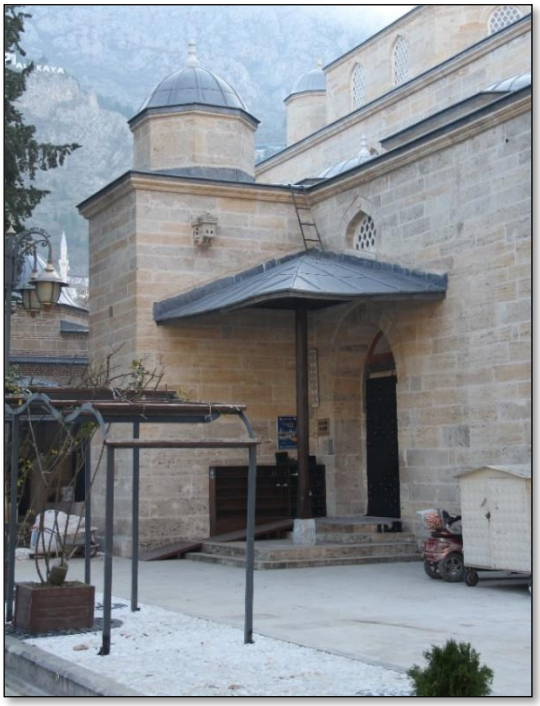
Şekil 3.13. II. Bayezid camisi planı (G. Urak'tan)

Harim kısmının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde son cemaat yerinden girişleri olan iki minare yer almakta olup her ikisi de kare kaidelidir. Batıdaki minarenin gövdesi şerefe altına kadar beyaz zemin üzerine kırmızı renkli uç kısımlarında palmet motifi olan zikzaklar ile süslüdür. Her iki minarenin şerefe altlarında mukarnas süsleme görülmektedir. Doğudaki minarenin gövdesi dikey yönde beyaz ve kırmızı çubuk şeklinde yapılmıştır (Resim 51).

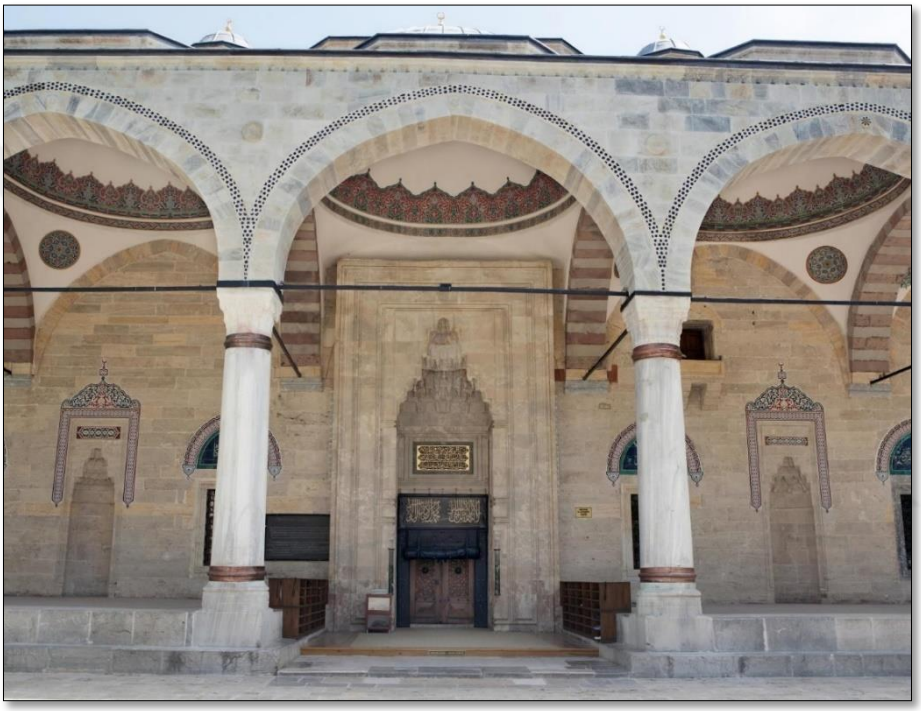
Resim 3.50. II. Bayezid Camisi Minareleri (N. Boy Arşivi-2022)

Doğu cephedeki destek ayağının kuzey tarafında duvardan dışa taşkın şekilde iki konsol üzerine oturan bir kuşevi yer almaktadır. Yapının inşa edildiği dönemde kuşevi örneklerine pek rastlanmadığından kuvvetle muhtemel onarımlardan biri sırasında eklenmiş olmamalıdır (Resim 52).

Resim 3.51. II. Bayezid Camisi Kuşevi (N. Boy Arşivi-2022)

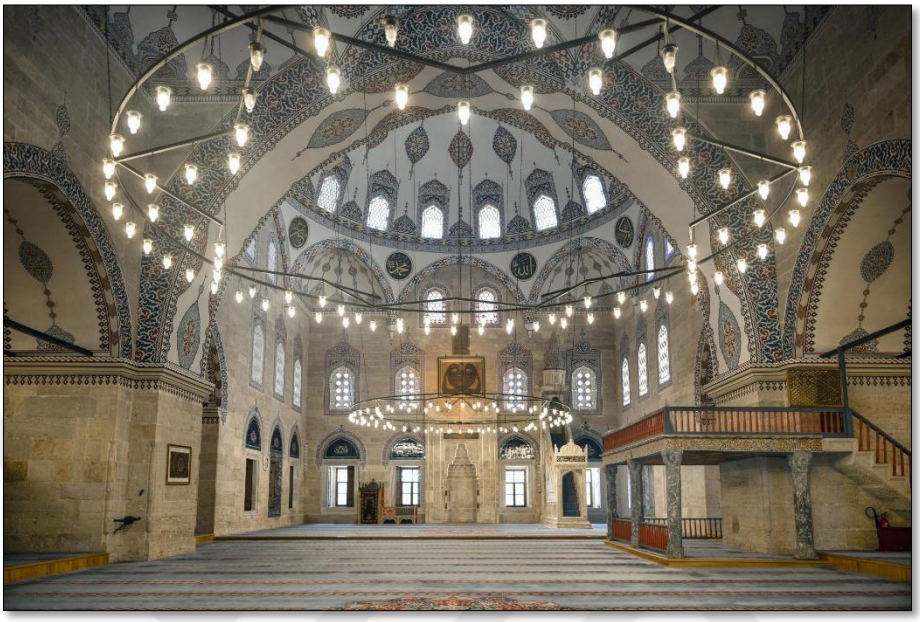
Yapının kuzey cephesinde beş bölümlü ve üzerleri kubbe örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin orta bölümünden mihrap eksenindeki ana giriş kapısından harime geçilmektedir (Resim 53). Süsleme bakımından sade bir görüntü arz eden mermer taç kapının anıtsallığı dikkat çekmektedir. Üç kademeli bordür içerisinde kapı nişinin tepeliğinde sekiz kademeli mukarnas yer almaktadır. Mukarnas süslemenin altında yeşil üzerine sarı yazılı kitabe yerleştirilmiştir. Taç kapının batı tarafında taş konsollar üzerine oturan mükebbire yer almaktadır.

Resim 3.52. II. Bayezid Külliyesi Taç Kapısı (N. Boy Arşivi-2022)

Harimin kuzey tarafında giriş kapısının üst kısmında, kapının doğu duvarı içerisinden merdivenle ulaşılan, taş bindirmelerle taşınan mahfil kısmı yer almaktadır. İbadet mekânı zeminden kubbe kasnağına kadar dört kademe pencere ile aydınlatılmaktadır(Resim 54). En alt seviyedeki dikdörtgen şeklindeki pencereler mermer söveli olup alınlık kısımlarında yazılar mevcuttur. Üst seviyedeki pencereler ise alçı şebekeli olup kenarlarında kalem işi süslemeli bordürler yer almaktadır. Harim mekânına doğru çıkıntı yapan mermer mihrap oldukça sade olup, beşgen nişinin üst kısmı sekiz sıra mukarnas ile tamamlanmıştır. Minber yalın bir görüntüye sahip olup, yan aynalıklarda bulunan rozetler ile hareketlilik sağlanmıştır. Müezzin mahfili güneybatıdaki payeye yaslı olarak beş sütun üzerine

oturmaktadır. Cami süsleme bakımından geneli itibariyle sade olsa da ana giriş kapısı ve pencere kanatları ahşap işçiliğinin önemli örneklerini oluşturmaktadır.

Resim 3.53. II. Bayezid Külliyesi Harim Mekânı (N. Boy Arşivi-2022)

Caminin kuzeyinde yer alan ve 1843 yılında yapıldığı belirtilen şadırvan, 12 ahşap ayak üzerine oturmaktadır(Resim 55). Üstü içten kubbe, dıştan ise sivri bir külahla örtülüdür. Şadırvanın en önemli özelliği içerisindeki kalem işi süslemeleridir. Kubbe göbeğinde altı kollu yıldız etrafında gelişen bir motif söz konusudur. Kubbe eteğine yakın noktada ise ilki yazı şeridinden ikincisi ise manzara resimlerinden oluşan iki kuşak yer almaktadır. Manzara resimlerinde İstanbul konulu tasvirler dikkat çekmektedir.

Resim 3.54. II. Bayezid Külliyesi Şadırvanı (N. Boy Arşivi-2022)

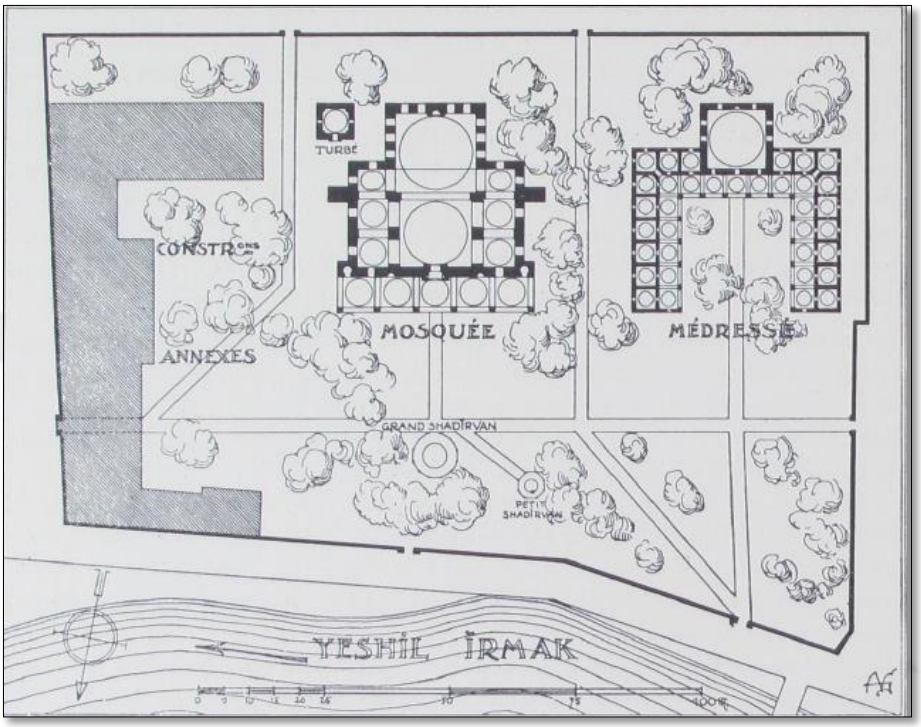
Medrese

Caminin batısında bulunan medresenin kuzeyinde muvakkithane yer almaktadır(Çizim 12, Resim 50, 56). Külliye ile aynı tarihte inşa edilen medrese Sultan II. Bayezid fermanıyla inşa edildiğinden ismi "Medrese-i Sultaniye" şeklinde de anılmaktadır (Doğanbaş M. , (Yayın no:40), s. 30).

Resim 3.55. II. Bayezid Külliyesi, Medrese'nin Ali Kaya'dan Körünüşü (N. Boy Arşivi-2023)

Doğu, güney ve batı kanatlarından oluşan "U" şeklinde bir plan şemasına sahip olan medresenin kuzeyindeki duvar ve giriş eyvanı kuvvetle muhtemel 1939 depreminden sonra yapılan onarımlarda ilave edilmiştir. Çünkü Gabriel'in çizmiş olduğu vaziyet planında kuzey tarafta herhangi bir duvar veya eyvan görülmemektedir (Gabriel, 1934, s. 40)-(Şekil 3.14).

Şekil 3.14. II. Bayezid külliyesi vaziyet planı (A. Gabriel)

Tek eyvanlı, tek katlı ve revaklı avlulu olarak inşa edilmiş yapının güney kanadının orta kısmında cepheden dışarıya taşkın şekilde kare planlı ve üzeri kubbe örtülü dershane kısmı bulunmaktadır. Dershane odası dışında cephelerde 18 öğrenci odası yer almaktadır. Yapının avlusunun ortasında küçük bir havuz yer almakta olup avlu çevresini tonoz örtülü revaklar çevrelemektedir. Geçirdiği onarımlarla günümüze kadar ulaşan medrese, İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.

İmaret

Üzerinde inşa kitabesi bulunmayan yapı, cami ile birlikte inşa edilmiştir. Caminin doğu tarafında yer alan ve "L" biçiminde olan yapı beş bölümden oluşmaktadır (Çizim 12, Fotoğraf 50, 57).

Resim 3.56. II. Bayezid Külliyesi, İmarethane'nin Kuzeybatıdan Görünüşü (N. Boy Arşivi-2022)

Ancak Gabriel'in külliyenin vaziyet planı çiziminde imarethanenin "E" şeklinde çizildiği görülmektedir (Gabriel, 1934, s. 40)-(Çizim 14). Kuzey kanatta yer alan bu mekânın günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Mevcut plan üzerinde mekânların ön cephelerinde "L" şeklinde sivri kemerli ve üzerleri kubbe örtülü bir revak sırası yer almaktadır. Plana göre kuzeydeki dikdörtgen planlı mekân ahır, onun güneyindeki kısım fırın, köşedeki bölüm kiler, güney kanadın ortasındaki alan mutfak, onun batısındaki bölüm ise yemekhane olarak planlanmıştır (Dönmezgüç, 2023, s. 112). İmarethane külliyenin diğer yapılarında olduğu gibi birçok kez onarım geçirmiştir. H. 999 / M. 1590'daki depremde kubbeleri kısmen yıkılmış ve onarılmış, H. 1079 / M. 1668'de ise kubbelerin tamamı yıkılmış ve Merzifonlu İbrahim Ağa gözetiminde Ahmet Paşazade Ali Bey'in yardımıyla onarılmıştır (Yaşar A. , Amasya Tarihi, 2022a, s. 117).

Şehzade Osman Türbesi

Caminin güneydoğusunda bulunan türbenin II. Bayezid'in oğlu, Şehzade Ahmed'in 1513'te Yavuz Sultan Selim tarafından öldürtülen oğlu Şehzade Osman Bey'e ait olduğu bilinmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 143). Yapı H. 919 / M. 1513-14 yıllarında inşa edilmiştir (Urak, 1994, s. 353-354). Kare planlı ve üzeri tromplarla geçilen kubbeyle örtülü yapının güney cephe duvarı ile caminin güney duvarı aynı hizadadır (Çizim 12, Fotoğraf 50,58).

Resim 3.57. II. Bayezid Külliyesi, Türbe (N. Boy Arşivi-2022)

Yapının kuzeydeki girişinin önüne ahşap bir sundurma eklenmiştir. Yapının duvarları, bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla malzeme olacak şekilde almaşık düzende inşa edilmiştir. Uzunçarşılı, yapının içinde mermer bir sandukanın varlığından bahseder (Uzunçarşılı, 1930, s. 130). Ancak söz konusu sanduka günümüzde mevcut değildir. Yapı üzerinde süsleme görülmemektedir. Türbenin 1939 yılında meydana gelen Erzincan depreminde kubbe ve duvarlarının bir kısmı yıkılmış V.G.M. 1952-1971 yılları arasında onarılmıştır.

Muvakkithane

Caminin kuzeybatısı ile medresenin kuzeydoğusu arasında yer alan yapı, kapısı üzerindeki kitabeye göre H.1256 / M.1840'da Hacı Hüseyin Zeki Efendi tarafından inşa ettirilmiştir (Renda, 1976, s. 181). Kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzeri kırma çatıyla örtülü mekânın önünde iki ahşap direk üzerine oturan revak ile mekânsal bir bütünlük göstermektedir (Çizim 12, Fotoğraf 50, 59). Revak bölümünü taşıyan ayaklar üzerinde Bursa tipi olarak bilinen aynalı kemerler görülmektedir. Yapının revakları dâhil her cephesinde görülen alınlık ampir üslubunun özelliklerini yansıtmaktadır (Renda, 1976, s. 182). Muvakkithanenin iç mekân duvarları çok zengin duvar resimlerine sahiptir. Bordürler içerisinde cami, çadır, kale, köprü, bahçe ve kırsal alan ile müstakil olarak çiçek, ağaç, askı çelenk ve barok kartuşlar görülmektedir. Süslemeler içerisindeki en dikkat çeken resimlerden birisi Beyazıt Külliyesinin cepheden yapılmış tasviridir. Muvakkithane, aynalı kemeri, kırma çatısı ve

saçaklarıyla Amasya'nın geleneksel konut mimari unsurlarını üzerinde barındırırken her cepheyi dolaşan üçgen alınlık ve iç mekândaki duvar resimleriyle batılılaşma dönemi özelliklerini yansıtmaktadır.

Resim 3.58. II. Bayezid Külliyesi, Muvakkithane (N. Boy Arşivi-2022)

Osmanlı mimarisinin erken döneminde inşa edilen külliyelerin genellikle belirli bir düzeni olmadığı ve dağınık bir görünüm arz ettikleri görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Fatih Külliyesi ile başlayan II. Bayezid'ın kendi ismiyle anılan Amasya, Edirne ve İstanbul'da inşa ettirdiği külliyelerle devam eden külliyelerde belirli bir eksen üzerinde yerleştirilen yapıların düzen içerisinde olduğu görülmektedir. Amasya II. Bayezid Külliyesi, inşa edildiği dönemden günümüze kadar şehrin merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Külliye içerisine zaman içerisinde eklenen yapılarla mimari ve süsleme anlamında yenilikler katılmıştır. Cami, medrese, imaret ve türbe yapıları büyük oranda gelenekseli korurken sonradan eklenen muvakkithane ve şadırvan hem geleneksel kodları taşımış hem de duvar resimleriyle batılılaşma döneminin etkisini yansıtmışlardır.

Külliye Bünyesinde Bulunan Yapıların Geçirdiği Onarımlar

Caminin onarımına ilişkin bilgileri içeren önemli bir kaynak, maliyeden müdevver tasnifi içerisinde yer alan H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599 tarihli ve 5276 numaralı muhasebe

defteridir (BOA. MAD. 5276). Sultan II. Bayezid'in Amasya'da kendi adına kurduğu vakfının muhasebe defterinin giriş kısmı,

> *"Muhâsebe-i ihrâcât-ı ta'mîr ve termîm-i câmi'-i şerîf ve medrese ve imâret-i âmire-i merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Bayezid Hân -tâbe serâhû- der-nefs-i Amasya der-vakf-ı maklû' bûde an-zelzele-i azîm der-zamân-ı Hâcı Hasan an-bevvâbân-ı Dergâh-ı âlî emîn-i binâ-i mezbûre be-ma'rifet-i iftihâru'l-havâs ve'l-mukarrebîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn enîsü'l-hazreti'l-aliyyeti's-sultâniyye celîsü'd-devleti's-seniyyeti'l-hakaniyye a'nî sâhibü'd-devleti ve'l-izzeti Hazret-i Osman Ağa ağa-yı Dârü's-sa'âde en-nâzır an-7 şehr-i Şevvâl sene sitte ve elf ilâ gayeti Cemâziye'l-evvel sene semân ve elf ber-mûceb-i muhâsebe-i Mevlânâ Bayezid kādî-i Amasya"*

şeklindedir (Ek 18)- (BOA. MAD. 5276, s. 4). Bu kısımdan Amasya'da büyük bir deprem meydana geldiği, Dergahı Ali kapıcılarından Hacı Hasan'ın bina emini olduğu ve Darüssaade Ağası Osman Ağa'nın vakfa nazırlık yaptığı dönemde gerçekleşen bu depremde II. Bayezid Camisi, medresesi ve imaretinin zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Amasya Kadısı Mevlana Bayezid tarafından H. 7 Şevval 1006 / M. 13 Mayıs 1598 ile 1008 Cemaziyelevvel / M. Aralık 1599 tarihleri arasında tamir muhasebesini kapsayan bir defter hazırlanmıştır. Bahse konu depremin hangi yıl olduğuna dair defterde bilgi bulunmamaktadır. Ancak arşivde yaptığımız tarama neticesinde 41 numaralı mühimme defterinde H.987/M.1579'da Amasya'da büyük bir deprem olduğu anlaşılmaktadır (BOA. A.DVNSMHM.d. 41.1069.501). H. Hüsameddin ise H. 999 / M. 1590'da meydana gelen depremde caminin ön kubbe ve kemerleri yıkılmış ve kısa süre içerisinde onarıldığını belirtmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 117).

Söz konusu defterden yapının hangi kısımlarının hasar aldığını ve onarım gördüğünü öğrenemiyoruz. Ancak alınan malzeme türlerine, miktarına ve çalışan sayısına bakıldığı zaman külliye bünyesinde bulunan yapıların geniş kapsamlı bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Tamire ilişkin muhasebe defterinin ilk kısmında toplam gelirler ve giderler bölümünde II: Bayezid vakfına tamir için 2.169.066 akçe gelir ve aynı miktarda gider yazıldığı görülmüştür. Giderlerin 1.090.655 akçesinin "*El-mübâya'ât*" yani satın alınan malzeme için kullanıldığı ifade edilmiştir. Satın alınan malzemeler taş, tuğla, ahşap, demir, boya vb. türlerine göre gruplandırılarak işlenmiştir.

Çizelge 3.16. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan taş çeşitleri ve fiyatları

Seng-i kemer Zirâ‘: 4.838 aded Fî 40 [Kıymet] 193.520	Seng-i arşun Zirâ‘: 1.795,5 aded Kıymet 53.850	Seng berây-ı minâre Zirâ‘: 757,5 aded Kıymet 30.300	Seng-i pehlü berây-ı şerefe-i minâre 37 aded Kıymet 7.400	
Seng-i ser-i sütûn 3 kıt‘a Kıymet 1.200	Seng berây-ı mukarnas 10 kıt‘a Kıymet 2.845	Seng-i kemer berây-ı pîş-i câmi‘-i şerîf 9 kıt‘a Kıymet 1.350	Seng-i kaygan 42 hıml Kıymet 336	Seng-i moloz berây-ı ihrâk-kerden-i gec 6.420 hıml Kıymet 12.842

Taş çeşitleri başlığı altında malzemenin kullanım yerine göre bir sınıflama yapıldığı ve 303.643 para harcandığı görülmektedir. Burada yer alan bilgilerden kemerlerin, minarelerin, sütunların ve duvarların tamir gördüğü anlaşılmaktadır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

Çizelge 3.17. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan ahşap çeşitleri ve fiyatları

Çarşu 969 aded Kıymet 49.094	Mahyâlık 260 tirşe Kıymet 28.255	Hâtıl-ı çam 194 tirşe Kıymet 28.844	Hâtıl-ı bellût 519 aded Kıymet 11.241	
Elvâh 17 tirşe Kıymet 2.433	Çerek 8 tirşe Kıymet 599	Tâkdelen(?) 12 aded Kıymet 170	Dal 6 tirşe Kıymet 472	Çıraözü 10 aded Kıymet 4.640

Ahşap malzeme başlığı altında çam, meşe ve ceviz türünden ağaçların kullanıldığı ve 125.748 para harcama yapıldığı belirtilmiştir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

Çizelge 3.18. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan tuğla çeşitleri ve fiyatları

Tuğla 176.340 Kıymet 141.552	Kiremit-i oluk 32.250 aded Kıymet 9.675	Tuğla-i bâzârî 3.400 aded Kıymet 1.700	Tuğla-i şeşhâne 100 aded 500

Toplam 153.427 para harcanan tuğla malzeme, tipine göre sınıflandırılmıştır. En fazla klasik dikdörtgen tuğlanın kullanıldığı, bunun yanı sıra oluk kiremidi, tuğla-i bazari denen dörtgen tuğla ile döşeme için tuğla-i şeşhane denilen altıgen tuğlaların kullanıldığı görülmektedir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

Çizelge 3.19. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan çivi, zıvana ve kesme demiri çeşitleri ve fiyatları

Mesâmîr 38.727			Âhen berây-ı mesâmîr 60 men Kıymet 3.720	Âhen-i zıvana 92 men, 11 nügi Kıymet 13.884	Âhen-i kened 186 men Kıymet 24.871
170 men, 11 nügi Kıymet 21.973	701 men Kıymet 16.044	4.400 aded 710			

Çivi çeşitleri, zıvana ve kenet demirleri için 81. 202 para harcandığı görülmektedir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

Çizelge 3.20. II. Bayezid külliyesi, onarımda kullanılan çeşitli boyalar ve fiyatları

Zincifre 1.298 dirhem Kıymet 3.086	Laciverd 20 dirhem Kıymet 50	Zanbak 185 dirhem Kıymet 400	Çivit 2 men, 375 dirhem Kıymet 796	Aşı 10,5 men Kıymet 267	Renghâ-i mütenevvi‘a an-İstanbul harîde Kıymet 6.099

Kırmızının türleri (zincife, aşı), lacivert, beyaz (zanbak) ve mavi (çivit) renk boyalar için 10.698 para harcandığı görülmektedir. Boyaların caminin kalemişi süslemelerinin yapımı için kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

Çizelge 3.21. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan kalay ve kurşun fiyatları

Bahâ-i boya an-İstanbul harîde 755 kantâr Kıymet: 242.700		Bahâ-i alemhâ-i nühâs-ı mutallâ berây-ı kubbeteyn-i câmi‘-i şerîf ma‘â minâres 3 kıt‘a Kıymet 35.693
Sürb-i külçe 485 kantar, beher kantar fî 300 Kıymet 145.500	Sürb-i elvâh 500 aded, 270 kantâr Beher kantâr fî 360 [Kıymet] 97.200	

Caminin kubbesi ve minaresi için kurşun alındığı anlaşılmaktadır. Bu durum depremde minarenin külahının ve caminin kubbesinin hasar gördüğünü göstermektedir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

Çizelge 3.22. II. Bayezid Külliyesi, onarımda kullanılan bazı malzemeler ve fiyatları

Bahâ-i çubuk-ı âhen berây-ı şemse-i kanâdî 21 men, 7,5 nügi Kıymet 3.581	Bahâ-i zincir-i pirinç berây-ı kanâdîl [Kıymet] 10.000	Bahâ-i cam 4.450 aded Kıymet 6.150
Bahâ-i tel bedenhâ (?) berây-ı revzenhâ-i câmi‘-i şerîf 33 men, 115 dirhem Kıymet 2.859	Bahâ-i şem‘-i asel berây-ı kalıb-ı boya 13 men Kıymet 810	Bahâ-i revgan-ı bezîr berây-ı râh-ı âb 20 men, 5,5 nügi Kıymet 2.062
Bahâ-i kefçe-i boya 290	Bahâ-i hîme berây-ı ihrâk-kerden-i gec 24.043	Bahâ-i resen-i palamar ve gayruhû 10.168
Bahâ-i kürek-i çûb 289 Kıymet 767	Bahâ-i gerdel 14 aded Kıymet 71	Bahâ-i elek 1 aded Kıymet 26
Bahâ-i tekne 55 aded Kıymet 219	Bahâ-i gırbâl 17 aded Kıymet 95	Bahâ-i tokmak 5 aded Kıymet 19
Bahâ-i kazma 13 aded Kıymet 450	Bahâ-i kendir berâ-yı çubuk 292 men, 2 nügi Kıymet 11.511	Bahâ-i saman berây-ı mezbûr 19 tirşe Kıymet 364
Bahâ-i kum berây-ı mezbûr Sandık: 845 aded Kıymet 6.510	Bahâ-i kömür 32 hıml Kıymet 805	Bahâ-i göze 414 aded Kıymet 595
Bahâ-i hâk-i sefîd 254 hıml Kıymet 695	Bahâ-i künk berây-ı râh-ı âb 500 aded, fî 2,5 Kıymet 1.250	Bahâ-i kâğıd 6,5 deste Kıymet 105
Bahâ-i (…) [Kıymet] 8	Bahâ-i elvânhâ ve mesâmîr ve gayruhû berây-ı nev-sâhten-i mescid ber-mûceb-i defter-i müfredât 11.088	Bahâ-i seng-tırâş ve ücret-i bennâ berây-ı nev-sâhten-i fırın ber-vech-i maktû‘ 4.000

Pencere şebekeleri için demir çubuk, kandil zinciri için pirinç, cam, alçılar için tel, boya kalıbı için bal mumu, su kanalı için bezir yağı, boya kepçesi, yakacak odun, urgan ipi, tahta kürek, tahta kova, elek, tekne, kalbur, tokmak, kazma, kendir, saman, kum, kömür, su testisi, ak toprak, su kanalı için künk, kağıt ve defter içeriğine göre caminin onarımı için boyalar, çiviler ve diğer malzemeler ile taşçı ve bina ustası için 137.544 akçe masraf yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5) .

Bahâ-i horasani
736 haml, fî 6
[Kıymet]
4.416

Bahâ-i hil‘at-ı serâser berây-ı Hacı Hasan Bey bevvâb-ı emîn-i binâ ve mi‘mâr
3 sevb
Kıymet
112 sikke-i hasene, fî 170
19.040

Onarımlarda 736 yük Horasan harcı için 4.416 açke ve tamirde bina emini ve mimar olan Hacı Hasan Bey için ise hilat bedeli olarak 19.040 akçe masraf çıkarılmıştır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 6).

Bu kısımda vakfın kira gelirlerine yer verilerek kiralardan (el-icârât) 1.078.410 akçe gelir olduğu ifade edilmiştir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 6).

Çizelge 3.23. Bayezid Külliyesi, bina emini ve mimarların ücretleri

Hâcı Hasan Bey ser-bevvâbân-ı Dergâh-ı âlî emîn-i binâ Eyyâm: 630, fî 50 31.500	Muhyiddin el-mi'mâr Eyyâm: 630 Fî 40 25.200	Ahmed kâtib-i binâ Eyyâm: 600 Fî 15 9.000	Ahmed el-mu'temed Eyyâm: 203 Fi 20 4.060	Mahmud el-mukābil Eyyâm: 120 Fî 12 1.440
Diğer Mahmud el-mu'temed Eyyâm: 586 Fî 10 5.860	Mehmed el-mu'temed Eyyâm: 323 Fî 8 2.584	Murad el-mu'temed Eyyâm: 30 Fî 14 320 [420]	İbrahim el-mu'temed Eyyâm: 300 Fî 12 3.600	Mustafa el-mu'temed Eyyâm: 270 Fî 10 2.700
Ali Bali el-mu'temed Eyyâm: 120 ( )	Hasan emin-i mi'mâr Eyyâm: 593 Fî 8 4.744	Murâd b. İbrahim Eyyâm: 300 Fî 12 3.600	Aydın Dede mahzeni Eyyâm: 593 Fî 8 4.744	

Onarımda bir bina emini, iki mimar, bir katip, yedi mutemet ve diğerleri olmak üzere idari anlamda 14 kişinin görev aldığı ve bunlar için toplam 100.312 akçe masraf çıkarıldığı görülmektedir. En yüksek ücreti günlük 650 akçe ile Bina Emini Hacı Hasan ve Mimar Muhyiddin'in aldığı anlaşılmaktadır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 6).

Çizelge 3.24. II. Bayezid Külliyesi, taşçı (taş yontucu) ücretleri

Eyyâm: 824 Fî 23 18.952	Eyyâm: 222 Fî 22 4.884	Eyyâm: 15.634 Fî 20 312.680	Eyyâm: 160 Fî 19 3.040
Eyyâm: 411 Fî 18 7.398	Eyyâm: 781 Fî 17 12.277	Eyyâm: 658 Fî 16 10.528	Eyyâm: 529 Fî 15 7935
Eyyâm: 45 Fî 14 630	Eyyâm: 12 Fî 13 156	Eyyâm: 48 Fî 12 576	Eyyâm: 715 Fî 10 7.150

Onarımlarda 12 taşçının görev yaptığı ve toplam 387.206 akçe masraf çıkarıldığı anlaşılmaktadır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 6).

Çizelge 3.25. II. Bayezid Külliyesi, marangoz (neccar) ücretleri

Eyyâm: 18 Fî 22 396	Eyyâm: 2.591 Fî 20 51.820	Eyyâm: 506 Fî 18 9.108	Eyyâm: 166 Fî 17 2.822
Eyyâm: 498 Fî 16 7.976	Eyyâm: 18 Fî 15 270	Eyyâm: 48 Fî 14 672	Eyyâm: 76 Fî 10 760

Tamir sürecinde sekiz ahşap ustasının görev aldığı ve bunlar için 73.824 masraf çıkarıldığı görülmektedir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 6).

Çizelge 3.26. II. Bayezid Külliyesi, camcı ve kalaycı ücretleri

Be-cihet-i ücret-i sürbgerân 1.370			Be-cihet-i ücret-i câmgerân 256	
Eyyâm: 38 Fî 25 950	Eyyâm: 5 Fî 20 100	Eyyâm: 32 Fî 10 320	Eyyâm: 8 Fî 18 144	Eyyâm: 7 Fî 16 112

Onarımlarda üç kalaycı ve iki camcının görev aldığı ve bunlar için 1.626 akçe hesap çıkarılmıştır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 6).

Çizelge 3.27. II. Bayezid Külliyesi, nakkaş ücretleri

Eyyâm: 20 Fî 42 840	Eyyâm: 260 Fî 40 10.400	Eyyâm: 46 Fî 37 1.702	Eyyâm: 46 Fî 35 1.610
Eyyâm: 44 Fî 25 1.100	Eyyâm: 196 Fî 22 4.312	Eyyâm: 238 Fî 20 4.760	Eyyâm: 21 Fî 18 378
Eyyâm: 15 Fî 16 240	Eyyâm: 46 Fi 13 598	Eyyâm: 59 Fî 12 708	

Tamir sürecinde 11 nakkaşın görev aldığı ve bunara 26.648 akçe masraf yapıldığı görülmektedir (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 7).

Çizelge 3.28. II. Bayezid Külliyesi, ırgat (amele) ücretleri

Eyyâm: 199 Fî 12 2.388	Eyyâm: 12.876 Fî 10 128.760	Eyyâm: 621 Fî 8 4.968	Eyyâm: 18 Fî 11 198
Eyyâm: 15 Fî 7 105	Eyyâm: 153 Fî 6 918	Eyyâm: 24 Fî 5 120	

Onarımlarda yedi amelenin ağır işleri yaptığı ve bunlara toplam 137.457 akçe ücret ödendiği belirtilmiştir. (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 7).

Çizelge 3.29. II. Bayezid Külliyesi, demirci ücretleri

Eyyâm: 36 Fî 20 720	Eyyâm: 22 Fî 18 396	Eyyâm: 116 Fî 10 1.160

Onarımlarda üç demircinin görev aldığı ve bunlara toplam 2.276 akçe ücret ödendiği belirtilmiştir. (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 7).

Çizelge 3.30. II. Bayezid Külliyesi, birimlerde yapılan işlemler ve ücretleri

<table>
<tr><td>Be-cihet-i ücret-i bennâyân berây-ı sıva-kerden-i enderûn-ı câmi‘-i şerîf ve sefîd-kerden-i mihrâb ve minber ve revzenhâ-i câmi‘-i şerîf
Ber-vech-i maktû‘
63.000</td><td>Be-ichet-i ücret-i bennâyân berây-ı sıva-kerden-i tâbhânegân
Ber-vech-i maktû‘
2.140</td><td>Be-cihet-i bennâyân berây-ı sıva-kerden-i medrese ve sâhten-i kaldırım ve döşeme-i tuğla
Ber-vech-i maktû‘
7.000</td></tr>
<tr><td>Be-cihet-i ücret-i seng-tırâşân berây-ı sâhten-i mukarnas
Ber-vech-i maktû‘
1.000</td><td>Be-cihet-i ücret-i hammâlân berây-ı âverden-i tuğla ve kiremid
14.860</td><td>Be-cihet-i ücret-i camger berây-ı rîhten-i camhâ-i revzenhâ-i câmi‘-i şerîf
47 aded
1.810</td></tr>
<tr><td>Be-cihet-i ücret-i camger berây-ı sâhten-i tel-i çârçûbe-i câmi‘-i şerîf
40 aded
3.200</td><td>Be-cihet-i ücret-i ırgadân berây-ı hedm-kerden-i kubbeteyn-i câmi‘-i şerîf
Ber-vech-i maktû‘
6.600</td><td>Be-cihet-i ücret-i ırgadân berây-ı pâk-kerden-i harem-i câmi‘-i şerîf ve âhûr ve kârîz-i kenîf
Ber-vech-i maktû‘
1.500</td></tr>
<tr><td colspan="3">Be-cihet-i ücret-i râh-ı âbiyân berây-ı sâhten-i râh-ı âb-ı şâdu'r-revân-ı câmi‘-i şerîf ve medrese ve me’kel ve çeşme-i matbah
Ber-vech-i maktû‘
8.000</td></tr>
<tr><td>Be-cihet-i ücret-i ırgadân berây-ı hedm-kerden-i iskele-i enderûn-ı câmi‘-i şerîf ma‘a pâk-kerden-i enderûn-ı câmi‘-i şerîf
Ber-vech-i maktû‘
9.450</td><td>Be-cihet-i ücret-i neccârân berây-ı sâhten-i bâm-ı anbar-ı imâret
3.100</td><td>Be-cihet-i navlun-ı sefîne berây-ı bürden-i sürb an-İstanbul ilâ iskele-i Samsun ma‘a ücret-i mahzeniyye an-Samsun ilâ Amasya
37.920</td></tr>
<tr><td>Be-cihet-i ücret-i Üstâd Hasan sürbî berây-ı rîhten-i sürb
Tahta: 2.333 aded
4.399</td><td>Be-cihet-i ücret-i sürbgerân berây-ı sâhten-i kubbeteyn-i câmi‘-i şerîf ve medrese ve tâbhânegân ve minâreteyn ve gayruhû
Ber-vech-i maktû‘
6.500</td><td>Be-cihet-i ücret-i esterân berây-ı bürden-i renghâ-i mütenevvi‘a an-İstanbul ilâ Amasya
4.190</td></tr>
<tr><td colspan="2">Be-cihet-i ücret-i âhenger berây-ı ta‘mîr ve termîm-kerden-i âhen-ı kapak berây-ı şemse ve kened ve âhen-i kiriş ve gayruhû
4.400</td><td>Be-cihet-i ücret-i hammâlân berây-ı âverden-i nühâs
7.391 zirâ‘
Beher zirâ‘ fî 23
169.993</td></tr>
</table>

Bu kısımda yapılar ve yapıların bazı bölümleri özelinde yapılan işler için toplam 349.062 ücret çıkarıldığı görülmektedir. Bu bölümde verilen bilgilerden caminin içinin sıvandığı, mihrap ve minberin beyazlatıldığı, alçılarının badanalandığı, mukarnasının onarıldığı, 47 adet pencere için cam döküldüğü, 40 adet çerçeve teli yapıldığı, iki büyük kubbenin ve minarelerinin onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Tabhanenin içinin sıvandığı, mutfağın, ahırın ve yemek yeme yerinin elden geçirildiği, anbarın üst örtüsünün onarım gördüğü görülmektedir. Medresenin içinin sıvandığı, kaldırımlarının ve tuğla döşemelerinin yenilendiği çıkarılmaktadır. Caminin şadırvanının su kanalının tamir edildiği, ve medresenin çeşmesinin yenilendiği anlaşılmaktadır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599,

s. 7-8). Bunların yanı sıra onarımda kullanılan malzemelerin İstanbul'dan deniz yoluyla Samsun iskelesine, oradan Amasya'ya getirildiği bilgisine ulaşabilmekteyiz.

Çizelge 3.31. II. Bayezid Külliyesi, onarımdan arta kalan malzemeler

Sürb-i cedîd elvâh 500 aded	Sürb-i atîk elvâh 17 aded	Sürb-i külçe 3 aded 25 men, 8 nügi	Zincir-i âhen berây-ı kanâdîl 19 men	Âhen-i kiriş 2 tane 18 men, 10 nügi
Kefçe-i kurşun 2 aded	Kazma 13 aded	Cam 1.588 aded	Resen-i palamar 3 aded	Resen-i hurda 3 aded
Küski-i âhen 2 aded		Gec 50 men		

Çizelgede imaretin onarımı sonrasında fazla kalan malzemelerin imarete teslim edildiği belirtilmiştir. Bahse konu listede kalay levhalar ve külçeler, kandil için demir zincir, demir kiriş, kurşun kepçe, kazma, cam ve urgan ipi, demir küskü vb. malzemeler bulunmaktadır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 9).

Yapının 1599 yılında geçirdiği büyük onarımdan sonra arşivde rastladığımız ilk kayıt iki numaralı kadı sicilinde geçen H. Muharrem 1044 / M. Haziran 1635 tarihli belge olup bahse konu belgenin içeriği,

> *"... Mahrûse-i Amasya'da cennet mekân firdevs aşiyân merhum Sultan Bayezıt Han aleyhi rahmeti ve'l-gufrân binâ iylediği camî-i şerîf ve imâret-i amirelerin evkâfına bi'l-fiil mütevellî olan emirü'l-ümerâi'l-kirâm Ahmed Paşa hazretleri meclis-i şer'i şerîf-i şâhimü'l-imâd ve mahfil-i dîn-i münîf-i râsihü'l-evtâd da hâzır olub şöyle takrîr-i kelâm ve bâst-ı merâm idüb didiler ki camî-i mezbûrda vâki' minarelerin mürur-ı şühûr ve eyyâm-ı kürur huzûr-ı a'vâm ile meyillidür garb tarafına meyl idüb bi-emrillahi Te'ala vâki' olan zelzelede daha ziyâde açılub inhidâma mutazarrı olmuşdur üzerine varulub ve nazar olunub mâ vaki' keşf ve tahrîr olunmak murad ider didikde zeyli kitâbda mestûrü'l-esâmi olan kitâbdan cem-i gafir vem-i kesir işbu ahval-i ebniyeye vukufu olan ashâb-ı hayr ile üzerine varulub nazar olundukda fi'l-hakika iki minarenin dahi meyilli "..." tahtaları altında elinde vâki' üç kurtaş(?) duvarı cânib-i garbe külli meyl ve inhidam mutazarrır idüb eğer ihmâl olunur ise "..." camî-i şerîf-in kubbesi üzerine vâki' olub külli zarar "..." mütehakkık oldu müşâhede olunduğunda gayr-i hâzirûn-ı bi'l-meclis olan cem'- gafir ve cem'-i kesir ahval-i ebniyeye ve vukufları olan ashab-ı hayra bi-cem'ihim zikrolunan meyillü hali zikrolunduğu üzere üç kurtaş(?) duvar ile kal' ve cem' müceddid binâ olunmaz ise ibad-ıbadullah-ı Teala camî-i şerîf-in kubbesş dahi külli zarar olduklarını ihbâr itdiklerinde mütevellî ve mezbûr Ahmet Paşa hazretleri "...". ketb ve terkim ve yed-i talibe def' ve teslîm olunur lede'l-hâce kâşif mâ cerâ zâlike. Hurrîre fî evâil-i şehr-i Muharremü'l-harâm li sene hamse ve erba'în ve elf..."*

şeklidedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 383.74.3, Amasya;3). Söz konusu belgede Amasya'da Sultan Bayezid'in yaptırdığı cami ve imâretin vakıflarının mütevellisi olan Ahmed Paşa'nın mahkemede söz aldığı belirtilmiştir. Ahmed Paşa, camide bulunan minarelerin zaman

geçtikçe batı tarafına doğru eğildiğini, meydana gelen depremde bu eğimin daha da arttığını ve yıkılmak üzere olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple yerinde keşif yapılmasını istemiştir. Mütevellinin bu talebi üzerine konunun yerinde keşfi için belge ekinde ismi yazılı kişiler ile binanın durumu hakkında bilgi sahibi olan hayır sahipleri camiye varıp incelediğinde iki minarenin eğimleri kafa tahtaları altında bulunan üç taş duvar ile batı tarafına tamamen meyledip harap hale geldiği görülmüştür. İhmâl edilmesi halinde caminin kubbesi üzerine düşüp büyük zarar vereceği anlaşılmıştır. Söz konusu üç duvar onarılmadığı müddetçe sorunun çözülmeyeceğine dair hüccet düzenlenmiştir.

Caminin onarımına ilişkin tespit ettiğimiz belgelerden birisi dokuz numaralı Atik Şikayet Defterinde geçen ve Amasya kadısına hitaben yazılan H. Zilkade 1091/ M. Aralık 1680 tarihli hükümdür (BOA. ADVNSŞKT.d. 9.12) Bahse konu hükmün içeriği,

> *"…Amasya'da vaki' Sultan Bayezid Han tâbe serâhu cami-i şerifi bundan akdem bi-emrillâhi-Te'ala zelzede münhedim olub hâlâ vakf-ı mezbur mütevellisi olan Ahmed zîde kadruhu müceddedeb binâ ve tamir idüp ebniye itmâm olmağla keşf olunmak içün Asitane-i Saadet'te Hassa Mimarbaşı olan İsmail zîde mecduhu tarafından bir mutemedün-aleyh mimar halifesi tayin olunup mütevelli-i vakf tarafından tayin olunan adem ile maan varılup ahali-i vilayetin hüsn ü rıza ihzarları mahallinde tamam-ı hakk ve adl üzere keşf ve hüccet-i şer' olunup husus-ı mezbura tekayyüd ve ihtimam idüp hakikat-i hal sureti üzere ilam olunmak üzere Darüssaade Ağası olup vakf-ı mezbur nazırı Yusuf Ağa tarafından verilen mühürlü mektub mucebince amel oluna…".*

şeklindedir. Söz konusu belgede, Amasya'da bulunan Sultan Bayezid'in camisinin bir süre önce meydana gelen depremde yıkıldığı belirtilmiştir. Vakfın mütevellisi olan Ahmed, binâyı tamir edip eksik binaları tamamlamıştır. Onarım sonrası keşif işlemi için İstanbul'da Hassa Mimarbaşı olan İsmail tarafından güvenilir bir mimar halifesi tayin edilmiştir. Vakıf mütevellisi tarafından tayin edilen bir adamla birlikte Amasya'nın gönüllü ahalisinin de hazır bulunduğu sırada mahallinde adil bir biçimde keşif gerçekleştirilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Aslına uygun biçimde ilam olunmak üzere vakıf nazırı Darüssade Ağası Yusuf Ağa tarafından verilen mühürlü mektup gereğince işlerin yapılmasına ilişkin bu yazı yazılmıştır. H. Hüsamadin, H. 1079 / M. 1668'de meydana gelen büyük depremde iki kubbe arasındaki büyük kemerin çöktüğünü, kubbeler ile batı taraftaki minare yıkıldığını, doğudaki minarenin doğuya doğru eğildiğini, imaret ve tabhane kubbelerinin yarıldığını ve Merzifonlu İbrahim Ağa gözetiminde Ahmet Paşazade Ali Bey'in yardımıyla onarımın yapıldığını belirtmiştir (2022a, s. 117). Bahse konu onarıma ilişkin keşif defteri veya muhasebe defteri arşivde tespit edilememiştir.

Külliye ile ilgili onarıma ilişkin bir diğer belge Darüssaade Ağası Abbas Ağa'ya hitaben yazılan H. 2 Muharrem 1099 / 8 Kasım 1687 tarihli fermandır. Bahse konu fermanın içeriği,

> *"... Sen ki Darüssadim ağası Abbas Ağasın. Hatt-ı Hümayun-ı Saadet-makrunın vusülünde malumun olsun ki hala rikab-ı devlet-i eyyam-a gönderdiğin telhisten sonra ecdad-ı emcadımdan Firdevs-i aşiyan merhum Sultan Bayezid Han'ın Amasiyye'de vâki' cami'-i şerîf ve imaretleri bi-emrillahi Teâlâ zelzele-i azimeden münhedim olmağın keşf itdirib bina ve termim olunması içün istizan eylemişsin. Hüccet ve defter manzur-u hümayunum oldu evkaf hidmetinde vücuda gelen bu makule ihtimamından gayet hatt itmişsindir. Berhudar olasın. Lakin şimdi sefer üstü olub hem vakfın müsadesi olmamağla tehiri makbul görmüşümdür. İnşallah-ı Teâlâ vaktinde ferman ve ihsanım sadr oldukda ol dahi eyyam-ı devletimde abâdan olur heman sen dua-i hayrın hidematında memur olduğun üzere rıza-yı şerifim tahsiline sa'irden hâlî olmayasın..."*

şeklidedir (Ek-19)-(BOA. TS.MA.E. 527.88.1). Bahse konu fermanda, daha önce Abbas Ağa'nın telhis yolladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu telhisten Sultan Bayezid Han'ın Amasya'da bulunan cami ve imaretinin büyük depremde yıkıldığı anlaşılmaktadır. Abbas Ağa, bu durumu keşif ettirip yıkılan yerleri bina ve tamir ettirmek için izin istemiş ve daha önce gönderdiği hüccet ve defter padişah tarafından görülmüştür. Vakıflar için gösterdiği bu çaba takdir edilmiştir. Ancak an itibariyle savaş hali devam ettiğinden ve vakfın da ekonomik durumu tamiri gerçekleştirmeye müsait olmadığından söz konusu inşaat ve tamiri işinin ertelenmesi padişah tarafından makbul görülmüştür. H. Hüsameddin H. 4 Şevval 1095'te Amasya ve çevresinde şiddetli bir deprem meydana geldiğini ve bunun neticesinde Sultan Bayezid Camisi'nde de hasar oluştuğunu belirtmiştir (2022a, s. 600). Belgede geçen deprem bu deprem olmalıdır. 1687 yılında ertelenen tamirin daha sonra yapıldığı açıktır. Ancak ne zaman ve nasıl yapıldığına dair belgeleri tespit edemedik.

Yapı grubunda gerçekleşen onarımlara ilişkin bir başka kayıt Cevdet tasnifi içerisinde yer alan ve Amasya Kadısı Hacı Ahmed Hüseyinzade tarafından yazılan H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734 tarihli belgedir. Bahse konu belgenin içeriği,

> *"... medine-i Amasya'da bina eyledikleri imaret-i amireleri evkafına bi'l-fi'il mütevelli olan fahrü'l-emasil vel-akran İbrahim Ağa ibn-i Hızır nam kimesne meclis-i şer' hatırı lazımü't tevkirde takrir-i kelam idüp vâkıf-ı müşârü'n-ileyh hazretrelerinin medine-i mezburda vâki' imaret-i amireleri tetimmatı Ebniye-i derunda talebe-i 'ûlûm ve fukara içün tayin eyledikleri hubz tabh olunan fırun iş bu seneyi mübarekede barana telcik kesretinden naşi derun-ı medinede cari nehr-i kebir gecenin sülüs ahirinde bidahaten cuş u huruş idüp 15 güna mütemadi olmazla medine-i mezburda vâki' menazil ve nice bağ ve bağçe harab idüp ve ol esnada zikrolunan nehr-i mezkûr fıruna müstevli olub bi'l külliye hedm olmağla müceddeden binaya muhtaç olduğu ecilden kıbel-i şerden üzerine varılub keşf ü nazar ve ne mikdar meblağ ile bina olunur tahmini sahih ile tahmin olunub ba-*

senet izn talep iderim dedik de kıbel-i şer‘den Mevlana Mehmed Efendi ibn-i agah hızır irsal olunub ol dahi ser-mimar hassalarından esseyyid mustafa Çelebi ibn-i esseyyid Ahmet Çelebi ibn-i Ali nam kimesneler ile zeyl sahifede mezturü'l esami olub bina ahvaline vukuf-ı tammı olan müslimin ve erbabı mürtezika ile zikrolunan mahalle varılıb keşf ü nazar eylediklerinde fi'l-hakika halil-sabt olunan minval üzere olduğu müte‘ayyin ve mütehakkik olduktan sonra mi‘marân-ı merkumana mezkûr fırınun arsasını müşahade eylediklerinde sekiz arşun tûlu ve yedi arşun arzı olduğu bade'l muayene mezkûr fırınun taban döşemesi taşı muhasib-i satranci bina hesabıyla 56 arşuna bali olub zikrolunan taşlar Karacaviran nam karye taşına muhtaç olub beher taşın tûlu bir buçuk arşına ve arzı birer arşun olmak üzere ücret-i nakliyesiyle beher arşunu üçer guruşdan 168 guruşa bali olub badehu bir sıra "…" taşı döşemesi mevzi bade'l-mesaha 30 arşuna bali olub beher arşunu kezalik üçer guruşdan 90 guruşa ve mezkûr fırının kubbesine ve bacasına 2000 tuğla iktiza itmekle beher 50 tuğla bir guruşdan 40 guruş dahi ücret-i nakliye mezkûr fırunun kubbesine meydan tabir olunan mahallin toprağına muhtaç olub ücret-i nakliyesi 20 guruş ve mezkûr fırınun cevanib-i erbaasına ve bacasına 200 batman kireç iktiza itmekle semeni 10 guruş ve 200 yük kum ücret-i nakliyesi yedi guruş ve 30 keyl Horasani Semeni 10 kuruş ve 3 batman kendir semeni 4 buçuk guruş ve müceddeden 2 hamur teknesine muhtaç olmağla kereste ve mıh beheri 10 ar guruştan 20 guruş ve mezkûr fırınun önüne müceddeden peşkuni poşgun iktiza etmekle semeni 20 guruş ve müceddeden dezgah semeni kezalik 20 guruş ve zikrolunan fırın ve bacaya iskelelik kereste semeni 15 guruş ve zikrolunan fırın vesa‘ir tetimmatı bade't-ta‘mirü's-seviye 40 guruş ve ırgadiyye 30 guruş ve imaret-i amirede fukara ve talebe-i ulum içün şorba tabh olunan kebir gazganın dahi istimali salahiyeti olmayub ta‘mire muhtaç olmağla, tamirine 90 kıyye nühas iktiza idüp ve beher kıyyesi 10 ve üçer semeni 97 buçuk guruş ve beher kıyyesi üstadiyesi birer zolatadan 67 buçuk guruş ve zikrolunan matbahların ocakları ve suyolu sel istilasından bi'l-külliye harab olub ta‘mir ve termimlerine 85 guruş ve talebe-i ulum sakin olduğu medrese derununda vâki‘ şadırvanı kezalik sel harab itmekle tamirine 60 guruş ve yine sel istilasından naşi cami‘-i şerîfin kıble tarafında vâki‘ bahçe duvarı dahi münhedim olmağla ta‘mirine 7 guruş ve vâkıf-ı müşârü'n-ileyh hazretlerinin cami‘-i şerîf mukabilinde bina eyledikleri şadırvan-ı kebir hin-i binadan "…" ta‘mir olunub el-yevm zikrolunan şadırvanın etraf-ı erbaa saçakları mürur u eyyam ile bi'l-külliye haraba müşrif olub derununda cemaati müslimin abdest almadan mutazarrır olmalarıyla mezkûr şadırvanın kubbesi mahfolduğundan-naşi kereste-i kesireye muhtaç olmağla cem'i malzemesiyle ancak 700 guruşa ta‘mir olunur deyu mimaran-ı merkuman ile cemm ü gafir ihbarlarından sonra mezkûr şadırvanın kubbesinde olan kurşunu dahi perişan olub medine-i mezburede kurşun olmayub lakin vâkıf-ı müşârü'n-ileyh hazretlerinin medine-i mezburda bina eyledikleri muallimhanesinin üzerinin nısf-ı kiremüt nısf-ı ahir-i kurşun olmağla zikrolunan kurşunu mahallinden kal' ve yerine kiremüt vâz olunub mezkûr şadırvan ile cami‘-i şerîfin mihrabı üzerinde olan harab mahalle vefa eder. Ancak kal‘-çün Devlet-i Aliyyeden emr-i ali birle izn-i hümayuna muhtaç olub Devlet-i Aliyyeden kurşun amelesi gelmeğe tevakkuf olunmağla zikrolunan kurşundan maada müceddeden bina ve ta‘mir iktiza iden mahaller balada zikr ve tasrih olunduğu üzere min-haysü'l-mecmu 1516 buçuk guruş ile ancak ta‘mir olunur. Meblağ-ı merkumdan ekal ile mümkün değildir deyü mimaran-ı mezkûran ile Müslimin-i icma‘ ve ittifak eylediklerinde Mevlana-i mezbûr mahallinde tahrir badehu meclis-i şer'e gelib mimaran-ı mezkuran ile vuku‘u üzere inha ve takrir itmeğin zikrolunan vakf-ı mezkûr daru's-sa‘ade İnaleallahü bi-hayri ile ma-irade ve rahmi ibaide ve ecdade hazretlerinin taht-ı nezaret-i aliyyelerinde olmağla taraf-ı alilerinden izn ve icazete muhtaç olmağla ma-hüvelvaki bi'l-talep ketb olunur. Tahriren fil yevmü'l-ışrin min-şehri rebuilevvel sene seba ve erbaain ve miete ve elf..".

şeklindedir (Ek 20)-(BOA. C.EV. 272.13881.1). Bahse konu belgede Sultan Bayezid Han'ın Amasya'da yaptırdığı imareti vakıflarının mütevellisi olan İbrahim Ağa oğlu Hızır adındaki kişinin mahkemede söz alarak Vakıf kurucusu Bayezid Han'ın şehirde bulunan imareti müştemilatı (tetimme medreseleri) içerisinde talebeler ve fakirler için hizmet veren bir ekmek fırını olduğunu, yağmurun çok yağmasından dolayı şehir içerisinden akan Yeşilırmak'ın gece yarısından sonra aniden taşıp 15 gün boyunca sürekli olarak devam ettiği, şehirde bulunan evler, bağlar ve bahçeleri yıkıp geçtiğini belirtmiştir. O sırada taşan sular fırını da istila etmiş olup tamamıyla yıkmıştır. Bundan dolayı söz konusu fırının yeniden yapılması zorunlu hale geldiğinden mehkeme tarafından yerinde inceleme ve keşif yapılması ihtiyacı doğmuştur. Mütevelli, inşaat maliyetinin tahminen hesap edilmesini ve ve tamir için izin verilmesini istemiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Mevlana Mehmed Efendi oğlu Agâh keşif için gönderilmiştir. O da hassa baş mimarlarından Seyyid Mustafa Çelebi oğlu Seyyid Ahmet Çelebi oğlu Ali adındaki kişi ve vesikanın sonunda isimleri yazılı Müslümanlar, binanın durumunu tam anlamıyla bilen kişiler ve vakıf görevlileri ile bahsedilen yere gitmiştir. Burada yaptıkları keşif neticesinde mimarlar fırının arsasını incelemişlerdir. Sekiz arşın uzunluğunda ve yedi arşın eninde olduğunu görmüşlerdir. Keşif sırasında fırının taban döşemesi taşının satranci bina hesabıyla 56 arşına ulaştığını belirlemişlerdir. Bu taşlar için Karacaviran adında köyün taşına ihtiyaç duyulduğunu dile getirip her bir taşın uzunluğunun bir buçuk arşın ve eninin birer arşın olmak üzere nakliye ücretiyle birlikte her bir arşını üçer kuruştan 168 kuruşa eriştiğini ifade etmişlerdir. Daha sonra bir sıra devir taşı döşemesi konulacak zeminin hesaplanmasıyla 30 arşına erişip her arşını aynı şekilde üçer kuruştan 90 kuruşa mal olacağı tahmin edilmiştir. Adı geçen fırının kubbesine ve bacasına 2000 tuğla gerekmekte olduğu, her bir 50 tuğla bir kuruştan 40 kuruş da nakliye ücreti hesaplanmıştır. Fırının kubbesi için meydan diye tabir edilen yerin toprağına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve nakliye ücreti 20 kuruş olarak öngörülmüştür. Fırının dört tarafına ve bacasına gereken 200 batman kireç bedelinin 10 kuruş tutacağı hesap edilmiştir. Yine aynı iş için 200 yük kum nakliye ücreti yedi kuruş ve 30 kile Horasani 10 kuruş ve üç batman kendir bedeli için ise 4,5 kuruş harcanması gerekmiştir.

Fırının içine iki hamur teknesi için kereste ve mıha ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve her biri 10'ar kuruştan 20 kuruş harcanacağı ifade edilmiştir. Fırının önüne yapılacak yer sofrası 20 kuruş olarak hesaplanmıştır. Yeniden kurulacak tezgah bedeli 20 kuruş, fırın ve bacaya iskelelik kereste bedeli 15 kuruş, fırın ve diğer ekleri tamiriden sonra seviyesine göre 40 kuruş, ırgadiyye 30 kuruş olarak belirlenmiştir. İmarette fakirler ve ilim talebeleri için çorba

pişirilen büyük kazanın da kullanılması sağlıklı olmayıp tamire muhtaç olduğu belirtilmiş ve tamirine 90 kıyye bakır gerektiği ifade edilmiştir. Bakırın her bir kıyyesi 10 ve üçer ve bedeli 97,5 kuruştur. Her bir kıyyesi ustalığı birer zolatadan 67 buçuk kuruştur.

Mutfakların ocakları ve suyolunun da sel istilasından tamamen harap olduğu ve bunların tamirine 85 kuruş gerektiği beyan edilmiştir. Talebelerin kaldığı medresenin içerisinde bulunan şadırvanı da sel harap etmiştir. Şadırvanın tamirine 60 kuruş harcanacağı öngörülmüştür. Sel istilasından dolayı caminin kıble tarafında bulunan bahçe duvarının da yıkıldığı ve duvarının tamirine yedi kuruş gerekli olduğu belirlenmiştir.

Bayezid Han'ın caminin karşısında yaptırdığı büyük şadırvanın inşaat tarihinden itibaren elli sene tamir olunmadığı ve bugün şadırvanın dört tarafının saçaklarının zaman geçtikçe tamamen yıkılmaya yüz tuttuğu, cami cemaatinin abdest alırken zarar görmelerine neden olabilecek düzeyde harap olduğu belirtilmiştir. Şadırvanın tamiri için çokça keresteye ihtiyaç duyulduğu ve malzemesi dahil ancak 700 kuruşa tamir olunabileceği ifade edilmiştir.

Mimarların ve oradaki kalabalığın bildirmelerinden anlaşıldığına göre adı geçen şadırvanın kubesindeki kurşunun da tahrip olduğu anlaşılmıştır. Şehirde kurşun bulunmadığı belirtilmiş, ancak vakıf sahibinin şehirdeki muallimhanesinin üzerinin yarısının kiremit, diğer yarısının kurşun olduğu, bahsedilen kurşunu yerinden kaldırıp yerine kiremit döşenerek adı geçen şadırvan ile caminin mihrabı üzerinde olan harap kısma bu kurşunun yeterli geleceği ifade edilmiştir. Ancak kurşunun eritilmesi için padişah emrine ve İstanbul'dan gelecek bir ameleye ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Bahsedilen kurşundan başka yeniden inşa ve tamiri gereken kısımların yukarıda açıklandığı üzere tamamıyla 1516 buçuk kuruş tutacağı tahmin edilmiştir. Bu miktarın daha aşağısına bu işin mümkün olmayacağına mimarlar ile oradaki Müslümanlar ittifak etmişlerdir. Böylece söz konusu keşif hücceti kadı tarafından kayda geçirilmiştir.

Onarımla ilgili bir diğer belge Hattı Hümayun tasnifi içerisinde yer alan H. 29.12. 1236 / M. 27 Eylül 1821 tarihli belgedir (BOA. HAT. 1557.31.1). Bahse konu kayıtta Amasya'da Sultan Bayezid Camisi'nin kubbeleri için alınacak kurşunun 1582 kuruş masrafının harameyn hazinesinden ödenmesi uygun görülmüştür.

II. Mahmud'un H. 09.05.1243 / M. 28 Kasım 1827 tarihli hattı hümayunundan yapının durumu,

> *"...İşbu takrirde beyan olunduğu üzere meblağ mesarif-i mezkûr 9 bin guruş hazine-i harameynden mal-ı mu'accelât efkafından i'ta ve mahalline masraf kaydıyla tanzim oluna..."*
> *"...Harameyn-i Muhteremeyne tabi evkaftan Amasya'da vâki' cennetmekân merhum ve mağfurun-leh tabe serahu hazretlerinin cami'-i şerîf ve medrese-i münifi ve imaret-i amirelerinde matbahhane ve mahali sairesi vâki' olan zelzele-i azimede münşak olarak muhtaç-ı ta'mir olduğu ve bundan akdem vürud iden defter-i keşf ile ta'miri hususu ledel istida' atabey-i ulyayı mülükanelerinden ledel istizan şeref-bahş-i sahife-i südur buyurulan mübarek hattı hümayun-ı Şevket makrun-ı şahaneleri mucebince mahalli mezkûr vakf-ı müşârüˈn-ileyh kā'im-makâmı el-hac Ahmet Kamil Efendi kulları marifetiyle ta'mir ve termim ve bu evanda reside-i hüsn ü hitam olarak Amasya kadısı seyid el-hac Mehmet efendi ve erbab-ı vukuf ma'rifetleriyle keşf ve muayene olunarak mesarif-i 9 bin bir buçuk guruşa baliğ olduğu takdim paye-i serir saltanat-mesir cihandarileri kılınan bir kıt'a mümza defter keşfinden manzur-ı malum-ı hümayun hazreti tacidarileri buyrulduk da meblağ-ı mesarif mezkûr 9 bin bir buçuk guruşun hazine-i harameynden mal-ı mu'accelat evkafından i'ta ve mahalline mesarif kaydolunması hususu muvafık rıza-yı humayünları buyrulur ise ol-babda ve herhalde emr ü ferman veliyül-emr efendimiz hazretlerinindir..."*

şeklindedir (Ek 21)- (BOA. HAT. 1573.30.1). Bahse konu hattı hümayunda Harameyn-i Muhteremeyne bağlı vakıflardan Amasya'da Sultan Bayezid'in cami ve medrese ve imaretinde mutfak ve diğer mahallerinde, meydana gelen büyük depremde çatlamalar olduğu ve bu nedenle yapılar tamire muhtaç hale geldiği belirtilerek daha önce gelen keşif defteriyle tamiri talep edilmiştir. Padişahın hattı uyarınca bahsi geçen vakfın Haremeyn kaymakamı Hacı Ahmed Kamil Efendi marifetiyle tamiri için keşif gerçekleştirilmiştir. Amasya kadısı Seyyid Hacı Mehmed Efendi ve bilirkişi aracılığıyla yapılan keşifte 9.000 kuruş masrafla tamirin gerçekleşebileceği belirlenmiştir. Bahse konu tutarın hazinei harameynden verilmesi talep edilmiş ve padişahın iradesi sorulmuştur. Yazı üzerine düşülen padişah hattıyla tamir masrafı olan 9.000 kuruşun Haremeyn hazinesinden uygun bulunmuştur. H. 1241/M.1825-26'da Amasya'da bir deprem olduğu bilinmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 90). Kuvvetle muhtemel yapılardaki çatlaklar bu deprem sebebiyle oluşmuştur.

Külliye bünyesinde bulunan cami, medrese ve imaretin üzerlerindeki kurşunların onarımlarına ilişkin H. 5 Safer 1273 / M. 5 Ekim 1856 tarihli belgenin içeriği,

> *"... Evkaf-ı hümayun Nezaret-i Celilesinin 15 Muharrem 1273 tarihli Meclis-i Vâlâya i'ta buyrulan bir kıt'a takriri me'alinden müstebân olduğu vechile Sultan Bayezid-i Veli tabe serahu hazretlerinin Amasya'da vâki' cami'-i şerîfiyle medresesi ve 'imaretleri*

üzerinde mefruş kurşunlar muhtaç-ı ta'mir olarak meclisce keşf ve münâkasası biʾl-icrâ 15 bin guruş masrafla taşçı Nikol uhdesinde tekarrür iderek yedinden ahz olunan kontrato senediyle defter-i mahsusi mahallinden isrâ kılınmış ve defter-i mezkûr fenn-i mi'mariye mutabık değil ise de sarf ve i'tâsı gösterilen eşya fiy'atı hadd-i i'tidalde bulunmuş olduğundan ta'miratı merkûmenin bermucebi-ta'ahhüd merkum marifet-i ve mahalli meclis ve evkaf müdürü nezâretleriyle tasrifat-ı kâmileye biʾl-re'aya keşfini habbe-i vâhide tecavüz ittürülmemek ve tecdid olunacak kurşunların tahtaları evvelkinden noksan olmamak şartıyla ma'el-mütenahi icrâ-yı ta'miriyle mesarifi merkûmenin mahalli evkaf hasılatından biʾl-ifâ hitamında keşf-i sanisinin icrâsı ve usul ü fenn-i mi'mariye muvâfık defterinin ba-mazbata getürdilmesi hususunun nezaret-i müşârüʾn-ileyhâ havalesi Meclis-i Vâlâ'da dahi tezkire kılınmış ise de ol-babda ne vechile irâde-i seniyye-i vekâlet-penahileri müte'allik buyrulur ise emr u fermân men-lehül-emrindir..."

şeklindedir (BOA. İ. MVL. 360.15769.1.) Bahse konu belgede Evkafı Hümayun Nezaretinin 15 Muharrem 1273 tarihli Meclisi Vâlâya verilen bir adet yazısının içeriğinde Sultan Bayezid-i Veli'nin Amasya'da bulunan cami, medrese ve imareti üzerinde serili kurşunlar tamire muhtaç hale geldiği belirtilmiştir. Bunun üzerine mehkemece keşif yapılmış ve münakasa usulü ihale gerçekleştirilerek 15 bin kuruş masrafla Taşçı Nikol uhdesinde kalmıştır. Nikol'den alınan kontrato senediyle keşif defteri mahallinden gönderilmiştir. Bahsi geçen defter mimari kurallara uygun bulunmamış olsa da eşyanın fiyatı makul bulunmuştur. Bundan dolayı söz konusu tamiratın taahhüt edildiği üzere bahsi geçen taşçı marifetiyle, yerel mahkeme ve evkaf müdürü gözetiminde halka yük olmamak ve yenilenecek kurşunların tahtaları öncekinden az olmamak üzere gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştur. Masrafın yerel vakıflar hasılatından karşılanması tavsiye edilmiştir. Ayrıca işin bitiminde ikinci bir keşif yapılıp işin usulüne uygun yapılıp yapılmadığının kontrol edilip merkeze bildirilmesi talep edilmiştir. Bu bağlamda Meclisi Vala'dan konu ilgililerine havale edilmiştir. Konu H. 17 Safer 1273 / M. 17 Ekim 1856 tarihli tezkire ile padişaha arz edilmiş ve onaylanmıştır (BOA. İ. MVL. 360-15769-2-1)**.**

Cami, medrese ve imaretin onarımına ilşkin H. 3 Rebuilevvel 1288. /M. 23 Mayıs 1871 tarihli belgenin içeriği,

"... Sultan Bayezid Han hazretleri hayrat-ı celilesinden Amasya'da kâ'in cami'-i şerîf ile medrese ve imaretinin harab olan mahallerinin bir yük 47 bin 190 guruş masrafla tamiri mümkün olacağı anlaşılmış olduğundan usul-ı münakasası icra olunarak daha aşağı masrafla yapmağa müteahhit zuhur eylediği halde anın ve itmediği surette kaide-i tasarrufiyeye riayetle idare meclisi ve evkaf müdürü marifetleriyle hayrat-ı mezkurenin ta'mir ettirilmesi ve mesarif-i vakıanın mahalli evkaf hasılatından havaleten ita olunmak üzere 87 senesi bütçesi tertibinden tesviyesi istizanına dâ'ir ber-mucebi istizan hazinece ifa-yı muktezasının nezaret-i müşârüʾn-ileyhâya havalesi hakkında her ne suretle irade-i

seniyye-i hazret-i padişah-i müteallik ve şerefsüdur buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı…"

şeklindedir (BOA. İ.DH. 633.43991). Bahse konu belgede cami, medrese ve imaretin harap olan yerlerinin 47 bin 190 kuruş masrafla tamirinin mümkün olacağı belirtilmiştir. Tamir işi için eksiltme usülü ile daha düşük bir masrafa işi yapacak müteahhit bulunmuştur. Eğer müteahhit işi yapamazsa tasarruf kuralı çerçevesinde idare meclisi ve evkaf müdürü marifetleriyle eserlerin tamir ettirilmesi ve ortaya çıkacak masrafın mahalli evkaf gelirlerinden karşılanmak üzere H. 1287/ M. 1870 senesi bütçesinden ödenmesi isteğinin nezarete bildirilmesi istenmiştir. Yazı altına düşen notla yazının nezarete gönderilmesi uygun bulunmuştur.

Arşivde caminin avlu duvarlarının ve çevresinin düzenlenmesine dair H. 17 Cemaziyelevvel 1291 / M. 27 Haziran 1874 tarihli belge bulunmaktadır (BOA. İ.DH. 686.47868). Bahse konu belgenin içeriği,

"… Amasya'dan ceryan eden nehr-i kebirin tuğyanı cihetiyle cennetmekân Sultan Bayezid Han tabe serahu hazretleri cami'-i şerîfinin holü ve duvarlarını harab eylediğinden ber-mucebi keşf 10 bin guruş sarfıyla ta'mir ve tesviyesi istizanına dâ'ir evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinin takrir-i leffen arz ve takdim kılınmış ve asar-ı hayriyenin saye-i inayet-vaye-i hazret-i şahanede hal-i ma'muriyette tutulması lazımeden bulunmuş olmağla ol babda her ne vechile emr u ferman-ı hümayun hazreti mülükane şereh-sünuh ve südur buyurulur ise mantuk-ı münifine tevfik hareket olunacağı ifadesiyle tezkiye-i senaveri terkim kılındı…"

şeklindedir. Söz konusu belgede Amasya'nın içinden geçen büyük nehrin taşması sonucunda Sultan Bayezid Han'ın camisinin etrafının ve duvarlarının harap olduğu belirtilmiştir. Yapılan keşifle 10.000 kuruş harcanarak tamirin gerçekleştirileceği tespit edilmiştir. Tamir konusunda izin verilmesine dair Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin takiri ekte sunulmuştur. Bu bağlamda hayır eserlerinin padişahın yardımıyla mamur tutulması önemli görülmektedir. Bahse konu yazı altına düşülen H. 18 Cemaziyelevvel 1291 / M. 3 Temmuz 1874 tarihli kayıtta gerekli tamiratın yapılmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir.

Arşiv belgelerinde yapının onarımlarının yanında tefrişatının yenilenmesine ilişkin belgeler de görülmektedir. Bunlardan birisi camideki kilimlerin yenilenmesine dair H. 29 Rebuilahir 1309 / M. 2 Aralık 1891 tarihli belgedir (BOA. İ.ŞD. 114.6826.1.). Söz konusu belgenin içeriği,

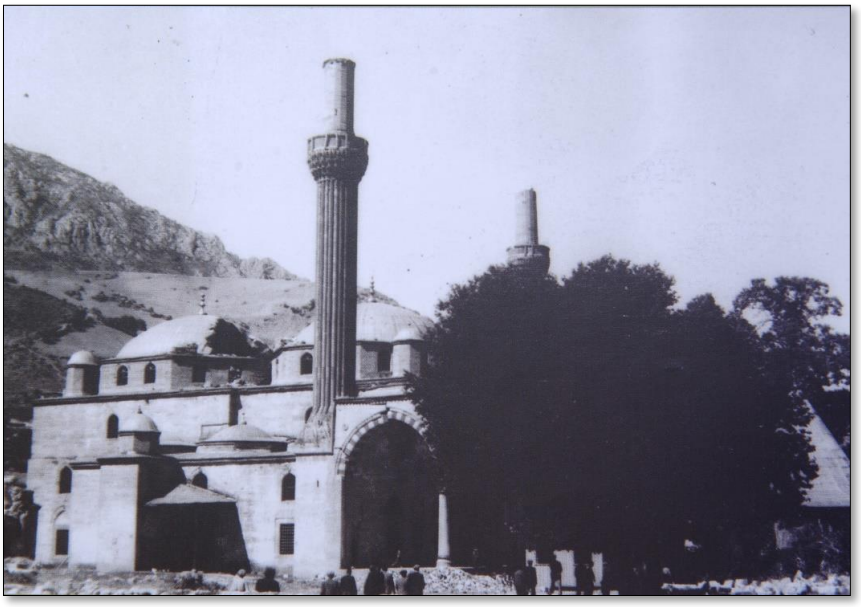
"…Sultan Bayezid Han hazretlerinin Amasya'da vâki' cami'-i şerîflerinin kilimleri mürur u zaman ile fersude olub tecdide muhtaç olmağla masraf cetveline idhal olunan 6.466 buçuk guruşla 420 arşun mikdarında 35 adet kilim mübaya'a cami'-i şerîfe ferş alınmış ise de kifayet itmeyib cami'-i şerîfin daha 846 arşın mahalli açık kaldığı ve eski kilimlerinin 200 guruşa kadar füruht olunabileceği beyanıyla mezkûr 6 bin küsür guruşun kabulüyle açık kalan 846 arşun mahal içün kilim mübaya'a ve cami'-i şerîf tamamıyla ferş olunmak üzere lüzumu olan 15 bin guruşun sarfına me'zuniyet i'tası Sivas Vilayet-i Aliyesinden ba-tahrirat irsal olunan Amasya Sancağı idare meclisi mazbatasında iş'ar olunmakdan naşi keyfiyet meclis-i idareye ledel havale suret-i iş'ara nazaran zikrolunan kilimlerin mübaya'ası zaruri olduğundan ber-vechi muharrer fersude olan kilimler bil-müzayede talibine füruht olunmak üzere müceddeden mübaya edilmiş kilimler içün sarf olunub dahili cetvel kılındığı beyan olunan salifü'l-zikr 6.466 buçuk guruşun kabulüyle daha mübaya'asına lüzum gösterilen kilimler içün talep olunan 15 bin guruşun sarfına mezuniyet ita'ası hususunun huzur-ı sami-i sadaret penahilerine arz-ı meclis-i mezkûr kararıyla mesarifat idaresinden ifade olunmağla ol-babda emr u ferman…"

şeklidedir. Evkafı Hümayun Nazırı Abdullah tarafından gönderilen yazıda caminin kilimlerinin zaman geçtikçe yıprandığından yenilenmeye muhtaç olduğundan masraf cetveline dahil edilen 6.466 buçuk kuruşla 420 arşın uzunluğunda 35 kilimin satın alınıp camiye serildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen alınan kilim yetmemiş ve 846 arşın uzunluğundaki yer açık kalmıştır. Eski kilimlerin 200 kuruşa kadar satılabileceği anlaşılmıştır. Bahsi geçen 6 bin küsür kuruşun kabul edilip onaylanması ve ayrıca açıkta kalan 846 arşın yer için kilim satın alınması ve caminin tamamıyla kilimle kaplanması için gerekli olan 15 bin kuruşun harcanmasına da izin verilmesi talep edilmiştir. Bu talep H. 24 Cemaziyelevvel 1309 / M. 26 Aralık 1891 tarihli yazı ile Şurayı Devlet üyelerinin imzasıyla sadarete arz edilmiştir. H.16 Cemaziyelahir 1309 / M. 19 Ocak 1892 tarihli irade ile masraflara onay verilişmiştir (BOA. İ.ŞD. 114.6826.2).

Osmanlı döneminde birçok kez onarım geçiren külliye bünyesindeki yapılar Cumhuriyet döneminde 1939'da Erzincan merkezli depremde büyük hasar görmüştür. Caminin orta kemeri, kubbelerinin bazı kısımları, son cemaat yerinin büyük bir bölümü ile minarelerin külahları yıkılmıştır (Resim 60-61)

Resim 3.59. II. Bayezi Camisi Son Cemaat Yeri (Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi-1953-64 arası)

Resim 3.60. II. Bayezid Camisi, 1939 Depremi Sonrası (VGM Arşivi)

1952-1971 yılları arasında uzun bir süreçte Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından onarılmıştır. Yapının en son onarımı 2007 yılında yapılmış olup, söz konusu onarımda şadırvanın ahşap kısımları ve şadırvan kubbesi içerisinde yer alan kalem işi süslemeler onarılmıştır (Doğanbaş M. , (Yayın no:40), s. 45).

3.12.2. Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi- Gümüşhacıköy

Gümüşhacıköy ilçe merkezinde Mehmet Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır (Harita 3.14-Resim 61). İnşa ve onarım kitabesi bulunmayan yapı, vakfiyelerinden yola çıkılarak H.1071/M.1661 yılına tarihlenmektedir (Topçu, 2010, s. 127).

H. Hüsameddin, Gümüş Madeni'nin bir süre Köprülü Mehmet Paşaya arpalık olarak verildiğini ve orada ikamet ettiğini, bu süre zarfında bir kervansaray, bir bedesten, bir hamam ve bir cami inşa ettirerek H. 1071/1661'de vakfını tanzim ettirdiğini belirtmiştir. Ayrıca bahse konu caminin H. 1170 / M. 1756-57'de Köprülüzade Abdülbaki Bey oğlu Hafız Ahmet Paşa tarafından onarıldığını ifade etmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 189).

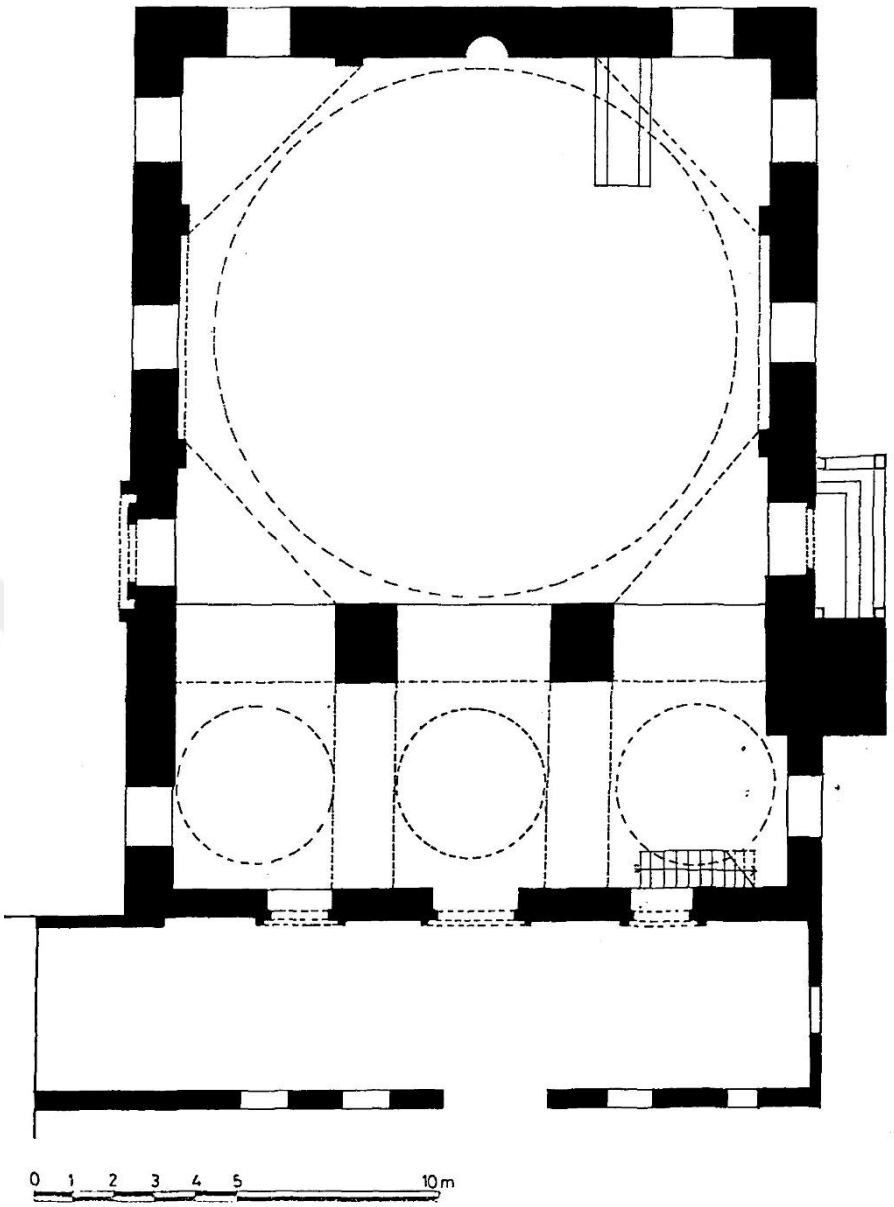

Harita 3.14. Köprülü Mehmet Paşa Camisi Konumu (Google Earth)

Resim 3.61. Köprülü Mehmet Paşa Camisi Konumu (N. Boy Arşivi-2022)

Cami, harim mekânı itibariyle kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup kuzey yönde iki ayak üzerine diğer yönlerde ise duvarlar üzerine oturan büyük bir kubbe ile örtülüdür(Şekil 3.15). Harimin kuzeyinde bulunan alan, ayaklardan duvarlara atılan kemerlerle üç bölüme ayrılmış ve üzerleri kubbe ile örtülmüştür. Yapı, 1939 ve 1943 yıllarında meydana gelen depremlerde büyük hasar görmüş ve 1948 yılında onarım geçirmiştir. Bu onarımla birlikte yapının orijinal halini yitirdiği ifade edilmektedir (Bayram F. , 1994, s. 151-153).

Şekil 3.15. Gümüşhacıköy Köprülü Mehmet Paşa Camisi (F. Bayram'dan işlenerek)

Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde caminin onarımına ilişkin Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen R. 17 Mart 1313 / M. 29 Mart 1897 tarihli belgenin içeriği,

"...Sadr-ı esbak Köprülü Mehmed Paşa Vakfı hâyratından Amasya Sancağı'nda Hacıköy kasabasında otuz bin küsür guruşla ta'miri muktezâ-yı irade-i seniyye-i hazreti padişahiden olan cami'-i şerîfin cesim-i kıyyesine ferş olunacak on iki bin kıyye kurşunun Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu anbarında mevcut kurşundan i'tası Sivas Vilayetinden bildirildiğinden bahisle icra-yı icâbı hakkında Evkaf-ı hümayun nezareti celilesinden meb'us 21 Şevval 1314 tarihli ve 26 numrolu tezkire leffen savb-ı behiyyeleri irsal kılınmağla mezbur kurşun olacağu halde vakı' olacak mütâla'a-i atufilerinin izbarıyla tezkirenin iadesine himmet..."

şeklindedir (BOA. BEO. 927.69453, s. 1.1) Bahse konu belgeden eski sadrazamlardan Köprülü Mehmed Paşa Vakfı hayratından olan Hacıköy'deki büyük caminin padişah iradesi çerçevesinde 30.000 küsür kuruşla tamirinin gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Yapının büyük kubbesine döşenecek 12.000 kıyye kurşunun Gümüşhacıköy Madeni anbarında bulunan kurşundan verilmesi konusu Sivas Vilayeti'nden bildirilmiştir. Bu sebeple Evkafı Hümayun Nezareti'nden gelen 21 Şevval 1314 tarihli ve 26 numaralı tezkere ekte gönderilerek ilgili kurşunun harcanması için izin istenilmiştir.

Belgeden caminin tamir geçireceği ve kubbesindeki kurşun kaplamanın yenileneceği anlaşılmaktadır. Ancak tamirin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair başka belge tespit edilememiştir. 1948 yılı onarımı sonunda orijinalliğini büyük ölçüde yitiren cami, en son 2017 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarılmıştır. Bu onarım sonrasında yapının üzerinde herhangi bir tamir izi takip edilememektedir.

Medrese

Vakfiyesinden H.1071/M.1661 yılına tarihlenen medrese günümüze ulaşamamıştır. Osmanlı arşivinde medresenin onarımına ilişkin H. 21 Zilkade 1266 /28 Eylül 1850 tarihli belgenin içeriği,

> *"... Evkaf-ı hümayun nazırı saadetli efendi hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya îtâ buyurulan bir kıt'a takririnde Amasya Sancağına tabi Gümüşhacıköy kasabasında kain Köprülü Mehmet Paşa Cami-i Şerifi derununda vak'i medresenin ahşap olması cihetiyle odalarının bazı mahalleri harab olduğu ve ledel keşf üç bin dokuz yüz yetmiş beş guruş masrafla vücuda geleceği mahallinden inha olunmuş ve bu makule karşıluksuz mesarifin ru'iyetine hazinenin pek de müsaadesi yoğusa da mahallince lüzumu olarak mesarifi dahi cüziyat kabilinden bulunmasıyla keşf ve inha olduğu üzere tamiri veyahud tehiri hususlarında istizan irade-i seniyye kılınmış olup suret-i işara nazaran medrese-i mezkure harab olarak derununda talebi-i ûlumun iskanı gayrı mümkün olduğuna ve meblağ-ı mesarif-i mezkure dahi saye-i ... vaye-i hazreti mulukanede istikşar olunacak derecede olduğuna tamirine dikkat olunmak ve keşf ve keşfe dahi tecavüz etmemek üzere ber muceb-i iş'ar medrese-i mezkurenin tamiri ve tesviyesi Meslis-i Vala'da tezkire kılınmış ise de ol babda tevcihle irade-i seniyye-i vekalet penahileri müteallik ve şerefsüdur buyurulur ise ana göre icrayı iktizasının nazır-ı müşarün ileyh hazretlerine havalesi..."*

şeklindedir (Ek 22)-(BOA. MVL. 326.67). Bahse konu belgeye göre Evkafı Hümayun nazırı tarafından Meclisi Vâlâ'ya verilen yazıda Amasya Sancağı'na bağlı Gümüşhacıköy Kasabası'nda bulunan Köprülü Mehmet Paşa Camisi yanında yer alan medresenin ahşap

olması nedeniyle odalarının bazı yerlerinin harap olduğu belirtilmiştir. Yapılan keşif sonucunda 3.975 kuruş masrafla tamirinin gerçekleştirileceği bildirilmiştir. Ancak yazıda bu türden karşılığı olmayan masraflarının karşılanmasına merkezdeki hazinenin imkanı olmadığı vurgulanmıştır. Bununla beraber mahallince duyulan ihtiyaca göre masrafların kısılıp tamirin yapılması ya da ertelenmesine dair gerekli irade verilmiştir. Söz konusu iradeye bakılarak adı geçen medresenin harap halde olduğundan içerisinde eğitim yapılması mümkün olmadığından tamirin ertelenemeyeceği, bu sebeple masrafın kısılıp azaltılmasına özen gösterilerek tamirin yapılmasına ve yapılacak keşfe müdahale edilmemesine dair Meclisi Vala'da görüş bildirilmiştir.

Meclisi Ahkamı Adliye'den sadarete yazılan H. 19 Zilkade 1266 / 26 Eylül 1850 tarihli belgenin içeriği

> *"... Evkaf-ı Hümayun Nazırı Saadetlü Efendim Hazretlerinin Meclis-i Vala'ya i'ta buyrulan bir kıt'a takririnde Amasya Sancağına tabi Gümüşhacıköy Kasabasında kâ'in Köprülü Mehmet Paşa cami'-i şerîfi holü derununda (avlu) vâki' medresenin ahşab olması cihetiyle etraflarınuın bazı mahlleri harab olduğu ve ledeʾl-keşf 3 bin 975 guruş masrafla vücuda geleceği mahallinden inha olunmuş ve bu makule karşıluksuz mesarifin ru'iyetine hazinenin pek de müsaadesi yoğsa da mahallince lüzumu olarak mesarifi dahi cüz'iyat kabilinden bulunmasıyla keşf ve inha olunduğu üzere tamiri veyahut tehiri hususlarında istizan-ı irade-i seniyye kılınmış olub suret-i iş'ara nazaran medrese-i mezkure harab olarak derinunda talebe-i ulumun iskanı gayrı mümkün olduğuna ve meblağ-ı mesarif-i mezkure dahi saye-i haret-vaye-i hazret-i mülükhanede istiksar olunacak derecede olmadığına mebni emr ü tamirine dikkat olunmak ve keşfini dahi tecavüz itmemek üzere ber-mucebi iş'ar medrese-i mezkurenin ta'mir ve tesviyesi Meclis-i Vala'da dahi tezkire kılınmış ise de ol-babda ne vechile irade-i seniyye-i vekalet-penahileri müteallik ve şeref-südur buyurulur ise ana göre icra-yı muktezasının nazır-ı müşârüʾn-ileyh hazretlerine havalesi babında emr u ferman..."*

şeklindedir (BOA. MVL. 183.5512.1). Bahse konu belgede bir önceki yazıda yapının onarımına ilişkin bilgiler özetlendikten sonra medresenin onarımına ilişkin iradeyle ilgili bilgi verilmiştir. Harap durumda olan medresenin içerisinde öğrencilerin eğitime devam etmelerinin mümkün olmadığı ve tamir masrafı çok görülmediğinden yapılan keşfe uygun olarak tamir edilmesi hususu Meclisi Vala'da kaleme alınmıştır. Bu Meclisi Vala tezkiresi hususunda Hükûmetçe hangi karar verilirse ona göre hareket edileceği ifade edilmiştir.

Padişaha sunulan H. 25 Zilkade 1266 / M. 2 Ekim 1266 tarihli arzın içeriği,

> *"....Evkaf-ı Hümayun Nazırı Saadetlü Efendim Hazretlerinin bir kıt'a takriri Meclis-i Vala'dan kaleme alınmış olan mazbata ile beraber manzur-u ali buyurulmak içün arz ve*

takdim kılınmış olub, Amasya Sancağına tabi Gümüşhacıköy Kasabasında kâ'in Köprülü Mehmet Paşa cami'-i şerîfi holünde bulunan Medrese harab olarak talebe-i ulumun iskanı mümkün olamadığından ber-mucebi keşf 3 bin 975 guruş ile ta'miri tezkire olunmuş olmağla ol-babda her ne vechile irade-i seniyye-i hazret-i padişahi müteallik ve şeref-südur buyurulur ise ana göre harekete mübadelet olacağı beyanıyla…"

şeklidedir (BOA. İ.MVL. 183.5512.2.1). Söz konusu belgeden Evkafı Hümayun Nazırı'nın yazısının Meclisi Vala'dan kaleme alınmış olan mazbata ile beraber Sadaret'e arz edildiği ve çıkacak Padişah iradesine göre hareket edileceği anlaşılmaktadır. H. 28 Zilkade 1266 / M. 5 Ekim 1850 tarihinde durum padişah onayına sunulmuş ve beyan edilen para ile medresenin tamirine onay verilmiştir. Bu onay üzerine gereğinin yapılması amacıyla Evkaf nazırına yazı yazılması istenmiştir. Bu yazışmalar sonucunda onarımın yapılıp yapılmadığına dair başka belge bulunmadığından durumu takip edememekteyiz.

3.12.3. Hızır Paşa Külliyesi

Amasya il merkezinde Hızır Paşa Mahallesinde bulunan külliye 15. Yüzyıl Osmanlı yerleşiminin dışında bir alanda bulunmaktadır (Harita 3.15). Hızır Paşa'nın kendi ismiyle bilinen mahallede cami, medrese, mektep, zaviye, iki hamam ve çeşme inşa ettirdiği ve H. 870 /M.1465-66'da vakfını tanzim ettirdiği ifade edilmiştir. Külliyenin merkezinde bulunan caminin doğu tarafında medrese, batı tarafında ise çifte hamamın bulunduğu, her sene kadınları sünbül zamanında buraya gelmelerinden dolayı hamamın "*Sünbül Hamamı*" olarak anıldığı belirtilmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 118). Külliyeden günümüze cami, hamam ve şadırvan ulaşmıştır.

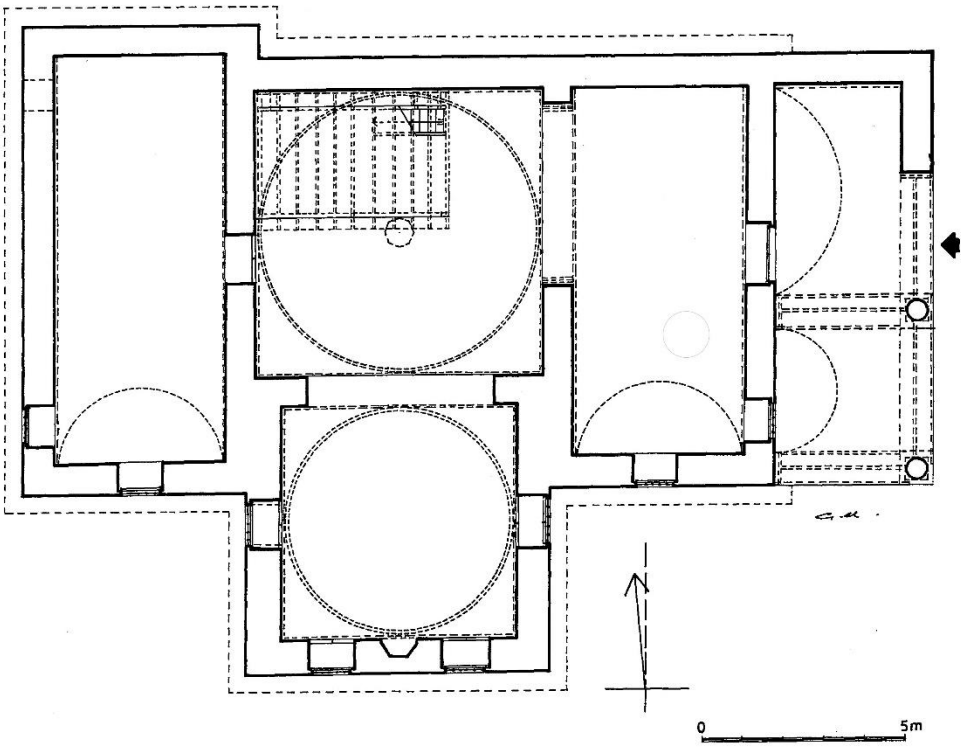
Harita 3.15. Hızır Paşa İmareti Konumu (Google Earth)

Cami

Cami, kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazi üzerinde şekillenen bir avlu ile çevrili olup, avluya güney yönden basık kemerli taştan bir kapı ile girilmektedir (Resim 63). Yapı kanatlı, tabhaneli ya da ters "T" planlı olarak isimlendirilen zaviyeli camiler grubundadır. Yapının kuzeyinde bir sofa, sofanın güneyinde kemerle ayrılan idabet mekânı ile doğusunda kemerle ayrılan bir oda ve batıda kapı ile geçiş sağlanan bir oda yer almaktadır (Şekil 3.16). Yapıya giriş arazinin eğimli yapısından dolayı doğudaki odadan yapılmıştır. Yapının günümüze ulaşmış bir son cemaat yeri bulunmamaktadır. Ancak Ayverdi, doğu cephede yer alan iki sütun kaidesinden yola çıkarak son cemaat yerinin varlığının anlaşıldığını ifade etmiştir (Ayverdi, 1973, s. 30). Kuzeydoğu köşede yer alan minare tamamen yenilenmiştir.

Resim 3.62. Hızır Paşa Camisi Güneydoğudan Genel Görünüş (N. Boy Arşivi-2022)

Şekil 3.16. Hızır paşa camisi planı (G. Urak)

Caminin onarımına ilişkin bilgilere dört numaralı Amasya Kadı Sicili'nde rastlamaktayız. H. 1 Muharrem 1053 / M. 22 Mart 1643 tarihli hükmün içeriği,

> *"... Oldur ki Eyâlet-i Rum'da vâki' evkaf ve emlâk mürûr-u eyyâm ve şuhûr ile harâbe-i müşrif olub imâret ashâbı yedlerinde olmaduğuna binâ'en tefahhus olunmak içün bi'l-fi'il defterdârhâzine-i Rum ve muharrer-i mülk merkum olan kıdvetü'l-erbâbi ve'l-ikbâl umdetü ashâbü'l-mecd ve'l-iclâl izzetlü Murad Efendi dâme ulûhu hazretlerine hitâben emr-i celîlü'l-kadr sultan-i varid olunmağın ber-mûceb fermân-ı âlî mâmâ-ileyh defterdâr efendi hazretleri husûs-ı mezkûra mütevvelli ta'yin buyurulan umdetü'l-vülât Mevlâna İbrahim Efendi Hazretleri zîde fazlehû mübâşir nasb buyurulan kıdvetü'l-emâcid Ali Ağa zîde mecduhû Hüseyin tefahhus Medine-i Amasya'da akd-i meclis-i şer'i idüb bu mukırr dahi hazır iken medine-i mezbûrede vâki' Meydanlı Mahallesi'nde vâki' Hızır Paşa Camî-i Şerîfi ve imâreti üzerine varulub keşf olundukda camî-i mezkûr ma'mûr olub imâreti harâb .....olmaduğu müşahade olundukda mâ vâki' bi't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l-yevmü's-sâni ve'l-işrîn min el-muharremü'l-harâm li-sene selâse ve hamsin ve elf..."*

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.57.3, Amasya;4). Bahse konu belgeye göre Rum Eyâleti'nde bulunan vakıflar ve mülkler aradan geçen zamanla harabe hale gelmiştir. İmâret sahiplerinin ellerinde yapının durumuyla ilgili bilgi olmadığından dolayı etraflıca araştırma ve inceleme yapılması için Rum hazinesi defterdarı ve arazi yazıcısı Murad Efendi'ye hitâben padişah emri gelmiştir. Defterdâr, buradaki konu için mütevvelli tayin edilen Mevlâna İbrahim Efendi, mübâşir atanan Ali Ağa ve Hüseyin, Amasya'da teftiş için şeri mahkemede toplanıp bu işin doğrusunu söyleyenler de mahkemede hazırken şehirde bulunan Hızır Paşa Camisi ve imâreti üzerine varıp keşif yapmışlardır. Keşif sonucunda caminin mamur ve imaretinin harap olmadığını gözlemlemişler ve talep üzerine belge düzenlenmiştir.

Bu belgeden yapının 1643 tarihinde onarıma ihtiyacı olmadığı anlaşılmaktadır. Genel anlamda vakıf yapıları zamanla tahrip olmaktadırlar. Ancak bazen yapıların güncel durumlarına ilişkin belgeler ve kayıtlar vakıf sahiplerinin ellerinde olmadığında merkezi kayıtlara başvuruluyor. Bu örnekte de durum bu şekilde görülmektedir. Vakıf yetkilileri Hızır Paşa Camisi ve imaretinin teftiş edilmesini, yıkık dökük bir şey var mı diye kontrol edilmesini istiyorlar. Belgeler için Rum Hazine Defterdarı'na ve arazi yazıcısına müracaat etmiş olmaları da kuvvetle muhtemeldir. Yapı günümüzde tamamen sıvalı olduğundan üzerinde herhangi bir onarım izi takip edebilmek mümkün değildir. Ancak Ayverdi'nin çalışmasında kullandığı fotoğraflarda yapının duvarlarındaki doku farklılıkları rahatlıkla

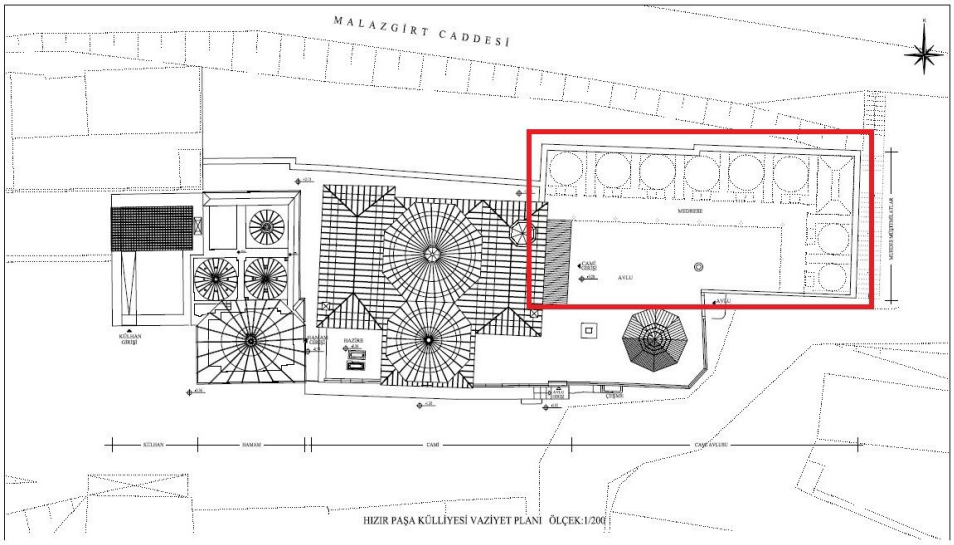
farkedilmektedir. Bu da her ne kadar 1643 yılı itibariyle yapı onarım görmemişse de daha sonraki tarihlerde onarım gördüğüne işaret etmektedir (Resim 64).

Resim 3.63. Hızır Paşa Camisi (E.H. Ayverdi)

Medrese

Cami ile birlikte kargir olarak inşa edilen ve küçük odalardan oluştuğu bilinen ancak günümüze ulaşmayan medresenin caminin kuzeydoğusunda olduğu ve önünde sundurma bulunduğu ifade edilmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 167). Medresenin planı hakkında net bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Hızır Paşa vakfiyesinde öğrencilere verilecek yiyecek ve paradan bahsedilirken sekiz hücreden oluşan ve sekiz öğrencinin eğitim gördüğü bir medrese olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 1973, s. 28). Oltulu, restitüsyon denemesinde medreseyi uzun kanadı kuzeye gelecek şekilde "L" şeklinde konumlandırmıştır(Şekil 3.16)-(Oltulu, 2006, s. 196).

Şekil 3.17. Hızır paşa külliyesi vaziyet planı (E. Oltulu)

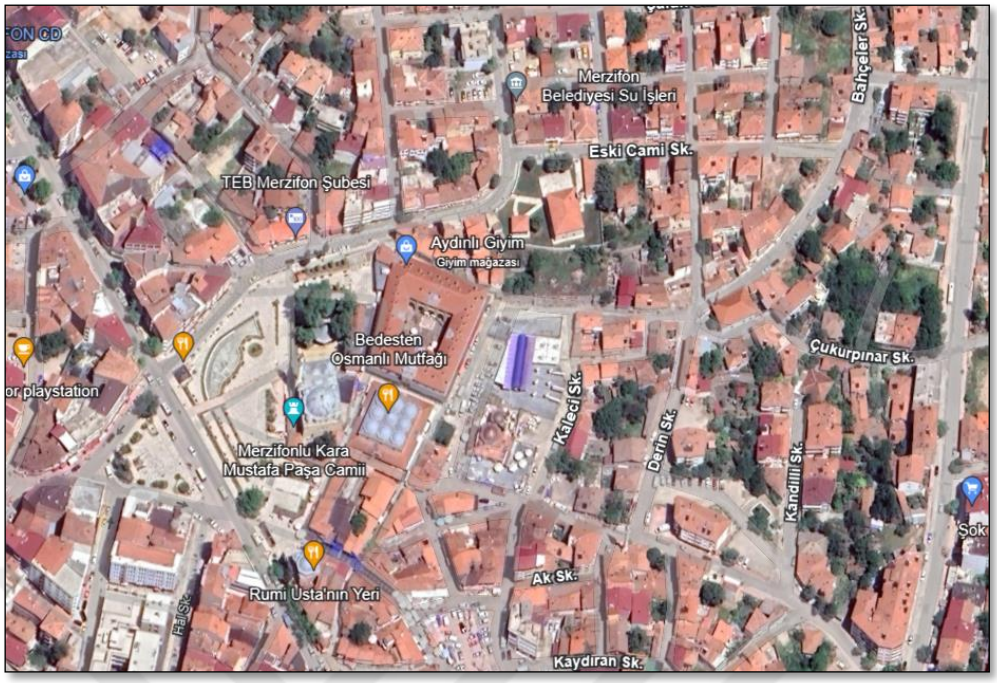
Medrese ile ilgili arşivdeki tek belge 4 numaralı kadı sicilinde bulunan H. Muharrem sonu 1053 / M. Nisan 1643 tarihli kayıttır. Söz konusu belgenin içeriği,

"...Eyâlet-i Rum'da vâki' evkaf ve emlâk mürûr-u eyyâm ve şuhûr ile harâbe müşrif olduklarına binâ-i tefahhus olunub ebniyeye ve sukufu ma'mure ve şürût-ı çaresi olanlar ifa oluna deyü bi'l-fi'il defterdâr-ı hâzine-i Rum ve muharrer mülk-i merkum olan kıdvetü'l-erbâbi'l-izzi ve'l-ikbâl umdetü ashâbü'l-mecd ve'l-iclâl izzetlü Murad Efendi ulüvvuhû hazretlerine ve tefahhus evkaf ve emlâka müstakilen müvella ta'yin olunan umdetü'l-vülât Mevlâna İbrahim Efendi zîde fazlehûya hitâben fermân-ı celilü'l-kadr-i sultan sudûr idüb ber-mûceb emr-i âlî husûs-ı mezbûr içün Mahmiye-i Amasya'da akd-i meclis-i şer'i şerîf olunub bu kasr dahi hazır iken medine-i mezbûrede Merhûm Mehmed Paşa Camî-i Şerîfi ve medresesi ve Hızır Paşa Camî-i ve medresesi müderrisi Mehmed Efendi ibn-i Habil Efendi ve Hâtib Mevlâna Mehmed Efendi ibn-i Mustafa ve Hâtib Mustafa Çelebi ibn-i İlyas ve katibi Ahmed bin İbrahim ve Nazır bin Ahmed ve câbisi Mehmed ve sâirleri ihzâr ve vâki'ü'l-hâl istifsâr olundukda zikr olunan camîler ve medreselerin hademesi bi-cem'-him takrîr-i kelâm idüb tevliyet-i mezbûreyi merkum Hızır tasarruf ide camîler ve medreseler rakabeye ihtiyâc-ı tam ile muhtâclar iken ta'mîr ve termîm olunmadığından gayri yedimizde olan berâvat-ı münifim itba' şurutu natık olduğu üzere vezâifimiz dahi tamamen virilmeyüb hayf u gadr olmuşdur didiklerinde mütevelli-i merkum takrîr-i kelâm idüb Hızır Paşa Medresesi müderrisi olub hâzırân-ı bi'l-meclis olan Mehmed Efendi iki senedir tevliyet-i mezbûremi kendü zabt ve galle-i nukud-ı.evkafı kendü ahz u kabz idüb semeni tamamıyla bana dahi senede birkaç akçeye def' ider evkaf-ı mezbûrenin dahl ve tasarrufu mezbûrun yedinden almuşdur didiklerinde mezbûr Mehmed Efendi evkaf-ı mezbûremi kendü zabt içün ve bila hüccet defter-i muhasebeye irâd idüb nazar ve kıraat mefhumunda olan mürtezikadan sual olundukda bazısı noksan ve bazısı ziyade ile tahrîr olunmuş bulunub her vechle evkaf ve ahvâl-i mezbûre muhtell olduğu mu'ayyen olmağla mâ vâka'a sebt olundu..."

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4). Bahse konu belgeden Rum Eyaleti'nde bulunan vakıf emlak eserleri harap duruma geldiklerinde bu binaların tamir işlerini takip etmek için Defterdar ve Rum hazinesinden sorumlu olan Murat Efendi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu emlak ve evkafa mütevelli olarak atanan İbrahim Efendi'ye hitaben ferman gönderilmiş ve bu ferman gereğince Amasya idarecilerinin oluşturduğu meclis toplanmıştır. Bu mecliste Mehmed Paşa Camisi medresesi ve Hızır Paşa Camisi medresesi müderrisi Mehmet Efendi ile hatip Mehmet Efendi, hatip Mustafa Çelebi ve katip Ahmed Efendi ile vakfın tahsildarı Mehmed ve diğerleri hazır bulunmuşlardır. Toplantıda durum tespiti yapıldıktan sonra vakfın tevliyetinin Hızır adlı kişinin üzerinde olduğu, camilerin ve medreselerin tamire muhtaç bulunduğu, Hızır'ın görevini layıkıyla yapmadığı ve görevlilerin ücretlerini ödemediği ifade edilmiştir. Bu ifadeler üzerine Hızır Paşa Medresesi müderrisi olup mecliste hazır buunan Mehmed Efendi söz alarak iki senedir kendisinin vakfın mütevellisi olduğunu ve vakfın tasarruf hakkının kendi elinde olduğunu söylemiştir. Mütevelli ise işleri hakkıyla yaptığını iddia etmiştir. Son olarak husus vakıftan yararlanan diğer kişilere sorulduğunda mütevelli ile aynı görüşte olmadıklarını, vakıf işlerinin mütevelli tarafından yeterli ölçüde görülmediğini beyan etmişlerdir. İfadeler bu şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu bilgilerden medresenin tamire muhtaç olup olmadığı net olarak anlaşılamamaktadır. Bahse konu medrese günümüze ulaşamadığından onarım yapılıp yapılmadığına sahada bir tespit yapmak da söz konusu olmamıştır.

3.12.4. Kara Mustafa Paşa Külliyesi (Merzifon)

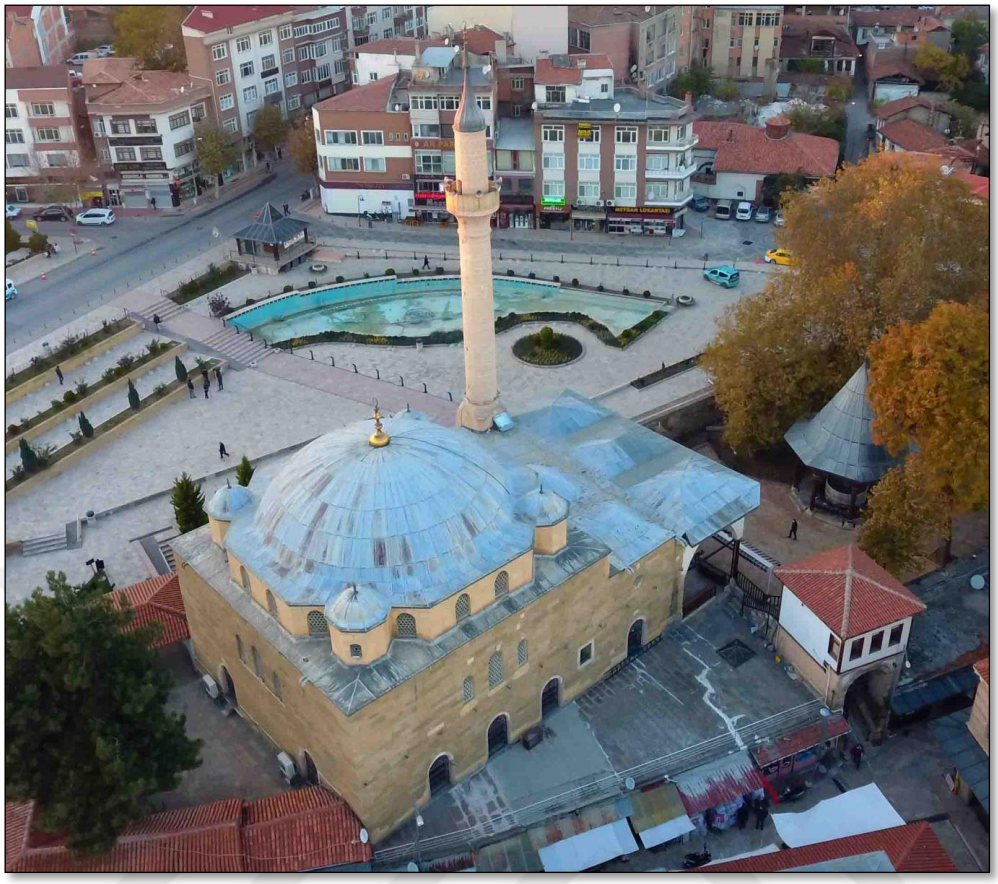
Merzifon ilçe merkezinde Gazimahbub Mahallesinde çarşı bölgesinde inşa edilmiştir (Harita 3.16). Külliye cami, dershane, kütüphane, muvakkithane, han, bedesten, şadırvan, su maksemi ve hamamdan oluşmaktadır. Bu yapıların çoğunluğu çarşı bölgesi içerisinde bulunurken hamam Hoca Süleyman Mahallesinde, su maksemi ise Sofular Mahallesinde yer almaktadır. Külliyenin inşasına caminin giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H. 1089/M. 1678 yılında başlanmış ve hamam H. 1092/M.1681 yılında tamamlanmıştır (Çerkez, 2005, s. 56). Arşiv belgeleri içerisinde külliye yapılarından cami ve hamamın onarımına ilişkin belgeler tespit edilerek değerlendirlmiştir.

Harita 3.16. Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi Konumu (Google Earth)

Cami

Etrafı avlu ile çevrili olan cami, giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H.1077/M.1666 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır (Resim 65-66).

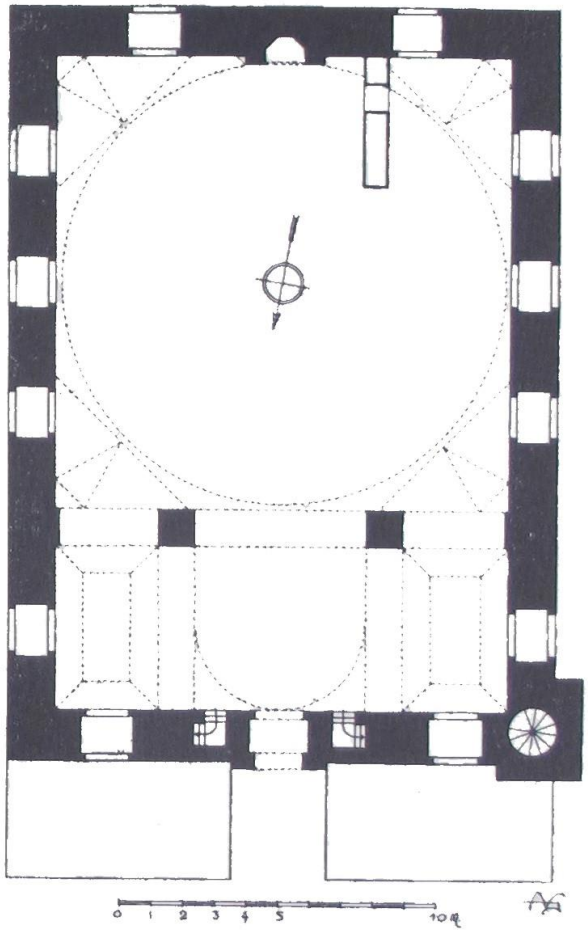

Resim 3.64. Kara Mustafa Paşa Camisi (Amasya Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Resim 3.65. Kara Mustafa Paşa Camisi (N. Boy. Arşivi-2021)

Cami kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup harimin güney tarafı büyük bir kubbe ile örtülmüş kuzey tarafında kalan bölüm ise iki ayak üzerine atılan kemerlerle üç bölüme ayrılmış ve yan bölümler tonozla orta bölüm ise yarım kubbe ile örtülmüştür (Şekil 3.18).

Şekil 3.18. Kara mustafa paşa camisi planı (A. Gabriel'den)

Yapılan yayınlarda caminin Osmanlı döneminde 1840, 1851-52 ve 1875 yıllarında üç kez onarım geçirdiği ifade edilmektedir. Arık, onarım kitabelerine atıfla caminin 1840 ve 1851-52 yıllarında iki büyük onarım geçirdiğini ifade etmiş ancak onarımlar hakkında detaylı bilgi vermemiştir (Arık, 1975, s. 12). Arık diğer bir eserinde yapının duvar resimleri üzerinde yer alan tarihten yola çıkarak 1875 yılında onarım geçirdiğini belirtmiştir (Arık, 1988, s. 64). Kuvvetle muhtemel duvar resimlerinin onarımına ait olan kitabeler daha sonraki dönemlerde yapılan sıvalarla üzeri kapatıldığından olsa gerek günümüze ulaşamamıştır.

Caminin onarımına ilişkin arşivde bir belge tespit edilmiştir (Ek 23)-(BOA. MVL. 354.29.1). H. 21 Cemaziyelevvel 1273 / 17 Ocak 1857 tarihli belgenin içeriği,

> *"Evkaf-ı Humayun Nezaret-i Celilesinin 21 Cemaziyel-evvel 1273 tarihiyle meclis-i valaya ita buyrulan takriri mealinden müstefat olunduğu üzere merhum Kara Mustafa Paşa Vakfı Şerifinden Merzifonda vâki' cami'-i şerîfin keşfi olan yirmi altı bin altı yüz elli guruş masrafla tamiri mahallinden inha olundu ve vürud iden keşf defterinde gösterilen eşya fiyatı ve ücret-i amele derece-i i'tidalde olub vakfı dahi müsait bulunmuş ve tamirinde ehemmiyet anlaşılmış olduğundan usulü münakasası bil icra istizan olduğu vechile tesviyesi zımmında hazinece ifayı muktezasının nezaret-i müşârü'n-ileyhâya havelesi Meclis-i Vala'da teskire kılınmış ise de ol babda…."*

şeklindedir. Bahse konu belgeden Kara Mustafa Paşa Camisi'nin H. 1273/M.1857 yılında daha önce yapılan keşifle neticesinde belirlenen 26.650 masrafla tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Keşif defterinde gösterilen malzeme fiyatları ve onarımda görev alanların ücretlerinin makul olduğu ve vakıf tarafından da uygun görüldüğü belirtilmiştir. Onarım için titizlik gösterildiği ve eksiltme usulüyle yapılması dolayısıyla yapılan masrafın hazinece karşılanmasına onay verildiği görülmektedir.

Söz konusu belgeden yapının onarım geçirmiş olduğu tespit edilmekle birlikte yapının hangi bölümlerinde onarım yapıldığına dâir bilgi tespit edilememiştir. Bundaki en önemli eksiklik belgede belirtilen keşif evrakına ulaşamamız olmuştur. İleryelen yıllarda arşivde yapılacak tasniflerle birlikte keşif evrakı da karşımıza çıkabilir.

Hamam

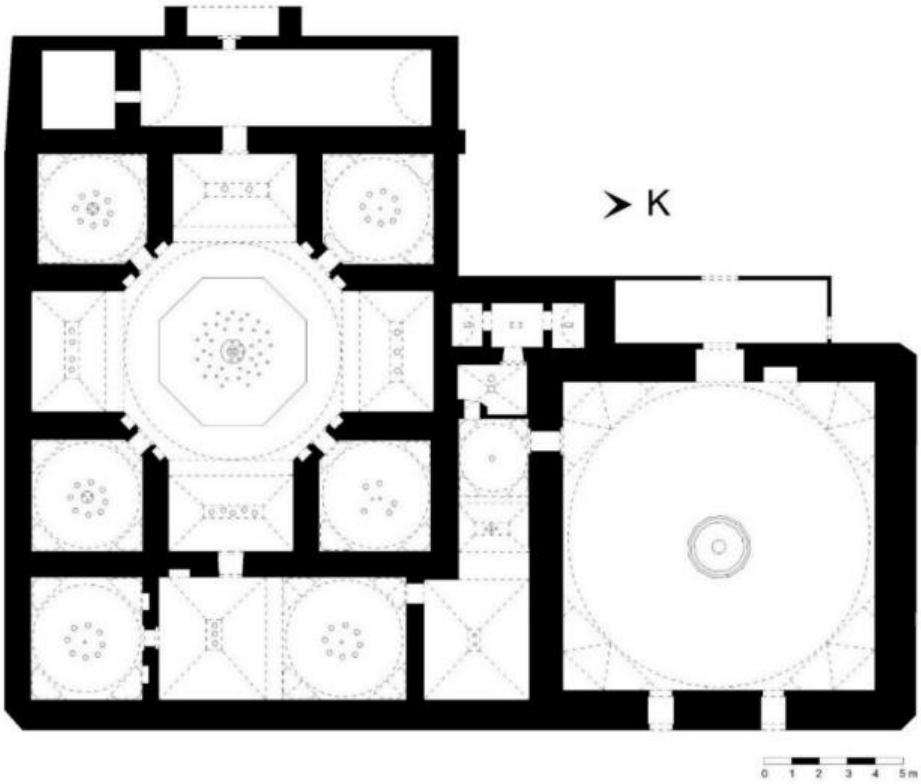
Külliyenin bulunduğu çarşı merkezinin yaklaşık 400 m. kuzeyinde Hoca Süleyman Mahallesinde hamamla aynı adı taşıyan sokak üzerinde yer almaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın emriyle H. 1091/M.1680 yılında yapımına başlanmış ve batı cephedeki giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H.1092/M.1681 yılında tamamlanmıştır (Çerkez, 2005, s. 166)(Resim 67-68). Hamam sıcaklık bölümüne göre haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli plan tipleri içerisinde yer almaktadır. Bütün birimleri itibariyle bakıldığında ise "L" şeklinde bir plana sahip olduğu görülmektedir(Şekil 3.19). "L" kısa kolunun kuzeyinde kare planlı soyunmalık mekânının üzeri kubbe ile örtülüdür. Soyunmalığın güneyinde soğukluk mekânı yer almakta olup üstü bir küçük kubbe ve iki tonozla ötrülüdür. Uzun kol üzerinde doğudan batıya doğru ılıklık-taşlık mekânı, kısa kol üzerinde ise kuzeyden güneye doğru sıcaklık, su deposu ve külhan sıralanmaktadır.

Resim 3.66. Merzifon Kara Mustafa Paşa Hamamı, Kuzeybatıdan Genel Görünüş (N. Boy Arşivi-2022)

Resim 3.67. Merzifon Kara Mustafa Paşa Hamamı, Güneybatıdan Genel Görünüş (N. Boy Arşivi-2022)

Şekil 3.19. Kara mustafa paşa hamamı-planı (S.M. Topçu'dan)

Arşiv belgelerinde hamamın onarımına ilişkin ilk belge Evkafı Hümayun Nazırı imzayısla Şurayı Devlet'e yazılan R. 14 Teşrinisani 1314 / M. 26 Kasım 1898 tarihli belgedir (BOA. ŞD. 147.16.1). Belgenin içeriği,

> *Evkaf-ı mülhaktan Vezir-i A'zam Merzifoni Kara Mustafa Paşa Vakfı musakkafatından Amasya Sanacağında Merzifon Kasabasında kâ'in hamamın muhtaç-ı ta'mir olmasına mebni mahallince icra kılınan keşfini mübeyyin tanzim ve leffen takdim olunan deftere nazaran tamirat-ı mukteziye mecidi yirmi guruş hesabıyla otuz beş bin yüz seksen beş guruş masrafla vücuda geleceği anlaşıldığından ve tamiratı mezkurenin alel usul icra kılınan münakasasından maktu'en ve uhdesine talib zuhur itmemiş olduğundan bahisle icra-yı icabı mahallinden iş'ar olunmasını ve vakfı mezburun hazinedeki mevcudu mesarifi ta'miriye-i mezkureyi tesviyeye kâfi bulunmasına binaen tamirat-ı mezkurenin keşfinden noksanıyla ve kemal-i metanet ve rasanetle vücuda getirilmeye su'i gayret olunmak üzere evkaf muhasebecisi ma'rifetiyle emaneten icrasıyla hitamında mesarif-i vakı'anın ruiyet olunacak muhasebesine ithali içün meblağ-ı mezburdan gayri-ez kırk akçe otuz üç bin dört yüz yirmi beş guruşun mevcud-ı vakıfdan mahsub olmak üzere mahall hasılat-ı vakfiyesinden sarfına me'zuniyet i'tası zımmında keyfiyetin huzur-ı sami-i cenab-ı sadaret penâhilerine arz mesarifat idaresinden ifade olunmağın olbabda …"*

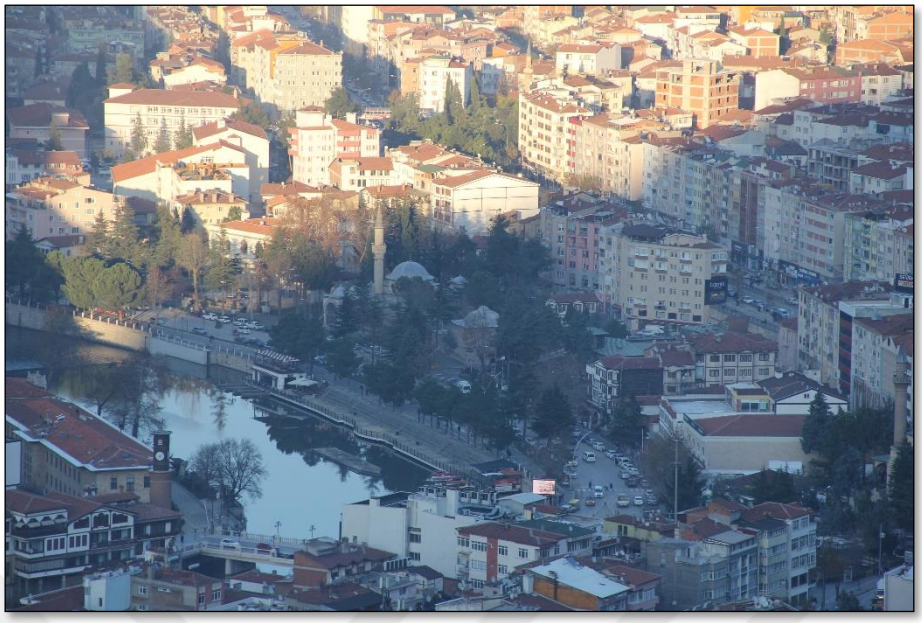
şeklindedir. Bahse konu belgede Mülhak vakıflardan Veziri Azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfının taşınmazlarından Merzifon'da bulunan hamamın tamire muhtaç durumda

olması sebebiyle yerinde keşif yapıldığı anlaşılmıştır. Keşif sonunda hazırlanan deftere göre onarım masrafı mecidi 20 kuruş hesabıyla 35.185 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bahse konu tamir işlemi için eksiltme usulüyle yapılan ihaleye katılım olmamıştır. Vakfın kasasındaki paranın onarım için yeterli olduğu belirtilerek yapının tamiratının vakıf muhasebecisi tarafından emanet usulüyle sağlıklı bir şekilde yapılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca tamir masrafının mecidi 20 kuruş yerine 19 kuruştan hesaplanarak 33.425 kuruş mal edilmesi, söz konusu miktarın onarım sonrası hazırlanacak muhasebeye dahil edilmesi ve vakıf hasılatından harcanmasına izin verilmesi için konu sadarete sunulmuştur.

H. 27 Ş 1316 / M. 10 Ocak 1899 tarihli belgede vakfın hazinedeki birikiminin söz konusu masrafı düzenlemeye yeterli olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Tamiratın vakıfların muhasebecisi tarafından emanet usuluyle yerine getirilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan miktarın vakfın hasılatından temin edilmesi konusu Evkafı Hümayun Nezareti'ne havale edildiği vurgulanarak durumun H. 9 Ramazan 1316 / M. 21 Ocak 2899 tarihli belge ile sadrazamın onayına sunulduğu açıklanmıştır. (BOA. İ.EV. 21.5.2.1). Aynı tarihli bir başka belgede de Şurayı Devlet mazbatasının sadarete arz edildği belirtilmiştir (BOA. BEO. 1260.94500.1).

3.12.5. Mehmet Paşa Külliyesi

Amasya il merkezinde, Prinçci Mahallesinde, Yeşilırmak'ın doğusunda Mehmet Paşa Caddesi üzerinde bulunan külliyenin güneybatı tarafında Mustafa Bey Hamamı yer almaktadır (Resim 69). Külliye, caminin giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre Sultan Bâyezîd Han döneminde Vezir Mehmed Paşa tarafından H.891/M.1486 senesinde inşa ettirilmiştir (Mutlu, 2022, s. 94). H.896/M.1491'de yazılmış olan vakfiyeye göre, Mehmed Paşa, Amasya'da cami, medrese, tabhane ve imaretten oluşan bir külliye inşa ettirmiştir (Keskin, 2016, s. 74). Külliyeden günümüze cami, tabhane odaları ve sonradan eklenen türbe ulaşmıştır.

Resim 3.68. Mehmet Paşa Külliyesi (N. Boy Arşivi 2023)

Cami

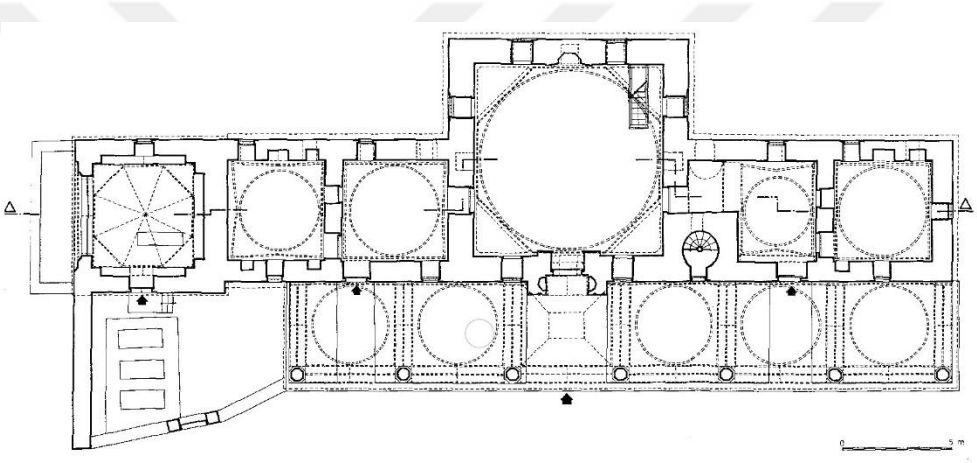
Külliyenin de merkezini oluşturan cami, hücreler, tabhane ve vakfiyede adı geçmeyen türbe ile birlikte esasında tek bir mekân şeklinde oluşturulmuştur (Resim 70).

Resim 3.69. Mehmet Paşa Külliyesi Doğu Cepheden Görünüş (N. Boy Arşivi-2021)

Kare planlı harim mekânının üzeri onikigen kasnak üzerine kubbe örtülüdür. Harimin doğu ve batı duvarlarından açılan kapılar yan yana dizilmiş ikişer odadan (hücre ve tabhane) oluşmakta olup üzerleri kubbe örtülüdür. Harim ile bu tabhane odalarının önünde bir son cemaat yeri bulunmaktadır (Resim 71-Şekil 3.20). Harimin kuzeybatı köşesinde bulunan minare beden duvarı içerisinden yükselmektedir.

Türbe, yapının doğu ucunda yer alan tabhaneye bitişik vaziyette yapılmıştır (Resim 71). Vakfiyede türbenin adının geçmemesi ve duvar yapısında açıkça görülen farklılıklardan dolayı yapının daha sonraki bir dönemde inşa edildiğini düşündürmektedir. Doğu cepheye açılan eyvanlı bir mekândan oluşan türbe sekizgen kasnak üzeri kubbe örtülüdür.

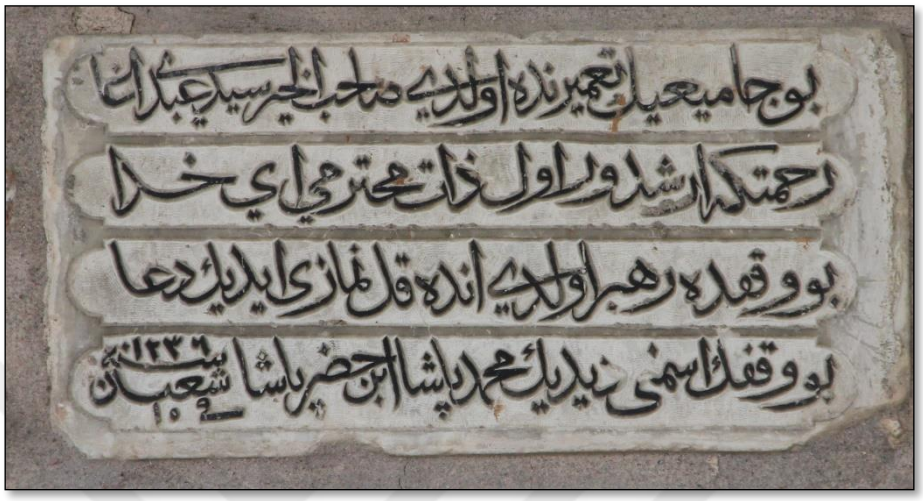

Şekil 3.20. Mehmet paşa camisi planı (G. Urak)

Resim 3.70. Mehmet Paşa Külliyesi Kuzeyden Görünüş (N. Boy Arşivi-2021)

Caminin 1821 ve 1863 yıllarına ait iki onarım kitabesi mevcuttur. H. 15 Ş 1236 / M. 18 Mayıs 1821 tarihli birinci tamir kitabesi harim mekânının doğusundaki tabhanenin giriş kapısının üzerindedir (Resim 72).

Resim 3.71. Mehmet Paşa Camisi 1. Tamir Kitabesi (N. Boy Arşivi-2021)

Kitabenin Okunuşu (Amasya Valiliği, 2016, s. 54)

Bu caminin tamirinde oldu sâhibü'l-hayr seyyid abdi ağa
Rahmetine eriştir ol zâtı muhteremi ey hudâ
Bu vakıfta rehber oldu anda kıl namazı
Edin dua bu vakfın ismini dedik Mehmet Paşa ibn Hızır Paşa sene 15 Şaban 1236

Kitabenin Günümüz Türkçesine Çevirisi (Amasya Valiliği, 2016, s. 54)

Bu caminin tamirini hayır sahibi Seyyid Abdi Ağa yaptırmıştır. Ey Allahım muhterem zata rahmet et. Çünkü o tamirat işine öncülük etmiştir. Burada namaz kılın dua edin. Bu vakfın ismi Hızır Paşa oğlu Mehmet Paşadır. H. 15 Ş 1236 (M. 1821)

Kitabeden anlaşıldığına göre cami, 1821 yılında Seyyid Abdi Ağa tarafından onarılmıştır. Ancak yapının hangi kısımlarında onarım yapıldığına ilişkin bilgi vermemektedir.

H. 1280 /M. 1863 tarihli ikinci onarım kitabesi harim mekânının batısında yer alan tabhanenin giriş kapısı üzerinde yer almaktadır (Resim 73).

Resim 3.72. Mehmet Paşa Camisi 2. Tamir Kitabesi (N. Boy Arşivi-2021)

Kitabenin Okunuşu (Amasya Valiliği, 2016, s. 55)

Mahmud beyzâde mehmed bey efendi himmeti
Mevç edüp bu camii tamiri tezyin eyledi
1280 oluptur bu vakfı sâni,
hak muvaffak eyleyüp bir cümle tahsin eyledi

Kitabenin Günümüz Türkçesine Çevirisi (Amasya Valiliği, 2016, s. 55)

Mahmut bey oğlu Mehmet Bey efendi azmedip
Bu camiyi tamir edip tezyin etti. Bu ikinci tamirat
1280 tarihinde olmuştur. Allah Teala
İzniyle tamamını tamir ettirmiştir.

Kitabeden caminin Mehmet Bey tarafından H. 1280 / M. 1864 tarihinde tamir ettirdiği anlaşılmaktadır. Metinde geçen "*tezyin etti*" ifadesi, yapının süslemelerinin de elden geçirildiğini düşündürmektedir.

Yapının onarımına ilişkin Osmanlı arşivinde bir belge tespit edilmiştir. Amasya Mutasarrıflığı'na gönderilen H. 14 Şevval 1280 / M. 23 Mart 1864 tarihli belgenin içeriği,

"... Amasya'da kâ'in Yörgüç Paşa ve Mehmed Paşa cami'-i şerîflerinin mütevellileri tarafından icrâ-yı ta'mirine ne suretle ibtidâr olunduğuna vesâ'ir bazı ifadeye dair Amasya Meclisinin 28 rebiulahir sene 1280 tarihli ve 47 numrolu cevaben varid olan

mazbatası meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyeye ledel havale hayrât-ı şerifenin ta'mirat vesâ'ir mesârif-i zarûriyeleri zuhûrunda vakıfları vâridâtından tesviyesine 500 yüz guruş kadar mütevellilerinin ve 2500 guruş kadar evkāf müdürlerinin me'zuniyetleri olarak ziyadesi daire-i evkāf-ı hümayuna iş'ârının istihsal olunacak ruhsat üzerine ma'rifet ve nezaretleriyle tesviye ve icrâ olunması ve bu suretiyle mütevellileri taraflarından hod-be-hod mesarif ru'iyetine cevaz gösterilmemesi ve i'lânından sonra böyle mesarif iden olur ise bilâ ruhsat yapmış olacağından hin-î muhasebede kabul kılınmaması müessis olan nizâmından olarak emsaline bu yolda cevap verilmekde idüğünden bunlar hakkında dahi nizâm-ı mezkûrun icrâsı hususunun savb-ı sa'adedlerine bildirilmesi Evkaf-I Hümayun Nezareti Celilesiyle bil muhabere tezkire kılınmağla icâbının icrâsına himmet eylemen siyakında şukka…"

şeklindedir (BOA. İ.HR. 209.12046.3). Söz konu belgede Amasya Mutasarrıflığı'na gönderilen tezkerede Amasya'da bulunan Yörgüç Paşa ve Mehmed Paşa camilerinin mütevellileri tarafından onarım işlemlerine hangi şartlarda girişildiğine ve diğer bazı hususlara ilişkin Amasya Meclisi'nin 28 rebiulahir 1280 tarihli ve 47 numaralı mazbatasının Meclisi Vâlâ'yı Ahkâmı Adliyeye gönderildiği belirtilmiştir. Burada hayratların tamir ve diğer zorunlu masraflarının ortaya çıkması halinde vakıfların gelirlerinden harcanmasına işaret edilmiştir. Bu noktada da 500 kuruşa kadar mütevellilerinin ve 2500 kuruşa kadar evkâf müdürlerinin izinlerinin yeterli olduğu, daha fazla harcama için Evkâfı Hümayun Dairesi'ne yazılı olarak başvurulmasının gerekli olduğu ve buradan alınacak ruhsatla harcamanın gerçekleşebileceği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede söz konusu cami mütevellileri taraflarından kendi başlarına masrafların görülmesine müsade edilmemesi ve bu durum kendilerine duyurulduktan sonra böyle harcama yapan olursa ruhsatsız/izinsiz yapmış olacaklarından bahisle muhasebesi görülürken kabul edilmemesinin kanun gereği olduğu belirtilmiştir. Konunun Evkafı Humayun Nezareti aracalığıyla ilgililerine bildirilmesi istenmiştir.

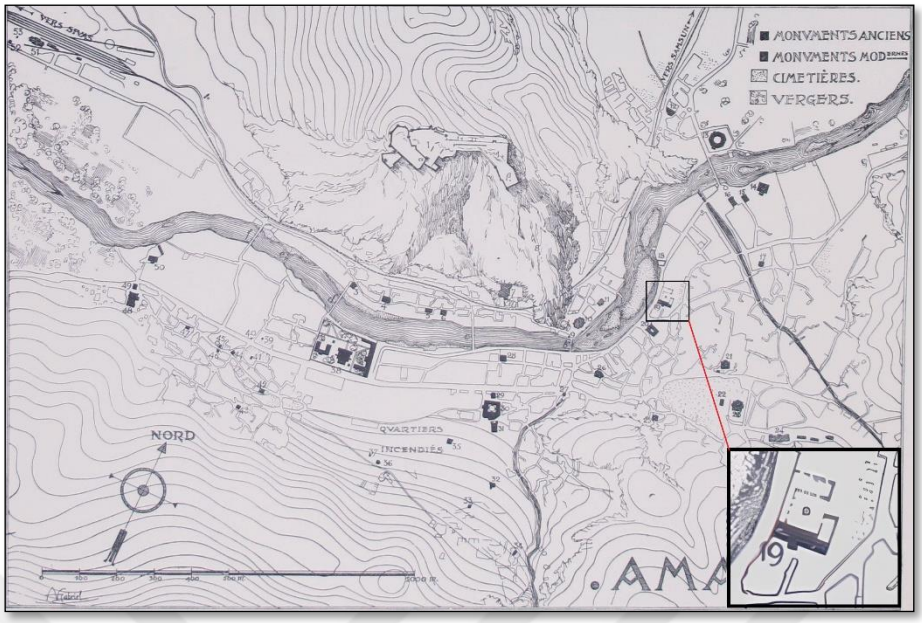
Bahse konu belgeden caminin onarım gördüğü, sadece masrafların ödenmesine ilişkin usullerde sorun olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu onarımın ikinci tamir kitabesinde geçen tamir olduğu anlaşılmaktadır. Yapı yerinde incelendiğinde cami ve tabhanelere göre türbenin zemin kotunun daha yüksekte olduğu görülmektedir. Bu durum türbenin daha sonradan inşa edildiğini göstermektedir. Bunun yanında camide ve tabhanelerde doğu, batı ve güney cephelerde kesme taş, kuzey cephede ise moloz taş kullanılmıştır. Türbenin ise doğu cephe haricinde tüm cephlerde moloz taş görülmektedir(Resim 74).

Resim 3.73. Mehmet Paşa Camisi Güneydoğudan Görünüş (N. Boy Arşivi-2021)

Mehmet Paşa Medresesi

Günümüze ulaşmayan medresenin mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi değiliz. H. Hüsameddin medresenin Mehmed Paşa Câmisi'nin avlusunda kuzey ve doğu tarafta olduğunu belirtmiştir(Yaşar A. , 2022a, s. 175). Gabriel, Amasya'daki eserlerin vaziyet planını verirken planda günümüze ulaşmayan yapıları da işlemiştir(Şekil 3.21)- (Gabriel, 1934, s. 13). H. Hüsameddin'in verdiği bilgiden ve Gabriel'in çiziminden yola çıkarak medresenin caminin kuzeydoğusunda yer aldığını ifade edebiliriz. Ayrıca yine Gabriel'in eserinin ekinde yer alan fotoğraf da türbenin doğusunda bir yapının olduğunu göstermektedir (Resim 3.75).

Şekil 3.21. Mehmet Paşa Külliyesi-1908-1934 (A. Gabriel)

Resim 3.74. Mehmet Paşa Külliyesi-1908-1934 arası (A. Gabriel)

Medrese ile ilgili arşivdeki tek belge numaralı kadı sicilinde bulunan H. Muharrem sonu 1053 / M. Nisan 1643 tarihli kayıttır. Söz konusu belgenin içeriği,

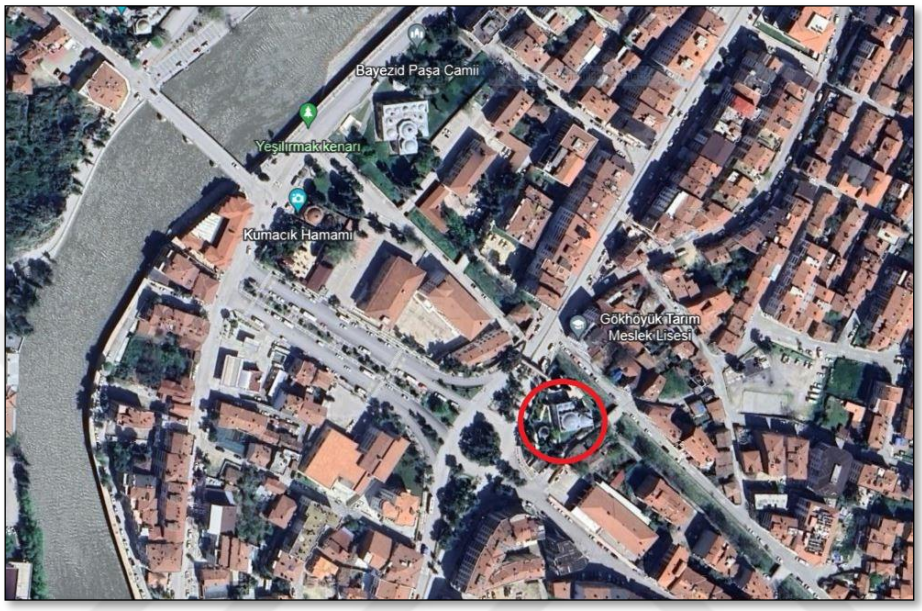
"...Eyâlet-i Rum'da vâki' evkaf ve emlâk mürûr-u eyyâm ve şuhûr ile harâbe müşrif olduklarına binâ-i tefahhus olunub ebniyeye ve sukufu ma'mure ve şürût-ı çaresi olanlar ifa oluna deyü bi'l-fi'il defterdâr-ı hâzine-i Rum ve muharrer mülk-i merkum olan

kıdvetü'l-erbâbi'l-izzi ve'l-ikbâl umdetü ashâbü'l-mecd ve'l-iclâl izzetlü Murad Efendi ulüvvuhû hazretlerine ve tefahhus evkaf ve emlâka müstakilen müvella ta'yin olunan umdetü'l-vülât Mevlâna İbrahim Efendi zîde fazlehûya hitâben fermân-ı celilü'l-kadr-i sultan sudûr idüb ber-mûceb emr-i âlî husûs-ı mezbûr içün Mahmiye-i Amasya'da akd-i meclis-i şer'i şerîf olunub bu kasr dahi hazır iken medine-i mezbûrede Merhûm Mehmed Paşa Camî-i Şerîfi ve medresesi ve Hızır Paşa Camî-i ve medresesi müderrisi Mehmed Efendi ibn-i Habil Efendi ve Hâtib Mevlâna Mehmed Efendi ibn-i Mustafa ve Hâtib Mustafa Çelebi ibn-i İlyas ve katibi Ahmed bin İbrahim ve Nazır bin Ahmed ve câbisi Mehmed ve sâirleri ihzâr ve vâki'ü'l-hâl istifsâr olundukda zikr olunan camîler ve medreselerin hademesi bi-cem'-him takrîr-i kelâm idüb tevliyet-i mezbûreyi merkum Hızır tasarruf ide camîler ve medreseler rakabeye ihtiyâc-ı tam ile muhtâclar iken ta'mîr ve termîm olunmadığından gayri yedimizde olan berâvat-ı münifim itba' şurutu natık olduğu üzere vezâifimiz dahi tamamen virilmeyüb hayf u gadr olmuşdur didiklerinde mütevelli-i merkum takrîr-i kelâm idüb Hızır Paşa Medresesi müderrisi olub hâzırân-ı bi'l-meclis olan Mehmed Efendi iki senedir tevliyet-i mezbûremi kendü zabt ve galle-i nukud-ı.evkafı kendü ahz u kabz idüb semeni tamamıyla bana dahi senede birkaç akçeye def' ider evkaf-ı mezbûrenin dahl ve tasarrufu mezbûrun yedinden almuşdur didiklerinde mezbûr Mehmed Efendi evkaf-ı mezbûremi kendü zabt içün ve bila hüccet defter-i muhasebeye irâd idüb nazar ve kıraat mefhumunda olan mürtezikadan sual olundukda bazısı noksan ve bazısı ziyade ile tahrîr olunmuş bulunub her vechle evkaf ve ahvâl-i mezbûre muhtell olduğu mu'ayyen olmağla mâ vâka'a sebt olundu…"

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4). Bahse konu belgeden Rum Eyaleti'nde bulunan vakıf emlak eserleri harap duruma geldiklerinde bu binaların tamir işlerini takip etmek için Defterdar ve Rum hazinesinden sorumlu olan Murat Efendi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu emlak ve evkafa mütevelli olarak atanan İbrahim Efendi'ye hitaben ferman gönderilmiş ve bu ferman gereğince Amasya idarecilerinin oluşturduğu meclis toplanmıştır. Bu mecliste Mehmed Paşa Camisi medresesi ve Hızır Paşa Camisi medresesi müderrisi Mehmet Efendi ile hatip Mehmet Efendi, hatip Mustafa Çelebi ve katip Ahmed Efendi ile vakfın tahsildarı Mehmed ve diğerleri hazır bulunmuşlardır. Toplantıda durum tespiti yapıldıktan sonra vakfın tevliyetinin Hızır adlı kişinin üzerinde olduğu, camilerin ve medreselerin tamire muhtaç bulunduğu, Hızır'ın görevini layıkıyla yapmadığı ve görevlilierin ücretlerini ödemediği ifade edilmiştir. Bu ifadeler üzerine Hızır Paşa Medresesi müderrisi olup mecliste hazır buunan Mehmed Efendi söz alarak iki senedir kendisinin vakfın mütevellisi olduğunu ve vakfın tasarruf hakkının kendi elinde olduğunu söylemiştir. Mütevelli ise işleri hakkıyla yaptığını iddia etmiştir. Son olarak husus vakıftan yararlanan diğer kişilere sorulduğunda mütevelli ile aynı görüşte olmadıklarını, vakıf işlerinin mütevelli tarafından yeterli ölçüde görülmediğini beyan etmişlerdir. İfadeler bu şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu bilgilerden medresenin tamire muhtaç olup olmadığı net olarak anlaşılamamaktadır. Bahse konu dedrese günümüze ulaşamadığından onarım yapılıp yapılmadığına sahada bir tespit yapmak da söz konusu olmamıştır.

3.12.6. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi

Amasya il merkezinde Beyazıtpaşa Mahallesinde, Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisin'in doğusuna bitişik vaziyettedir. (Harita 3.17, Resim 76).

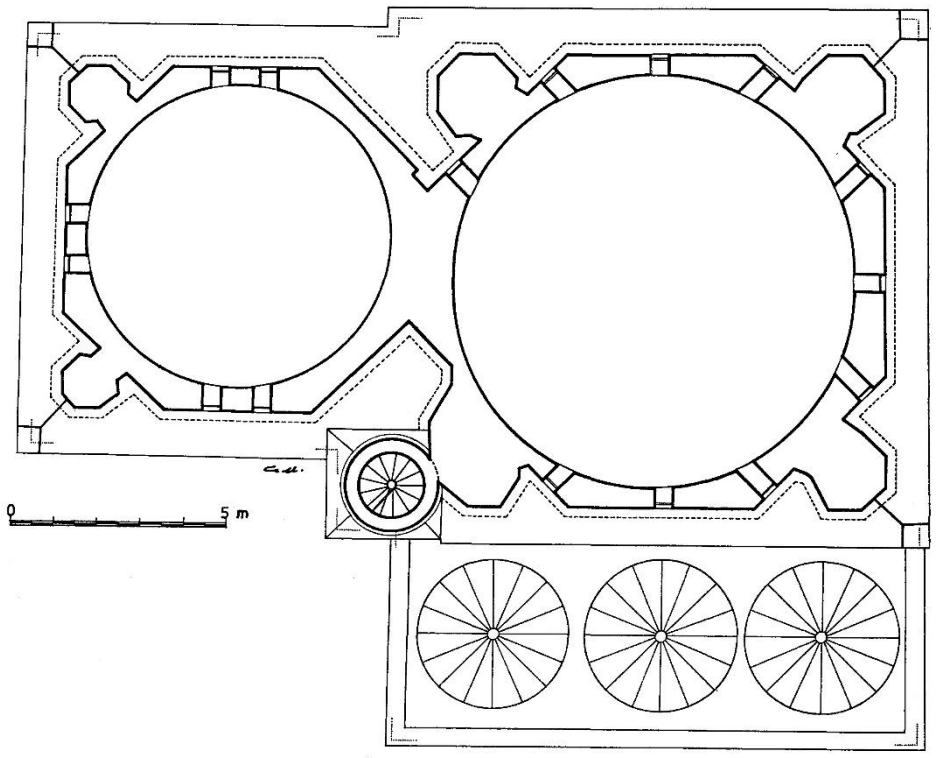
Harita 3.17. Şeyh Hacı Hamza Nigari Türbesi Konumu (Google earth)

Resim 3.75. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi
(https://discoveramasya.com/icerik/84)

Cami ve türbeye ismini veren Şehy Hacı Hamza Nigari, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde doğmuş olup, 1866 yılında Amasya'ya gelmiş ve uzun bir süre Merzifon'da kalmıştır. Nakşibendi şeyhlerinden olan Nigari, 1885 yılında Merzifon'dan sürülmüş ve 1886 yılı Eylül ayında sürgünde bulunduğu Harput'ta vefat etmiştir. Harput valisinin izniyle Amasya'ya defnedilmiştir (Bilgin, 2007, s. 85,86). Defnedildiği yere kendi adıyla cami ve türbeden ibaret olan külliye inşa edilmiştir. Cami ve türbe üzerinde yer alan kitabelere göre inşa işlemi H. 1305/M. 1887-1888 tarihinde Mir Hamza Nigari'nin yeğeni Mir Hasan Efendi tarafından başlatılmıştır (Atak & İbrahimzade, 2017, s. 79).

Cami kare planlı olup üzeri tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. Harim mekânının kuzeydoğu köşesinde minare, kuzeyinde ise üç bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu bölümlerin her birinin üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür (Şekil 3.22-Resim 77). Kare planlı ve üzeri tromplarla geçilen kubbe ile örtülü türbe, caminin doğu cephesine bitişik vaziyette olup caminin içerisinden yuvarlak kemerle geçiş sağlanmaktadır.

Şekil 3.22. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi (G. Urak)

Resim 3.76. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi, Harim Mekânı
(https://discoveramasya.com/icerik/84)

Caminin beden duvarlarında sadece köşelerde kesme taş kullanılmış diğer bölümlerde moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Kubbe kasnağı ise tamamen tuğla malzemedendir (Resim 78). Türbe ve Son cemaat yerinde ise ağırlıklı olarak kesme taş mazlemenin kullanılmıştır (Resim 79).

Resim 3.77. Şeyh Hacı Hamza Nigari Camisi-Batı Cephe
(https://discoveramasya.com/icerik/84)

Resim 3.78. Şeyh Hazı Hamza Nigari Camisi ve Türbesi, Kuzeyden Görünüş
(https://discoveramasya.com/icerik/84)

Caminin ve türbenin onarımına ilişkin arşiv kayıtlarında bir belge tespit edilmiştir. Sivas Vilayeti'ne gönderilen H. 11 Zilkade sene 1307 / 29 Haziran 1890 tarihli yazının içeriği,

> *"Amasya'da müceddeden inşâ olunan Şeyh Hacı Hamza Efendi türbesi ile cami'-i şerîf için Tiflis'teki Kazak ve Karakoyunlu cemâ'ati taraflarından gönderilmiş olan 1500 liradan mütecâviz meblağın bazı eşhas tarafından su'-i isti'malâtâ uğradıldığını ve ifâdât-ı sâ'ireyi havi Lisar-i Hüseyin Hulusi mühr ve imzasıyla i'ta olunan arzuhal leffen irsâl kılınmış ve münderecâtı lazımû't tahkik mevâddan bulunmuş olmağla me'aline nazaran bit-tahkik tebeyyün edecek sıhhat-i halim iş'arına himem-i âliyeleri mekari bulunmak babında"*

şeklindedir (BOA. DH.MKT. 1737.76.1). Bahse konu belgeden Amasya'da müceddeden inşâ edilecek Şeyh Hacı Hamza Efendi Türbesi ve camisi için Tiflis'teki Kazak ve Karakoyunlu cemaati tarafından gönderilmiş olan 1.500 kuruşun usulsüz kullanıldığı iddiasının soruşturulması istenmiştir. Bahse konu belge yeniden inşa ve onarım sürecine dâir somut bilgiler vermemektedir. Ancak belgede yapının yeniden inşa edildiği ifade edilmektedir. 1887'de inşasının başladığını bildiğimiz cami ve türbenin yerinde başka bir yapı olabileceğini akla getirmektedir.

3.13. Medreseler

3.13.1. Bimarhane (Darüşşifa)

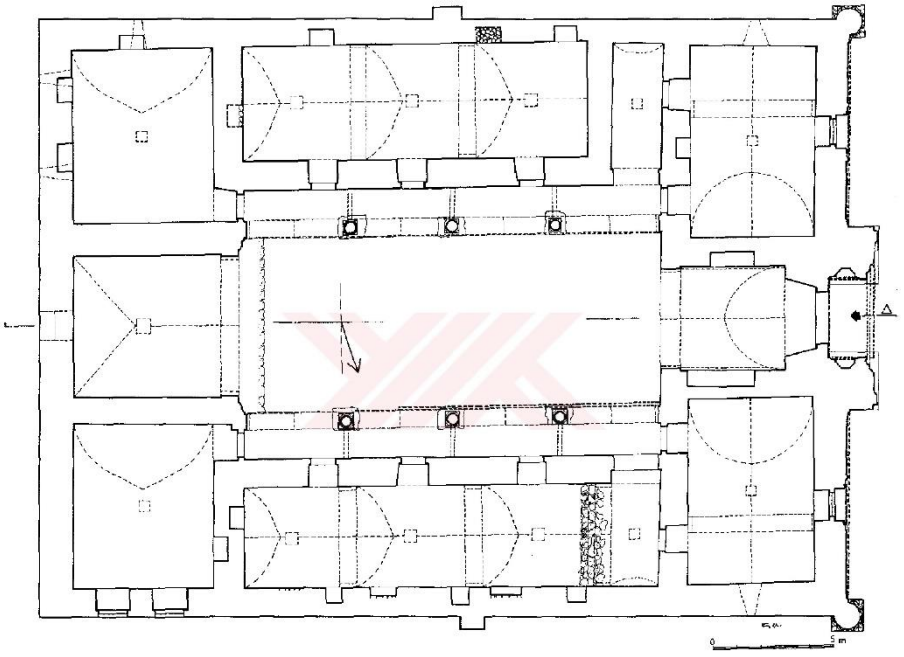
Amasya il merkezinde Mehmet Paşa Mahallesinde, Mehmet Paşa Caddesi üzerinde, Yeşilırmak'ın doğusunda yer almaktadır (Harita 3.18).

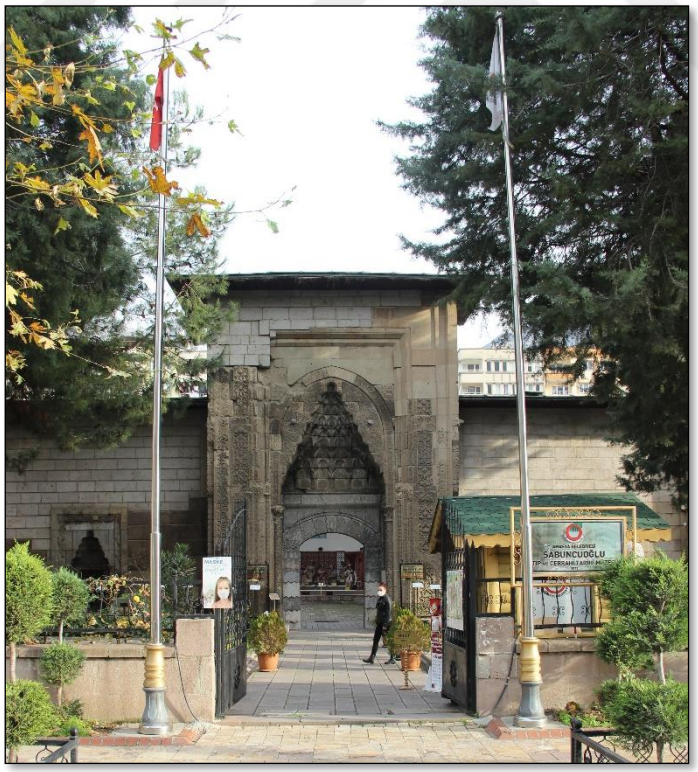
Harita 3.18. Bimarhane Konumu (Google Earth)

Günümüzde daha çok Bimarhane olarak anılan darüşşifanın eski kayıtlarda isminin "*Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Alâ'eddîn*", *"Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Alâ'eddîn Alî", "Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Pervâne Bey" ve "Dârü'ş-şifâ-i Pervâne"* şeklinde geçtiği ifade edilmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 131-132).

Eser, giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre İlhanlı döneminde, Olcaytu Hüdabende Han'ın karısı olan İldus Hatun'un kölesi Anber bin Abdullah tarafından H.708/M.1308-1309 yılında yapılmıştır (Kuban, 2008, s. 213). Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı, açık avlulu ve iki eyvanlı medrese plan şemasına sahiptir (Şekil 3.23). Yapının kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde silindirik köşe kuleleri, kuzey ve güney cephelerin ortalarında ise birer destek payandası yer almaktadır. Yapıya batı tarafında cepheden dışarıya taşan taç kapısından girilmektedir (Resim 80).

Şekil 3.23. Bimarhane (darüşşifa) planı (G. Urak)

Resim 3.79. Bimarhane Taçkapısı (N. Boy Arşivi-2020)

Batı cephedeki giriş eyvanından doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen avluya geilmekte olup, giriş eyvanı ile aynı aks üzerinde diğer eyvan yer almaktadır (Resim 81).

Resim 3.80. Bimarhane Avlusu (Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Eser, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde olmak üzere birçok kez onarım geçirmiştir (İnan Ocak & Tanyeli, 2019, s. 229)

Bimarhanenin onarımına dair arşivdeki ilk kayıt Amasya baş katibi tarafından hazırlanan R. 2 Mayıs 1306 / M. 14 Mayıs 1890 tarihli pusuladır (BOA. ML.EEM. 90.16.2). Bahse konu pusulada Amasya Sancağı'nda inşa ve ta'mir olunan zahire anbarlarının listesi verilmiştir. Söz konusu listede Amasya merkezde şifahane de görülmektedir.

Çizelge 3.32. Amasya Sancağında inşa olunan mîrî zehair anbarlarını mübeyyin pusula

Mülahaza	Esamisinin kaydı	Binanın …miktarı	Anbarcı dükkânının odası	Havi olduğu göz	İstiab ettiği zahire miktarı	İnşa ve tamiren anbar ittihaz olunan mahfillerin tamiratı	Tamiren anbar yapılan mahfillerin birinci defa mesarifi	Tecdiden inşa olunanların Mesarif-i inşâ' iyesi
Atik şifahane olup haraba müşrif olmasıyla tamiren anbar ittihaz olunmuşdur.	Amasya derununda	1600	1	8	160000	"	18000	"

Çizelgeyi incelediğimizde şifahanenin 18.000 kuruş masrafla tamir edilerek zahire deposu olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Arşiv belgeleri içerisinde Bimarhane'nin onarımına dâir bir diğer belge R. 25 Nisan 1325 / M. 8 Mayıs 1909 tarihli olup yapının durumu, "*Miriye ait anbarlar mesarif-i inşa'iye ve ta'miriyeleri hazine-i celile bütçesine dahil bulunan tertib-i mahsustan tesviye olunmakda olmasına bina'en me'aline nazaran icabının icrâsı zımmında merbut inhanın leffiyle maliye nezareti celilesine tezkire ve bundan bahisle neticesinin evrakı araştırılması zımmında Sivas vilayetine tahrirat-ı âliyye tastiri babında emr-i ferman hazreti men -lehü'l-emrindir"* şeklindeki ifade edilmiştir. Bahse konu ifadelerden miriye ait anbarların inşa ve tamir masrafları hazine bütçesinde bulunan özel tertipten karşılandığı ifade edilmiş ve bu çerçevede gerekli işlemlerin yapılması için tezkire hazırlanıp eklenerek maliye nezaretine gönderilmiştir. Evrakın sonucunun araştırılması konusunda Sivas Vilayeti'ne yazı yazılması emredilmiştir (BOA. DH.MKT. 508.44.1).

Maliye Nezareti'ne yazılan yazının içeriği;

> *"Amasya Sancağının Yakutiye Mahallesinde ka'in olub mukaddemâ miri anbarı ittihas idilmiş olan bimarhanenin icra-yı ta'miri zımmında sarfı lazım gelen üç bin guruşun suret-i tesviyesi teferruatı hakkında Sivas vilayetinden alınan on nisan üç yüz on sekiz tarih ve otuz dokuz numrolu tahrirat leffen irsal kılınmışdır. Miriye ait anbarlar mesarif-i inşaiye ve tamiriyeleri hazinei celile bütçesine dahil bulunan tertib-i mahsusdan tesviye olunmakda olmasına ve suret-i işara nazaran icra-yı icabının muhasebe ifadesiyle beyanına mübaşeret kılındı…"*

şeklindedir (BOA. DH.MKT. 508.44.2). Bahse konu belgeden Yakutiye Mahallesinde daha önce miri anbar olarak ayrılmış olan Bimarhanenin tamirinin yapılması içün lazım olan 3 bin guruşun ödenmesi hakkında Sivas Vilayeti'nden gelen 10 Nisan 318 tarihli yazının Maliye Nezareti'ne gönderildiği belirtilmiştir. Miriye ait anbarların inşaat ve tamir masrafları Hazine bütçesinde bulunan özel tertipten ödenmekte olduğu ve bu yazıya göre gereğinin muhasebe tarafından beyan edilmesi için yazı yazıldığı anlaşılmaktadır.

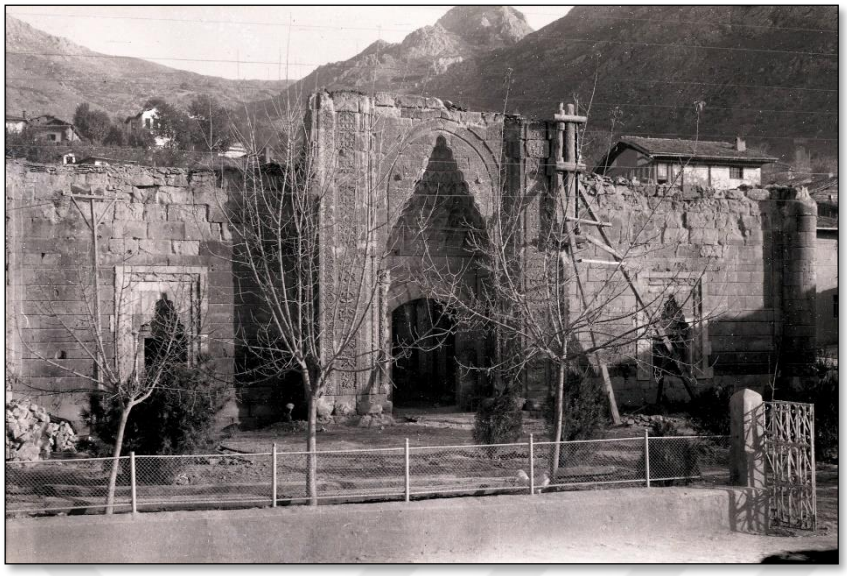
Buna istinaden Sivas Vilayeti'nden gelen 10 Nisan 1318 tarihli yazıya cevap olarak H. 13 Safer 1320 / M. 22 Mayıs 1902 tarihli belge tanzim edilmiştir. Belgenin içeriği, *"....Miriye ait anbarlar mesarifi inşaiye ve tamiriyeleri hazine-i celile bütçesine dahil tertib-i mahsustan tesviye edilmekte olduğundan mesarifi tamiriyesinin sureti tesviyesi istifa buyrulan Amasya'nın Yakutiye mahallesinde vaki' olub mukaddemâ miri anbarı hakkında dahi icrayı icabı maliye nezareti celilesine iş'ar kılınmışdır. Neticesinin oradan araştırılmasının muhasebe ifadesiyle beyanına iptidar olundu…*" şeklindedir. Bahse konu yazı içeriğinden Miriye ait anbarların tamir ve inşa masrafları hazine bütçesinden özel

tertipten ödenmekte olması sebebiyle bunun yerine getirilmesi için Amasyanın Yakutiye mahallesinde evvelce miri anbar olan yerin tamiri konusunda gereğinin yapılması için Maliye'ye yazı yazıldığı belirtilmiş ve neticesinin muhasebe tarafından bildrilmesi istenmiştir.

Arşivde yer alan belgelerden yapının 1902 yılı itibariyle miri anbar olarak kullanıldığı ve tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazışma sonucunda tamir yapılıp yapılmadığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Bimarhanenin ilerleyen yıllarda tamire muhtaç durumda olduğu dönem Gabriel'in 1908-1934 yılları arasında çektiği fotoğraftan anlaşılmaktadır (Resim 82). Muhtemelen 1939 depremi sonrası Ali Saim Ülgen'in çekmiş olduğu bir diğer fotoğraftan tahribatın artmış olduğu görülmektedir (Resim 83).

Resim 3.81. Bimarhane (A. Gabriel-1908-1934)

Resim 3.82. Bimarhane-1951 öncesi (Salt Araştırma-Ülgen Ailesi Arşivi)

Bahse konu depremde meydana gelen hasar sonrasında Ülgen tarafından 1948-1951 yılları arasında yapı restore edilmiştir. Restorasyon sonrasına ait fotoğraflarda onarımın yapının orijinal dokusunu bozacak şekilde yapıldığı rahatlıkla algılanabilmektedir (Resim 84). Bu onarımda yarım kalan işler ancak 1991-97 yılları arasında yapılabilmiş ve günümüzdeki halini bu onarımla almıştır.

Resim 3.83. Bimarhane, 1948-1951 Arasında Yapılan Onarım Sonrası (VGM Arşivi)

3.13.2. Ebubekir Paşa Medresesi

Amasyalı Ebubekir Paşa, Bekir Beyzade ismiyle de bilinmekte olup, H.1159/M.1746'da Karahisar-i Şarki (Şebinkarahisar) Sancağı'nda başladığı Mutasarrıflık görevine Amasya'da da devam etmiştir (Yaşar A. H., 2022b, s. 94). Babası Osman Bey'in inşa ettirdiği darulhadis, mescid ve çeşmenin bağlı olduğu vakfın mütevellisi olduğundan dolayı darulhadis zamanla Ebubekir Paşa Medresesi diye anılmıştır.

Günümüze ulaşmayan yapının H. 1164 /M. 1750-51'de Körübaşı Mahallesinde kargir olarak inşa edildiği, H. 1300 / M. 1882-83 yıllarında harap hale geldiği ve H. 1308/M.1890-91'de onarıldığı belirtilmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 165).

Osmanlı Arşivi'nde medresenin onarıma dair H. 9 Safer 1317 / M. 19 Haziran 1899 tarihli Şurayı Devlet tezkiresinin içeriği,

> *"... Evkaf-ı hümayun nezaretinin şura-yı devlete havale buyrulan 11 Muharrem sene 317 tarih ve 152 numrolu takriri maliye dairesinde kıraat olundu. Me'alinde evkaf-ı mülhaktan Amasya Sancağında kâ'in Ebubekir Paşa medresesinin muhtaç-ı ta'mir olmasına mebni mahallince icra kılınan keşf ü münakasası mucebince tamirat-ı mezkure 8 bin bir guruşda müte'ahhidi uhdesinde takrir eylediği mahallinden iş'ar kılınmış ve medrese-i mezkure vakfının vâridât-ı mesarif-i ta'miriyeyi mezkureyi tesviyeye kafi bulunmuş olunduğudan tamirat-ı mezkurenin mahalli evkaf müdürü ve mütevelli-i vakıf nezaretleri ve müte'ahhidi marifetiyle maktu'an icrası içün meblağı mezburun vakdı varidatından sarfı istizan olunmuş ve tervic-i iş'arı münasip görülmüş olmağla ber-mucebi istizan icra-yı icabının nezareti müşârü'n-ileyhâya havalesi tezkire ve keşf defteriyle münakasa pusulası leffen takdim kılındı..."*

şeklindedir (Ek 24)-(BOA. İ.EV. 22.21.1). Bahse konu belgede Evkafı Hümayun Nezareti'nin Şurayı Devlet'e gönderilen 11 Muharrem 1317 tarih ve 152 numaralı yazısı maliye dairesinde okunduğu belirtilmiştir. Belgenin içeriğinde mülhak vakıflardan Amasya Sancağı'nda bulunan Ebubekir Paşa Medresesi'nin tamire muhtaç olduğu ifade edilmiş ve bu ihtiyaca bağlı olarak yerinde keşif ve eksiltme usulü ihalesi gerçekleştirilmiştir. Keşif ve münakasasına göre söz konusu tamirat 8.001 kuruş bedelle müteahhide verilmiştir. Bu durum mahallinden yazıyla bildirilmiştir. Medrese vakfının gelirlerinin tamir masrafını karşılamaya yettiği ifade edilmiştir. Ayrıca tamiratın mahalli evkaf müdürü ve vakıf mütevellisi nezaretlerinde ve müteahhit marifetiyle maktu olarak yerine getirilmesi ve söz konusu masrafın vakıf gelirinden harcanması için izin istenmiş ve bu durum uygun görülmüştür. Bu kararın ilgililerine bildirilmesi istenmiştir.

Sadrazam Rıfat'ın (Halil Rıfat Paşa) H. 16 Safer 1317 / M. 26 Haziran 1899 tarihli arzının içeriği,

> *"...Evkaf-ı mülhaktan Amasya'da kâ'in Ebubekir Paşa Medresesinin muhtaç-ı ta'mir olan mahallerinin münakasası mucebince 8001 guruşla ve mahalli evkaf müdürü ve mütevelliyi vakf nezarerleri ve müteahhidi marifetiyle icra-yı ta'miri ve meblağı mezburun vakfın varidatından tesviyesi hususunun evkaf-ı hümayun nezareti celilesine havalesi tezkire kılındığına dâ'ir şura-yı devlet maliye dairesinin mazbatası melfufuyla arz ve takdim kılınmış olmağla ol-babda her ne vechle irade-i seniyye-i hazreti vekalet penahi şeref-sünuh ve südur buyrulur ise mantuk-ı münifi infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim...."*

şeklindedir (BOA. İ.EV. 22.21.3.1). Söz konusu arzda Ebubekir Paşa Medresesi'nin tamire ihtiyaç olan yerlerinin münakasası usulü ihale sonucunda 8.001 kuruşla ve mahalli evkaf müdürü ve vakıf mütevellisi gözetiminde ve eksiltmeyi kazanan müteahhid marifetiyle tamirin gerçekleştirilmesi ve bahsi geçen meblağın vakfın gelirlerinden karşılanması konusunun Evkafı Hümayun Nezareti'ne gönderilmesinin tezkire kılındığına dâir Şurayı Devlet Maliye Dairesi'nin mazbatası ekleriyle takdim edildiği belirtilmiştir.

Yapı günümüze ulaşmadığından ve arşivde başka belge tespit edilemediğinden onarımın neticesini takip edememekteyiz.

3.13.3. Halifet Paşa Medresesi

Amasya il merkezinde Gökmedrese Mahallesi, Torumtay sokakta yer alan medresenin küçük bir kalıntısı günümüze ulaşabilmiştir (Harita 3.19-Resim 3.84). Kitabesine göre H. 606 / M. 1209-10 tarihinde inşa edilmiştir. 1647 depreminden sonra Müderris Hasan tarafından yıkılan yerler ahşap olarak inşa ettirilmiş, 1888 yılında ise Amasya Müsftüsü Hacı Osman Hilmi Efendi kapsamlı bir ta'mir yaptırmıştır (Durukan, 1998, s. 30).

Harita 3.19. Halifet Paşa Medresesi Konumu (Google Earth)

Resim 3.84. Hilafet Paşa Medresesinin Bulunduğu Alan (N. Boy Arşivi-2014)

Medresenin onarımına ilişkin kadı sicillerinde iki kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt beş numaralı kadı sicilinde Amasya Kadısı'na hitaben yazılan H. 5 Zilhicce 1053 / M. Şubat 1644 tarihli ferman olup bahse konu belgenin içeriği,

"... Kıdvetü'l-kuzzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm mevlânâ Amasya kâdîsı zîde fazluhu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki sen ki kâdîsın südde-i sa'âdetime mektûb gönderip kazâ-i mezbûrda vâkı' müteveffâ Halifet Paşa medresesi evkâfı mütevellîsi olan dârende-i fermân-ı vâcibü'l-iz'ân Mustafa ile sâir mürtezikası meclis-i şer'a varup medrese-i mezbûre mürûr-ı eyyâmla harâba müşrif olup birkaç sene rakabe olunmaz ise bi'lkülliye harâbe ve mu'attal olması mukarrer olmağla medrese-i mezbûrun hücrât vesâir ebniyesi ta'mîrine kifâyet idinceye değin medrese-i mezbûrenin mürtezikasına vazîfe verilmeyüp rakabe olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâsına arz eylediğin ecilden buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardıklarında hakk üzre göresiz arz olunduğu üzre vakfının müsâ'adesi yoğise medrese-i mezbûrenin ta'mîre muhtac olan yerlerin ta'mîr oluncaya değin şer'le rakabe itdirüp ehl-i vezâifin vazîfelerin verdirmeyesiz ve medrese-i mezbûrenin ta'mîre muhtac olan yerleri ta'mîr olunup vakfın müsâ'adesi oldukda ehl-i vezâifin berâtları mûcebince girü vazîfelerin verdirüp şer'-i şerîfe ve emr-i hümâyûnuma muhâlif kimesneye iş etdirmeyesiz tamâm hakk üzre olup kazıyyede medhali olmayanları dahl etdirmeyüp işlemeyüp inâd ve muhâfet üzre olanları ism ü resmiyle yazup Asitâne-i sa'âdetime arz eyleyesiz husûs-ı mezbûr tekrâr şikâyet olunup bir dahi emr-i şerîfim varmağa muhtâc eylemeyesiz şöyle bilesiz alâmeti şerîfe i'timâd kılasız..."

şeklindedir (Ek 25)-(BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.104.1, Amasya;5). Söz konusu fermanda kadının İstanbul'a mektup gönderdiği ifade edilmiştir. Mektup içeriğinde Amasya'da bulunan Halifet Paşa medresesi vakıfları mütevellisi olan Mustafa ile diğer vakıf çalışanlarının mahkemeye gidip medresenin zaman geçtikçe yıkılmaya yüz tutup birkaç sene daha tamir edilmezse tamamen kullanılmaz hale geleceğini belirttikleri üzerinde durulduğuna işaret edilmiştir. Fermanda belirtildiği üzere medresenin hücreleri ve diğer yapıların tamirine yetinceye kadar medrese çalışanlarına ücret ödenmeyip rakabe olunmak tamirat yapılması hususunda padişahın fermanla izin vermesine dair arzda bulunduğu dile getirilmiştir. Mektup içerisinde belirtilen durum özetlendikten sonra tamire izin verildiği belirtilerek ferman çerçevesinde medrese çalışanlarına tamir bitene kadar ücretlerin ödemesinin yapılmayacağı, tamirat bittikten sonra kendilerine yeniden görev beratlarının verileceği ve maaşlarının ödeneceği belirtilmiştir.

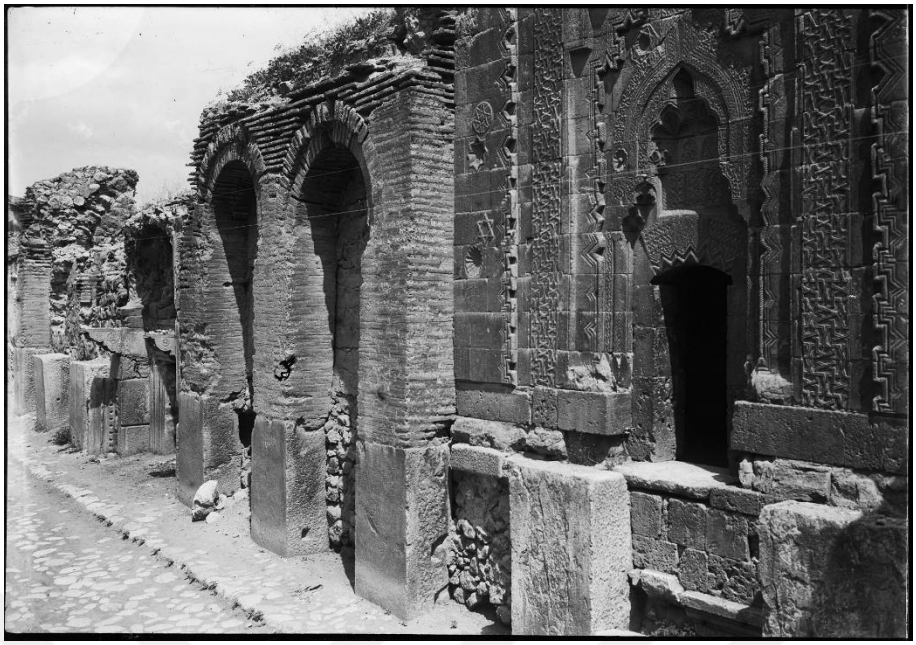
Medresenin onarımına ilişkin bir başka belge beş numaralı kadı sicilinde geçen H. Rebiülevvel 1054 / M. Haziran 1644 tarihli hüküm olup içeriği,

Oldur ki nefs-i Amasya'da vâkı' merhûm Halfet Paşa vakfına berât-ı hümâyûn ile bi'lfi' il mütevellî olan Mustafa Efendi meclis-i şer'-i şerîfe gelüp bu fakîre hitâben bir kıt'a hükm-i şerîf-i cihân-metâ' ve fermân-ı münîf-i lâzımü'l-ittibâ' ibrâz idüp mefhûm-ı münîfinde vâkıf-ı mûmâ ileyhin medresesi câ-be-câ yıkılıp harâba müşrif olup şöyle ki rakabe olunmayup meremmet olunmazsa bi'l-külliye harâb olması mukarrer olduğu i'lâm olunmuşdu imdi rakabe olunup mademki rakabe tamam olmadıkça müderris ve mürtezikaya bir habbe verilmeyüp rakabe tamam oldukdan sonra yine erbâb-ı vezâife

vazîfeleri verile diyü fermân olunmağın mütevellî-i mezbûrı mûceb-i zamân-ı âlî üzerine varılıp harâbe olan mahaller görülüp ebniye ve meskûf ahvâline âlim olan ehl-i hibre tahmîn ile tahmîn etdirilip mâl-ı vakf ile medrese-i mezbûre ta'mîr ve termîm olunmaya izn taleb ederim dedikde cânib-i şer'-i şerîfden fahrü'l-müderrisînü'l-kirâm Abdullah Efendi ta'yîn olunup ahvâl-i benât kemâl-i mertebe vukûf ve meş'ûrı olan el-Hâcc Mustafa bin Hüdaverdi vesâir zeyl-i kitâbda mastûrü'lesâmî olan bî-garaz müslümanlar ile medrese-i mezbûreye irsâl olunup vardıklarında fi'l-vâkı' medrese-i mezbûrenin ekser divarları ve hücrâtdan dört hücre ve bazı dahi safklarından harâb olup meremmete ihtiyâc-ı katî olduğun müşâhede idüp ve mevâzi'-i mezbûrenin ta'mîr ve termîmine otuz dört bin akçe tahmîn etdiklerin mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr idüp meclis-i şer'a gelüp ihbâr ve takrîr etdikde mâ vaka'a ketb olunup mevâzi'-i mezbûreyi mâl-ı vakf ile ta'mîr etmeğe mütevellî-i mezbûre izn verilip rakabe tamam oluncaya değin ber mûceb-i fermân-ı âlî mürtezikaya bir habbe verilmemek üzre tenbîh birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu tahrîren fî evâhir-i şehr-i Rebiülevvel lisene erba'a ve hamsîn ve elf

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.45.1, Amasya;5). Bahse konu belgeye göre Amasya'nın merkezinde bulunan merhûm Halfet Paşa vakfına berâtla mütevellî olan Mustafa Efendi mahkemeye giderek bir hüküm ve bir ferman göstermiş ifade vermiştir. İfadesinde vakıf kurucusu Halifet Paşa Medresesi'nin yer yer yıkılıp zarar gördüğünü belirtmiştir. Sahip çıkılmayıp tamir olunmazsa tamamen yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir. Sahip çıkılmadığı sürece müderris ve diğer çalışanlara maaş ödenmesin, eğer bakılıp onarılırsa görevlilere ücretleri verilsin diye ferman olunduğu belirtilmiştir. Mustafa Efendi mahkemede, medreseye gidilip harap olan yerlerin görülmesini, binaların durumu konusunda bilgi sahibi olan ehli hibrenin yani bilirkişilerin tahminde bulunmasını istemiş ve vakıf malıyla medresenin tamiri için izin talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından büyük müderrislerden Abdullah Efendi keşif için görevlendirilmiştir. Binaların durumunu değerlendirme konusunda yeterli derecede bilgili olan Hacı Mustafa oğlu Hüdaverdi ve belge ekinde isimleri yazılı Müslümanlar ile medreseye varılmıştır. Medresenin duvarlarının çoğu, dört hücresi ve çatısının harap durumda bulunduğu ve tamire kesin olarak ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir. Yıkık dökük yerlerin tamirine 34.000 kuruş harcanacağı tahmin edilmiştir. Mahallinde keşif edilen bu durum sicile işlenmiş ve mütevelliye tamir konusunda izin verilmiştir.

Bu belgeden bir yıl önce girişimlerde bulunulan onarımın gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. İkinci girişimin sonuç verip vermediğine ilişkin belge olmadığından değerlendirme yapamamaktayız. Gabriel'in fotoğrafından da yapının harap durumda olduğu görülebilmektedir (Resim 86).

Resim 3.85. Hilafet Gazi Medresesi (A. Gabriel 1908-1934)

3.14. Mektepler

3.14.1. Rum Sıbyan Mektebi

Günümüze ulaşamayan yapının ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Yapının onarımına ilişkin Osmanlı Arşivi'nde mühimme defterinde H. Safer 1282/ M. Temmuz 1865 tarihli bir kayıt bulunmaktadır (BOA. DVNSMHM. 262.63.s.121.473). Söz konusu belge

> *"Amasya'daki Rum milletine ait Sıbyan Mektebi ile Metropolitin ikametine ayrılmış birkaç odalı bina yanmış olduğundan, Rum Kilisesi karşısında münasip bir mahalle tulen 30 ve arzen 20 zirâ' olmak üzere yeni baştan inşa edilmesi. Mülk olarak Rumlara ait olduğu ve İslam mahallesinde olmadığı, mahallince mahzuru ve kimseye zarı olmadığı…"*

şeklindedir. Bahse konu kayıttan Rum cemaatine ait sıbyan mektebi ile Mepropolit'in kullanımına tahsis edilen binanın yanması sebebiyle Rumlara ait bir arzide 30 zira uzunluğunda, 20 zira genişliğinde yeni bina inşa edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Binanın Müslüman nüfusun bulunmadığı bir alana yapılacağı ve kimseye zararı olmadığına dâir de bilgi verilmiştir.

3.14.2. Amasya Rüştiye Mektebi

Günümüze ulaşmayan mektebin, Saraçhane Camisi'nin doğu tarafında bulunan Alaca Yahya Medresesi'nin harap hale gelmesi sebebiyle H. 1281/ M. 1865 yılında Amasya Mustasarrıfı Ziya Paşa tarafından yıkılarak onun yerine inşa edildiği ifade edilmektedir. Söz konusu yapı inşasından yaklaşık 30 yıl sonra H. 1311 / M. 1894'te meydana gelen yangında tahrip olmuştur (Yaşar A. H., 2022, s. 165). Kuvvetle muhtemel yangından kısa bir süre öncesine ait onarıma ilişkin R. 14 Temmuz 1309 / M. 26 Temmuz 1893 belge,

> *"Sivas Vilayeti Amasya Mekteb-i Rüşdiyesinin tamiri içün dokuz yüz küsür guruş sarfına mezuniyet verilmesine dâ'ir makam-ı alilerinin 13 muharrem sene 1311 tarihli tahriratı Meclis-i Maarife ledel'-havale mekatib-i rüşdiyenin inşa ve ta'miri mesarifi ahaliye ait olub teklif olunan akçe dahi cüz-i bir şey olduğundan mezkûr tamirin usulü vechiyle cem'iyet mizan-ı ahali ianesine müracatla icra-yı hususunun savb-ı vala-yı vilayet-penahilerine izbarı ifade olunmağla ol-babda."*

şeklindedir (BOA. MF.MKT. 184.23). Belgede Amasya Rüştiye Mektebi'nin tamiri için 900 kuruş harcanmasına izin verilmesine ilişkin H. 13 Muharrem 1311 / 27 Temmuz 1893 tarihli yazının Maarif Meclisi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır. Yapının onarımı için gereken miktar cüzi olduğu için ahalinin yapmasında ve bu işi uygun bir biçimde kendi imkânlarında halletmeleri konusunda sorun görülmemiş ve ahali yardımına başvurulması yönünde meclisten karar çıkmıştır. Ayrıca durumun yazıyla valiye bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

Mektebin onarımının yapılıp yapılmadığına dâir arşivde başka bilgi tespit edilememiştir. Ancak Yaşar, söz konusu mektebin yangından sonra 15 yıl boyunca tamir edilmediğini ve H. 1328/M. 1910'da Amasya'nın ileri gelenlerinden Topçuzade Hacı Halil Efendi ve biraderi Münir Bey tarafından yerine iptidai mektebi inşa edildiğini belirtmiştir (Yaşar A. H., 2022, s. 164).

3.15. Mescitler

3.15.1. Hakala (Yolpınar) Köyü Mescidi

Yolpınar Köyü, Amasya il merkezine 16, Suluova ilçe merkezine ise 12 km mesafede bulunmaktadır. Hakala, H. 745 /M. 1344-45 yıllarına kadar Arguma (Suluova) Nahiyesine bağlı iken bu tarihten sonra gelişerek Arguma'yı geçmiş ve nahiye merkezi olmuştur (Yaşar A. H., 2022, s. 187).

Günümüze ulaşmayan mescidin onarımına ilişkin tek belge dört numralı Amasya Kadı Sicili'nde geçen H. Rebuilevvel 1052 /M. Haziran 1642 tarihli beratın içeriği,

> *Nişân-ı şerîf-i âlîşân-ı sâmî-mekân-ı tuğrâ-yı garrây-ı cihân-sitân-ı hakan-i hükmü oldur ki Amasya Kazası'na tabi' Hakala nâm karyede vâki' merhûm Es-seyyid Yahya Zâviyesi evkafına hamis mahsûl ile mütevelli olan Mustafa mescid-i şerîf ta'mîr ve termim itmeyüb mürtezikaya dahi vâzifelerin virmeyüb mâl-ı vakfa külli gadr olmağla def' olunub mîrîye işbu rafi'-i tevki'-i refi'-i hümâyûn Es-seyyid Mehmed mahal ve müstahâk olmayub tevcih olunub berât-ı hümâyûn virilmek ricâsına kadısı Mevlâna Ali arz itmegin sadaka idüb bu berât-ı hümâyûnu virdüm buyurdum ki varub anda olub hidmet-i lâzımesin müeddâ kıldukdan sonra hamsin mahsûl ile mutasarrıf olub vakfın rûhu ve devâm-ı devletim içün du'âya müdâvemet gösteresiz bu bâbda hiç kimesne mâni' ve dafi' olmaya şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fi evâhiri şehr-i rebiü'l-evvel li-sene isneteyn ve hamsin ve elf.*

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.142.2, Amasya;4). Bahse konu belgede Hakala köyünde bulunan es-Seyyid Yahya Zaviyesi vakfının 1/5 mahsûl ile mütevellisi olan Mustafa'nın mescidi tamir ettirmediği ve vakıf personeline de ücretlerini ödemeyip vakıf malına haksızlık yaptığından görevinden men edilmesi ve yerine Mehmed'in vakıf mütevelliliğine atanması talebi şehir kadısı Mevlâna Ali'nin arzı üzerine uygun görülmüş ve berat verilmiştir. Belgede onarıma ilişkin net bilgiler olmamakla birlikte bahse konu tarihte yapının onarıma ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

3.15.2. Kaya Bey Mescidi

Günümüze ulaşmayan ancak arşiv belgesinden Dere Mahallesinde olduğunu öğrendiğimiz mescit, yapıya ismini veren Kaya Bey tarafından inşa edilmiş olup ne zaman inşa edildiği hususunda bilgi sahibi değiliz. Yapıya ilişkin tek kayıt 22 numaralı Amasya kadı sicilinde geçen H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698 tarihli keşif belgesidir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22). Belgenin içeriği,

> *"...Keşf-i âti'l-beyanın mahallinde tahmin ve muayene ve müşahade olunması içün ğibbe'l-iltimas irsal olunan Mevlana naib Edamallahu Teala Mustafa Bey, Hassa Mimarı kalfalarından Muratça veled-i Gazar ve Ağya Veled-i Melkom nam zımmiler ve zeyl-i kitabda mesturu'l-esami olup ebniye ve müsakkafat ahvaline vukuf ve şuhudları olan müslimin ile Medine-i Amasya'da Dere Mahallesinde vaki Tozari evladından Kaya Bey'in bina eylediği mescid-i şerife varup huzur-u müsliminde akd-i meclis-i şer'i nebevi etdiklerinde mescid-i mezburun evladiyet ve meşrutiyet üzere bilfiil mütevellisi olan işbu ashabi'l-vesika El-Hac Mehmed Ağa ve Müezzin Mustafa Efendi ve sair cumhur-u cemaat-ı müslimin meclis-i ma'kud-ı mezkurda herbiri takrir-i kelam edüp işbu mescid-i mezkurun üstünü toprağla örtmekle mürur-u eyyam ve ubur-u a'vamla sakf-ı haraba*

müşrif olup kar ve yağmur yağdıkça içine nüzul etmekle namaz kılmak mümkün olmayup mescid-i mezburun sağ tarafında tarik-i amme kenarında olan duvarlar münhedim olmağa karib olmuşdur. Nazar olunup vaki'i hali vuku'u üzere keşf ve keşf ve tahrir ve ne mikdar akçe ile tamir ve meremmet olunur tahmin-i sahih ile tahmin olunmasını talep eder dediklerinde nazar müşahede eylediklerinde fi'l-vaki' mescid-i mezburun sakfı bil-külliye haraba müşrif olup kar ve yağmur yağdıkça içine nüzul edüp müceddeden tamir meremmet ve bina olunmağa muhtaç ve duvar-ı mezkur dahi münhedim olmağa karib bulundukda duvar-ı mezkur mesaha olundukda bina arşunuyla tulen onbeş arşun ve arzen on arşun bulunup müceddeden bina olmağa muhtaç olup ve cümlesinin bina ve tamirine 100 kuruş ancak kifayet eder. Noksanla olmaz deyu mezkuran kalfalar tahmin-i sahih ile tahmin edüp ve müslim-i mezkurin dahi kavl üzere ittifak ve ittihad etdiklerinde Mevlana-yı mezburun zikrolunan tamirat ve binayı mal-ı vakf-ı mezkurda hükm ve mütevelli-i müşarün ileyhe tenbih eylediğini mahallinde ve huzur-ı müsliminde ketb ve tahrir edüp ba'dehu meclis-i şer'a gelüp ma'an ba's olunan Yusuf nam kimesne ile ala vuku'ihi i'lam ve inha etdiklerinde ma vaka'a bi't-talep ketb olundu. Tahriren fi'l-yevmi'l-hadi aşer min şehri Recebi'l-mürecceb li-sene tis'a ve miete ve elf…"

şekindedir. Bahse konu belgede Amasya'da Dere Mahallesinde bulunan Kaya Bey'in yaptırdığı mescidin keşf işleminin yapılması için Naib Mustafa Bey, Hassa Mimarı kalfalarından Muratça oğlu Gazar ve Ağya veled-i Melkom adındaki zımmiler ile bu belgenin ekinde isimleri olup binalar ve gelir getiren taşınmazların durumları hakkında bilgileri ve şahitlikleri olan Müslümanlarla mescide gittikleri anlaşılmaktadır. Keşif mahalinde Müslümanların huzurunda şeri meclis oluşturulmuştur. Mecliste mescidin halen mütevellisi olan Hacı Mehmed Ağa ve Müezzin Mustafa Efendi ve diğer halk ve Müslüman cemaat, bahsi geçen mecliste söz almıştır. Sözlerinde "*Bu mescidin üstü toprakla kaplandığından günler ve yıllar geçtikçe çatısı yıkılmaya yüz tutmuştur. Kar ve yağmur yağdıkça bina (içine) sızıp aktığı için namaz kılmak mümkün olmamaktadır. Mescidin sağ tarafında ana yol kenarında olan duvarlar yıkılmak üzeredir. Bu yıkıntılara bakılıp mevcut durumu keşf edilip yazılmalıdır. Ne kadar akçe ile tamir olunacağı tahmin edilip hesaplanmalıdır. Talep ederiz."* şeklinde ifadede bulunmuşlardır. Bu talepleri üzerine yapılan keşif ve incelemeyle halihazırda mescidin çatısının tamamına yakınının yıkıldığı, kar ve yağmur yağdıkça mescit içine su sızdığı görülmüştür. Yapının yeniden tamir ve inşa edilmeye muhtaç olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen yol kenarındaki duvarın da yıkılmak üzere olduğu gözlemlenmiştir. Duvar, ölçüldüğünde bina arşınıyla boyuna 15 arşın ve enine 10 arşın olduğu hesaplanmış ve yeniden yapılmaya muhtaç olduğu belirlenmiştir. Çatı ve duvar yenilenmesine 100 kuruşun ancak yeteceği tahmin edilmiştir. Orada bulunan kalfalar ve Müslümanlar hep beraber fikir birliği içinde bu miktardan azıyla tamirin yapılamayacağını dile getirmişler ve keşif hücreti kadı tarafından yazılarak mütevelliye bildirilmiştir.

3.16. Tarikat Yapıları

3.16.1. Ahi Saadeddin Tekkesi

Günümüze ulaşmayan yapının içeri şehirde Ahi Sadeddin Mahallesinde meydan kapısı civarında olduğu ve H. 871/M. 1466-67'de katip Sadi Efendi tarafından inşa edilerek vakfını tanzim ettiği ifade edilmekte ve tekkenin H. 1260 / M. 1844-45 yıllarında yıkıldığı belirtilmmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 150-151).

Tekkenin onarımına ilişkin arşivde bulunan tek kayıt 5 Numaralı Amasya Kadı Sicili'nde yer alan H. Recep 1053 / M. Eylül 1843 tarihli belgedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Amasya;5). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"…Oldur ki mahrûse-i Amasya mahallâtından İçerişehir'de Ahi Sadeddin Mahallesi sâkinlerinden Mustafa Bey ibni Ahmed nâm kimesne mahfel-i kazâya gelüp takrîr-i kelâm idüp mahalle-i mezbûrede vâkı' bir tarafdan sahil-i nehr-i kebîr ve bir tarafdan tarîk-i âmm ve bir tarafdan Ayişe ibneti Mustafa mülkü ve bir tarafdan Hüseyin Çelebi mülkü ile mahdûd müteveffâ ceddim Ahi Sadeddin evlâdına ve evlâdının evlâd-ı evlâdına vakf ve şart eylediği tekye mürûr-ı eyyâm ve ubûr ve duhûr-ı ezmân ile harâba müşrif olup vakfdan dahi müsâ'ade olmamak ile kendü yanımda ve yenâlimde ta'mîr ve termîm eyledim kıbel-i şer'-i şerîfden üzerine varılup keşf ve tahrîr olunmak taleb iderim dedikde savb-ı şerîfde mevlânâ Hüseyin Efendi irsâl olunup zeyl-i kitâbda mestûrü'l-esâmî olan müslimîn ile üzerine varup fi'l-hakîka mezbûr Mustafa'nın tekye-i merkûmeye bir misafirhâne ve elli yedi re's esb alır bir ahır kendü malından harc u sarf idüp ta'mîr ve termîm eylediğin müşâhede idüp mevlânâ-yı mûmâ ileyh mahallinde tahrîr idüp ba'dehu gelüp şer'-i şerîfde haber vermeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu…"*

şeklindedir. Söz konusu belgede Ahi Saddettin Mahallesi sakinlerinden Mustafa Bey'in mahkemeye giderek Yeşilırmak kenarında bulunan Ahi Sadeddin Tekkesi'nin bir tarafından yol geçtiğini, diğer yönlerinin de Mustafa kızı Ayşe'nin mülkü ile Hüseyin Çelebi'nin mülkü ile çevrili olduğunu belirtmiştir. Ahi Saadettin'in çocuklarına vakfettiği tekkenin aradan geçen zamanla harap olduğunu, vakıftan tamir için izin almadan kendi kendine onarım yaptığını ifade etmiştir. Tekkenin yerinde keşif yapılarak yazılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Efendi nezaretinde kitabın ekinde yazılı olan müslümanlar ile keşif yapılmıştır. Keşif neticesinde Mustafa'nın tekkeye bir misafirhane ve 57 adet katır alacak şekilde bir ahır yaptığı ve bunu kendi parası ile yaptığı tespit edilerek durum mahkemeye bildirilmiştir.

3.16.2. Amasya Mevlevihanesi

Günümüze ulaşmayan yapı Pervâne Alâeddin Mevlevihanesi olarak da bilinmektedir (Gürbüz, 1996, s. 287). Mevlevihanenin ne zaman kurulduğu hakkında bilgiye sahip değiliz. Fakat dönem kaynağından Mevlevihanenin Çelebi Hüsameddin'in halifelerinden Alâeddin Amasyavî tarafından kurulduğunu öğrenmekteyiz (Eflaki, 1973, s. 264). 1640'lı yıllarda Amasya'ya gelen Evliya Çelebi mevlevihaneyi Amasya'nın en güzel tekkesi olarak tarif etmiş ve semahane ile safahaneden oluştuğunu ifade etmiştir.

Yapının yeri hakkında da kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yaşar (2022a, s. 145), Mevlevihane Türbesi'ni tanımlarken yerini "*Saraçhâne Mahallesi'nin şark tarafında kâ'in Mevlevîhâne'nin içinde büyük bir hücre-i mahsusadır*" şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadeden Amasya Mevlevihanesi'nin Saraçhane Mahallesi'nin doğusunda olduğu anlaşılabilmektedir.

Yayınlarda Amasya Mevlevihanesi'nin onarımına ilişkin iki çalışmada kısa bilgiler geçmektedir. Bir çalışmada 31 numaralı Amasya Kadı Sicili'ne atıf yapılarak detay verilmeden 1720 yılında mevlevihanenin onarım geçirdiği belirtilmiştir (Gürbüz, 1996, s. 288). Söz konusu şerʿiyye sicilinin belirtilen hükmü kontrol edildiğinde onarıma konu yapının mevlevihane olmadığı, Hüseyin Ağa ve Firuz Ağa vakıflarına bağlı bedesten olduğu, ilgili hükümde mevlananın şahıs ismi olarak geçmesinden dolayı mevlevihane olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 411.147). Onarıma ilişkin Gölpınarlı, defter-i dervişanı kaynak göstererek 1800 yılında mevlevihanenin tamiri için Amasya Şeyhi Mehmet Efendiʿye 900 kuruş verildiğini ifade etmiştir (Gölpınarlı, 1983, s. 269). Ancak onarıma ilişkin detaylı bilgi verilmemiştir.

Yaptığımız taramada Amasya Mevlevihanesi'nin onarımına ilişkin Osmanlı Arşivi'nde 1858 ve 1900 yılına ait iki dosya tespit edilmiştir. İlk dosya içerisinde H. 2 Cemaziyelevvel 1274 / M. 19 Aralık 1857 tarihli belgede yapının durumu,

> *"Evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinin 23 Zilkade 1274 tarihiyle Meclis-i Vala'ya ita buyurulan takririnde İstizan ve ol-babda gurre Cemaziyelevvel (CA) 1274 rakamıyla Maliye Cem'iyetlerinden verilen müzekkerede beyan olunduğu vechile Amasya'da vâki' mevlevihanenin harap olmasından dolayı ta'mirine şeyhi Mehmet Dede efendi tarafından biʾl-mübaşere ikmal edilemeyen mahallerinin keşf olunduğu üzere mesarifi olan 15 bin gurulun ba'dehu münasıp mahalle masraf kayd olunmak üzere mahalli evkaf hasılatından tevsiyesi yolunda ve münasip ve taraf-ı eşref-i hazret-i şahaneye de'avet-i Hayriye-i celb olmağın ol-vechile ifa-yı muktezasının Nezaret-i müşârüʾn-ileyhâya havalesi Meclis-i*

Vala'da dahi tezkire kılınmış ise de ol-babda ne vechile irade-i aliye-i vekalet-penahileri müteallik buyurulur ise emr u ferman"

şeklinde ifade edilmiştir. Bu belgeden Amasya'daki Mevlevihanenin şeyhi Mehmet Efendi tarafından tamir ettirilemeyen mahallerinin masrafı için tespit edilen 15 bin kuruşun münasip bir kaleme masraf olarak kaydedilerek mahalli evkaf hasılatından karşılanmasının Meclis-i Vâlâ'da kararlaştırıldığı ve bu hususta çıkacak irade hükmüne göre hareket edileceği belirtilmiştir (Ek 26)-(BOA. MVL. 572.68.1).

Konuya ilişkin çıkarılan H. Cemaziyelevvel 1274 / M. Aralık 1857 tarihli irade ile masrafların yukarıda belirtildiği şekilde karşılanmasına onay verilmiştir (BOA. İ.MVL. 400.17391.1).

Bu belgelerde tespit edilen girişimler sonucunda yapının onarılıp onarılamadığını tespit edememekteyiz. Ancak yapının geçirdiği yangın sonrasında yeniden inşa edilmesine dâir 1900 tarihli belgeden yapının 1858 veya sonrasında bir tarihte onarım geçirdiğini ifade edebiliriz.

Dahiliye Nezareti'nden Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen H. 11 Ramazan / M. 13 Ocak 1900 tarihli tezkirede, Amasya'da yangın sebebiyle harap olan mevlevihanenin yeniden inşası için gerekli olan paranın hazineden karşılanması hususunda Amasya Meclisi'nden gelen mazbatanın eklenerek gönderildiği ifade edilmiştir (BOA. BEO. 747.55996.1). Ancak arşivde söz konusu mazbata içeriğindeki belgeler tespit edilemediğinden yeniden inşa sürecine ilişkin daha detaylı bilgilere ulaşılamamıştır.

3.16.3. Hoca Sultan (Şemseddin Ahmed Çelebi) Tekkesi

Günümüze ulaşmayan yapının Darüsselam Mahallesinin üst kısmında olduğu ifade edilmektedir. Tekkenin Sultan II. Bayezid Han'ın Amasya Valiliği döneminde Şemseddin Ahmed Çelebi'nin H. 880 / M. 1475-76'da bir zaviye, bir misafirhane ve bir de matbah inşa ettirdiği belirtilmektedir. Bahse konu binalar H.1172'de tamamen yıkılmıştır (Yaşar A. , 2022a, s. 150).

Yapının onarımına ilişkin arşiv belgelerinde içerisinde tek kayıt 22 numaralı kadı sicilinde geçen H. 29 Zilhicce 1110 / M. 29 Haziran 1699 tarihli belgedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.26.1,Amasya;22). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"...Keşf-i ati'l-beyanı mahallinde muayene ve müşahade ve tahmin-i sahih ile tahmin olunmasıyçün savb-ı şer'den Mevlana Mustafa Efendi Bin Medmed irsal olunup ol dahi Hassa mimarlarından El-Hac Mustafa bin El-Hac Mehmed ve ebniye ve sukuf ahvalinde kemal-i mürettebe vukuf ve şuuru olduğu bi-garaz müslimin ile Medine-i Amasya'da vaki Hace Zaviyesi üzerine varılup huzur-ı müsliminde akd-i meclis-i şer'i etdikde zaviye-i mezburenin bi'l-fiil zaviyedarı olan işbu (sahib-i) haza'l-kitab faziletlü Es-Seyyid Ahmed Efendi İbni's-Seyyid Mahmud nam kimesne meclis-i ma'kud-ı mezkurda takriri-i kelam ve tabir-i meram edüp zaviye-i mezburenin cidaran-ı erbaası ve sakf-ı mürur-ı eyyam ve ubur-ı a'vam ile müceddeden tamir ve termime muhtaç olmağın nazar olunup tahmin-i sahih ile tahmin ve tamir ve termime kıbel-i şer'den bana izin verilmesi matlubumdur dedikde nazar eyledikleri fi'l-hakika zikr olunan mevazi' vech-i meşruh üzerine tamir ve termime muhtaç zahir ve mütehakkık olduktan sonra merkum mimar El-Hac Mustafa takrir-i kelam edüp zaviye-i mezburenin duvarları tulen tarafı kıblesi ve şimalisi 44 arşun ve arzen tarafı şarki ve garbisi 20 arşun min haysü'l-mecmu' 64 arşun ve sakfına 400 vbağdadi ve 100 adet vani ve 9 çarsu oluğu ve 1 araba çekdüri ve 1000 aded tahtavan 1000 kiremit ve üstadiye ve sair maunet-i zaruriyesi haysü'l-mecmu 170 kuruş ancak kiyafet eder noksanıyla olmaz deyu tahmin-i sahih ile tahmin edüp ve müslimin-i mezkurun ve kal üzere ittifak ve ittihad ettiklerin meclis-i şer'a ma'an ba's olunan Mehmet Bey İbni Halil nam kimesne ile gelüp meclis-i şer'a inha ettiklerinde zikr olunan tamirat ve termimatın tedriçle vakf-ı mezkurun gallatından ve lazım geldikde aherden istidane edüp yine galle-i vakf-ı mezkurdan rucu'a zaviyedar-ı müşarun ileyhe izin birle kayt şude.."*.

şeklindedir. Söz konusu belgede yapının durumunu tespit etmek için yerinde keşif yapılarak masrafların sağlıklı bir biçimde tahmin edilmesi için mahkeme tarafından Mevlana Mustafa Efendi oğlu Medmed'in gönderildiği anlaşılmaktadır. O da Hassa mimarlarından Hacı Mustafa oğlu Hacı Mehmed ile binalar ve çatıları hakkında yeterince bilgi sahibi olan Müslümanlar ile birlikte Hace Zaviyesi'ne girmiştir. Müslümanlar huzurunda kurulan mahkemede zaviyenin halihazırda zaviyedarı Seyyid Ahmed Efendi oğlu Seyyid Mahmud adındaki kişi mahkemede söz almıştır. Zaviyenin dört tarafı ve çatısının (kubbesi) zaman geçtikçe yeniden tamire muhtaç hale geldiğini dile getirmiştir. Bundan dolayı bakılıp gerekli masrafın tahmin edilmesini ve tamire izin verilmesini mahkemeden talep etmiştir. Bunun üzerine inceleme yapılmış ve binanın tamire muhtaç olduğu anlaşılmıştır. Mimar Hacı Mustafa söz alarak zaviyenin duvarlarının boydan kıble ve kuzey tarafının 44 arşın ve enden doğusu ve batısı 20 arşın olmak üzere toplam 64 arşın olduğunu belirterek, çatısına 400 bağdadi, 100 adet vani, 9 çarsı oluğu, 1 araba çektiri ve 1000 adet, altına 4000 kiremit ile ustalık ve diğer zorunlu işler için toplam 170 kuruşun ancak yeterli olacağı, daha aşağısına

yapılamayacağını beyan etmiştir. Orda bulunan herkes mimara ittifak etmiştir. Bunun üzerine keşif hücceti kadı siciline kaydedilmiştir.

Yapılan keşif sonrası onarımın gerçekleşip gerçekleşmediğini takip edememekteyiz. Ancak H. Hüsameddin'in yapının 'de H. 1170 / M. 1756-57 yıkıldığı bilgisini dikkate alırsak onarımın gerçekleşmemiş olduğunu ifade edebiliriz.

3.16.4. Şeyh Cui Zaviyesi

Günümüze ulaşmayan yapının Amasya'nın batısında Şeyh Cui köyünde H. 817 / M. 1414-15'te inşa edildiği ve Mevlevi tekkesi olduğu ifade edilmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 151).

Yapının onarımına ilişkin tek belge yedi numaralı kadı sicilinde geçen H. Rebiülevvel 1060 / M. Mart 1650 tarihli hükümdür (BOA. MŞH.ŞSC.d. 387.74.2, Amasya;7). Bahse konu hükmün içeriği,

> *"…Oldur ki mahrûse-i Amasya kurbunda vâki' merhûm ve mesfur Şeyh Cui Kuddusu sırrehu hazretlerini vakfına evlâdıyet ve meşrutiyet üzere mütevellîsi olan Mehmed Efendi bin Üveys nâm kimesne meclis-i şer'i hatîrü'l-lâzımü't-tevkirde takrîr-i kelâm ve bâst-ı merâm idub mütevellîsi olduğum vakfı merhûm mezbûr bina eyledüğü zâviyenin ahuru ve odası ve duvarları harabe şerf ve saman hanesi tecdidi bina itmek lâzım olmağın cânib-i şer'iden nâib ve temlik irsâl olunub li-vakde muhtaç olan mevazi ne mikdâr akçe ile ne vâki'd olunursa tehiyyatı sahihi ile teheyyin olundukdan sonra bin altmış senesinde hâsadı vâki' olan vakfı mezbûrun kâryelerinden hâsıl olan mahsul ile li-vakd olunmasına izin taleb iderim didikde savbı şer'iden Mevlâna Mustafa Efendi hâssa-i mimarlardan üstad Mehmed irsâl ve zeyl-i kitâbda mesturü'l-esami olan fi'l-garz müslümanlar ile kâmili mezkureye varub tehiyyatı sahın ile teveyyid ve şahid itdüklerinde fi'l-vakî zâviye-i mezkurenin odası ve ahuru ve duvarları harabe metruk olub tamire muhtaç ve saman hanesi tecdidi binaya muhtaç olub mevkileri içun sekiz bin akçe tehiyyat edâsında temeyyin Mevlânayı mezbûrun mahâll-inde tahrir bağdehu gelub meclis-i şer'i de ihbar itdükde vakfı mezbûr malından zikrolunan vakd içun sekiz bin akçei … ve sarfı mütevaffâi mezbûr tarîki şer'iden izin virildikde ma-vakî bi't-taleb ketb ve tahrir olunub yed-i talibe vaz' olundu ki vakt-i hacetde kaşif maciri ola tahrîren fî evâhir-i şehr-i rebi'ü'l-evveli sene sittin ve elf…"*

şeklindedir. Söz konusu belgede Amasya'da merhûm Şeyh Cui vakfının mütevellîsi olan Mehmed Efendi oğlu Üveys mahkemeye başvurduğu belirtilmiştir. Başvuruda mütevellîsi olduğu vakfın inşa ettiği zâviyenin duvarlarının, odasının ve ahırının harap olduğu, saman hanesinin de yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahkemece heyet gönderilerek ne kadar paraya ihtiyaç olduğunun tespit edilmesini ve 1060 senesinde hasat zamanı vakıf

köylerinden toplanan mahsul ile masrafların karşılanmasına izin verilmesi istenmiştir. Bu talebe istinaden mahkemeden Mevlâna Mustafa Efendi baş mimarlardan üstad Mehmed ve defterin ekinde isimleri yazılı olan tarafsız müslümanlar zaviyenin durumunu yerinde incelemişlerdir. Bahse konu zaviyenin odası, ahırı ve duvarlarının harap durumda olduğu, saman odasının ise metruk halde olduğunda yenilenmesi gerektiği belirtilmiştir. Mevlâna Mustafa Efendi mahkemede tamir için 8.000 akçe gerektiğini ifade etmiştir. Yapının vakıf malından onarımının yapılması için mahkemece onay verilmiştir. Tamirin yapılıp yapılmadığına ilişkin arşivde başka belge tespit edilememiştir.

3.17. Türbeler

3.17.1. Halil Paşa Türbesi

Arşiv belgesinden Amasya'da olduğunu öğrendiğimiz türbenin kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte onarıma ilişkin belgeden yola çıkarak türbenin 1679 yılı öncesinde işna edilmiş olduğunu ifade edebiliriz. Türbenin onarımına ilişkin arşivde bulunan tek kayıt H. 18 Recep 1090 /M. 25 Ağustos 1679 tarihli belgedir (BOA. İE.EV. 11.1286.1). Bahse konu belgenin içeriği,

> *"... Amasya'da vâki' Merhum Halil Paşa Türbesinde vazife-i mukayyet ile meremmem olan Mustafa fevt olub, hidmet-i mezbure mahlül olmağın yerine iş bu ba'is-i arz-ı ubudiyet İbrahim bendeleri her-vechile mahal ve müstehak olmağın hidmet-i mezbure vazife-i muayyenesi ile merkum dailerine tevcih olunub berat-ı alişan sadaka ve ihsan buyrulmak ricasına der-i devlet meside arz olundu. Baki-i ferman der-i devletindir. Tahriren fi-i evasıt-ı Receb-i şerif, sene tısi ve elf..."*

şeklindedir. Belgeye göre Halil Paşa Türbesi'nin bakım ve onarım görevini yürüten Mustafa vefat ettiğinden yerine oğlu İbrahim'in görevlendirilmesi teklif edilmiştir. Belge üzerine düşülen kayıt ile talebin uygun bulunduğu ifade edilmiştir.

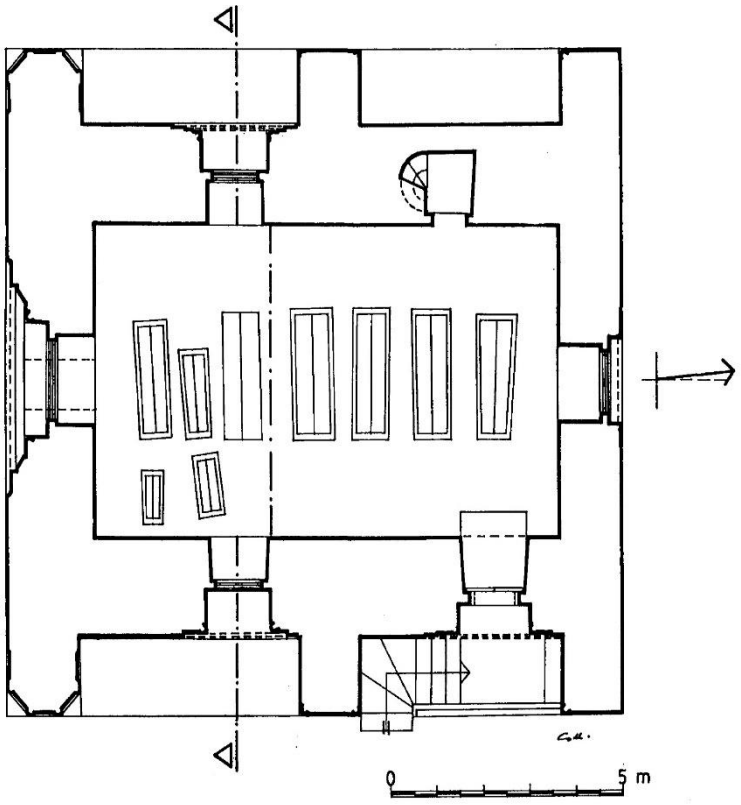
3.17.2. Torumtay/Kılıçarslan Gazi Türbesi

Türbe, Gökmedrese Mahallesi, Yavuz Acar Caddesi üzerinde, Gökmedrese'nin kuzeyinde bulunmaktadır (Resim 87). Yapının güney penceresi üzerinde yer alan kitabesine göre H. 677/ M. 1278-1279'da Torumtay bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır (Önkal, 2015, s. 315) Yapı, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı olup üzeri sivri beşik tonoz örtülüdür (Çizim 23). Türbe, köşelerde ve yanlarda kare planlı ayaklar ile desteklenmiştir. Güney

cephe, diğer cephelerden daha yüksek ve gösterişlidir. Güney cephenin ortasına niş içerisine yerleştirilmiş pencere ve üzerindeki süslemeler ile cephe vurgulanmıştır. Türbenin ziyaretgâh mekânına, kuzeydoğu köşesinde ve doğu duvarı kenarında yer alan ayakların arasındaki yedi basamaklı bir merdivenle giriş sağlanır. Mekânın içerisinde dokuz adet sanduka bulunmaktadır.

Resim 3.86. Torumtay/Kılıçarslan Türbesi (N. Boy Arşivi-2022)

Şekil 3.24. Torumtay türbesi planı

Türbenin onarımına dair Osmanlı Arşivi'nde tek kayıt bulunmaktadır. Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen R. 14 Rebuilevvel 1311 / M. 28 Haziran 1699 tarihli belgenin içeriği,

> *"... Selatin-i Selçukiyeden kılınçarslan Gazinin Amasya'da kâ'in türbe-i şerifeleriyle Torumtay Paşa Camiinin ve bazı makbere türbelerin tamiri içün hazır eylemiş olduğu mebaliğin kısm-ı külliyesi henüz tesviye idilmemiş olduğundan vesaireden bahisle olbabda bazı ifadatı havi Mütevelli Mehmed Necip mührüyle ve oraca olan malumata gönderilen arz-ı hal leffen irsal kılınmış olmağla münderecaatına nazaran muktezasının ifat ve inbaası himemi aliyyeleri muktezi buyrulması bababında..."*

şeklindedir (BOA. DH.MKT. 137.7.1.2). Bahse konu belgede Selçuklu Sultanı Kılnçarslan'ın Amasya'da bulunan türbesiyle Torumtay Paşa Camisinin ve bazı mezarlıklardaki türbelerin tamiri için hazırlanan miktarın büyük kısmının henüz ödenmemiş olduğunu belirten ve Mütevelli Mehmed Necip mührünün bulunduğu dilekçenin gönderildiği belirtilmiştir. Belgenin içeriğine bakılarak gereğinin yapılması istenmiştir. Belge içeriğinden tübenin yakın bir dönemde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Ancak kayıt içeriğinde hangi bölümlerinin onarım gördüğüne ilişkin detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

3.17.3. Pir Şücaeddin İlyas Bey Türbesi

Amasya il merkezinde Savadiye Mahallesinde Pirler Parkı içerisinde bulunan Şücaeddin İlyas Bey Türbesi'nin kuzeyinde Yakup Paşa Çilehanesi bulunmaktadır (Harita 3.21-Resim 88).

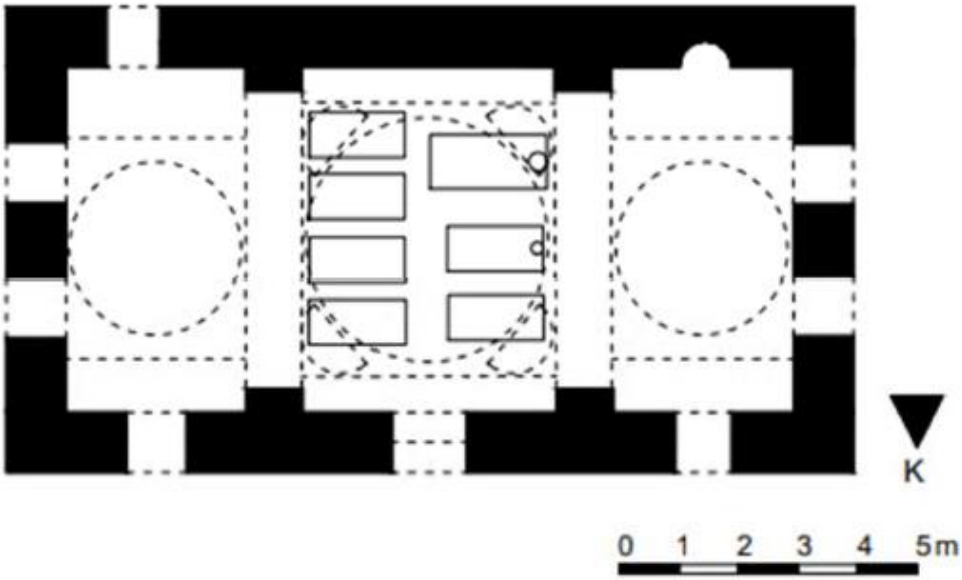
Harita 3.20. Pir Şücaüddin İlyas Bey Türbesi Konumu (Google Earth)

Resim 3.87. Pir Şücaüddin İlyas Bey Türbesi (Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

Giriş kapısının üzerinde yer alan inşa kitabesine göre H. 887 / M. 1482 yılında inşa edilmiştir. H. Hüsameddin, türbenin Beyler Sarayı'nın batısında, mezarlığın başında bir tepecik üzerinde bulunduğunu ve ihtişamlı bir yapı olduğunu belirtmiştir. İlk olarak Gümüşlüzade Ahmed Paşa tarafından tek bölümlü olarak inşa edilen türbenin H. 890 / M. 1485-86'da II. Bayezid tarafından ortasındaki büyük kubbeli türbe bölümü ve bu bölümün doğu ve batısında birer küçük kubbeli bölümün inşa edildiği anlatılmıştır. Batıdaki bölümün erkeklere doğu tarafın ise kadınlara ayrıldığı ifade edilmiştir. (Yaşar A. , 2022a, s. 136). H. Hüsameddin'in verdiği bilgi doğru kabul edilirse yapının inşasından kısa bir süre sonra onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Türbe doğu-batı doğrultuda dikdörtgen plan şemasına sahip olup üzeri ortada büyük bir kubbe doğusunda ve batısında ise daha küçük boyutlu birer kubbe ile örtülüdüdür.(Şekil 3.25- Resim 89).

Şekil 3.25. Pir Şücaeddin İlyas Bey Türbesi (İ. Mutlu, Yüksel'den İşlenmiş hali)

Resim 3.88. Pir Şücaüddin İlyas Bey Türbesi (Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

Yapının beden buvarları köşeleri hariç tamamen sıvalıdır. Köşelerde ise kesme taş malzeme kullanılmıştır (Resim 89). Yapının ana giriş kapısı üzerinde H.1310/M.1892 tatihli onarım kitabesi yer almaktadır (Resim 90).

Resim 3.89. Şücaüddin İlyas Bey Türbesi, Onarım Kitabesi (N. Boy Arşivi-2022)

Kitabenin Okunuşu (Amasya Valiliği, 2016:45)

Hüdâ tahtında şâh-ı Abdülhamîdi pâyidar etsün
Umumi itmede sâyırâb-u mâdemâb ihsânı
Husûsiyle bu dergâhı muallây-ı pir İlyası
Edüb ihyâ serâpa böylece ol bâni sâni
Zuhur itti rumuzu evliya tahte kubâb-ı
Evc-ü kubbe içinde setrolundu kutbu rabbani
Nola ol saî-i hayrâtı hayrile bekâm eyle
Kabul et der-keremkerde hizmet-i Abdülhamid hânı
Sebâti bir adet tarh et çıkar bu mısrâ-ı tarih
Tamam oldu bu câ'yı dilküşâyı bâ avn'-i rabbâni

Kitabenin Günümüz Türkçesine Çevirisi (Amasya Valiliği, 2016:45)

Allah Teala Sultan Abdülhamid'i görevinde devam ettirsin. Genel olarak yaptırdığı ihsanlarından dolayı ona yardımcı olup onu himaye etsin. Özel olarak da Pir İlyas Türbesine tamirindeki katkısı sebebiyle gökkubbe altında bilinmeyen nice eğitimci Rabbani evliya vardır. Öyleyse bu hayırlı işleri takdir et ey Allahım, Abdülhamit Han'ın yaptığı bu hizmeti cömertliğinden dolayı kabul et. Ey Sebati sen de bu yapılışa bir mısrada tarih düşür. Allah tealanınn yardımıyla bu gönlü açan ve ferahlatan yer tamamlandı.

Bahse konu kitabeden türbenin 1892 yılında onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Ancak yapının hangi bölümlerinin tamir edildiği anlaşılamamaktadır.

3.17.4. Şehzadeler Türbesi (Kasım, Mehmet ve Mustafa Çelebiler)

Günümüze ulaşamayan türbenin Mustafa Kemal Paşa Caddesi ile Ulubatlı Hasan sokağının kesiştiği noktada bulunduğu bilinmektedir (Harita 3.21). Söz konusu türbe 1970'de yapılan yol genişletme çalışması neticesinde tamamen yıkılmıştır.

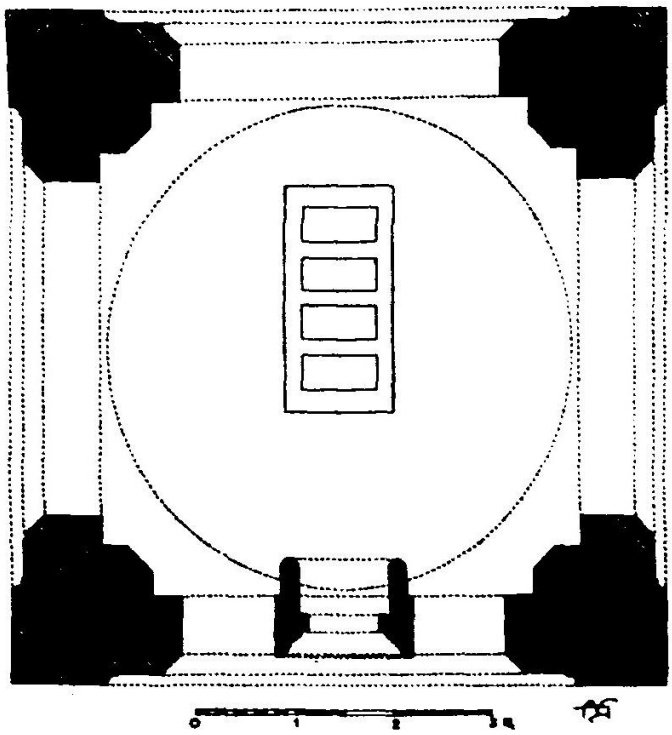

Harita 3.21. Şehzadeler Türbesi

H. Hüsameddin, saltanat kavgasına girişen Yıldırım Bâyezîd Hân'ın şehzâdesi olan Mehmed Şâh'ın yakalanarak H. 25 Muharrem 825 / M. 19 Ocak 1422 tarihinde idam edildiğini ve Şehzâdegân Türbesi'ne defninin yapıldığını bildirmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 466). H. Recep 828 / M. Haziran 1425 tarihinde Amasya Sarayı'nda bulunan Sultan II. Murat'ın büyük oğlu Mehmed Çelebi'nin küçük yaşta vefat ettiği ve bu türbeye defnedilği ifade edilmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 467). Şehzâde Mustafa'nın Süleyman Çelebi isimli şehzadesinin de boğularak bu türbeye defnedildiği belirtilmektedir (Yaşar A. , 2022a, s. 507).

Uzunçarşılı, Şamice Mahallesinde Tokat yolu üzerinde zeminden 1.5-2 m. aşağıda dört direk üzerine yapılmış türbenin içerisinde mermerden yapılmış dört küçük sanduka bulunduğunu

belirtmiş ve sandukalarının kitabelerini vermiştir. Türbenin caddeye bakan sol duvarında sıva üzerine talik hatla yazılmış bir tamir kitabesi yer aldığını ifade etmiştir. (1930, s. 135). Ayrıca mezar taşlarının Sultan Murat'ın oğlu Mehmet Çelebi'ye, Çelebi Sultan Mehmet'in oğlu Sultan Kasım'a, II. Bayezid'in oğlu olan Amasya Valisi Şehzade Ahmet'in oğlu Şehzade Mustafa'ya ve Sultan Süleyman'ın oğlu Mehmet Şah'a ait olduğunu yazmıştır (Uzunçarşılı, 1930, s. 136). Gabriel, kapının üstünde, Bayezid oğlu Sultan Mehmed'in emriyle H. 813 / M.1410-11 senesinde yapıldığına dair kitabe olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca türbenin sivri kemerle birbirine bağlanan dört sütun üzerine oturan kubbe ile örtülü olduğunu ifade etmiş ve plan çizimini de vermiştir(Şekil 3.26)-(1934, s. 63).

Şekil 3.26. Şehzadeler türbesi (A. Gabriel)

H. Hüsameddin, Şâmîce Mahallesi önündeki yolun kuzey tarafında Hacı İlyâs Mahallesi'nde köşe başında dört taş direk üzerinde oturan bir kubbeden ibaret kubbenin H. 1314/ 1896-97'de Gürcüzade Mehmed Necîb Bey tarafından tamir edildiğini belirtmiştir (Yaşar A. , 2022a, s. 141).

Osmanlı arşivinde türbenin onarımına ilişkin tek kayıt Belde müftüsü tarafından padişaha hitaben yazılan R. 30 Mayıs 1311 / M. 11 Haziran 1895 tarihli dilekçe olup içeriği,

"... saye-i şeref-yatevaye-i hazret-i şehriyaride husulü pendiz olan müessesatı Hayriye cümlesinden olarak Amasya'nın Hacı İlyas Mahallesi kurbunda Narlı Bahçe demekle maaruf kabristan ittisalinde cedd-i emcet cenab-ı zıllullahi cennetmekânve firdevsi aşiyan Çelebi Sultan Mehmet Han ve Sultan Süleyman Han ve Sultan Murat Han hazretlerinin şehzadeganı civan-i hanından şehzade Kasım Çelebi ve Şehzade Mehmet Çelebi ve yine Şehzade Mehmet Çelebi ve Şehzade Mustafa Çelebi defini hak atrınak? oldukları mahalde müşârü'n-ileyhim dört şehzade-i aliyet-barın üzerlerine bina kılınan kagir kubbe ve etraf duvarları mürur u zamanla muhtacı ta'mir bir hale gelmiş olduğundan şerife-i mezkureyi nam-namei-i hümayunlarına olarak mevr ? za'ifinin dergah-ı cenab-ı Selimane arz-ı hidmeti kabilinden eşraf-ı beldeden ve kapudan-ı derya Hafız Ali Paşa ahfadından Necip Bey köleleri tarafından bir sureti mükemmelede ta'mir ve tezyin edildiği ve Sivas Valisi atufetli Halil Bey efendi ile Amasya Mutasarrıfı Saadetlü Bekir Paşa kullarının gayreti mafturaneleri zam ve ilave olunduğu dide-i teşekkür ve sürurla görüldüğünden ed'iyye-i tezayid-i ömr ü ikbal şevket-ma'bilerinin ziyan-ı muhasalatla tekrar eylediği ve mezkûr türbe-i şerifenin mahkuk taşlarının resimleri leffen arz ve takdim cenabi mülükaneleri kılınmağı emr u ferman..."

şeklindedir (Ek 27)-(BOA. Y.MTV. 121.113.1). Bahse konu belgede Amasya'nın Hacı İlyas Mahallesi yakınında Narlı Bahçe diye bilinen mezarlığın bitişiğinde yer alan türbede Çelebi Sultan Mehmet Han, Sultan Süleyman Han ve Sultan Murat Han hazretlerinin şehzadelerinden Kasım Çelebi, Mehmet Çelebi, yine Mehmet Çelebi ve Şehzade Mustafa Çelebi'nin gömülü olduğu belirtilmiştir. Bu şehzadelerin gömülü oldukları yerde üzerlerine yapılan kagir kubbe ve etraf duvarları geçen zaman içerisinde tamire muhtaç bir hale gelmiştir. Padişahın emrine uygun olarak belde eşrafından ve Kaptanı Derya Hafız Ali Paşa torunlarından Necip Bey tarafından mükemmel bir şekilde tamir ve tezyin edildiği belirtilmiştir. Onarımda Sivas Valisi Halil Bey ile Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa'nın katkılarının da görüldüğü ifade edilmiştir.

3.18. Muhtelif Yapılar

3.18.1. Boyahane-Merzifon

Günümüze ulaşmayan boyahanenin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte 5 numaralı Mühimme Defteri'nde Merzifon Boyahanesi'nin devlete iltizam yoluyla 23.000 akçe gelir getirdiği kayda geçmiştir (Canatar, 1998, s. 101). Bahse konu defterin tarihinden yola çıkarak boyahanenin 1566 yılı öncesinde inşa edilmiş olduğunu ifade edebiliriz. Merzifon, 16. yüzyılda Anadolu'da Adana, Ankara, Bursa, Tokat, Çorum, Bursa, Isparta, Antep, Urfa, Malatya, Maraş ve Kayseri ile birlikte boyahane bulunan yerlerden biridir (Canatar, 1998, s. 98-99).

Osmanlı Arşivi'nde boyahanenin onarımına ilişkin H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1786 tarihli tek kayıt bulunmaktadır (BOA. HAT 1451-63-1). Bahse konu belgede Harameyn Evkafı'na bağlı olan Merzifon'daki Çelebi Mehmed Han Vakfına bağlı boyahanenin zamanla harap hale geldiğinden tamire muhtaç durumda olduğu belirtilmiştir. Vakfa gelir sağlayan bu eser harap olması sebebiyle kiralama için kimsenin talip olmadığı ve değerinin düştüğü ifade edilmiştir. Eğer tamir için izin çıkmazsa tamamen harap hale geleceği ifade edilerek izin talebinde bulunulmuştur. Bu talebe istinaden onarıma izin verilmiş olup boyahanenin mukataa sahipleri tarafından onaylanan voyvodaları tarafından tamir edilerek iş bittiğinde haber verilmesi ve masraflarının ise yarısının hisse faizlerinden diğer yarısının da zimmetlerinde olan mukattaa mallarından karşılanması istenmiştir. Ayrıca tamiri yapmak için voyvoda ve Merzifon kadısına hitaben emir yazılıp Hazine-i Amire'ye bildirilmesi onaylanmıştır.

3.18.2. Çarşı ve Dükkânlar

Arşiv belgeleri içerisinde çarşı ve dükkânların onarımına ilişkin kayıtlar tespit edilmiştir. Bunlardan birisi olan H. 7 Cemaziyelevvel 1270 / M. 5 Şubat 1854 tarihli belgede Amasya Çarşısında meydana gelen yangında dükkânların harap olduğu yangında yanan yerlerin yeniden inşası için izin talebinde bulunulmuş ve Amasya'da teknik personel bulunmadığından Dersaadet'ten fenden anlayan mühendis gönderilmesi istenmiştir. (BOA. MVL. 280.22.2). H. 23 CA 1270 / M. 21 Şubat 1854 tarihli belgede yangında hasar göre iş yerlerinin yeniden inşası için Meclisi Vükela'dan onay verildiği anlaşılmaktadır (BOA. MVL. 280.22.1). Ancak onarım için bazı ölçütler belirleniyor. Bunlardan en önemlisi daha sonra çıkabilecek yangınların yayılmasını engellemek maksadıyla dükkânların arasında en az 10 arşın yani yaklaşık 7.5 m. pay bırakılarak inşa edilmesi şartıdır.

Dükkânların onarımına ilişkin Maliye Nezareti'ne yazılan H. 1271 / 1854-55 tarihli belgenin içeriği,

> *"Amâsya sancağında mukaddemâ muhterik olmuş olan mahallere yapılacak ebniye ile zokakların nizamına ve tevfiken tevsi' ve tesviyesi hakkında gönderilen tahrirât -ı senâveriye cevaben şimdiye kadar inşâ olunan mahaller hakkında ne-vechle mu'amele olunması istizânını ve bir nefer mühendis gönderilmesi lüzumunu mutazammın liva-i mezbur meclisinin tevârüt iden mazbatası Manzur-ı vâlâları buyrulmak üzere leffen irsal kılınmış olmağla seri'an icabının icrâsı mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir"*

şeklindedir (BOA. A.MKT.NZD. 119.95, H. 10 Safer 1271 / M. 2 Kasım 1854). Bu belgede daha önce Amasya'da yanmış olan mahallerde bulunan binaların ve sokakların iyileştirilmesi çalışmaları hakkında bilgi verilerek yapılan işlemlerin kontrol edilmesi için bir mühendis gönderilmesi istenmiştir.

Dükkânların onarımına ilişkin Maliye Nezaretine yazılan H. 1271 / M. 1854-55 tarihli belgenin içeriği,

> *"Amasya'da muhterik olan menazil ve dekakinin tesviye ve inşası küllüyetlü keresteye mütevakkıf olduğu halde kereste getirilen mahal üç dört günlük mesafede bulunduğu cihetle lüzumu kadar celb olunamadığından ahali bu babda su'ûbet çekmekde ve fakir olanları dahi hanelerini inşaya muktedir olamayub şunun bunun hanelerinde iskan eylemekde olduğundan bir günlük mesafede bulunan ormanın tariki altmış bin guruş sarfıyla tesviye olunduğu halde lüzumu kadar kerestenin celb olunmamış ve çünkü kaza-yı Erbaa'dan Amasya'ya bir araba caddesi açılmamış olduğu cihetle rüsum-u ihtisabiye'den dolayı hazinece dahi menafi-i mucip olacağı tafsilatla meblağ-ı mezbure canib-i miriden tesviyesi veyahut bir defa olarak kazalar ahalisine tevzi-i istizanına dair Amasya Meclisinin varid olan mazbatası meclis-i valaya mealine nazaran bu babda olan mütelea-yı devletlerinin iştiarı teskire olunarak mazbata-yı mezkure leffen gönderilmiş olmağla icabının işarı mütevakkıf himemi Behiyeleridir"*

şeklindedir (BOA. A.MKT.NZD. 163.19.1). Belgeden Amasya'da yanan evlerin ve dükkânların yeniden inşası için büyük miktarda keresteye ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Kereste getirilen yer üç dört günlük mesafede bulunduğu için yeteri kadar malzeme getirilememiş ve halk zorluk çekmiştir. Fakir olanların evlerini inşa etmeye güçleri yetmediğinden başkalarının hanelerinde barınmak sorunda kalmışlardır. Bir günlük mesafede bulunan ormanın yolunun 60.000 kuruş harcanarak açıldığı halde gereği kadar kerestenin getirilememesinden ve Erbaa Kazası'ndan Amasya'ya bir araba yolu açılmamış olmasından zorlukların aşılamadığı belirtilmiştir. Masrafların yüksek olması sebebiyle Amasya Meclisi bir defalığına masrafın halktan karşılanması için karar almış ve onay için Meclisi Vala'ya göndermiştir. Kereste ihtiyacını gidermek üzere ortaya çıkacak vergi hazineye de menfaat sağlayacağı için masrafların bir defaya mahsus ahali tarafından karşılanması uygun görülmüştür.

Dükkânların onarımlarına ilişkin bir diğer kayıt H. Zilhicce 1075 / M. Haziran 1665 tarihli belge olup içeriği,

> *"... medine-i Amasyada bazar-ı süfliyyede vâki' merhûm Pir Hoca mescid-i şerife evkâfına evlâdiyet ve meşrûtiyyet üzere mütevelli olan Mustafa Efendi bin Hasan Halife*

nam kimesne mahfil-i şer'ide sahibu'l-kitâb el-Hâc es-Seyyid Ahmed Çelebi bin Hasan nam kimesne mahzarında bi-tav'i ikrâr ve i'tirâf idub vakf-ı mezbûr mutekâ'tından olub mescid-i merkûm önünde vâki' 'indâllâhe bi-ve'l-cirân ma'lum'ul-hudud olan üç bâb dükkân tahinlerinde olan mağâzilerle harâbe-i müşerref olub ta'mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtac olmağın biri icâre ve aherlerine harc ve sarf olunub ta'mîr lâzım geldikde işbu mezbûr Es-Seyyid Ahmed zikr olunan dükkânlardan kendi dükkânına mutassıl olan dükkâna elli yedi esedî gurûşa icazet-i mü'eccele ve senevî yigirmi dörd akce icazet-i mü'eccel ile tâleb ve vech-i meşrûh üzere icâremiz ve cihetle cânib-i vakfe infa' ve münâsib olmağın dükkân-ı mezbûrun tevliyetim hasebiyle meblağ-ı mezbûr elli yedi esedî gurûşu mü'eccele ve senevî yigirmi dörd akce mü'eccel ile târih-i kitâb müstetâbdan toksan tokuz sene tamamına her üç senede bir 'akd olub 'akd-i sâniyen ibtidâsı akd olki intihâsı olmak üzere otuz üç 'akd ile icâre tavîleli tecvîz iden 'ulemâ-i zîve'l-i'tîbârın kûl-i şerîfleri üzere mumâ-ileyh Ahmed Çelebiye icâr ve ol-dahi vech-i meşrûh üzere isticâr ve mü'eccel-i mezbûreyi cânib-i vakf içun yedinden bi't-tamâm ahz ve istifâ iyledim didikde mukırr-ı mezbûr kelimât-ı meşrûhesinde el-mukırrla elmerkûm bi'l-muvâcehe tasdîk itmeğin sahîh-i icâre ve isticâre hükm-i bi-rle mâ-hüvelvaki' bi't-taleb ketb olun…"

şeklindedir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.63.131,Amasya;15). Söz konusu belgede Amasya'da Aşağı Pazar'da bulunan Pir Hoca Mescidi'nin vakıflarına mütevelli olan Hasan Efendi oğlu Mustafa Efendi'nin yanında Hasan oğlu Hâcı Seyyid Ahmed ismindeki kişi ile Amasya Mahkemesi'ne giderek başvuru yaptığı anlaşılmaktadır. Mütevelli, kadı huzurunda söz alıp adı geçen vakfın parçalarından olan mescit önündeki ahali tarafından sınırları bilinen üç dükkânın alt katlarında olan mağazaların bakımsız kaldığını ifade ederek dükkânların tamire muhtaç hale geldiğini dile getirmiştir. Dükkânlarından birinin kiralanarak elde edilecek gelirin diğerlerine harcanması gerektiğini söyler. Seyyid Ahmed isimli şahıs bahsi geçen üç dükkândan kendi dükkânına bitişik olan dükkâna 57 esedî (Flemenk parası) kuruş peşin kira bedeli ile senelik 24 akçe nakit para ile talip olur. Söz konusu kiralama vakfa fayda sağlayacağından mütevelli 57 aslanlı kuruş peşine ve senelik 24 akçe kiraya mahkemenin görüldüğü tarihten 99 sene tamamlanana kadar her üç senede bir anlaşma yapılmak üzere ve otuz üç anlaşma sona erene kadar bu ulemadan Hacı Seyyid Ahmed Efendi'ye kiralanması ve kendisinden paranın alınmasını yerinde bulmuştur. Mahkemede bu durum kadıya onaylattırılmıştır. Bu belgede yapının onarımına ilişkin teknik bilgiden ziyade tamirinin kira gelirleri ile karşılanması bakımından önem arz etmektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Arkeolojik verilere göre Amasya şehrinde M.Ö. 3.000'lerde yerleşimin başladığı bilinmektedir (Akurgal, 1997, s. 17). İlk yerleşimin başladığı dönemden günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapan Amasya şehrinde farklı dönemlerde birçok mimari eser inşa edilmiştir. Pontus, Roma ve Bizans döneminde inşa edilen eserlerin büyük bir çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşanlar daha çok Türk hâkimiyeti sürecinde yapılan eserlerdir. Amasya'da Türk dönemine ait ilk imar faaliyetleri 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında bölgenin fethini gerçekleştiren Danişmendliler döneminde başlamış olup Selçuklular, İlhanlılar ve Eratnaoğulları ile devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğuyla birlikte şehir bugünkü kimliğine kavuşmuştur (Kuzucular, 1994; Gündüz, 2006; Urak, 1994; Mutlu, 2022). Osmanlı döneminde özellikle şehzade sancağı statüsünü sürdürdüğü 15. ile 16. yüzyılda imar faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bilinmektedir.

Osmanlı devletinde kendinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi yapıların inşa ve onarım süreçlerinde vakıf kurumu önemli bir yer tutmuştur. Bugün devlet kurumlarının temel görevleri arasında sayabileceğimiz köprü yapma, su sağlama gibi birçok işlemler Osmanlı döneminde vakıflar veya hayırsever kişiler tarafından yapılmaktaydı (Akbulut, 2007, s. 62).

Vakıf, bir mal ya da mülkün belirli bir amaca hizmet etmek üzere sahibi tarafından mahkeme yoluyla satın alınamayacak şekilde bağışlanmasıdır (Akyıldız & Abay, Aralık 2017, s. 143). Başlangıçta sözlü olarak beyan edilen vakıf şartları ilerleyen zaman içerisinde ortaya çıkan sorunlardan dolayı yazılı hale getirilerek vakfiyeler tanzim edilmiştir. Vakfiyelerde vakfın nasıl yönetileceği, nerelere ne tür harcama yapılacağı, çalışacak kişi sayısı ve onlara ödenecek ücretleri ve masrafların nerelerden karşılanacağı hususlarına yer verilmiştir (Özgüdenli, 2012, s. 465). Vakfın varlığının sürmesi ve hizmetlerinin devam etmesi için gelir kalemlerinin korunması, vakfa gelir getiren akar yapıları ile hayrat yapılarının bakım ve onarımlarının yapılması büyük önem arz etmiştir. Bu sebeple vakfiyelere konulan şartlardan birisi yapıların tamir ve termiminin yapılması olmuştur (Ateş, 1994, s. 161).

Halifet Gazi Medresesi'nin H.622 / M. 1225 tarihli vakfiyesinde geçen *"Adı geçen vâkıf - Allah ona rahmet eylesin- bu vakıflardan hasıl olan gelir hasılat kâr ve icarların ilk önce vakfın imarına, şeklinin kalmasına, binalarının ıslahına, toprağın sürülüp ekilmesine,*

bozulanın tamirine, yıkılanın bina edilmesine ve adı geçen vâkıfın -Allah ona rahmet eylesin- Amasya şehrinde inşa ettirdiği meşhur medresenin imar ve İslahına harcanmasını şart koştu" *(Yinanç R. , 1982, s. 12-13)*, şeklindeki ifadeler, vakfa ait binaların bakım ve onarımlarına ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi niteliğindedir. Osmanlı döneminde yeni vakıflar kurulmasının yanında, Danişmendliler, Selçuklu ve diğer beylikler döneminde kurulan vakıflara da yeni gelirler sağlamışlardır.

Vakıf bünyesinde yer almayan yapıların inşa ve onarım işleri taşra teşkilatları tarafından yapılmaktaydı. Bu kapsamda bulunan yapıların onarımları devletin imkanları veya halktan toplanan yardımlarla gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı İmparatorlu'ğunda birçok şehirde olduğu gibi Amaysa'da gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı. Gayrimüslimlere ait binaların inşa ve onarımları özel şartlara bağlı olarak gerçekleştirilmekte ve devlet tarafından sıkı bir denetime tabi tutulmaktaydı. Kiliselerin onarımına cemaati olması, yükseltilmemesi, genişletilmemesi ve yeni ekler yapılmaması şartlarıyla izin izin verilebilmekteydi. 1839 Tanzimat Fermanı ve devamında 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile azınlıklara ait binaların inşası ve tamiri hususlarında uyulacak kurallar belirlenmiştir. Çalışmamız çerçevesinde ele aldığımız gayrimüslim yapılarının yeniden inşa ve onarım taleplerinin büyük çoğunluğunun kabul gördüğü tespit edilmiştir.

4.1. Onarım Süreci Ve Yapılan İşlemler

Onarım süreci, birkaç aşamadan meydana gelmektedir. İlk olarak eserlerin tamire muhtaç hale gelmelerine sebep olan etkenlerinin neler olduğunu görmekteyiz. Bunun devamında onarımın gerçekleşmesi için yapılan başvurular gelmektedir. Başvurunun kabul edilmesi halinde ön keşif işlemi çerçevesinde onarım projesi hazırlanmakta ve tamir bütçesi tahmini olarak ortaya konulmaktadır. Keşif belgeleri onaylandıktan sonra belirtilen şartlarda onarım yapılmaktadır. Onarım işlemi yapıldıktan sonraki son aşamayı ise tamirin daha önce belirtilen esaslara göre yapılıp yapılmadığının denetlenmesi amacıyla yapılan ikinci keşif işlem oluşturmaktadır.

4.1.1. Onarıma Sebep Olan Etkenler

Onarım sürecini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için onarıma sebep olan etkenleri tespit etmek gerekir. Çalışmamız içerisinde incelediğimiz arşiv belgelerinde onarımların

birçok sebepten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yapıların bir kısmı deprem, sel, yangın gibi doğal afet neticesinde harap gele gelirken, kimi yapılar ise kullanılan kötü malzeme, gelip geçen zaman ve bakımsızlık sonucunda hasarlı hale gelmiştir. Çalışmamız çerçevesinde belgelerde onarıma ilişkin şu sebepler tespit edilmiştir:

Zamanın yıpratıcı etkisi sebebiyle onarılan yapılar: Çalışmamızda ele aldığımız belgelerde zamana bağlı olarak meydana gelen hasarlar en sık karşılaşılan onarım gerekçeleridir. Bu gerekçelerin "*mürur-ı eyyam", "murür-ı ezmine", "haraba müşrif", "mürur-ı zaman", "kürür-ı a'vâm", "mürur-ı şühûr", "eyyam-ı kürur"* ve *"ubur-ı a'vam"* ibareleriyle tanımlandığını görmekteyiz.

Çizelge 4.1. Zaman etkisiyle oluşan onarıma dair ifadeler

Yapı Adı	Belge/Kaynak	Onarım Sebebi
Bayezid Paşa Camisi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15, H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664)	harâba müşrif
Hüseyin Ağa Camisi-Taşova	(Doğanbaş M. , 1968, s. 190-191)	mürur-ı ezmine ile harabe müşrif
	(Doğanbaş M. , 1968, s. 191)	mürur-ı eyyam, harabe müşrif
Sünbül Ağa Camisi- Merzifon	(BOA. HAT 1590.5.1, H. Şaban 1250/ M. Aralık 1834)	çok vakitden berü haraba müşrif
Sadullah Efendi Çeşmesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d 385.105.4, Amasya;5, H. Şevval 1051 / M. Ocak 1642)	harâba müşrif olan yerlerin
Temenna Mahallesi Çeşmesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.58.2, Amasya;15, H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665)	harâb olub ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc
İlyas/İlyis Bağları Suyolu	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.82, Amasya;23, H. Recep 1111 / M. Ocak 1700)	ta'mir ve terkim
Eski Hamam	(BOA. HAT 1451-63-1, H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876)	mürur-ı ez-zemane ile müşrifden ve harab ve muhtaç-ı ta'mir
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642)	mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm ile harâba müşrif olub
Sinanoğlu Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.37.79, Amasya;15, H. Cemaziyelahir 1075 / M. Ocak 1665)	harabe-i müşerref
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	mürûr-ı ezmine
Ezine Pazar Hanı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.144.3,Amasya;4, H. Zilkade 1051/M. Şubat 1642)	harâbe müşrif
	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.61.4, Amasya;23, H. 10 Safer 1113 / M. 17 Temmuz 1701)	harâbe müşrif
	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.18.1, Amasya;23, H. 10 Rebiulevvel 1113 / M. 15 Ağustos 1701)	mürûr-ı eyyâm
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. A.MKT.MHM. 6.82.1, H. 15 Şevval 1264 / M. 9 Eylül 1848)	mürur-ı zaman
	(BOA. İ.MVL. 516.23251.1., H. 15 Şevval 1280 / M. 24 Mart 1864)	mürur-ı zaman ile müşrif-i harab
Aya Yorgi Rum Kilisesi	(BOA. İ.HR. 180.9989.1, H. 7 Cemaziyelevvel 1277 / M. 21 Kasım 1860)	mürur-ı zaman ile müşrif-i harab ve yebab
Aya Yoryos Kilisesi	BOA. C.ADL. 23.1408.4.1	mürur-ı zaman ile
Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi	(BOA. A.MKT. 204.97.1, H. 25 Safer 1265/ M. 20 Ocak 1849)	müşrif-i harâb
II. Bayezid Külliyesi, Camisi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 383.74.3, Amasya;3, H. Muharrem 1044 / M. Haziran 1635)	mürur-ı şühûr ve eyyâm-ı kürur huzûr-ı a'vâm
	(BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)	mürur-ı eyyam ile biʾl-külliye haraba müşrif
Hızır Paşa Külliyesi, Cami	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.57.3, Amasya;4, H. 1 Muharrem 1053 / M. 22 Mart 1643)	mürur-ı eyyâm ve şuhûr ile harâbe-i müşrif
Halifet Paşa Medresesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.104.1, Amasya;5, H. 5 Zilhicce 1053 / M. Şubat 1644)	mürûr-ı eyyâmla harâba müşrif

Çizelge 4.1. (devam) Zaman etkisiyle oluşan onarıma dair ifadeler

Kaya Bey Mescidi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22, H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698)	mürur-ı eyyam, ubur-ı a'vam, haraba müşrif
Ahi Saadeddin Tekkesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Amasya;5, H. Recep 1053 / M. Eylül 1843)	mürûr-ı eyyâm ve ubûr ve duhûr-ı ezmân ile harâba müşrif
Hoca Sultan (Şemseddin Ahmed Çelebi) Tekkesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.26.1,Amasya;22, H. 29 Zilhicce 1110 / 29 Haziran 1699)	mürur-ı eyyam ve ubur-ı a'vam
Şehzadeler Türbesi	(BOA. Y.MTV. 121.113.1, R. 30 Mayıs 1311 / M. 11 Haziran 1895)	mürur-ı zaman
Çarşı ve Dükkânlar	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.63.131,Amasya;15, H. Zilhicce 1075 / M. Haziran 1665)	harâbe-i müşerref olub ta'mîre eşedd-i ihtiyâc

Bu ibarelerin dışında yapıların uzun zamandır tamir görmediğinden dolayı onarıma muhtaç durumuna düştüğüne dair ifadeler de yer almaktadır.

Bu çerçevede ele alabileceğimiz örneklerden birisi Amasya Hükûmet Konağıdır. Amasya Mutasarrıflığından Sivas Vilayetine gönderilen R. 6 Kanunisani 1309 / M. 18 Ocak 1894 tarihli yazıda geçen *"...Amasya Sancağı Hükûmet Konağının tarihi inşası olan 81 senesinden şimdiye kadar güzeran iden 28 sene zarfında tamir görmeyerek ve ebniye-i mezkure ahşap bina olduğundan harab olmakta bulunduğu görülmesine ve bu sene zarfında ta'mir idilmezde büyük bir masraf açılması anlaşılmasına mebni..."* ifadesinden Hükûmet Konağı inşa tarihi olan H. 1281/M. 1865 senesinden şimdiye kadar geçen 28 sene zarfında tamir görmediği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen bina ahşap olduğundan zamanla harap hale geldiği ve kısa süre içerisinde onarılmaması durumunda çok daha büyük bir masraf çıkacağı dile getirilmiştir (BOA. DH.MKT. 2065.55.1.1).

Bir diğer örnek ise Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi'nin onarımına ilişkin Amasya Kadısı Hacı Ahmed Hüseyinzade tarafından yazılan H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734 tarihli belgedir. Bahse konu belgede geçen *"...Gümüşhacıköy nam karye mütemekkinleri ehl-i zimmet-i Ermeni reayası bâ-cem'uhum (toplu olarak) meclis-i acizânemize gelüb şöyle tazallüm-ı hal ve takrir-i safiü'l-bâl ve niyaz iderler ki karyemizde kâin tulen kırk zira' ve 'arzen yirmi zira' ve kadd'en on bir zira' Surp Agob nâm bir bâb kilise-i kadimimize zaman-ı vâfireden berü ta'mir olunmadığından her etrafı çürüyüb müşrif-i harâb ve mâyil-i türâb olub derununda icrâ-yı ayin olunamadığından..."* ifadesinden kiliselerinin uzun süredir onarım görmediğinden her tarafının çürüdüğü ve onarıma muhtaç hale geldiği anlaşılmaktadır (BOA. A.MKT. 204.97.1).

Doğal afetlerden kaynaklanan hasarlardan dolayı onarılan yapılar

Deprem

Belgeler içerisinde doğal afetler bakımından karşımıza en çok deprem çıkmaktadır. Depremin arşiv kayıtlarında *"zelzele"* ve *"hareket-i arz"* olarak ifade edildiği görülmüştür.

Depremden dolayı hasar gören yapılara verilecek örneklerden birisi II. Bayezid Külliyesi'dir. H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599 tarihli ve 5276 numaralı muhasebe defterinin giriş kısmında geçen *"...Muhâsebe-i ihrâcât-ı ta'mîr ve termîm-i câmi'-i şerîf ve medrese ve imâret-i âmire-i merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Bayezid Hân -tâbe serâhû- der-nefs-i Amasya der-vakf-ı maklû' bûde an-zelzele-i azîm der-zamân-ı Hâcı Hasan an-bevvâbân-ı Dergâh-ı âlî emîn-i binâ-i mezbûre be-ma'rifet-i iftihâru'l-havâs ve'l-mukarrebîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn enîsü'l-hazreti'l-aliyyeti's-sultâniyye celîsü'd-devleti's-seniyyeti'l-hakaniyye a'nî sâhibü'd-devleti ve'l-izzeti Hazret-i Osman Ağa ağa-yı Dârü's-sa'âde en-nâzır an-7 şehr-i Şevvâl sene sitte ve elf ilâ gayeti Cemâziye'l-evvel sene semân ve elf ber-mûceb-i muhâsebe-i Mevlânâ Bayezid kādî-i Amasya...."* ifadelerden Amasya'da büyük bir deprem meydana geldiği, bu depremde II. Bayezid Camisi, medresesi ve imaretinin zarar gördüğü anlaşılmaktadır (BOA. MAD. 5276).

Sultan II. Bayezid Camisinin onarımına ilişkin H. Muharrem 1044 / M. Haziran 1635 tarihli belgede yer alan *"...camî-i mezbûrda vâki' minarelerin mürur-ı şühûr ve eyyâm-ı kürur huzûr-ı a'vâm ile meyillidür garb tarafına meyl idüb bi-emrillahi Te'ala vâki' olan zelzelede daha ziyâde açılub inhidâma mutazarrı olmuşdur..."* şeklindeki ifadeden minarelerin zaman geçtikçe batı tarafına doğru eğildiği, meydana gelen depremde bu eğimin daha da arttığı ve yıkılmak üzere olduğu sonucu çıkarılmaktadır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 383.74.3, Amasya;3).

Sultan Bayezid Camisinin onarımına ilişkin H. 2 Muharrem 1099 / 8 Kasım 1687 tarihli fermanda geçen *"...Sultan Bayezid Han'ın Amasiyye'de vâki' cami'-i şerîf ve imaretleri bi-emrillahi Teâlâ zelzele-i azimeden münhedim olmağın keşf itdirib bina ve termim olunması..."* beyandan Sultan Bayezid Han'ın Amasya'da bulunan cami ve imaretinin büyük depremde ağır hasar gördüğü anlaşılmaktadır (BOA. TS.MA.E. 527.88.1). Aynı yapının depremde hasar aldığına ilişkin bir başka belge II. Mahmud'un H. 09.05.1243 / M. 28 Kasım 1827 tarihli hattı hümayunudur. Belgede geçen *"...Amasya'da vâki' cennetmekân merhum*

ve mağfurun-leh tabe serahu hazretlerinin cami‘-i şerîf ve medrese-i münifi ve imaret-i amirelerinde matbahhane ve mahali sairesi vâki‘ olan zelzele-i azimede münşak olarak muhtaç-ı ta‘mir olduğu…” şeklindeki ifadelerden cami ve medrese ve imaretinde mutfak ve diğer mahallerinde, meydana gelen büyük depremde çatlamalar meydana geldiği anlaşılabilmektedir (BOA. HAT. 1573.30.1).

Depremle ilgili bir başka kayıt Merzifon Kapan Han ile ilgili belgede geçmektedir. H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876 tarihli belgede yer alan *“…kapanhanı dimekle meşhur han mukaddema hareket-i arzdan müşrif-i harab olduktan ber-muceb-i…”* cümleden Kapan Han’ın daha önce depremden hasar gördüğü tespit edilmektedir (BOA. HAT 1451-63-1).

Su Taşkınları / Sel

Depremden sonra karşımıza en sık çıkan doğal afet *“tuğyan”* ve *“cuş u huruş,”* şeklinde ifade edilen sel olayıdır. Bunun en büyük sebebi Amasya şehrinin ortasından geçen Yeşilırmak olmuştur. Selden zarar gören yapılardan birisi Yeşilırmak’ın kenarında konumlanan II. Bayezid Külliyesi’dir. H. 17 Cemaziyelevvel 1291 / M. 27 Haziran 1874 tarihli belgede geçen *“… Amasya’dan ceryan eden nehr-i kebirin tuğyanı cihetiyle cennetmekân Sultan Bayezid Han tabe serahu hazretleri cami‘-i şerîfinin holü ve duvarlarını harab eylediğinden…”* şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı üzere Yeşilırmak’ın taşması sonucunda Sultan Bayezid Camisinin etrafının ve duvarlarının harap hale geldiği anlaşılmaktadır (BOA. İ.DH. 686.47868). Aynı yapının sela maruz kaldığına dair bir başka belgede geçen *“…medine-i mezburda vâki‘ imaret-i amireleri tetimmatı Ebniye-i derunda talebe-i ‘ûlûm ve fukara içün tayin eyledikleri hubz tabh olunan fırun iş bu seneyi mübarekede barana telcik kesretinden naşi derun-ı medinede cari nehr-i kebir gecenin sülüs ahirinde bidahaten cuş u huruş idüp 15 güna mütemadi olmazla medine-i mezburda vâki‘ menazil ve nice bağ ve bağçe harab idüp…”* ifadeden II. Bayezid Külliyesi bünyesinde yer alan imaretin fırın kısmının Yeşilırmak’ın şiddetli yağmurdan dolayı gece yarısından sonra taşması neticesinde fırının suyla dolduğu ve yıkıldığı görülmektedir (BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734).

Selden zarar gören yapılardan birisi de Alçak Köprü’dür. Sivas Vilayetinden Sadaret’e gönderilen H. 17 Rebuilahir 1291 / M. 3 Haziran 1874 tarihli belgede geçen *“…Amasya kasabası vasatından güzeran iden nehrin bu sene emsali görülmemiş derecelerde*

feyzanından dolayı üzerinde bulunan ahşap köprüler münhedim olmasıyla mürur u 'uburu su'ubetten vefayeten nehr-i mezbûr üzerinde bulunub mürur u zaman ile zemininin dolması hasebiyle su içinde kalmış olan atik kargir cisrin kademeleri…" şeklindeki ifadeden Yeşilırmak'ın yıl içerisinde çokça yükselmesinden dolayı ırmak üzerinde bulunan ahşap köprülerin yıkıldığı, Alçak Köprünün ise zaman içerisinde zemininin dolmasından dolayı su içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 1782C.16.5).

Yeşilırmak'ın taşması neticesinde meydana gelen selden zarar gören yapılardan birisi de Helkis (Hükûmet) Köprüsü olmuştur. Amasya meclisinden Sadarete gönderilen H. 4 Recep 1279 / M. 26 Aralık 1862 tarihli belgede geçen *"... geçen şehr-i saferü'l-hayrın sekizinci günü Amasya'da nüzul iden şiddet-i baran akıbetinde şehrin yukarı tarafında cebel üzerinde kâ'in ve şehre bir saat mesafesi olan Virmiş karyesinden zuhur iden sel mecrasından taşarak derunu şehirde bir miktar hane ve dekakin ve bir cami'-i şerîfi harap eylediği halde şehrin ortasından cereyan iden nehr-i kebir üzerinde baki Helkıs Köprü nam cisrin altında nehre dökülerek sürüp götürdüğü moloz ve cesim taşların nehrin mecrasını bütün bütün set ile suyunun ceryanına mani olduğu…"* şeklindeki ifadeden şiddetli yağmur sonrası sel oluştuğu, sel sularının nehir yatağından taşması neticesinde evlerin, dükkânların ve bir caminin harap hale geldiği anlaşılmaktadır. Yeşilırmak üzerinde bulunan Helkis köprüsünün molozlar ve büyük taşlarla bir set oluşturduğu görülmektedir (BOA. İ.MVL. 482.21868.1)

Yangınlar

Doğal afetler başlığı altında ele alacağımız bir diğer unsur *"muhterik"* olarak ifade edilen yangınlardır. Yangın sebebiyle hasar gören yapılardan birisi Merzifon'da bulunan Aya Varvara Kilisesi'dir. Sadaretten gelen H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909 tarihli belgede geçen ifadeden *"...Adliye ve Mezahib Nezaretinin Şura-yı Devlete muhavvel tezkiresi üzerine Nafia ve Maarif Dairesinden tanzim ve melfuflarıyla arz ve takdim kılınan mazbatada muharrer olduğu vechile Merzifon kasabasında kâ'in Aya Varvara Kilisesiyle mektebinin muhterik olmalarına mebni..."* kilisenin yangın sonucunda kullanılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır (BOA. İ.AZN. 87.27.).

Yangından dolayı hasar gören yapılardan birisi de Amasya'da bulunan Aya Yorgi Kilisesi'dir. Kilise cemaati adına Padişaha hitaben yazılan H. 28 Recep 1210/ M. 7 Şubat 1796 tarihli dilekçede geçen *"... Medine-i Amasya'nın ehl-i zimmet reayaları olub medine-*

i mezburede Köprübaşı Mahallinde vâki‘ muhterik olan…” ifadeden Köprübaşı Mahallesinde bulunan Aya Yorgi Kilisesi’nin yangında hasar gördüğü anlaşılmaktadır (BOA. C.ADL. 5.302.1).

Amasya merkezde bulunan çarşı ve dükkânların da yangın sonucunda harap hale geldiği anlaşılmaktadır. Amasya’dan Ticaret Nezaretine gönderilen H. 10 Safer 1271 / M. 2 Kasım 1854 tarihli belgenin içeriğinde geçen, *“…Amâsya sancağında mukaddemâ muhterik olmuş olan mahallere yapılacak ebniye ile sokakların…”* şeklindeki ifadeden meydana gelen yangın sonucunda binaların ve sokakların hasar gördüğü anlaşılmaktadır (BOA. A.MKT.NZD. 119.95). Dükkânların onarımına bir başka kayda Maliye Nezaretine yazılan H. 1271 / 1854-55 tarihli belgede rastlamaktayız. Bahse konu belgede geçen *“…Amasya’da muhterik olan menazil ve dekakinin tesviye ve inşası …”* şeklindeki ifadelerden dükkânların yangında hasar aldığı görülmektedir (BOA. A.MKT.NZD. 163.19.1).

Kaya Düşmesi

Doğal nedenlerden kaynaklanan onarımlara ilginç bir örnek Amasya Hükûmet Konağı’dır. Bahse konu konak kaya düşmesi nedeniyle hasar görmüş ve boşaltılmıştır. Amasya İl Meclisinden Sadarete yazılan H. 29 Şevval 1280 / 7 Nisan 1864 tarihli belgede geçen*“… Amasya Hükûmet Konağı bir kûh-ı sengin dameninde bulunarak cebel-i mezkurun vasatına karib bir zirvede tahminen 50-60 zira‘ derinunda bir sahra-i dehşetnak mürur u zaman ile esasından infikak idüp nagehani nüzulünden min-el-kadim korkulmakda olduğu halde bu sene-i mübarekede her mahalde olduğu gibi buralarda dahi fasl-ı şita pek şiddetli olub sürekli donlar olduğundan ve şimdilerde havalar ısınub çözüldüğünden zikrolunan kaya heyet-i sabıkasından ziyade esasından ayrılmış olduğu görülmesi üzerine birkaç nefer taşçı ustaları irsaliyle keşf ve muayenesi icra-olundukda seng-i mezkûr fi'l-hakika kadiminden ziyade ayrılub artık bütün bütün korkulur ve altında durulmak caiz olmaz hale gelmiş ve bunun külünk ve barut ile parça parça kırılması mümkün görülmüş olduğu haber verilmiş olduğundan derhal nehrin karşı tarafında vâki‘ bir büyük hane isticar olunub aklam ve meclis odaları takımıyla oraya naklolunmuş …”* şeklindeki ifadelerden Hükûmet Konağı, kayalık bir dağın eteğinde bulunması sebebiyle kopan kaya parçalarından dolayı hasar aldığı ve daha büyük kaya parçasının düşme tehlikesine karşı binanın boşaltıldığı anlaşılmaktadır (BOA. İ.MVL. 516.23251.2)..

Sağlık koşullarına uygun olmaması gerekçesiyle onarılan yapılar: Çalışmamız çerçevesinde bu kapsamdaki tek örnek Amasya Hapishanesidir. Amasya Mutasarrıflığından Sivas Vilayetine gönderilen R. 14 Nisan 1313 / M. 26 Nisan 1897 tarihli belgede geçen *"...mevcûd hapishâne ve tefkîfhânelerin kavâ'id-i hıfzı's-sıhhaya muvâfık bir hâle ifrâğı ta'mîr veya tecdîd ..."* şeklindeki ifadelerden mevcût hapishane ve tevkifhanelerin hıfzıssıhha kurallarına uygun olmadığı anlaşılmaktadır (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.2.1).

Çalışma çerçevesinde ele alınan yapılarda onarım sebebinin açıkça ifade edildiği 32 yapı tespit edilmiştir. Bu yapılardan 23'ünün (yaklaşık % 71) zamanın yıpratıcı etkisi sebebiyle, sekizinin (yaklaşık % 25) deprem, sel ve yangın gibi doğal afetler nedeniyle bir tanesinin ise sağlık koşulları bakımından elverişsiz olması dolayısıyla onarıma ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır. Kayseri şehrini konu olan onarıma ilişkin çalışmada onarım sebebi açıkça belirtilen yapılardan 29 yapıdan 17'sinin (yaklaşık % 59) zamanın etkisiyle dokuzunun (yaklaşık %31) diğerlerinin ise muhtelif sebeplerle onarıma ihtiyaç duyar hale geldiği ifade edilmiştir (Aydın, 2018, s. 421-427).

4.1.2. Onarım İsteği

Yapılarda meydana gelen hasarların tamirinin yapılabilmesi için öncelikle onarıma ilişkin bir talepte bulunulması gerekmektedir. Başvurular kişiler veya kurumlar aracılığıyla yapılmıştır. Onarımın kimin tarafından yapılacağı hususunun yapının statüsüne göre değiştiği görülmektedir. Fakat aidiyetten bağımsız olarak vakıflara veya şahıslara ait yapıların onarımı için Divan-ı Hümayun'a başvuru yapma zorunluluğu bulunmaktaydı. Bu onarım başvuruları yerel yönetimler üzerinden veya doğrudan Divan-ı Hümayun'a yapılabilmekteydi. Yapıların yazışmaları bağlı oldukları kurumlara göre şekillenmektedir. Vakıf eserlerine ilişkin yazışmalar Evkaf Nezareti, Hükûmet Konağı ve Hapishanelerle ilgili yazışmalar Dahiliye Nezareti, gayrimüslim yapıları için ise Adliye ve Mezahib Nezareti üzerinden yapılmaktaydı. Fakat yazışmalar hangi bakanlık üzerinden yapılırsa yapılsın tamir işleminin başlaması için Divan-ı Hümayun'un alacağı karara ve bu kararın onay makamı olarak padişahın iznine ihtiyaç bulunmaktaydı. Başvuru aşamasının başlangıcından onay sürecine kadar kurumlar arasında birçok kez görüş alışverişinde bulunulduğu ve buna göre kararlar alındığı görülmektedir. Kararların olumlu ya da olumsuz olmasına bakılmaksızın süreç padişahın kararıyla sonlanmaktaydı. Çalışmamız kapsamında incelediğimiz belgelerden onarım sürecinin bir hiyerarşik düzen içerisinde yürüdüğü anlaşılmaktadır.

Onarım başvuruları, şahıslar, vakıf çalışanları ve kamu kurumları tarafından yapılan başvurular olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir.

Vakıf sorumluları tarafından yapılan başvurular: Türk-İslam toplumunda inşa edilen eserlerin sağlıklı bir şekilde yaşatılması için vakıflar tesis edilmiştir. Vakıf tesis edilirken ne amaçla tesis edildiği ve işleyişinin nasıl olacağını içeren vakfiyeler hazırlanmıştır. Vakfiyelerde yer alan önemli şartlardan birisi de yapıların bakım ve onarımlarının yapılmasıdır. Vakıfların yönetimini mütevelliler veya evkaf nazırı üstlenmiştir. Yöneticilerin yanı sıra vakfın işlerini yapan çalışanlar da bulunmaktaydı.

Arşiv belgeleri üzerinde yaptığımız incelemede vakıf eserleriyle ilgili başvuruların genel olarak mütevelliler tarafından yapıldığını görmekteyiz.

Çizelge 4.2. Vakıf mütevellileri tarafından yapılan onarım başvurularıu

Yapı Adı	Belge/Kaynak	Onarım Başvurusu Yapan Kişiler
Bayezid Paşa Camisi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15, H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664)	Vakfın Mütevellisi
Hüseyin Ağa Camisi-Taşova	(Doğanbaş M. , 1968, s. 190-191)	Vakfın Mütevellisi
Yörgüç Paşa Camisi	(BOA. İ.HR. 209.12046.3, H. 14 Şevval 1280 / M. 23 Mart 1864)	Vakfın Mütevellisi
Temenna Mahallesi Çeşmesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.58.2, Amasya;15, H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665)	Vakfın Mütevellisi
İlyas/İlyis Bağları Suyolu	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.82, Amasya;23, H. Recep 1111 / M. Ocak 1700)	Vakfın Mütevellisi
Eski Hamam	(BOA. HAT 1451-63-1, H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876)	Vakfın Mütevellisi
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642)	Vakfın Mütevellisi
Sinanoğlu Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.37.79, Amasya;15, H. Cemaziyelahir 1075 / M. Ocak 1665)	Vakfın Mütevellisi
Ezine Pazar Hanı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.61.4, Amasya;23, H. 10 Safer 1113 / M. 17 Temmuz 1701)	Vakfın Mütevellisi
Merzifon Kapan Han	(BOA. HAT. 1451.63, H. 29 Zilhicce 1200 / M. 23 Ekim 1786)	Vakfın Mütevellisi
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. HAT. 1573.30.1, H. 09.05.1243 / M. 28 Kasım 1827)	Vakfın Mütevellisi
	(BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)	Vakfın Mütevellisi
Hızır Paşa Külliyesi, Cami	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.57.3, Amasya;4, H. 1 Muharrem 1053 / M. 22 Mart 1643)	Vakfın Mütevellisi
Halifet Paşa Medresesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.104.1, Amasya;5, H. 5 Zilhicce 1053 / M. Şubat 1644)	Vakfın Mütevellisi
Hakala (Yolpınar) Köyü Mescidi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.142.2, Amasya;4, H. Rebuilevvel 1052 /M. Haziran 1642)	Vakıf mütevellisi
Kaya Bey Mescidi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22, H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698)	Vakfın Mütevellisi
Şeyh Cui Zaviyesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 387.74.2, Amasya;7)	Vakıf mütevellisi

Mülki idare tarafından yapılan başvurular: Vilayette, sancak merkezinde veya kazalarda bulunan mülki idareciler onarım sürecinin işleyişinde önemli bir role sahip olmuşlardır. İdareciler kendilerine gelen tamir başvurlarını değerlendirerek uygun gördüğü takdirde üst makamlara iletmekteydi. Ayrıca kamuya ait Hükûmet konağı, hapishane ve okul gibi

binaların tamiriyle ilgili kararlar alır ve ilgili makamlara sevk ederlerdi. Mülki amirler kendilerine gelen başvuruları değerlendirmek üzere bir komisyon oluşturur ve bu komisyon aracılığıyla keşif çalışması yaptırırdı. Keşif çalışması neticesinde yapının onarıma muhtaç olup olmadığına ilişkin karara varılırdı. Onarılmasına karar verilen ve üst makama gönderilmesi düşünülen metinlerin başında yapının durumu hakkında özet bilgi verilirdi.

Çizelge 4.3. Mülki idare tarafından yapılan başvurular

Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Mutasarrıflık
Ezine Pazar Hanı	BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.144.3,Amasya-4	Rum eyaleti defter kethüdası Mahmut
Amasya Hükûmet Konağı	BOA. A.MKT. MHM. 6.82.1	Amasya Mutasarrıfı
	BOA. İ. MVL. 516.23251.1	Amasya Mutasarrıfı
	BOA. İ. MVL. 516.23251.2.1	İl Meclisi
Çengelbeli Karakolu	BOA. İ.DH. 1063.83408.1	Jandarma Dairesi
Alçak Köprü	BOA. ŞD. 1782C.16. 4	Amasya Sancağı
Helkis (Hükûmet) Köprüsü	BOA. İ. MVL 482.21868.1	Amasya Meclisi
Hızır Paşa Külliyesi, Medresesi	BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4	Defterdar ve Rum hazinesinden sorumlu olan Murat Efendi
Mehmet Paşa Külliyesi, Medrese	BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4	Defterdar ve Rum hazinesinden sorumlu olan Murat Efendi

Halk tarafından yapılan onarım başvuruları: Halk tarafından yapılan başvurular bireysel olabildiği gibi bir cemaati veya bölge halkını temsilen gerçekleştirilen başvurulardır.

Sadullah Efendi Çeşmesi	BOA. MŞH. ŞSC. d 385.105.4, Amasya-5	Ahali
Aya Varvara Kilisesi	BOA. İ. AZN. 87.27.8.1	Rum Patrikhanesi
Aya Yorgi Rum Kilisesi	*BOA. C. ADL. 5.302.1 **BOA. İ. HR. 180.9989.1	Kilise Cemaati
Aya Yoryos Kilisesi	BOA. C.ADL. 23.1408.4.1	Kilise Cemaati
Bayat Köyü Kilisesi	BOA. İ. AZN. 31.13.2.1	Rum Patrikhanesi
Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi	BOA. A.MKT. 204.97.1	Ermeni Cemaati
Ahi Saadeddin Tekkesi	BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Amasya-5	Ahaliden biri
Aya Yorgi Rum Kilisesi	(BOA. İ.HR. 180.9989.1, H. 7 Cemaziyelevvel 1277 / M. 21 Kasım 1860)	Kilise Cemaati
Aya Yoryos Kilisesi	BOA. C.ADL. 23.1408.4.1	Kilise Cemaati
Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi	(BOA. A.MKT. 204.97.1, H. 25 Safer 1265/ M. 20 Ocak 1849)	Kilise Cemaati

Ahi Saadeddin Tekkesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Kilise Cemaati Amasya;5, H. Recep 1053 / M. Eylül 1843)

Onarıma ilişkin başvuraları değerlendirdiğimizde kimin tarafından başvurusu yapıldığı belirlenebilen 36 yapıdan 16'sının (yaklaşık % 45) başvurusunun vakıf görevlileri, 11'inin (yaklaşık % 30) halk, dokuzunun (yaklaşık % 25) ise mülki idare tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Şehir ölçeğinde karşlaştıracak olursak Kayseri'de başvurusunun kimin tarafından yapıldığı bilinen 42 yapıdan 23'ünün (yaklaşık % 55) başvurusunun halk, 10'unun (yaklaşık % 24) dokuzunun (yaklaşık % 21) ise mülki idare tarafından yapılmış olduğu görülmektedir (Aydın, 2018, s. 428-433).

4.1.3. Onarım Çerçevesinin Belirlenmesi ve Projelendirilmesi

Onarım sürecinin en önemli aşamalarından birisi şüphesiz keşif çalışması ve projelendirme aşamasıdır. Tamir için yapılan başvuru taleplerinden sonra alanında uzman kişilerden oluşan heyetlerle yapılar yerinde kontrol edilerek hasar durumu kontrol edilmekte ve kayıt altına alınmaktadır. Yapılan keşif çalışması üst makamlara sunularak onarım konusunda verilecek karara esas teşkil etmekteydi. Hasar tespitinin yanı sıra bazı durumlarda talebe istinaden plan, cephe çizimi, keşif defteri ve rayiç defterinden oluşan projeler hazırlanmaktaydı.

Keşif Çalışmaları: Tamiri için başvurulan yapının üzerindeki hasarların tespiti amacıyla yapılan çalışmalara keşif çalışması diyebiliriz. Onarım için başvuruda bulunulan idare tarafından keşif komisyonu oluşturulmaktaydı. Bu komisyonlarda mimar, mühendis, bina kalfası, dülger, neccar vb. ustalar ve bina işlerinden anlayan esnaf gibi alanında uzman kişilerin yanında kadı, vakıf mütevellisi, müftü, müderris, mahkeme temsilcisi, belediye temsilcisi, cemaatlerin temsilcisi ve toplumun farklı kesiminden kişiler yer almaktaydı. Keşif çalışması neticesinde hasarların tam tespitinin yanında onarımda kullanılacak malzemenin miktarı ve fiyatı ile onarımda görev alacak kişiler ve ücretleri de açıkça ortaya konulmaktaydı.

Çalışmamız çerçevesinde ele aldığımız belgelerden onarım öncesi (keşf-i evvel) ve onarım sonrası (keşfi sani) olmak üzere iki türlü keşif yapıldığı anlaşılmıştır. İlk keşifte yapının hasar tespiti yapılarak yaklaşık onarım masrafı ortaya konulurken, işgücü ücretlerini ve

malzeme fiyatlarını ortaya koyan rayiç mazbataları da hazırlanmaktaydı. İkinci keşif, onarım sürecinde yapılan işlerin denetimi aşamadır. Bu aşamada, ilk keşifte tespiti yapılan hasarların onarılıp onarılmadığı ve belirlenen bütçeye uyulup uyulmadığı kontrol edilmekteydi. Böylece hem onarımın teyidi yapılmakta hem de herhangi bir yolsuzluğun önüne geçilmesi amaçlanmaktaydı.

Çalışmamız çerçevesinde ele aldığımız arşiv belgeleri içerisinde keşif işlemine dair birçok kayda rastlanmıştır. Bu kayıtlardan bazılarında keşif defteri, çizimler ve rayiç mazbatalarını içeren önemli bilgiler tespit edilmiştir. Bazı kayıtlarda ise keşif çalışması yapıldığı belirtilmiş ancak söz konusu keşif evraklarına ulaşılamamıştır.

Belgelerden keşif yapıldığını anladığımız ancak keşif evraklarına ulaşamadığımız yapılardan birisi Bayezid Paşa Camisidir. 1644 tarihli kayıttan vakfın mütevellisi Derviş Çelebi oğlu Mehmed'in mahkemeye başvurarak caminin acil onarıma ihtiyacı olduğundan keşif yapılmasını ve masraf tutarının belirlemesini istemiştir. Bu başvuru çerçevesinde Amasya Kadısı tarafından Mevlana Mehmed Efendi ile Mimar Hasan'ında içinde bulunduğu bir keşif heyeti görevlendirilmiştir. Keşif neticesinde 40.000 akçe masrafla onarımın yapılabileceği tespit edilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15, H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664).

Merzifon'da bulunan Eski Cami'nin onarımı için keşif yapıldığı ve 9.800 küsur kuruş masrafla onarımın gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir (BOA. Y.EE.81.59.5.1).

Taşova (Sonisa) Hüseyin Ağa Camisinin 1721 yılında tamire muhtaç olması sebebiyle Amasya kadısı marifetleriyle keşif işleminin yapıldığı anlaşılmaktadır(Erdoğan, 1968, s. 190-191).

Temenna Mahallesi Çeşmesi'nin 1665 yılında onarıma ihtiyaç olması sebebiyle kadı tarafından keşif işlemi için bir mimar görevlendirilmiş ve yapılan keşif işlemi neticesinde çeşmenin 20 bin kuruş masrafla onarılabileceği belirtilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.58.2, Amasya;15, H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665)..

Merzifon'da bulunan Eski Hamam'ın 1876 yılında tamire muhtaç durumda olması sebebiyle keşif yapıldığı tespit edilmiştir (BOA. HAT 1451-63-1, H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876).

Amasya il merkezinde bulunan Köprübaşı Hamamı'nın onarımı için 1642 yılında mahkemeye yapılan başvuru sonrasında keşif için Mevlana Hasan Efendi başkanlığında bir mimar ile bina ve çatı işlerine hâkim olan birisi görevlendirilmiş ve yapının 7.000 akçeyle onarılabileceği tespit edilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642).

Sinanoğlu Hamamı'nın 1665 yılındaki onarımı için vakfın mütevellisinin talebi üzerine mahkeme tarafından görevlendirilen usta mimarlardan Hasan Usta başkanlığında bir heyet keşif işlemini yapmış ve tamirin 5.599 akçe masraf ile yapılabileceği belirtilmiştir.

Ezine Pazar Hanı'nın 1701 yılında onarıma muhtaç olması sebebiyle mütevelli tarafından yapılan başvuruya istinaden Mevlana Hasan Efendi oğlu Mehmed Efendinin başkanlığında ve Amasya mimar başı Mustafa, mimar Yusuf ve diğer üyeler tarafından keşif işlemi yapılmış ve onarımın 68 kuruş masrafla yapılabileceğini belirlenmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.18.1, Amasya;23, H. 10 Rebiulevvel 1113 / M. 15 Ağustos 1701).

Amasya il merkezinde bulunan Aya Yoryos Kilisesi'nin yangında harap olmasından dolayı 1832 yılında kilise cemaati tarafından onarım için izin istenmiş ve bu çerçevede keşif işlemi yapılmıştır (BOA. C.ADL. 23.1408.4.1, 29 Şevval 1247 / M. 1 Nisan 1832)

Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi'nin zamanla harap hale gelmesinden dolayı Ermeni cemaatinin Amasya Meclisine 1849 yılında onarım izni için yaptıkları başvuru neticesinde Gümüşhacıköy Naibi Hüseyin Ali başkanlığında imam Mustafa, muhtar Mustafa ve diğer görevlilerin katılıyla keşiş yapılmıştır (BOA. A.MKT. 204.97.1, H. 25 Safer 1265/ M. 20 Ocak 1849).

Amasya il merkezinde bulunan Alçak Köprü'nün onarıma muhtaç durumda olması sebebiyle 1874 yılında yapılan keşif yapılmış ve söz konusu köprünün 50 bin kuruş masrafla ta'mir edilebileceği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1782C.16.5, H. 17 Rebuilahir 1291 / M. 3 Haziran 1874).

Gümüşhacıköy Köprülü Mehmet Paşa Medresesi'nin 1850 yılında onarıma muhtaç durumda olması sebebiyle yapılan keşif sonucunda 3.975 kuruş masrafla tamirinin gerçekleştirileceği bildirilmiştir (BOA. MVL. 326.67, H. 21 Zilkade 1266 /28 Eylül 1850).

Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi bünyesinde bulunan caminin 1857 yılında onarıma ihtiyacı olması sebebiyle yapılan keşif işlemi sonucunda 26.650 masrafla tamirinin yapılabileceği tespit edilmiştir (BOA. MVL. 354.29.1, H. 21 Cemaziyelevvel 1273 / 17 Ocak 1857). Aynı külliye içerisinde yer alan hamamın 1898 yılında tamire muhtaç olması sebebiyle keşif işlemi yapılmış ve hazırlanan deftere göre 35.185 kuruş masrafla onarılabileceği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 147.16.1, R. 14 Teşrinisani 1314 / M. 26 Kasım 1898).

Amasya'da bulunan Ebubekir Paşa Medresesi'nin 1899'da tamire muhtaç olması sebebiyle yerinde keşif yapılmış ve 8.001 kuruş bedelle onarımın yapılabileceği belirtilmiştir (BOA. İ.EV. 22.21.1, H. 9 Safer 1317 / M. 19 Haziran 1899).

Halifet Paşa Medresesi'nin onarımı için medrese görevlilerinin 1644 yılında yaptıkları başvuru neticesinde müderrislerden Abdullah Efendi başkanlığında bina konusunda yeterli derecede bilgiye sahip olan Hacı Mustafa oğlu Hüdaverdi ve diğer üyeler yerinde keşif işlemi yapmışlardır. Keşif sonucunda 34.000 masrafla onarımın yapılabileceği ifade edilmiştir BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.45.1, Amasya-5).

Amasya'da bulunan Kaya Bey Mescidi'nin onarımı için Naib Mustafa Bey başkanlığında, mimar kalfalarından Gazar ve Melkom adındaki zımmiler ile diğer üyelerden oluşan heyet tarafından keşif işlemi yapılmıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22, H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698).

Hoca Sultan Tekkesi'nin onarıma ihtiyacı olması sebebiyle 1699 yılında yapılan başvuruya istinaden Mevlana Mustafa Efendi oğlu Mehmed'in başkanlığında Hassa mimarlarından Hacı Mustafa oğlu Hacı Mehmed ve bina ile çatı konusunda bilgi sahibi kişilerden oluşan keşif heyeti tekkeyi yerinde incelemiş ve 170 kuruş masrafla tamirin yapılabileceği tespit edilmiştir. (BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.26.1,Amasya;22, H. 29 Zilhicce 1110 / 29 Haziran 1699).

Şeyh Cui Zaviyesi'nin tamiri için yapılan başvuruya istinaden mahkemeden Mevlâna Mustafa Efendi başkanlığında baş mimarlardan üstad Mehmed ve defterde yazılı diğer üyeler keşif yapmışlardır. Yapılan incelemeler sonucunda 8.000 kuruş masrafla tamirin yapılabileceği tespit edilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 387.74.2, Amasya;7).

Amasya Kalesi'nin harap mahallerinin onarımı için 1664 tarihinde yapılan başvuruya istinaden Kale dizdarı ile birlikte hassa mimarlardan Hasan ve diğer heyet üyelerinin yerinde yaptıkları incelemede onarımın 125 akçeye yapılabileceği tespit edilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.3.10, Amasya;15, H. Şevval 1074 / M. Mayıs 1664).

Onarıma ilişkin en detaylı bilgilere içerisinde keşif defteri bulunan dosyalardan erişilmektedir. Bu yapılardan birisi Amasya Hapishanesi'dir. Yapının onarımıyla ilgili 1849 yılına ait belgede eski hapishanenin tamir edilmesi ve bitişiğine yeni bir hapishane yapılması için keşif yapıldığı belirtilmiş ve bunun neticesinde 5.745 masrafla işlemlerin yapılabileceği belirlenmiştir (BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849). Aynı yapının 1872 tarihli onarımı için keşif yapıldığı ve 9.600 kuruş masrafla tamirin gerçekleşebileceğinin belirlendiği görülmektedir (BOA. ŞD. 250.6.1, H. 15 Muharrem 1289 / M. 25 Mart 1872). Amasya Hapishane'nin yeniden inşası için 1896 yılında keşif işlemi yapılmış ve inşa için gerekli malzemeler ile onarımda görevli kişilere ilişkin bilgiler cetvelde verilmiştir. Örneğin yapıda kullanılacak kireç, kum, taş, ahşap ve tuğla gibi malzemeler, ölçüleri, miktarları ve fiyatlarıyla birlikte verilmiştir. Aynı zamanda onarımda görev alan işgücüne ve alacakları ücretlere ilişkin detaylı bilgiler sunulmuştur (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.3.1, R. 7 Kânûnievvel 1312/ M. 19 Aralık 1896). Aynı dosya içerisinde yer alan bir başa cetvelde inşa edilecek binanın temeli, duvarları ve üst örtüsü için gerekli malzeme ve fiyatları ile işçi ücretlerine yer verilmiştir (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.1, R. 7 Kânûnievvel 1312/ M. 19 Aralık 1896). Keşif defteri içerisinde yer alan plan ve cephe çizimleriyle proje detaylandırılmıştır. Amasya Hapishanesine eklenecek kadınlar hapishanesi için hazırlanan keşif defterinde yapının ölçülerine, kullanılacak malzemelere ve ücretlerine yer verilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 49.32.2.1, R. 17 Teşrînisâni 1333 / M. 17 Kasım 1917). Hapishanenin 1918 tarihli onarımı için hazırlana keşf belgesinde tamir için gerekli malzemeler, miktarları ve fiyatları ile işçi ücretleri işlenmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 14.33.5.1, R. 30 Nisan 1334 M. 30 Nisan 1918).

Gümüşhacıköy Hapishanesinin 1820 yılı onarımı için keşif yapılmış ve ayrıntılı bir şekilde defteri hazırlanmıştır. Söz konusu defterde yapının nerelerinin onarılacağına, kullanılacak malzeme ve miktarları ile onarımda görev alacak kişilere ve alacakları ücretlere ilişkin detaylı bilgiler yer almaktadır (BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3, R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920).

Amasya Hükûmet Konağının 1864 yılında yapılan keşfinde kaya düşmesi tehlikesi nedeniyle binada ikamet edilmesinin uygun olmayacağına dair keşif belgesi düzenlenmiştir (BOA. İ.MVL. 516.23251.2, H. 29 Şevval 1280 / M. 7 Nisan 1864). Aynı yıl içerisinde yeni binanın inşası için keşif işlemi yapılmış ve 190 bin kuruş masrafla binanın inşa edilebileceği belirtilmiştir (BOA. İ.MVL. 516.23251.8.1, H. 15 Rebuilevvel 1281 / M. 18 Ağustos 1864). Konağın 1889 tarihinde tamire muhtaç olması sebebiyle keşfi yapılmıştır (BOA. DH.MKT. 1656.78.1.1, R. 28 Ağustos 1305 /M. 6 Eylül 1889). 1894 tarihinde yapının uzun süredir onarım görmemesinden dolayı bazı kısımlarının harap hale gelmiş ve yapılan keşif neticesinde 27.995 kuruş masrafla onarımın yapılabileceği ifade edilmiştir (BOA. DH.MKT. 2065.55.1.1, R. 6 Kanunisani 1309 / M. 18 Ocak 1894). Bu onarıma ilişkin keşif defterinde binanın onarılacak yerleri ayrı ayrı belirtilerek, kullanılacak malzeme ve fiyatları ile onarımda görev alacak kişilerin ücretlerine ilişkin detaylı bilgiler verilmiştir. Keşif defterinin sonunda icmal ile kalemlere göre ücretlendirmeler belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1799.10.2.1, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894; BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894).

Ziyaret Kasabasında bulunan Aya Yoryos Kilisesi'nin harap hale geldiğinden kilise cemaati tarafından 1832 tarihinde yeni kilise inşası için izin talebinde bulunulmuştur. Onarım talebi içerisinde yapının plan çizimine de yer verilmiştir. Çizimde kabaca kilisenin ölçüleri belirtilmiştir (BOA. C.ADL. 23.1408.4.1, 29 Şevval 1247 / M. 1 Nisan 1832).

Merzifon'a bağlı Bayat köyünde Rum cemaatine ait kilisenin inşası için 1897 yılında başvuru yapılmış ve buna istinaden Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından keşif işleminin yapılması istenmiştir. Yapının hazırlan projesinde yapının plan ve cephe çizimlerinin yanı sıra kullanılacak malzemelere ilişkin de detaylı bilgilere yer verilmiştir (BOA. İ.AZN. 31.13.2.1., 19 Kasım 1897).

Merzifon'da bulunan Protestan Kilisesi'nin 1912 yılında yeniden inşası çerçevesinde hazırlanan projede inşa edilecek yapının plan ve cephe çizimlerinin yanında kullanılacak malzemelere ilişkin de bilgiler verilmiştir (BOA. İ. AZN. 108.26.1, R. 9 Mayıs 1328/M. 22 Mayıs 1912; BOA. İ. AZN. 108.26.3, H. 12 Zilkade 1330/ M. 23 Ekim 1912).

Keşif işlemleriyle ilgili farklı birkaç örnek de karşımıza çıkmıştır. Bunlardan birisi Ahi Saadeddin Tekkesi'dir. Söz konusu tekkeyi mahalle sakinlerinden Mustafa isimli şahıs

herhangi bir izin almadan tamir ettirmiş ve sonrasında 1843 yılında mahkemeye başvurarak onarımın kayıtlara geçirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Efendi başkanlığında keşif heyeti tekkeyi yerinde inceleyerek yapılan onarımı kayıt altına almışlardır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Amasya;5, H. Recep 1053 / M. Eylül 1843). Amasya Hapishanesi'nin 1895 yılında onarım keşfinde Şehremaneti tarafından yapılan inceleme neticesinde fenne uygun olmadığı gerekçesiyle dosya iade edilmiş ve keşif defterinin kurallara göre yeniden hazırlanması istenmiştir (BOA. DH.MKT. 261.73.4.2, R. 8 Şubat 1310 / M. 20 Şubat 1895)

Keşif bilgileri bakımından en önemli örneklerden birisi II. Bayezid Külliye'nin onarımına muhasebe defteridir. Bir anlamda ikinci keşif defteri olarak nitelendirebileceğimiz bahse konu defterde onarımda kullanılan malzemelerin türlerine göre gruplar halinde miktarları ve fiyatlarıyla birlikte verilmiştir. Onarımı yöneten idari kadro ve işgücü grubu içerisinde yer alan farklı meslek grupları ayrı sıralanarak ücretleriyle birlikte yansıtılmışlardır (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5).

4.1.4. Onarımın Mali Kaynağı

4.1.4.1. Onarım maliyetlerinin karşılanması

Çalışmamız çerçevesinde ele aldığımız belgelerden onarımın mali yönünün farklı kaynaklardan karşılandığı görülmüştür. Bunları genel olarak vakıf gelirleri, hazine-i hassa (sultanın yardımı), kamu bütçesi ve halktan toplanan yardımlar olarak sınıflandırabiliriz.

Yapı Adı	Belge/Kaynak	Onarımın Mali Kaynağı
Bayezid Paşa Camisi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15, H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664)	Vakfın Gelirleri
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	Vakıf gelirleri Hazine-i Hassa
Hüseyin Ağa Camisi-Taşova	(Doğanbaş M. , 1968, s. 190-191)	Vakıf gelirleri
Yörgüç Paşa Camisi	(BOA. İ.HR. 209.12046.3, H. 14 Şevval 1280 / M. 23 Mart 1864)	Vakıf Gelirleri

Sadullah Efendi Çeşmesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d 385.105.4, Amasya;5, H. Şevval 1051 / M. Ocak 1642).	Vergiden muafiyet karşılığında Ahali
Temenna Mahallesi Çeşmesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.58.2, Amasya;15, H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665)	Vakıf Gelirleri
İlyas/İlyis Bağları Suyolu	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.82, Amasya;23, H. Recep 1111 / M. Ocak 1700)	Ahalinin Yardımları
Eski Hamam	(BOA. HAT 1451-63-1, H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876)	Vakıf Gelirleri
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642)	Vakıf Gelirleri
Sinanoğlu Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.37.79, Amasya;15, H. Cemaziyelahir 1075 / M. Ocak 1665)	Vakıf Gelirleri
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Kamu Bütçesi
Ezine Pazar Hanı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.61.4, Amasya;23, H. 10 Safer 1113 / M. 17 Temmuz 1701)	Vakıf Gelirleri
Merzifon Kapan Han	(BOA. HAT. 1451.63, H. 29 Zilhicce 1200 / M. 23 Ekim 1786)	Vakıf Gelirleri
Amasya Hükûmet Konağı	BOA. A.MKT. MHM. 6.82.1 BOA. İ. MVL. 516.23251.1 BOA. İ. MVL. 516.23251.2.1	Kamu Bütçesi
Saraydüzü Karakolu	(BOA. DH.MKT. 2284.84.1)	Kamu Bütçesi
Çengelbeli Karakolu	(BOA. İ.DH. 1063.83408.1, H. 22 Rebiülevvel 1305 / M. 8 Aralık 1887)	Kamu Bütçesi
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27., H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	Kilise Cemaati

Aya Yorgi Rum Kilisesi	(BOA. C.ADL. 5.302.1, H. 28 Recep 1210/ M. 7 Şubat 1796). (BOA. İ.HR. 180.9989.1, H. 7 Cemaziyelevvel 1277 / M. 21 Kasım 1860)	Kilise Cemaati
Aya Yoryos Kilisesi	BOA. C.ADL. 23.1408.4.1	Kilise Cemaati
Bayat Köyü Kilisesi	BOA. İ. AZN. 31.13.2.1	Kilise Cemaati
Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi	BOA. A.MKT. 204.97.1	Kilise Cemaati
Merzifon Katolik (Protestan) Kilisesi	BOA. İ. AZN. 108.26.3	Kilise Cemaati-Amerika'dan toplanan yardımlar
Alçak Köprü	BOA. ŞD. 1782C.16. 4	Amasya Sancağı
Durucasu Köprüsü	BOA. A.MKT.MHM. 466.49.3.1	Ahalinin Yardımları
Helkis (Hükûmet) Köprüsü	BOA. İ. MVL 482.21868.1	Kamu Bütçesi (Mal Sandığı)
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599; BOA. MŞH.ŞSC.d. 383.74.3, Amasya;3, H. Muharrem 1044 / M. Haziran 1635; BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734; BOA. ADVNSŞKT.d. 9.12, H. Zilkade 1091/ M. Aralık 1680; BOA. İ. MVL. 360.15769.1., H. 5 Safer 1273 / M. 5 Ekim 1856)	Vakıf Gelirleri
Hızır Paşa Külliyesi, Cami	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.57.3, Amasya;4, H. 1 Muharrem 1053 / M. 22 Mart 1643)	Vakıf Gelirleri
Hızır Paşa Külliyesi, Medresesi	BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4	Vakıf Gelirleri
Gümüşhacıköy Köprülü Mehmet Paşa Medresesi	BOA., MVL. 326-67	Vakıf Gelirleri

Mehmet Paşa Külliyesi, Medrese	BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4	Defterdar ve Rum hazinesinden sorumlu olan Murat Efendi
Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Cami	BOA. MVL. 354.29.1	Vakıf Gelirleri
Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Hamam	BOA. ŞD. 147.16.1	Vakıf Gelirleri
Mehmet Paşa Külliyesi, Cami	BOA., MVL. 661-26, s. 1	Vakıf Gelirleri
Mehmet Paşa Külliyesi, Medrese	BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4	Vakıf Gelirleri
Bimarhane (Şifahane)	(BOA. DH.MKT. 508.44.2).	Kamu Bütçesi
Ebubekir Paşa Medresesi	(BOA. İ.EV. 22.21.1, H. 9 Safer 1317 / M. 19 Haziran 1899).	Vakıf Gelirleri
Halifet Paşa Medresesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.104.1, Amasya;5, H. 5 Zilhicce 1053 / M. Şubat 1644)	Vakıf Gelirleri
Hakala (Yolpınar) Köyü Mescidi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.142.2, Amasya;4, H. Rebuilevvel 1052 /M. Haziran 1642)	Vakıf Gelirleri
Kaya Bey Mescidi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22, H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698)	Vakıf Gelirleri
Şeyh Cui Zaviyesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 387.74.2, Amasya;7)	Vakıf mütevellisi
Ahi Saadeddin Tekkesi	BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Amasya-5	Ahaliden biri
Çarşı ve Dükkânlar	BOA. MŞH. ŞSC. d. 395.63.131.	Kira Gelirleri

Çizelgeyi detaylı olarak aldığımızda ele aldığımız eserlerin çoğunun vakıf eseri olması sebebiyle onarım masraflarının büyük bir çoğunluğunun vakıf gelirlerinden karşılandığı görülmektedir. Özellikle gayrimüslimlere ait ibadet mekânlarının tamir masraflarının kilise cemaatinden toplanan yardımlarla sağlandığı anlaşılmaktadır. Hükûmet konağı, hapishane ve karakol gibi kamuya ait binalarının masrafları ise kamu bütçesinden karşılanmıştır.

4.1.5. Onarımda Kullanılan Malzeme ve Fiyatlar

Onarımda kullanılan malzemelerin miktarlarına ve fiyatlarına ilişkin detaylı bilgilere keşif defterlerinden ulaşabilmekteyiz. Bahse konu keşif defterlerinde onarımda kullanılacak malzemelerin türleri, miktarları, ölçüleri, birim ve toplam fiyatları gibi bilgilere yer verilmiştir. Keşif defterleri dışında onarıma ilişkin diğer yazışmalardan bazen bazı malzeme isimleri verilmekte bazen de onarımın yapıldığı bölgeden hangi malzemelerin kullanıldığı anlaşılabilmektedir. İncelediğimiz arşiv belgelerinden yola çıkarak onarımda kullanılan malzemeleri taş, ahşap, tuğla, kiremit, metal, kireç, toprak, kum, cam ve diğer muhtelif malzemeler olarak sıralayabiliriz.

Taş

Amasya'da bulunan yapılarda dayanıklılığı ve iklim şartları dolayısı ile taşın yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Taşın nereden getirildiğine ilişkin bilgiye sadece bir belgede rastlamaktayız. II. Bayezid Külliyesi İmaretinin 1734 tarihli onarımına ilişkin belgede geçen "*mezkûr fırınun taban döşemesi taşı muhasib-i satranci bina hesabıyla 56 arşuna bali olub zikrolunan taşlar Karacaviran nam karye taşına muhtaç olub*" şeklindeki ifadeden fırın için zemin döşeme taşının Karacaviran Köyünden getirildiği anlaşılmaktadır (BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734). Taş malzemeye ilişkin bilgiler şu şekildedir.

Çizelge 4.4. Onarımda kullanılan taş

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/ metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1)	taş	-	araba	1	2.20	-
	(BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.1)	taş	duvar	-	-	-	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.)	taş	duvar	-	-	-	-
			kemer	-	-	1.850	-
			merdiven	-	-	330	-
			Taban döşeme	-	-	4.650	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Taş	Kemer	-	-	193.520	-
			Zemin	-	-	53.850	-
			Minare	-	-	30.300	-
			şerefe	-	-	7.400	-
			Sütun	-	-	1.200	-
			Mukarnas	-	-	2.845	-
			Cami iç kemer	-	-	1.350	-
	(BOA. C.EV. 272.13881.1)	Taş	döşeme	-	-	-	-

Çizelgede yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere taş malzeme; duvarlarda, kemerlerde, minarelerde, merdivenlerde, zemin döşemesinde, mukarnasta, sütunlarda ve minare şerefesinde kullanılmıştır.

Ahşap

Yapıların inşa ve onarım süreçlerinde en yaygın kullanılan malzemelerden birisi ahşaptır. İncelenen belgelerde ahşabın türleri, fiyatları ve kullanıldığı yerlere ilişkin bilgilere ulaşılmıştır.

Çizelge 4.5. Onarımda kullanılan ahşap

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA. Y. EE. 81.59.4.1)	tahta	Taban döşeme	8	400	3200	-
		İnce ağaç	-	12	160	1960	-
		tahta	kiriş	25	23	600	-
	(BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.1).	mertek	-	-	1	100	-
		Ağaç	Direk	-	1	22	-
		ağaç	kiriş	-	1	38	-
		ağaç	Dökme için	-	1	38	-
		tahta	Taban	-	1	9	-
		tahta	tavan	-	1	38	-
		tahta	Kapı için	-	1	12	-
		pelid	direk	-	1	25	-
		pelid	kiriş	-	1	25	-
		çam	direk	-	1	15	-
		tahta	kaydlık	-	1	8	-
Gümüşhacıköy Hapishanesi	(BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3)	tahta	Koğuş tabanı	-	-	435	-
		tahta	çerçeve	-	-	200	-
Amasya Hükûmet Konağı	BOA. A.MKT. MHM. 6.82.1 BOA. İ. MVL. 516.23251.1 BOA. İ. MVL. 516.23251.2.1	tahta	taban	-	-	570	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.)	ahşap	kapı	-	-	1500	-
		Ağa.	iskele	-	-	-	-
		tahta	tavan	-	-	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276)	Ahşap	mahyalık	-	-	28.255	-
		Çam	Hatıl	-	-	28.844	-
		bellüt	Hatıl	-	-	-	-
	(BOA. İ. MVL. 360.15769.1.)	tahta	-	-	-	-	-

Çizelgeden anlaşılacağı üzere kullanım yerlerine göre ahşabın türünün değiştiği görülmektedir. Ham ahşabın marangoz, dülger ve neccar tarafından işlenmesi neticesinde kiriş, direk, taban döşemesi, tavan, hatıl, mahyalık, çerçevelik ve kapı için kullanılmıştır.

Tuğla

Çalışmamızda ele aldığımız belgelerde onarımlarda tuğla malzemenin yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

Çizelge 4.6. Onarımda kullanılan tuğla

Yapının Adı	Belge		Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
						Adet	Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA. Y. EE. 81.59.4.1)		kiremit	Üst örtü	100	2000	200	-
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4)		tuğla	Üst örtü	-	-	-	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.1).		Oluk kiremidi	Üst örtü	-	1000	75	-
			Yama kiremidi	-	-	1000	80	-
			Döşeme tuğlası	taban	-	1	10	-
Ezine Pazar Hanı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.61.4, Amasya;23)		Kiremit tuğla	Üst örtü ayaklar	-	-	-	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2)		kerpiç	Cephe duvarı	-	-	15	50
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.)		Oluk kiremidi	çatı	-	-	500	-
			tuğla	Duvar, kemer	-	-	3.690	-
			kiremit	Taban döşeme	-	-	-	-
			Oluk kiremidi	çatı	-	-	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276)		tuğla	-	-	-	141.552	-
			Oluk kiremidi	-	-	-	9.675	-
			Tuğla-i bazari	-	-	-	1.700	-
			Tuğla-i şeşhane	-	-	-	500	-

Çizelgede bilgilerde görüldüğü üzere tuğla malzeme üst örtüde, çatıda, taban döşemesinde, kemerlerde ve cephe duvarlarında kullanılmıştır. II. Bayezid külliyesinde klasik dikdörtgen tuğlanın yanında kare, beşgen ve altıgen tuğlaların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Metal:

Yapılarda kullanılan metal malzeme denince akla demir ve kurşun gelmektedir. Kurşun genellikle kubbelerin dıştan kaplanmasında kullanılagelmiştir. Demirin kullanım alanı ise daha yaygın olup pencere parmaklığı, hatıl, çivi ve kenet gibi birçok amaçla kullanılmıştır.

Çizelge 4.7. Onarımda kullanılan metal

Yapının Adı	Belge	Cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Bayezid Paşa Camisi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15)	kandil	aydınlatma	-	1	-	-
		kurşun	kubbe	-	-	26.000 akçe	-
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66).	İngiliz mıhı	-	15 batman	12	180	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1)	damir	-	-	-	-	-
Gümüşhacıköy Hapishanesi	(BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3)	mıh	-	-	-	480	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2)	Demir mıh	Parmaklık -	- -	- -	122 38	- -
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.)	demir	Pencere parmaklığı	-	-	-	-
		demir	Kemer bağlantısı	-	-	125	-
		mıh	-	-	-	-	-
		Kurşun	-	-	-	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276)	çivi	-	-	-	3.720	-
		zıvana	-	-	-	13.884	-
		demir	Kenet için	-	-	24.871	-
		kurşun	Minare ve kubbe	-	-	35.693	-
		Pirinç	Kandil zinciri için	-	-	3.581	-
	(BOA. C.EV. 272.13881.1)	kurşun	Cami ve şadırvan kubbesi için	-	-	-	-
	(BOA. İ. MVL. 360.15769.1.)	kurşun	kubbe	-	-	-	-

İncelediğimiz belgelerde demir ve kurşunun yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Kurşunun kubbede, minare külahında ve şadırvanın kubbesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Pirinç kandilin zinciri için kullanılmıştır.

Kireç

Kireç malzeme genel olarak harç yapımında ve duvarların badanasında kullanılmıştır.

Çizelge 4.8. Onarımda kullanılan kireç

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	kireç	İç kısmı	1100 Batman	2000	1100	-
Gümüşhacıköy Hapishanesi	(BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3, R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920)	kireç	Abdesthane duvarı	-	-	150	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	kireç	duvar	-	-	-	-
Ezine Pazar Hanı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.18.1, Amasya;23, H. 10 Rebiulevvel 1113 / M. 15 Ağustos 1701)	kireç	-	-	-	-	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	kireç	-	-	-	72	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27., H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	kireç	duvarlar	-	-	1.650	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)	Kireç	-	-	-	-	-

İncelediğimiz örneklerde kirecin duvarların sıvanmasın da kullanıldı anlaşılabilmektedir.

Toprak

Toprak malzeme yapıların duvar örgülerinde harç malzemesi olarak kullanımının yanında zemin döşemesinde ve sıva işlerinde sıkça kullanılmıştır.

Çizelge 4.9. Onarımda kullanılan toprak-harc

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	Horasan	-	20 Fiy 5 Keyl 1100 Batman	2000	100	-
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642)	toprak	-	-	-	-	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	çimento	-	-	-	120	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Meydan toprağı	-	-	-	-	-
	(BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)	Horasan	-	-	-	-	-

Kum

Kum genellikle sıva için yapılan harcın ana malzemesi olarak karşımıza çıkar. II. Bayezid külliyesinde kullanılan elek ve kalbur aletlerinden ince ve kalın kumun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 4.10. Onarımda kullanılan kum

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Kum	-	-	-	12	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Kum	-	-	-	120	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27., H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	Kum	-	-	-	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Kum	-	-	-	6.510	-

Cam

Genel olarak yapıların pencere çerçevelerinde kullanılmıştır. Camın nereden temin edildiği ile ilgili bilgiye sahip değiliz. Ele aldığımız eserlerden beş tanesinde cam malzeme ismiyle geçmektedir.

Çizelge 4.11. Onarımda kullanılan cam

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642)	cam	-	-	-	-	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Cam	-	-	-	-	-
Gümüşhacıköy Hapishanesi	(BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3, R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920)	cam	-	-	-	225	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	cam	-	-	-	1.000	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	cam	-	-	-	6.150	-

Künk

Çeşme ve hamamlara su sağlamak için kullanılan künkler farklı boy ve biçimde yapılmıştır. Künkler genellikle hamamlarda ve suyollarının onarımlarında karşımıza çıkmaktadır.

Çizelge 4.12. Onarımda kullanılan künk

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Köprübaşı Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.18.1, Amasya;4, 6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642)	künk	-	-	-	-	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	künk	-	-	-	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	künk	Su kanalı	-	-	1.250	-

Diğer Malzemeler

Yukarıda sıralanan malzemelerin dışında kalan boya, kendir, macun, urgan ve bal mumu gibi malzemelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.13. Onarımda kullanılan diğer malzemeler

Yapının Adı	Belge	Malzeme cinsi	Kullanıldığı yer	Birim değer (zira/metre)	Miktar	Fiyatı	
					Adet	Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	kendir	-	Fiy 15 Batman 8	2000	120	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Tutya boyası	-	-	-	3.970	-
		Elvan boya	-	-	-	320	-
		Macun	-	-	-	440	-
		Kendir yağı ve nef yağı	-	-	-	1440	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	tutkal	Kireç için	-	-	150	-
		Elvan boya	-	-	-	170	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Boya	Cami içerisi için	-	-	10.698	-
		Bal mumu	Boya kalıbı için	-	-	810	-
		Bezir yapı	Su kanalı için	-	-	2.2062	-
		Boya kepçesi	-	-	-	290	-
		Urgan ipi	-	-	-	-	-

4.1.6. Onarımda Kullanılan Araçlar

Arşiv belgeleri içerisinde onarımlarda kullanılan malzemelere ilişkin detaylı bilgilere ulaşamadık. Sadece II. Bayezid Külliyesinin deprem sonrası onarımında yapılan onarımında

boya kepçesi, tahta kürek, tahta kova, elek, kalbur ve kazmanın kullanıldığını anlamaktayız. (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599, s. 5) .

4.1.7. Onarımda Çalışanlar

Çalışmamız kapsamında ele aldığımız belgelerde onarımlarda mektepli olarak değerlendirebileceğimiz belli bir eğitimden geçen ve teknik bilgiye sahip olan mimar, mühendis ve kalfalarla alaylı olarak nitelendirebileceğimiz ve usta-çırak ilişkisiyle tecrübe kazanan taşçı, dülger, neccar, marangoz, sıvacı, duvarcı, amale ve ırgatlar görev almaktaydı.

Mimar

Mimarlar yapıların inşasının yanı sıra bakım ve onarımlarından sorumlu olup, onarım çerçevesinde keşif defterleri ve rayiç mazbatalarını da hazırlamışlardır.

Çizelge 4.14. Onarımlarda görev alan mimarlar

Yapının Adı	Tarihi	Mimar Adı	Ücret	
			Kuruş	Para
Temenna Mahallesi Çeşmesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.58.2, Amasya;15, H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665)	İzariye	-	-
Köprübaşı Hamamı	BOA. MŞH. ŞSC. d. 384.18.1, Amasya-4	Hassa mimarlarından üstat el hac Mustafa bin Hüdaverdi	-	-
Sinanoğlu Hamamı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.37.79, Amasya;15, H. Cemaziyelahir 1075 / M. Ocak 1665)	Hasan Usta	-	-
Ezine Pazar Hanı	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.18.1, Amasya;23, H. 10 Rebiulevvel 1113 / M. 15 Ağustos 1701)	Mimar başı Hacı Mustafa Mimar Yusuf	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Hacı Hasan Bey	31.500	-
		Muhyiddin	25.200	-
		Hasan	4.744	-
	(BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)	hassa baş mimarlarından Seyyid Mustafa Çelebi oğlu Seyyid Ahmet Çelebi oğlu Ali	-	-
Hoca Sultan Tekkesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.26.1,Amasya;22, H. 29 Zilhicce 1110 / 29 Haziran 1699)	Hassa mimarlarından El-Hac Mustafa Bin El-Hac Mehmed	-	-
Şeyh Cui Zaviyesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 387.74.2, Amasya;7)	hâssa-i mimarlardan üstad Mehmed	-	-
Amasya Kalesi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.3.10, Amasya;15, H. Şevval 1074 / M. Mayıs 1664)	hassa-i mi'mârlardan üstad Hasan	-	-

Ele aldığımız belgelerde onarımlarda görev alan 12 mimarın ismi tespit edilmiştir. Bunlardan dört tanesi II. Bayezid Külliyesi'nin deprem sonrası yapılan onarımında birlikte görev almış mimarlardır. Diğerleri ise onarımlara ilişkin keşif defteri ve projelerini hazırlamışlardır.

Kalfa

Kalfalar, mimarlar gibi yapıların inşasının yanı sıra bakım ve onarımından sorumlu kişilerdir. Belgelerde tespit ettiğimiz kalfaların onarım süreci çerçevesinde keşif defteri, rayiç mazbatası ve projeler hazırladıkları görülmüştür.

Çizelge 4.15. Onarımlarda görev alan kalfalar

Yapının Adı	Tarihi	Kalfa Adı	Ücret	
			Kuruş	Para
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Nakkaş	1620	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Dülger Kalfası	10	-
Merzifon Katolik (Protestan) Kilisesi	BOA. İ. AZN. 108.26.3	Kalfa Kirkor	-	-
		Kalfa Kılıççiyan	-	-
Kaya Bey Mescidi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22, H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698)	Gazar	-	-
		Melkom		

Dülger, Neccar, Marangoz

Belgelerde genel olarak dülger ismiyle geçen ancak neccar ve marangoz olarak da bilinen ahşap ustaları yapıların ahşap iskeletlerinin kurulması, tavan ve taban döşemeleri, çatı bölümü ile kapı ve pencere kanatlarının yapımını üstlenmişlerdir.

Çizelge 4.16. Onarımlarda görev alan ahşap ustaları

Yapının Adı	Tarihi	İsim	Ücret	
			Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	Dülger ustası	-	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Dülger	12	-
Gümüşhacıköy Hapishanesi	(BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3, R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920)	Dülger ustası	200	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Dülger ustası	840	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.8.1, H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	Dülger	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Neccar (8)	73.824	-

Taşçı /Duvarcı

Yapıların kâgir duvarlarını ören kişiler, benna, taşçı veya duvarcı olarak isimlendirilmiştir. Ele aldığımız belgelerden yedi yapıda taşçı isminin geçtiği tespit edilmiştir. II. Bayezid Külliyesi'nin onarımında 12 taşçının görev aldığı görülmektedir.

Çizelge 4.17. Onarımlarda görev alan taşçı/duvarcı

Yapının Adı	Tarihi	İsim	Ücret	
			Kuruş	Para
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	Benna ustası	600	-
Amasya Hapishanesi	(BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1, H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849)	Duvarcı ustabaşı	15	-
		Duvarcı usta	12	-
Gümüşhacıköy Hapishanesi	(BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3, R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920)	Taşçı	200	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.8.1, H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	Taşçı	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Taşçı (12)	387.206	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. İ. MVL. 360.15769.1., H. 5 Safer 1273 / M. 5 Ekim 1856)	Taşçı Nikol	-	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Duvarcı	130	-

Sıvacı

Yapıların duvarlarının sıvanması işlemini görev sıvacılarla ilgili belgelerde iki kayda rastlanmıştır.

Çizelge 4.18. Onarımlarda görev alan sıvacılar

Yapının Adı	Tarihi	Sıvacı Adı	Ücret	
			Kuruş	Para
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Sıvacı	950	-
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27.8.1, H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	Sıvacı	4.500	-

Diğer Ustalar

Yukarıda belirtilen ustaların dışında nakkaş, demir, cam ve kalay ustalarının onarımlarda görev aldığı anlaşılmıştır.

Çizelge 4.19. Onarımlarda görev alan nakkaş, demirci, kalaycı, camcı

Yapının Adı	Tarihi	Usta Adı	Ücret	
			Kuruş	Para
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Nakkaş Ustası	832	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Demir ustası	20	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Camcı (2)	256	-
		Kalaycı (3)	1.370	-
		Nakkaş (11)	26.648	-
		Demirci (3)	2.276	-

Amele, Irgat

Gündelik işçi anlamında kullanılan ırgat ve ameleler, genellikle teknik beceri gerektirmyen ve kaba kuvvet gerektiren ağır işleri yapan kişilerdir.

Çizelge 4.20. Onarımlarda görev alan amele/ırgat

Yapının Adı	Tarihi	Görevli Adı	Ücret	
			Akçe/Kuruş	Para
Bayezid Paşa Camisi	(BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15, H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664)	amele	6.000 akçe	-
Eski Cami-Merzifon	(BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669).	amele	250	-
Amasya Hükûmet Konağı	(BOA. ŞD. 1799.10.2.2, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)	Amele amele	104 580	- -
Aya Varvara Kilisesi	(BOA. İ.AZN. 87.27., H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909)	amele	-	-
II. Bayezid Külliyesi	(BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)	Irgat (7)	137.457	-
	(BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)	Irgat	-	-

Onarımlara ilişkin kayıtlarda beş yapıda amele, iki yapıda ise ırgat ismiyle ağır işleri yapan işçilere rastlamaktayız. Bu grupta bulunan işçiler, kazma-kürek işleri, harç yapma ve ağır yük taşıma işlerini yapan elemanlardır.

4.1.8. Onarım Gerçekleştirme Usulleri

İmar faaliyetleri kapsamında inşa ve onarımların farklı usullerle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Devlet tarafından onarım işinin yapılması için belirli sözleşme şartları çerçevesinde münakasa, pazarlık ve emaneten gibi bazı ihale yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmamız çerçevesinde münakasa ve emaneten olmak üzere iki yöntemin kullanıldığına dair tespitler yapılmıştır.

4.1.9.1. Münakasa (eksiltme) usulü

Münakasa, yapılacak bir işi en az bedel ile yapacağını belirtene ihale edilmesi şeklinde tanımlanabilir (Sami, 1317, s. 1409). Eksiltme usulü ihalede daha önce yapılan keşif neticesinde belirlenen tutar üzerinden ihale başlatılmakta ve katılımcılar usule göre ya kapalı zarfta ya da açıktan karşılıklı eksiltme şeklinde rekabete girmektedirler. İhaleyi alan kişi belirlenen şartlara uygun olarak ihaleyi yapacağına dair taahhüt vermektedir. Çalışmamız kapsamında aşağıda yer alan yapılarda münakasa usulünün uygulandığı görülmüştür.

Çizelge 4.21. Münakasa (eksiltme) usulü yapılan onarımlar

Yapının Adı	Tarihi	Keşif Bedeli	
		Lira	Kuruş
II. Bayezid Külliyesi	BOA. İ. MVL. 360-15769.1	-	-
	BOA. İ.DH. 633. 43991	-	-
Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Cami	BOA. MVL. 354.29.1	-	-
Ebubekir Paşa Medresesi	BOA. İ.EV. 22.21.1	-	-

4.1.9.2. Emanet usulü

Emanet usulü genellikle keşif bedeli üzerinden duyurusu yapılan ihalelere başvuru olmadığında veya katılımcıların gerekli şartları taşımamaları durumunda başvurulan bir yöntemdir. Bu usulde resmi kurumun belirlediği komisyon veya idareci tarafından keşif bedeli çerçevesinde inşa veya onarım işi yaptırılmaktaydı. Burada herhangi bir müteahhit veya taşeron araya sokulmadan iş devlet eliyle yaptırılmaktadır. Çalışmamamız daşağıda listesini verdiğimiz yapıların onarımının emanet usulüyle yapıldığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.22. Emanet usulü yapılan onarımlar

Yapının Adı	Tarihi	Keşif Bedeli	
		Lira	Kuruş
Hüseyin Ağa Camisi-Taşova	(Doğanbaş M. , 1968, s. 190-191)	-	-
Eski Hamam	(BOA. HAT 1451-63-1, H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876)	-	4.613
Köprübaşı Hamamı	BOA. MŞH. ŞSC. d. 384.18.1, Amasya-4		
Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Hamam	BOA. ŞD. 147.16.1		

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Anadolu'nun en eski yerleşimlerinden biri olan ve önemini uzun süre koruyan Amasya ilinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleştirilen onarım faaliyetleri ele alınmıştır. Amasya il sınırları dahilinde bulunan ve farklı dönemlerde inşa edilen yapılarda farklı sebeplere bağlı olarak meydana gelen hasarların onarım süreçleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bölgede 11.yüzyılın ikinci yarısında Danişmendlilerle balayan ve Selçuklularla devam eden Türk hakimiyeti, Moğollarla (İlhanlılar) bir dönem kesintiye uğrasa, daha sonra beyliklerle devam etmiş, 14. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı hakimiyeti ile günümüze kadar devam etmiştir. Danişmendliler Devleti döneminde başlayan imar faaliyetleri diğer devletler döneminde de devam etmiştir. Osmanlı döneminde Ankara savaşı sonrasında yaşanan taht kavgalarında Çelebi Mehmed'in bir üs gibi kullandığı Amasya, bu dönemden sonra uzun bir süre şehzade sancağı olarak devam etmiştir. Şehirde özellikle 15.yüzyılda inşa edilen eserlerin sayısına bakıldığı zaman imar faaliyetlerinin yoğunluğu anlaşılabilmektedir. Osmanlı döneminde inşa çalışmalarının yanında bir diğer önemli husus bakım ve onarım çalışmalarıdır. Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde 13 cami, 7 çeşme ve suyolu, 5 hamam, 2 hapishane, 2 han, 1 imaret, 1 Hükûmet konağı, 1 kale, 2 karakol, 7 kilise, 5 köprü, 7 medrese, 2 mektep, 2 mescit, 4 tekke/zaviye, 6 türbe, 1 boyahane, 1 çarşı 1 anbar olmak üzere toplam 69 yapının Osmanlı döneminde onarım geçirdiği tespit edilmiştir. Tamir geçiren eserlere baktığımız zaman cami, çeşme, kilise ve medrese türü toplumun dini, sosyal ve eğitim ihtiyaçlarına cevap veren yapıların daha ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Bu durum ildeki yapı sayısının bu gruplarda yoğunlaşmasının bir sonucu olarak görülebilir. Kamu yapılarının sayısı az olsa da geçirdikleri onarım sayısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu yapıların daha sık onarım geçirmesinin sebebi kullanılan malzemeden kaynaklandığı gibi, kamuya ait olması sebebiyle denetimleri daha sağlıklı yapıldığından büyük hasarlara yol açmadan eserlerde meydana gelen sorunların kısa sürede çözülmesi çabasından da kaynaklandığı ifade edilebilir.

Osmanlı döneminde gerçekleşen onarımlar için en önemli kaynağımız arşiv belgeleri olmuştur. İncelediğimiz belgelerden yola çıkarak Osmanlı döneminde onarım sürecindeki işleyişi ortaya koymaya çalıştık. Onarıma başlamasına sebep olan temel sebepler olarak bakımsızlık, zamanın yıpratıcı etkisi, deprem, sel ve yangın gibi doğal afetler ile kötü

malzeme kullanımını sayabiliriz. Belirtilen sebepler dolayı yapıların harap duruma gelmesi neticesinde onarım talebine ilişkin başvurunun yapılmasıyla sürecin başlamaktadır. Başvurular, halk, vakıf mütevellileri, vakıf görevlileri veya yerel idareciler tarafından yapılmıştır. Talepler, devletin ilgili kurumları ve kurumlarınca oluşturulan komisyonlar tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Devlet kurumları onarım sürecinde hem denetleme görevini yerine getirmekte, hem de teknik ve mali anlamda destek sunmaktadır.Teknik destek hizmetinin Hassa Mimarlar ocağının taşrada oluşturulan teşkilatları tarafından sağlanmaktaydı.

Araştırmamız kapsamında onarım konusunda arşivde tespiti yapılan bazı dosyalar keşif defteri, rayiç mazbatası ve projeyle birlikte detaylı bilgiler içerirken bazıları ise sadece onarım talebi veya talebe verilen cevapları içermektedir. Özellikle yeniden inşaya ilişkin yazışmalarda onarım projelerinin çizimlerle ve rayiç mazbatalarıyla desteklendiği tespit edilmiştir.

Günümüzde kurumlar ve meslek grupları değişmekle birlikte yapıların onarım süreçlerinde Osmanlı dönemine benzer aşamaların olduğunu görmekteyiz. Tescilli tarihi yapıyla ilgili restorasyon yapmak için Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvuru yapılması gerekir. Başvuru dosyasında rölöve, restorasyon projesi, restitüsyon projesi, rölöve hasar tespit ve müdahale paftaları, rölöve raporu, restitüsyon raporu, restorasyon raporu, fotoğraf albümü vb. belgeler bulunur. Başvuruya istinaden eserin onarıma ihtiyacının olup olmadığı var ise restorasyon projesinin uygun olup olmadığını tespit etmek üzere alanında uzman kişilerden bilirkişi görevlendirilmektedir. Bilirkişi raporları ve diğer belgeler kurulda değerlendirilerek yapının onarımına karar verilebildiği gibi projenin restorasyon ilkelerine aykırı olması durumunda onarım talebi reddedilebilmektedir. Onarımına karar verilen eserlerin restorasyon süreçleri denetlenerek projeye uygun hareket edilip edilmediği kontrol edilmektedir. Mali yönü itibariyle de değerlendirildiği zaman vakıf eserlerin onarım maliyetlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesinden karşılandığı görülmektedir. Devlet kurumlarına ait yapıların kamu bütçesinden, özel mülkiyet alanında bulunan eserlerin ise büyük ölçüde mülk sahipleri tarafından olmakla birlikte yerel yönetimlerin ve Kültür ve Turizm Bakanlığının desteği ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Çalışmamız çerçevesinde arşivde yaptığımız inceleme neticesinde Amasya'da Osmanlı döneminde onarımı yapılan 69 yapı hakkında bilgiler verilmiş ve onarım süreci tüm

yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlerleyen yıllarda Başkanlık Osmanlı Arşivinde yeni tasniflerin yapılmasıyla birçok yapının onarımı geçmişi hakkında aydınlatıcı bilgilere ulaşacağımız aşikardır. Arşiv belgeleri sadece yapıların geçmiş dönemde geçirdiği onarımları aydınlatmakla kalmamakta aynı zamanda günümüz restorasyonlarına da esas oluşturmaktadır. Mimarisi eserlerimizi iyi tanımak, bakım ve restorasyonlarını sağlıklı bir şekilde sürdürmek için arşiv çalışmalarına ağırlık verilmesi bir seçenekten ziyade zorunluluk olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A(DVNS.KLS.d. 11.49. (22 Haziran 1849).

BOA. A(DVNS.KLS.d.) 5.109. (11 Ağustos 1909).

BOA. A.(DVNSMHM. 261.14.35. (H. Cemaziyelevvel 1271/M. Şubat 1855).

BOA. A.{DVNSMHM.d. nr. 41.1069. (H.987/M.1579).

BOA. A.DVNSMHM.d. 41.1069.501. (H.987/M.1579).

BOA. A.MKT. 204.97.1. (H. 25 Safer 1265/ M. 20 Ocak 1849).

BOA. A.MKT. 204.97.2.1. (1849).

BOA. A.MKT. 204.97.2.2. (8 Ağustos 1849).

BOA. A.MKT.MHM. 466.49.3.1. (H. 22 Rabiulevvel 1290/M. 20 Mayıs 1873).

BOA. A.MKT.MHM. 466.49.4.1. (H. 27 Cemaziyelevvel 1290 /M. 23 Temmuz 1873).

BOA. A.MKT.MHM. 466.49.5.1. (H. 27 CA 1290/M. 23 Temmuz 1873).

BOA. A.MKT.MHM. 466.49.7.1. (H. 19 Safer 1290/M. 18 Nisan 1873).

BOA. A.MKT.MHM. 6.82.1. (H. 15 Şevval 1264 / M. 9 Eylül 1848).

BOA. A.MKT.MVL. 23.95. (H. Rebîülevvel 1266 / M. Şubat 1850).

BOA. A.MKT.NZD. 119.95. (H. 10 Safer 1271 / M. 2 Kasım 1854).

BOA. A.MKT.NZD. 163.19.1. (H. 1271 / M. 1854-55).

BOA. ADVNSŞKT.d. 9.12. (H. Zilkade 1091/ M. Aralık 1680).

BOA. BEO. 1260.94500.1. (H. 9 Ramazan 1316 / M. 21 Ocak 1899).

BOA. BEO. 747.55996.1. (H. 11 Ramazan / M. 13 Ocak 1900).

BOA. BEO. 927.69453. (R. 17 Mart 1313 / M. 29 Mart 1897). 1-1.

BOA. C. ADL. 103.6159.1. (H. 19 Şevval 1251).

BOA. C. BLD. 43.2132. (H. 2 L 1211/ M. 31 Mart 1797).

BOA. C. BLD. 67.3311. (H. 26 M 1226 / M. 3 Mart 1810).

BOA. C.ADL. 103.6159.1. (H.1251/M.1836).

BOA. C.ADL. 23.1408.1. (tarih yok).

BOA. C.ADL. 23.1408.4.1. (29 Şevval 1247 / M. 1 Nisan 1832).

BOA. C.ADL. 5.302.1. (H. 28 Recep 1210/ M. 7 Şubat 1796).

BOA. C.BLD. 1466.1. (H. CA 1215 / M. Kasım 1800).

BOA. C.EV. 272.13881.1. (H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734).

BOA. C.NF. 1.8.1. (H. 29 Recep 1123 /M. 12 Eylül 1711).

BOA. DH. MB. HPS. M. 10.52.12. (tarih yok).

BOA. DH.MB.HPS. 14.10.2.1. (R. 30 Haziran 1334 / M. 30 Haziran 1918).

BOA. DH.MB.HPS. 14.33.4.1. (R. 5 Mayıs 1334 / M. 5 Mayıs 1918).

BOA. DH.MB.HPS. 14.33.4.2. (R. 17 Haziran 1334 / M. 17 Haziran 1918).

BOA. DH.MB.HPS. 14.33.5.1. (R. 30 Nisan 1334 M. 30 Nisan 1918).

BOA. DH.MB.HPS. 14.33.6.2. (R. 4 Ağustos 1334 / M. 4 Ağustos 1918).

BOA. DH.MB.HPS. 20.8.2.1. (R. 9 Mayıs 1332 /M. 22 Mayıs 1916).

BOA. DH.MB.HPS. 49.32.1.1. (R. 19 Şubat 1334 / M. 19 Şubat 1918).

BOA. DH.MB.HPS. 49.32.2.1. (R. 17 Teşrînisâni 1333 / M. 17 Kasım 1917).

BOA. DH.MB.HPS. 49.32.3.1. (R. 27 Kânûnievvel 1333 / M. 27 Aralık 1917).

BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3. (R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920).

BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.6. (H. 12 Recep 1338 / M. 1 Nisan 1920).

BOA. DH.MKT. 137.7.1.2. (R. 14 Rebuilevvel 1311 / M. 28 Haziran 1699).

BOA. DH.MKT. 1656.78.1.1. (R. 28 Ağustos 1305 /M. 6 Eylül 1889).

BOA. DH.MKT. 1737.76.1. (H. 11 Zilkade sene 1307 / 29 Haziran 1890).

BOA. DH.MKT. 2065.55.1.1. (R. 6 Kanunisani 1309 / M. 18 Ocak 1894).

BOA. DH.MKT. 2284.84.1. (H. 11 Ş 1317/ M. 15 Aralık 1899).

BOA. DH.MKT. 2540.15.1. (R. 22 Eylül 1317 / M. 5 Ekim 1901).

BOA. DH.MKT. 261.73.3.1. (R. 31 Kanunisani 1310 / M. 12 Şubat 1895).

BOA. DH.MKT. 261.73.4.2. (R. 8 Şubat 1310 / M. 20 Şubat 1895).

BOA. DH.MKT. 508.44.1. (R. 25 Nisan 1325 / M. 8 Mayıs 1909).

BOA. DH.MKT. 508.44.2.

BOA. DH.ŞFR. 295.111. (R. 9 Teşrinievvel 1318 / M. 22 Ekim 1902).

BOA. DH.TMIK.S. 21.41.1. (R. 12 Kânûnievvel 1312 / M. 24 Aralık 1896).

BOA. DH.TMIK.S. 21.41.2. (R. 12 Kânûnievvel 1312 / M. 24 Aralık 1896).

BOA. DH.TMIK.S. 21.41.2.1. (R. 14 Nisan 1313 / M. 26 Nisan 1897).

BOA. DH.TMIK.S. 21.41.3.1. (R. 7 Kânûnievvel 1312/ M. 19 Aralık 1896).

BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.1. (R. 7 Kânûnievvel 1312/ M. 19 Aralık 1896).

BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.3. (R. 12 Kânûnievvel 1312 / M. 24 Aralık 1896).

BOA. DVNSMHM. 262.63.s.121.473. (H. Safer 1282/ M. Temmuz 1865).

BOA. HAT 1451-63-1. (H. 29.12.1200 / M. 23 Ekim 1876).

BOA. HAT 1590.5.1. (H. Ş 1250/ M. Aralık 1834).

BOA. HAT. 1451.63. (H. 29 Zilhicce 1200 / M. 23 Ekim 1786).

BOA. HAT. 1557.31.1. (H. 29.12. 1236 / M. 27 Eylül 1821).

BOA. HAT. 1573.30.1. (H. 09.05.1243 / M. 28 Kasım 1827).

BOA. İ. AZN. 108.26.1. (R. 9 Mayıs 1328/M. 22 Mayıs 1912).

BOA. İ. AZN. 108.26.3. (H. 12 Zilkade 1330/ M. 23 Ekim 1912).

BOA. İ. AZN. 108.26.4. (H. 28 Zilkade 1330/ M. 7 Kasım 1912).

BOA. İ. AZN. 31.13.2.1. (19 Kasım 1897).

BOA. İ. HR. 209.12046.3. (H. 9 Rebuilahir 1281/ M. 11 Eylül 1964).

BOA. İ.MVL. 160.4626.3.1. (H. 12 Recep 1266 / M. 24 Mayıs 1850).

BOA. İ. MVL. 360.15769.1. (H. 5 Safer 1273 / M. 5 Ekim 1856).

BOA. İ. MVL. 360.15769-2.1.

BOA. İ.AZN. 31. 13. 1. 2.

BOA. İ.AZN. 31.13.3.1. (12 Eylül 1898).

BOA. İ.AZN. 31.13.4.1. (1 Ekim 1898).

BOA. İ.AZN. 87.27. (H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909).

BOA. İ.AZN. 87.27.2.1. (Eylül 1908).

BOA. İ.AZN. 87.27.3.1. (R. Eylül 1324/M. Eylül 1908).

BOA. İ.AZN. 87.27.7.1. (5 Temmuz 1908).

BOA. İ.AZN. 87.27.7.1. (M. 1908).

BOA. İ.AZN. 87.27.8.1. (H. 23 Recep 1327 / M. 10 Ağustos 1909).

BOA. İ.DH. 1063.83408.1. (H. 22 Rebiülevvel 1305 / M. 8 Aralık 1887).

BOA. İ.DH. 1063.83408.2. (H. 23 Rebiulahir 1305 / M. 8 Ocak 1888).

BOA. İ.DH. 1328.6.1. (H. 13 Rebiulahir 1313 / M. 3 Ekim 1895).

BOA. İ.DH. 1328.6.2.1. (H. 13 Rebiulahir 1313 / M. 3 Ekim 1895).

BOA. İ.DH. 633.43991. (H. 3 Rebuilevvel 1288. /M. 23 Mayıs 1871).

BOA. İ.DH. 686.47868. (H. 17 Cemaziyelevvel 1291 / M. 27 Haziran 1874).

BOA. İ.EV. 21.5.2.

BOA. İ.EV. 21.5.2.1. (H. 9 Ramazan 1316 / M. 21 Ocak 2899).

BOA. İ.EV. 22.21.1. (H. 9 Safer 1317 / M. 19 Haziran 1899).

BOA. İ.EV. 22.21.3.1. (H. 16 Safer 1317 / M. 26 Haziran 1899).

BOA. İ.HR. 180.9989.1. (H. 7 Cemaziyelevvel 1277 / M. 21 Kasım 1860).

BOA. İ.HR. 209.12046.1. (H.14 Rebuilevvel 1281 / M. 13 Ağustos 1864).

BOA. İ.MVL 482.21868.1. (H. 4 Recep 1279 / M. 26 Aralık 1862).

BOA. İ.MVL. 160.4626.1.1. (H. 8 Safer 1266 – M. 24 Aralık 1849).

BOA. İ.MVL. 160.4626.2.1. (H. 17 Safer 1266 / M. 2 Ocak 1850).

BOA. İ.MVL. 183.5512.2.1. (H. 25 Zilkade 1266 / M. 2 Ekim 1266).

BOA. İ.MVL. 400.17391.1. (H. Cemaziyelevvel 1274 / M. Aralık 1857).

BOA. İ.MVL. 482.21868.3. (H. 13 Ramazan 1279 /M. 4 Mart 1863).

BOA. İ.MVL. 516.23251.1. (H. 15 Şevval 1280 / M. 24 Mart 1864).

BOA. İ.MVL. 516.23251.2. (H. 29 Şevval 1280 / M. 7 Nisan 1864).

BOA. İ.MVL. 516.23251.4.1. (H. 21 Zilkade 1280 / 28 Nisan 1864).

BOA. İ.MVL. 516.23251.5.1. (H. 3 Zilkade 1280 / M. 10 Nisan 1864).

BOA. İ.MVL. 516.23251.8.1. (H. 15 Rebuilevvel 1281 / M. 18 Ağustos 1864).

BOA. İ.ŞD. 114.6826.1. (H. 29 Rebuilahir 1309 / M. 2 Aralık 1891).

BOA. İ.ŞD. 114.6826.2. (H.16 Cemaziyelahir 1309 / M. 19 Ocak 1892).

BOA. İE.EV. 11.1286.1. (H. 18 Recep 1090 /M. 25 Ağustos 1679).

BOA. MAD. 5276. (H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599).

BOA. MF.MKT. 184.23. (R. 14 Temmuz 1309 / M. 26 Temmuz 1893).

BOA. ML.EEM. 1022.16.11.1. (R. 3 Haziran 1329 / M. 16 Haziran 1913).

BOA. ML.EEM. 1022.16.7.1. (R. 18 Mart 1329 / M. 31 Mart 1913).

BOA. ML.EEM. 90.16.2. (R. 2 Mayıs 1306 / M. 14 Mayıs 1890).

BOA. ML.EEM. 90.16.3.1. (H. 25 Ş 1304 / M. 19 Mayıs 1887).

BOA. MŞH. ŞSC. d 384.131.4, Amasya-4. (H. Muharrem 1052 / M. Nisan 1642).

BOA. MŞH. ŞSC. d 385.105.4, Amasya;5. (H. Şevval 1051 / M. Ocak 1642).

BOA. MŞH. ŞSC. d. 384.18.1, Amasya;4. (6 Cemaziyelevvel 1052 /M. 2 Ağustos 1642).

BOA. MŞH. ŞSC. d. 384.18.1, Amasya-4.

BOA. MŞH. ŞSC. d. 385.92.3, Amasya-5. (H. Zilkade 1053 / M. Şubat 1644).

BOA. MŞH. ŞSC. d. 395.58.2, Amasya-15. (H. Şevval 1075 / M. Mayıs 1665).

BOA. MŞH. ŞSC.d. 411.147.

BOA. MŞH.ŞSC.d 395.36.2, Amasya;15. (H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 381.114b, Amasya;1. (H. 23 Rebiulahir 1035 / M. 22 Ocak 1626).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 383.74.3, Amasya;3. (H. Muharrem 1044 / M. Haziran 1635).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.142.2, Amasya;4. (H. Rebuilevvel 1052 /M. Haziran 1642).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.144.3,Amasya;4. (H. Zilkade 1051/M. Şubat 1642).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.45.1, Amasya-4. (H. Zilkade 1052 / M. Şubat 1643).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.57.3, Amasya;4. (H. 1 Muharrem 1053 / M. 22 Mart 1643).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 384.60.1, Amasya-4. (H. Muharrem sonu 1053 / M. Nisan 1643).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.104.1, Amasya;5. (H. 5 Zilhicce 1053 / M. Şubat 1644).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.45.1, Amasya;5. (H. Rebiülevvel 1054 / M. Haziran 1644).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.8.2, Amasya;5. (H. Recep 1053 / M. Eylül 1843).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 387.74.2, Amasya-7. (H. Rebiülevvel 1060 / M. Mart 1650).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 389.11.4,Amasya;9. (H. Safer 1067 / M. Kasım 1656).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.3.10, Amasya;15. (H. Şevval 1074 / M. Mayıs 1664).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.37.79, Amasya;15. (H. Cemaziyelahir 1075 / M. Ocak 1665).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.63.131,Amasya;15. (H. Zilhicce 1075 / M. Haziran 1665).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.26.1,Amasya;22. (H. 29 Zilhicce 1110 / 29 Haziran 1699).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 402.6.2, Amasya;22. (H. 11 Recep 1109 / M. 23 Ocak 1698).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.18.1, Amasya;23. (H. 10 Rebiulevvel 1113 / M. 15 Ağustos 1701).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.61.4, Amasya;23. (H. 10 Safer 1113 / M. 17 Temmuz 1701).

BOA. MŞH.ŞSC.d. 403.82, Amasya;23. (H. Recep 1111 / M. Ocak 1700).

BOA. MVL. 183.5512.1. (H. 19 Zilkade 1266 / 26 Eylül 1850).

BOA. MVL. 280.22.1. (H. 23 CA 1270 / M. 21 Şubat 1850).

BOA. MVL. 280.22.2. (H. 7 Cemaziyelevvel 1270 / M. 5 Şubat 1854).

BOA. MVL. 326.67. (H. 21 Zilkade 1266 /28 Eylül 1850).

BOA. MVL. 354.29.1. (H. 21 Cemaziyelevvel 1273 / 17 Ocak 1857).

BOA. MVL. 572.68.1. (H. 2 Cemaziyelevvel 1274 / M. 19 Aralık 1857).

BOA. ŞD. 147.16.1. (R. 14 Teşrinisani 1314 / M. 26 Kasım 1898).

BOA. ŞD. 1782C.16. 4. (H. 17 Rebuilahir 1291 / M. 3 Haziran 1874).

BOA. ŞD. 1782C.16.1.

BOA. ŞD. 1782C.16.3. (H. 9 Cemaziyelevvel 1291/ M. 24 Haziran 1874).

BOA. ŞD. 1799.10.2.2. (R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894).

BOA. ŞD. 1799.10.2.3. (R. 17 Teşrinisani 1310 /M. 29 Kasım 1894).

BOA. ŞD. 1799.10.5.1. (R. 29 Nisan 1311 / M. 11 Mayıs 1895).

BOA. ŞD. 1799.10.6.1. (R. 25 Temmuz 1311 / M. 6 Ağustos 1895).

BOA. ŞD. 1799.10.7.1. (R. 19 Temmuz 1311 / M. 31 Temmuz 1895).

BOA. ŞD. 1799-10.3.1. (H. 19 Recep 1312 / M. 16 Ocak 1895).

BOA. ŞD. 250.6.1. (H. 15 Muharrem 1289 / M. 25 Mart 1872).

BOA. ŞD. 250.6.3.1. (R. 27 Şubat 1287 /M. 14 Şubat 1872).

BOA. TS. MA.E. 836.24. (H. 20 rebiulahir 1090 / 31 Mayıs 1679).

BOA. TS.MA.E. 527.88.1. (H. 2 Muharrem 1099 / 8 Kasım 1687).

BOA. Y.EE. 81.59.5.1. (H. 19 Muharrem 1317 / M. 30 Mayıs 1899).

BOA. Y. 134.18.11.1.

BOA. Y. 134.18.12.1-2. (R. 19 Mayıs 1315 / M. 31 Mayıs 1899).

BOA. Y. 134.18.5.2.

BOA. Y. 134.18.6.1. (H. 17 Zilhicce sebe 1316 / M. 28 Nisan 1899).

BOA. Y. EE. 81.59.4.1. (R. 5 Mayıs 1315 / 17 Mayıs 1899).

BOA. Y.EE. 134.18.3.1. (H. 8 Ş 1315 / M.2 Ocak 1898).

BOA. Y.EE. 134.18.5.1. (R. 10 Nisan 1314 / M.22 Nisan 1898).

BOA. Y.EE. 81.59.5.3.1. (R. 1 Mayıs 1315 / M. 13 Mayıs 1899).

BOA. Y.MTV. 121.113.1. (R. 30 Mayıs 1311 / M. 11 Haziran 1895).

BOA., AE. SMMD. IV, 96-11325.

BOA., MVL. 661.26.1. (H. 14 Şevval 1280 / M. 23 Mart 1864). 1.

BOA.DH.TMIK.S. 21.41.4.2. (R. 7 Kânûnievvel 1312/ M. 19 Aralık 1896).

BOA.İ.MVL. 516.23251.6.1. (H. 10 Rebuilevvel 1281 / M. 13 Ağustos 1864).

BOA.ML.EEM. 1022.16.13.1. (R. 30 Eylül 1329 / M. 13 Ekim 1913).

BOA.ŞD. 1799.10.2.1. (R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894).

BOA.ŞD. 1799-10.8.1.

BOA.TS.MA.e. 528.66. (H. 20 Ş 1079 / M. 23 Ocak 1669).

Araştırma ve Yayınlar

Açıkel, A. (2008). Rum Eyaleti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35*, 225-226.

Akbaş, M. (2019). *15 Numaralı Amasya Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.* Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akbulut, İ. (2007). Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişişi. *Vakıflar Dergisi*(XXX), 61-72.

Akpınar, T. (1991). TDV İslâm Ansiklopedisi. *Amasya Tarihi, 3*, s. 6-7.

Akpınar, T. (1998). Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (1869-1939). *TDV İslâm Ansiklopedisi, 18*, s. 551-552.

Aktuğ, İ. (1986). 16. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri. *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri (28 Nisan - 2 Mayıs 1986)* (s. 71-76). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Akurgal, E. (1997). *Anadolu Kültür Tarihi.* Ankara: TÜBİTAK.

Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 28*, s. 250-251.

Akyıldız, A. (2010). Şura-yı Devlet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 39*, s. 236-239.

Akyıldız, Y., & ABAY, A. R. (Aralık 2017). Vakıf Müessesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 141-157.

Alan, G. (2008). *Amerikan Board`ın Merzifon`daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Amasya Valiliği. (2016). *Amasya Kitabeleri ve Mezar Taşları.* (M. D. Yay. Haz.: Ali Rıza Ayar, Dü.) Amasya: Amasya Valiliği.

Arık, R. (1975, Haziran). Anadolu'da Bir Halk Ressamı: Zileli Emin. *Türkiyemiz*, 8-13.

Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı* (1 b.). Ankara: Kültür ve Turizm Bajanlığı: Sanat Eser Dizisi 9.

Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Atak, E., & İbrahimzade, K. (2017). Amasya Mir Hamza Nigari Camii ve Türbesi. *Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu,* (s. 78-86). Bakı-Qazax, Azərbaycan.

Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımev.

Ateş, İ. (1994). Vakıf Eserlerin Onarım ve Restorasyonu İle İlgili Vakfiye Şartlarına Genel Bşr Bakış. *Vakıflar Dergisi*(XXIII), 161-176.

Ateş, İ. (1994). Vakıf Eserlerinin Onarım ve Restorasyonu İle İlgili Vakfiye Şartlarına Genel Bir Bakış. *Vakıflar Dergisi*(XXIII), 161-176.

Ayar, T. (2017). Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşâsı. *History Studies, 9*(1), s. 1-19. doi:10.9737/hist.2017.510

Aydın, R. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Onarım Faaliyetleri: Kayseri Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Aydın, R. (2017). Eskişehir Alâeddin Camisi'nin Onarılmasına Dair Girişimler (1878-1886). *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 7*(2), 47-60. doi:DOI: 10.13114/MJH.2017.347

Aydın, R. (2018). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kayseri'deki Ermeni Kiliselerinin Onarımları. *History Studies, 10*(2), 1-28. doi:10.9737/hist.2018.5817

Aytaç, A. (2013). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Bazı Fonlar ve El Dokumacılığı ile Alakalı Belgelere Dair. *TURAN-SAM (TURAN-CSR), 5*(17), 1-10. https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423931455.pdf adresinden alındı

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 80855 (1403-1451) II.* İstanbul: Baha Matbaası.

Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855 - 886 (1451-1481) III.* İstanbul: Baha Matbaası.

B.O.A. İ.MVL. 482.21868.2. (H. 8 Ramazan 1279/ M. 27 Şubat 1863).

Bahadır, H. (2019). *5 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi.* Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Bayram, F. (1994). *Amasya'nın Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesindeki Türk Devri Mimarlık Eserleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Bayram, F. (1994). *Amasya'nın Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesindeki Türk Devri Eserleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal BİIimler Enstitüsü.

Bayram, S. (2012). *Tarihte Merzifon.* Ankara.

Bilgin, A. A. (2007). Nigari. *Türkiye DİyanetVakfı İslam Ansiklopedisi*, 85-87.

Bozkurt, M. (2020). *15 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili'nin Traskripsiyonu ve Değerlendirilmesi.* Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Börek, M. (2023). *Merzifon'da Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden Müslüman ve Gayrimüslim eserleri.* Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisasn Tezi.

Can, S. (2009). Sanat Tarihinin Yazma ve Arşiv Kaynakları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7*(14), 559-570.

Canatar, M. (1998). Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerrine. *Osmanlı Araştırmaları*, 89-104.

Ceyhan, M. (2020). Osmanlı Devleti'nde Ruhsatsız Olarak İnşa Edilen Kilise, Manastır, Havra ve Mektepler. *Turkish Studies, 15*(2), 157-176. doi:10.29228/TurkishStudies.43198

Çelik, B. (2020). 11 ve 13 Numaralı Kilise Fihristi Defterlerine Göre Sivas Vilayetinde Gayrimüslimlere Ait Binaların Yapım ve Onarımıyla İlgili Hükümlerin Fihristi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, XLIV*(XLIV), 59-85.

Çerkez, M. (2005). *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Çetin, M. N. (2019). *Temettuat Defterlerine Göre Gelingiras Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çığ, M. İ. (2005). *Hititler ve Hattuşa (İştar'ın Kaleminden)* (4 b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Çobanoğlu, K. (2019). *Anadolu Selçuklu Dönemi Amasya Medreseleri*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Demiray, A. (1954). *Resimli Amasya Tarihi.* Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O.

Demirbaş, U., Çınar, A. O., Demirel, M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk, N., & Ünemlioğlu, Ü. (1999). Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Derin, S. (2017). *İstanbul Camilerinde Osmanlı Dönemi Onarımları (Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Dönemi Camileri).* İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü.* (Y. ÖNEN, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları /885.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dinç, B. (2019). *Yeşilırmak Havzası Kıyı Şeridi Nehir ve Deniz Sedimanlarında Öncelikli Kalıcı Organik Kirleticilerin Değerlendirilmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Esntitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Doğanbaş, M. ((Yayın no:40)). *Amasya II. Bayezid Külliyesi.* Amasya: Amasya Valiliği.

Doğanbaş, M. (1968). Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri. *Vakıflar Dergisi*(VII), 149-205.

Doğanbaş, M. (2014). Antikçağ'dan Günümüze İnanç Dünyası ve Yapılarıyla Amasya. F. Özdem içinde, *Yar İle Gezdiğim Dağlar Amasya* (s. 101-168). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doğancı, K., & Altın, R. (2018). Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi. *Karadeniz Araştırmaları, XV*(58), 1-25.

Dönmez, E. N. (2018). Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazılarında Ele Geçen Altın Memluk Sikkeleri Üzerine Düşünceler. *XVIII. Türk Tarih Kongresi* (s. 623-638). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Dönmez, Ş. (2013). Öntarih ve Klasik Dönemlerde Amasya: Güncel Arkeolojik Bulgular. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR), 16*(16), 21-56.

Dönmez, Ş. (2014). Amaseia Antik Kenti. F. Özdem içinde, *Yar İle Gezdiğim Dağlar Amasya* (s. 9-28). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dönmezgüç, E. N. (2023). *Belgelerle Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dönmezgüç, E. N. (2023). *Belgelerle Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Durukan, A. (1998). Hilfet Gazi Medresesi ve Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30-31.

Dündar, A. (2001). Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yaplarındaki Uygulamalar. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2001). 1,* s. 269-280. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayını.

Dündar, A. (2003). Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(44), 131-172.

Dündar, A. (2003). Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44*(2), 131-172.

Eflaki, A. (1973). *Ariflerin Menkıbeleri (Manakib al-arifin)* (Cilt 2). (T. Yazıcı, Çev.) İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Elmacı, S. (2010). *Amasya Şehri.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts.* Berlin: Verlag Gebr. Mann.

Erdoğan, M. (1968). Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri. *Vakıflar Dergisi*(VII), 149-205. https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/1565 adresinden alındı

Ertaş, M. Y. (2006). İstanbul-Şam Hac Güzergâhındaki Menzil Külliyelerinin Bakım ve Onarımı (1729-1732). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*(15), 1-24.

Eyice, S. (1992). Bayezid Paşa Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5*, 243-244.

Eyice, S. (1996). FOSSATI, Gaspare Trajano. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13*, s. 170-173.

Eyice, S. (2023). Kapıağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları. S. Doğan içinde, *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyatı II/2.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gabriel, A. (1934). *Monuments Turc D'Anatolie* (Cilt 2). Paris.

Gedik, Ö., & Öz, C. (2020). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve İlk Parlamentonun Ön Hazırlayıcısı Olma İşlevi. *İstanbul Hukuk Mecmuası, 3*(78), 1635-1656. doi:10.26650/mecmua.2020.78.3.0013

Genç, S. (2019). *Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914).* Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Göztaş, İ. H. (2014). Amasya Kentinin Tarihi Gelişimi ve Sivil Mimarisi. F. Özdem içinde, *Yar İle Gezdiğim Dağlar Amasya* (s. 293-331). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gündüz Küskü, S. (2014). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gündüz, S. (2006). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Güneş, H. (2014). *Lale Devrinde Amasya.* Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Gür, B. (2023, Ekim 20). Ahşap Malzeme. (N. Boy, Röportaj Yapan)

Gürbüz, A. (1996). Amasya Mehlevihanesi ve Vakıfları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(2), 287-295. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26300/277158 adresinden alındı

Hanilçe, M. (2019). "1826 Sonbaharında Erzurum'dan İstanbul'a Seyahat - Britanyalı Asker James Edward Alexander: Hayatı ve Erzurum'dan İstanbul'a Yolculuğu. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*(6), s. 67-108. https://dergipark.org.tr/en/download/issue-full-file/50832 adresinden alındı

İnalcık, H. (1986). Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu (Mayıs 1985)*, (s. 39-45). İstanbul.

İnan Ocak, Z., & Tanyeli, G. (2019). Amasya Bimarhanesi'nin Tamamlanamayan Taçkapısı. *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture, 36*(2), s. 221-246. doi:http://dx.doi.org/10.4305/metu.jfa.2019.2.4

Kavaklı, S. (2011). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre).* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Keleş, B. (2018). Baba İshak İsyanı'nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23*(1), 73-91.

Kesik, M. (2017). *Dânişmendliler (1085-1178): Orta Anadolu'nun Fatihleri.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Kesik, M. (2018). *Anadolu Türk Beylikleri.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Keskin, M. Ç. (2016). II. Bayezid Dönemi Amasya Çevresinde Yerel Bir Bani: Hızır Paşa Oğlu Mehmed Paşa. *Art-Sanat*(5), 63-82.

Keskin, M. Ç. (2017). *Osmanlı Vilâyet-İ Rûm'unun İnşası Baniler-Vakıflar-Mimari Aktörler: Yörgüç Paşa Ailesi'nin Mimari Etkinliği (1429-1494)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi).

Keskin, M. Ç. (2020). XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı. Y. Özbek, & A. Budak içinde, *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi* (s. 153-180). Konya: Literatürk.

Kolay, E. (2013). *Amasya İl Merkezinde Geç Dönem Kamu Yapıları (1848-1947)*. Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Kolay, E. (2013). *Amasya İl Merkezinde Geç Dönem Kamu Yapıları (1848-1947).* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.

Koşay, H., & Akok, M. (1950). Amasya Mahmatlar Köyü Definesi. *Belleten, 14*(55), 481-485. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1003/tur adresinden alındı

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Yem Yayın.

Kuban, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı.* Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

Kurt, B. (2021). Atik Valide Cami ve Külliyesi'nin Tamir ve Onarım Faaliyetleri (1850-1914). *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa* (s. 479-496). içinde Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Kuzucular, K. (1994). *Amasya Kenti'nin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi (Yayınlanmamış Doktora Tezi).* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kuzucular, K. (2001). Amasya Kentinin Erken Türk Dönemi Sonunda Oluşan Fiziksel Yapısının İrdelenmesi. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi* (s. 61-82). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.

Kütükoğlu, M. S. (1991). Arz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 3*, s. 438-440.

Kütükoğlu, M. S. (1994). Defterdar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9*, s. 94-96.

Madran, E. (1996). *The Organization Of The Field Of Restoration In The Ottoman Empire: 16th-18th Centuries.* Ankara: Middle East Tecnic University, Institute of Science Unpublished Doctoral Dissertation.

Mazlum, D. (2011). *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları.* İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Menç, H. (2007). *Fotoğraflarla Geçmişte Amasya (1850-1950).* Amasya: Amasya Belediyesi.

Menç, H. (2016). *Amasya Hükûmet Konağı Serencamı (1866-2016).* Amasya: Amasya Valiliği Kültür Yayınları.

Merzifon Belediyesi. (2015). *Yolların ve Kültürlerin Kesiştiği Şehir Merzifon.* Merzifon: Merzifon Belediyesi. https://merzifon.bel.tr/wp-content/uploads/2018/03/merzifon-tanitim-web.pdf adresinden alındı

Mutlu, İ. (2022). *Amasya'da Osmanlı Devri Anıtları.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oltulu, E. (2006). *Amaya'nın Anıtsal Eserleri ve Hızır Paşa Külliyesi Restitüsyon ve Koruma Önerisi.* İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen BİIimleri Enstitüsü.

Orbeyi, N., Küçük, S. G., & Güngör, S. S. (2017, Mayıs). Eyüp Silahi Mehmed Bey Mescidi Onarım Evrelerinin Belgeler Işığında Değerlendirilmesi. *Tasarım+Kuram, 23*(23), 83-100. doi:http://dx.doi.org/10.23835/tasarimkuram.413328

Ödemir, R. (1992). Osmanlı Döneminde Dini ve Sosyal Yapıların İnşası ve Tamiratı Üzerine Bazı Düşünceler. *Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu*, (s. 165-187). Elazığ.

Önkal, H. (2015). *Anadolu Selçuklu Türbeleri.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Özaydın, A. (2001). Kadı Burhaneddin Devleti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 76-77.

Özgüdenli, O. G. (2012). Vakfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 42*, 465-467.

Özmen Gültekin, İ. (2017). Amasya Merkezindeki Türk İslam Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 3*(3), s. 59-84. https://dergipark.org.tr/en/pub/ijiia/issue/34862/390176 adresinden alındı

Peker, A. U. (2002). Osmanlı Mimarisinde Yaratıcılık: Amasya Örnekleri. *Türkler Ansiklopedisi, 12*, 52-59.

Perrot, G. (1872). *Explaration Archeheologique De La Galatte Et De La Bithynie.* Paris: Librairie De Firmin Ditos Freres, Fils Et. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k15227622/f9.item adresinden alındı

Renda, G. (1976). Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane. *Sanat Tarihi Yıllığı*(6), 181-206.

Sami, Ş. (1317). *Kamus-ı Türki.* Dersaadet.

Strabon. (2018). *Antik Anadolu Coğrafyası* (Cilt XII-XIII-XIV). (A. Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Yayınları.

Şahin, E. (2018). İstanbul'da Sultan Selim Cami ve Külliyesi'nin Tamir ve Onarım Faaliyetleri (1850-1900). N. A. Günay içinde, *Yavuz Selim Dönemi ve Bursa* (s. 526-538). Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.

şahin, E. (2023). Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi'nin Tamir ve Onarım Çalışmaları (1880-1908). *Sultan I. Ahmed Dönemi ve Bursa* (s. 311-325). içinde Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Şahin, İ., & Emecen, F. (1991). Amasya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 3*, 1-4. https://islamansiklopedisi.org.tr/amasya adresinden alındı

Şenol, E. (2020, Haziran). Türkiye'de, Amasya İline Kayıtlı Nüfusun Coğrafi Dağılışı. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*(7), 161-210.

T.C. Amasya Valiliği. (2016). *Amasya Kitabeleri ve Mezar Taşları.*

Tanır, Z. (2012). *Amasya 23 Numaralı Şer'iyye Sicili (H.1112-1113/M.1700-1702).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Tanman, M. B. (1993). Danişmendliler (Mimari). *TDV İslam Ansiklopedisi, 8*, s. 474-477.

Topçu, S. M. (2010). *XVıı. YÜzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi).

Töremiş, F. G. (2019). *H. 1058-1059 (1648-1649) Tarihli ve 7 numaralı Amasya Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyorunu ve Değerlendirilmesi.* Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz.* Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.

Turan, O. (2018). *Selçuklular Zamanında Türkiye.* İstanbul: Ötüken.

Turgut, D. (2016). Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Hanlar. *The International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK'2016)*, (s. 1-14). Barcelona, SPAIN.

Tuzcu, A. (2007). *Seyahatnamelerde Amasya.* Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları (Birinci Baskı).

Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Türe, İ., & Kaynar, S. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi.* İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Uğur, Y. (2010). Şer'iyye Sicilleri. *Türkiye Diyanet Vakfı islam Ansiklopedisi, 39*, s. 8-11.

Urak, G. (1994). *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi.* Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Urak, G. (1994). *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirmesi.* Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Uzunçarşılı, İ. H. (1930). *Kitabeler I.* İstanbul: Maarif Vekaleti.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Büyük Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)* (7 b., Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzundal, E. (2017). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya Sancağı (Sosyal, Ekonomik, İdare ve Demografik Yapı).* Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Ünlü, M. (2007). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapishaneni Islah Faaliyetleri. I. Amaysa Araştırmaları, *Geçmişten Geleceğe Samsun* (Cilt I, s. 167-184). Amasya: Amasya Valiliği.

Üstün, A. (2000). *Osmanlı Arşivindeki İstanbul Câmi ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaşar, A. (2008). *Amasya Tarihi* (Cilt 1). (M. Aydın, & G. Aydın, Dü) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Yaşar, A. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt 1-4). (S. Keçeci Kurt, R. Özel, & M. Hakverdioğlu, Dü) Amasya Belediyesi.

Yaşar, A. (2022a). *Amasya Tarihi*. (S. KEÇECİ KURT, R. ÖZEL, & M. HAKVERDİOĞLU, Dü) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Yaşar, A. H. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt 1-4). (S. Keçeci Kurt, R. Özel, & M. Hakverdioğlu, Dü) Amasya Belediyesi.

Yaşar, A. H. (2022b). *Amasya Tarihi* (Cilt 6-8). Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Yazıcı, N. (2010). Amasya'daki Hükûmet Konağı Binaları. *Sanat Dergisi*(18), 91-105.

Yıldırım, C. (2018). *4 Numaralı Amasya Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.* Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yinanç, M. H. (1963). Danişmendliler. *İslam Ansiklopedisi*, 468-479.

Yinanç, R. (1982). Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*(XV), 5-22.

Yücel, T. (1987). *Türkiye Coğrafyası.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Yüksel, A. (2010). Merzifon Yangınları (18936-1904). H. Babacan (Dü.), *Geçmişten Günümüze Merzifon* içinde, (s. 61-82). Ankara.

İnternet Kaynakları

http://lugatim.com. (tarih yok).

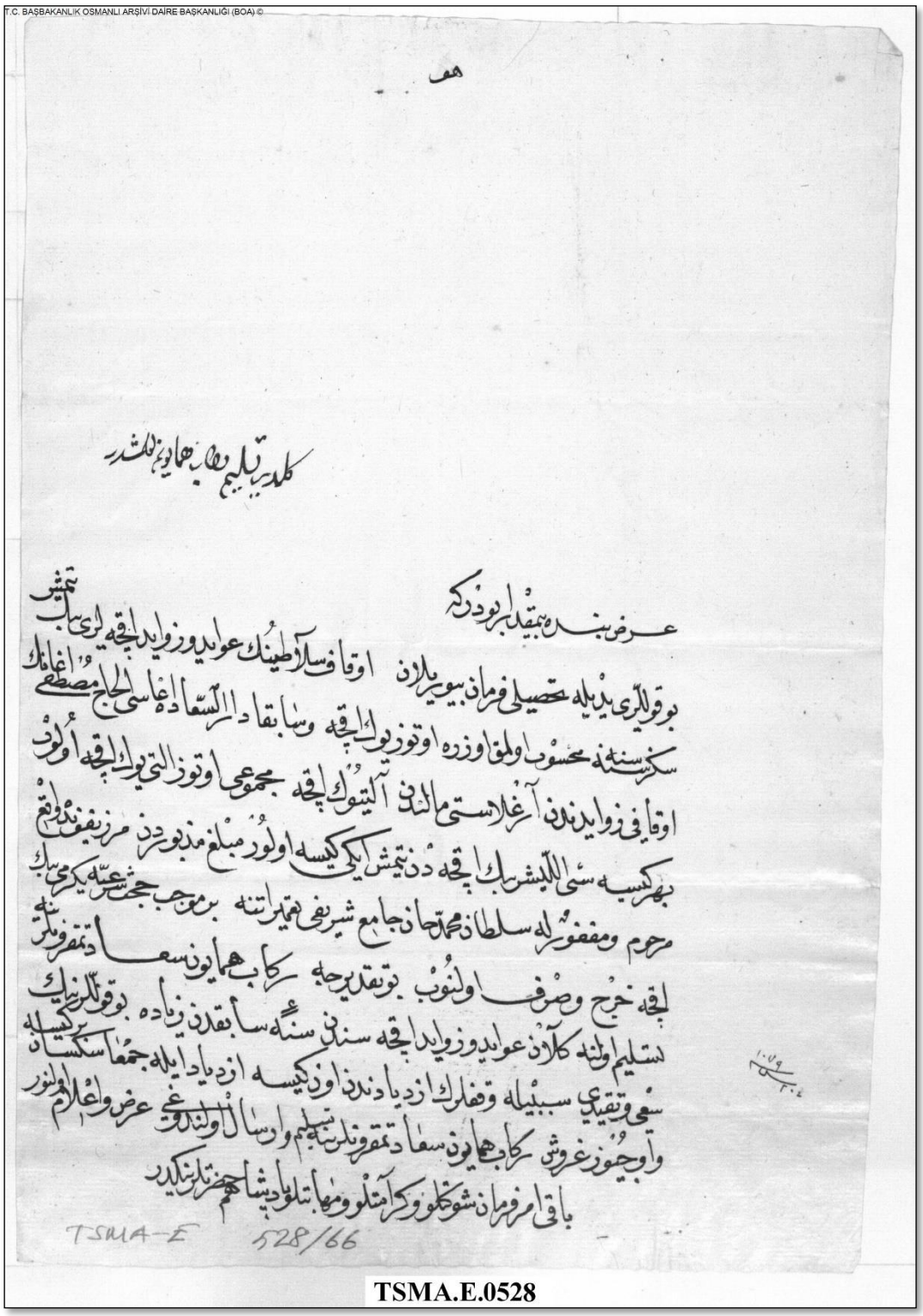
https://sozluk.gov.tr. (tarih yok).

EKLER

EK-1. Bayezid Paşa Camisi'nin Onarımına İlişkin Hüküm- (BOA. MŞH.ŞSC.d. 395.36.2, Amasya;15, H. Rebuilahir 1075 / M. Kasım 1664)

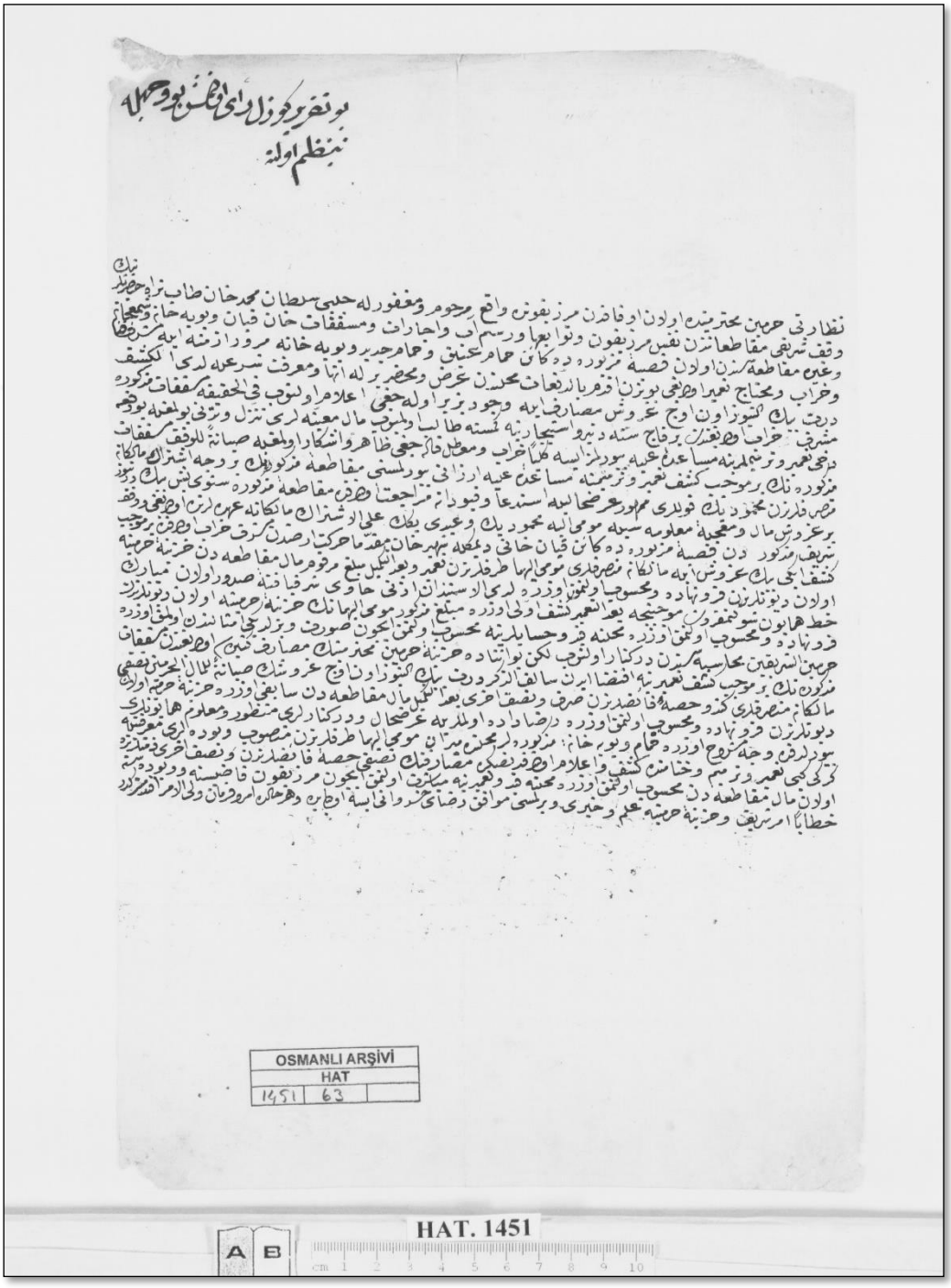

EK-2. Merzifon Eski Cami-IV. Mehmed'in Hattı Hümayunu (BOA.TS.MA.e. 528.66, H. 20 Şaban 1079 / M. 23 Ocak 1669)

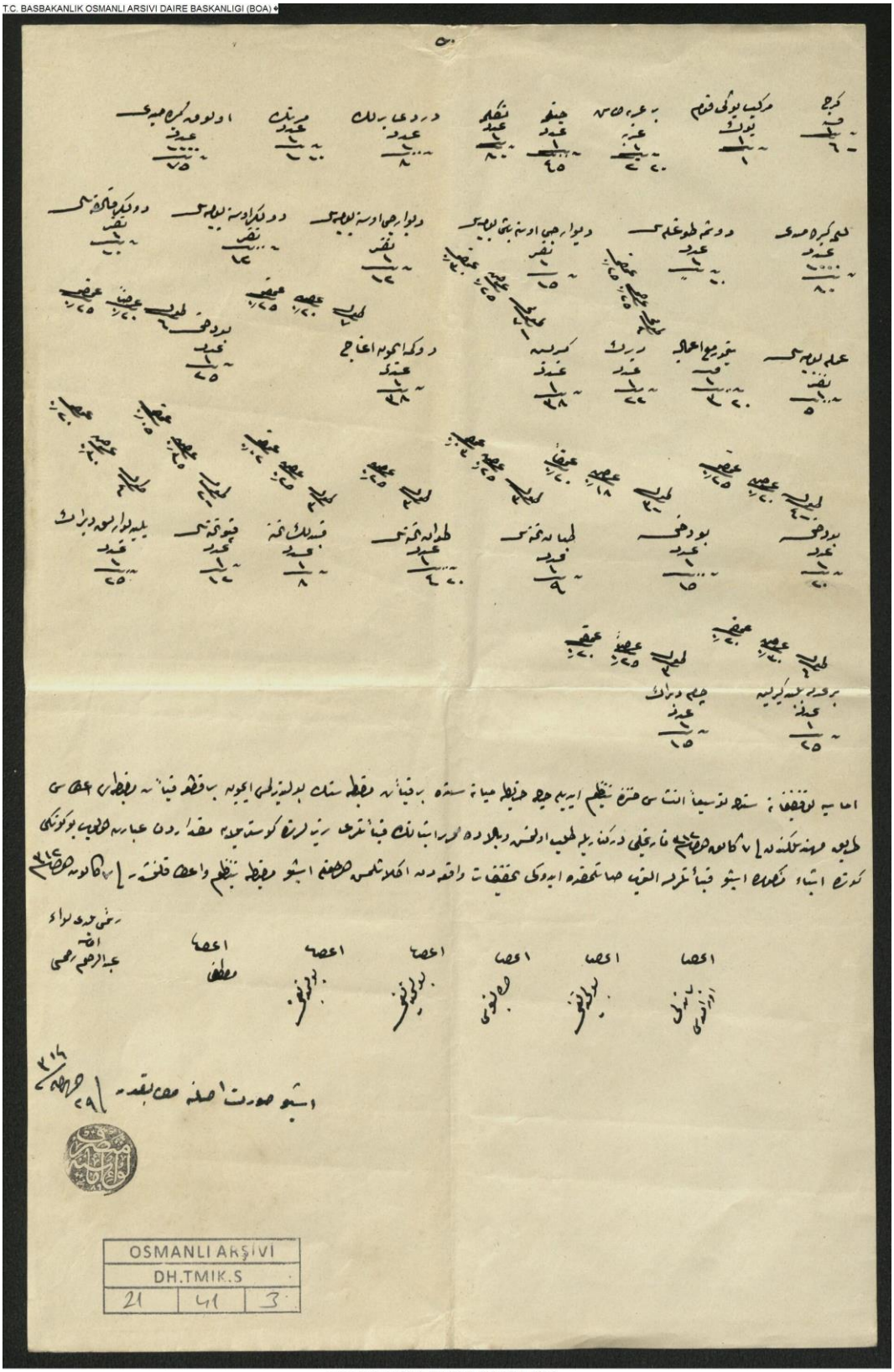

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞİ (BOA) ©

TSMA.E.0528

EK-3. Merzifon Eski Hamam (BOA. HAT. 1451.63, H. 29 Zilhicce 1200 / M. 23 Ekim 1786)

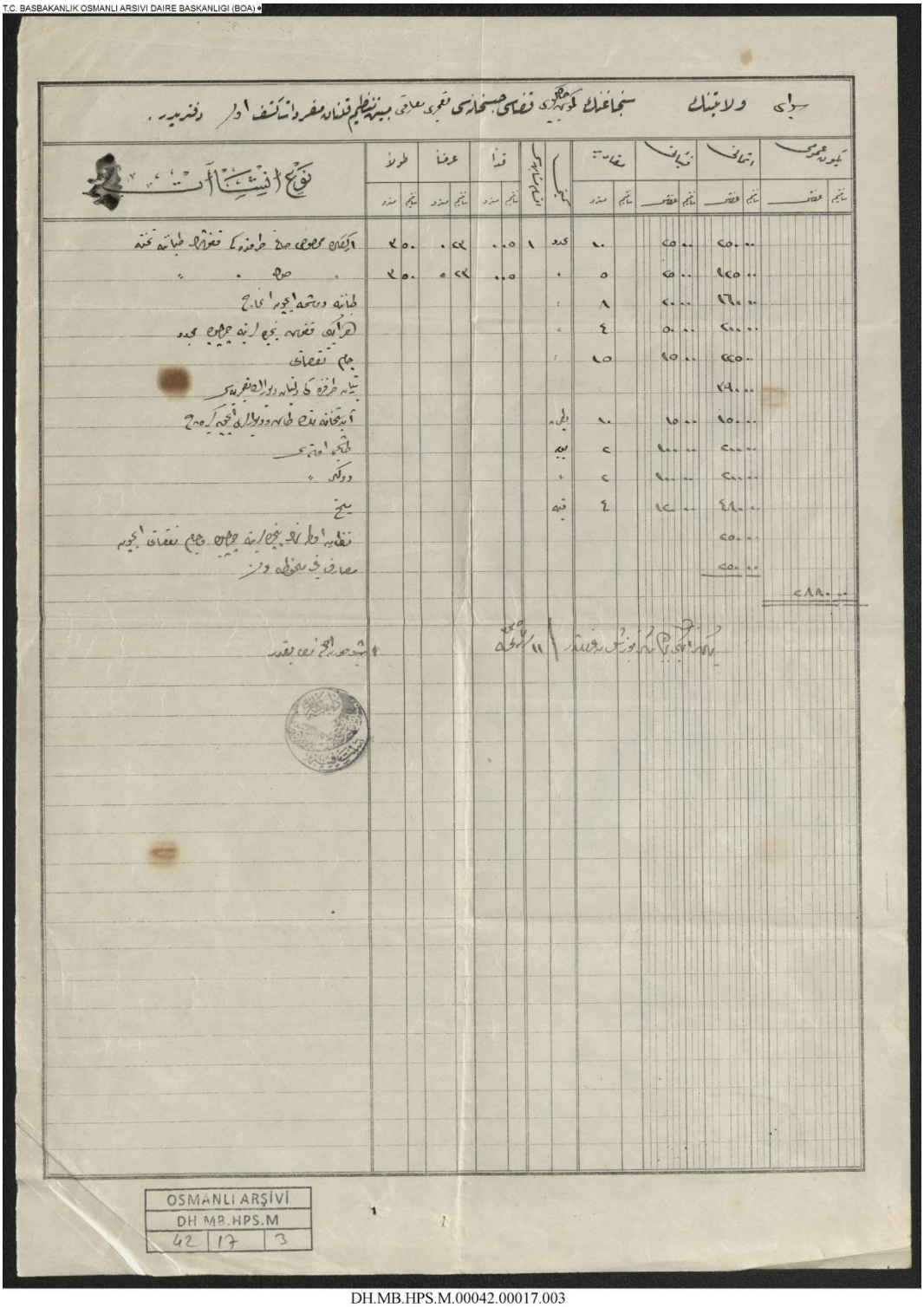
EK-4. Amasya Hapishanesi'nin Yeniden İnşası İçin Gerekli Malzemeler (BOA. DH.TMIK.S. 21.41.4.3, R. 12 Kânûnievvel 1312 / M. 24 Aralık 1896)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.TMIK.S
21 | 41 | 3

DH.TMIK.S.00021.00041.003

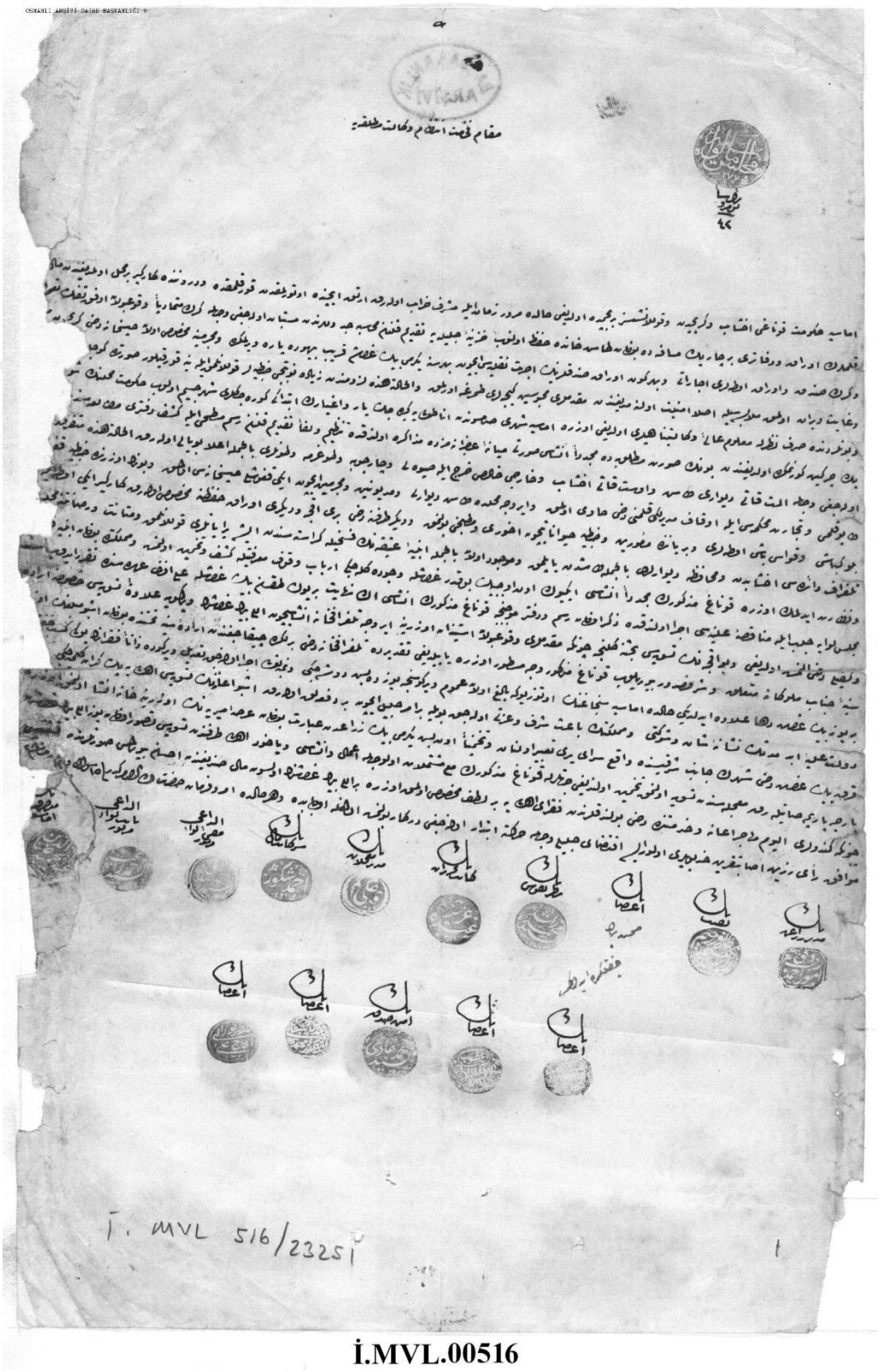
EK-5. Gümüşhacıköy Hapishanesi Keşf-i Evvel Defteri- (BOA. DH.MB.HPS.M. 42.17.3, R. 15 Mart 1336 / 15 Mart 1920)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MB.HPS.M
42 | 17 | 3

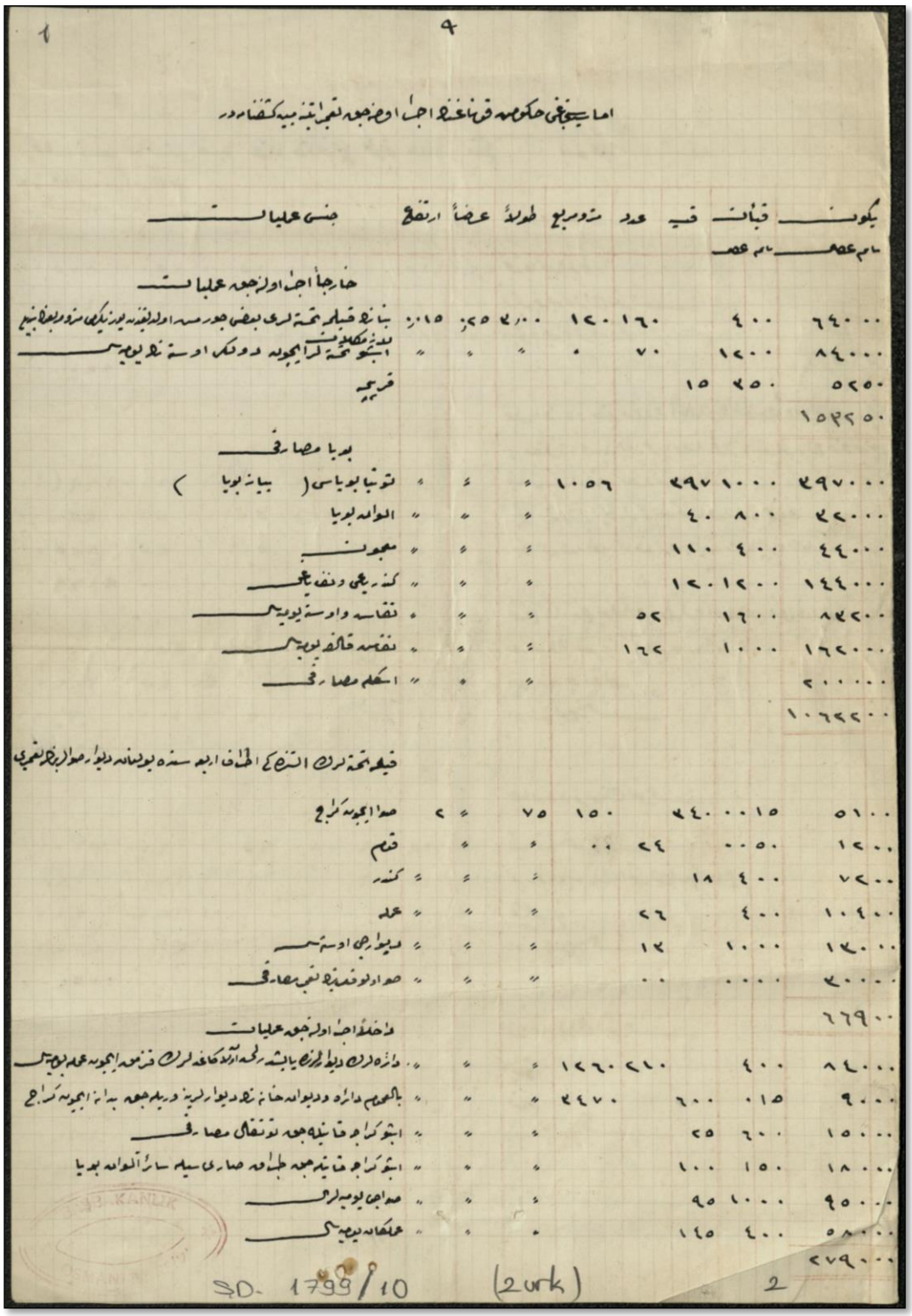
DH.MB.HPS.M.00042.00017.003

EK-6. Amasya İl Meclisi'nden Sadaret'e gönderilen belge. (BOA. İ.MVL. 516.23251.1., H. 15 Şevval 1280 / M. 24 Mart 1864)

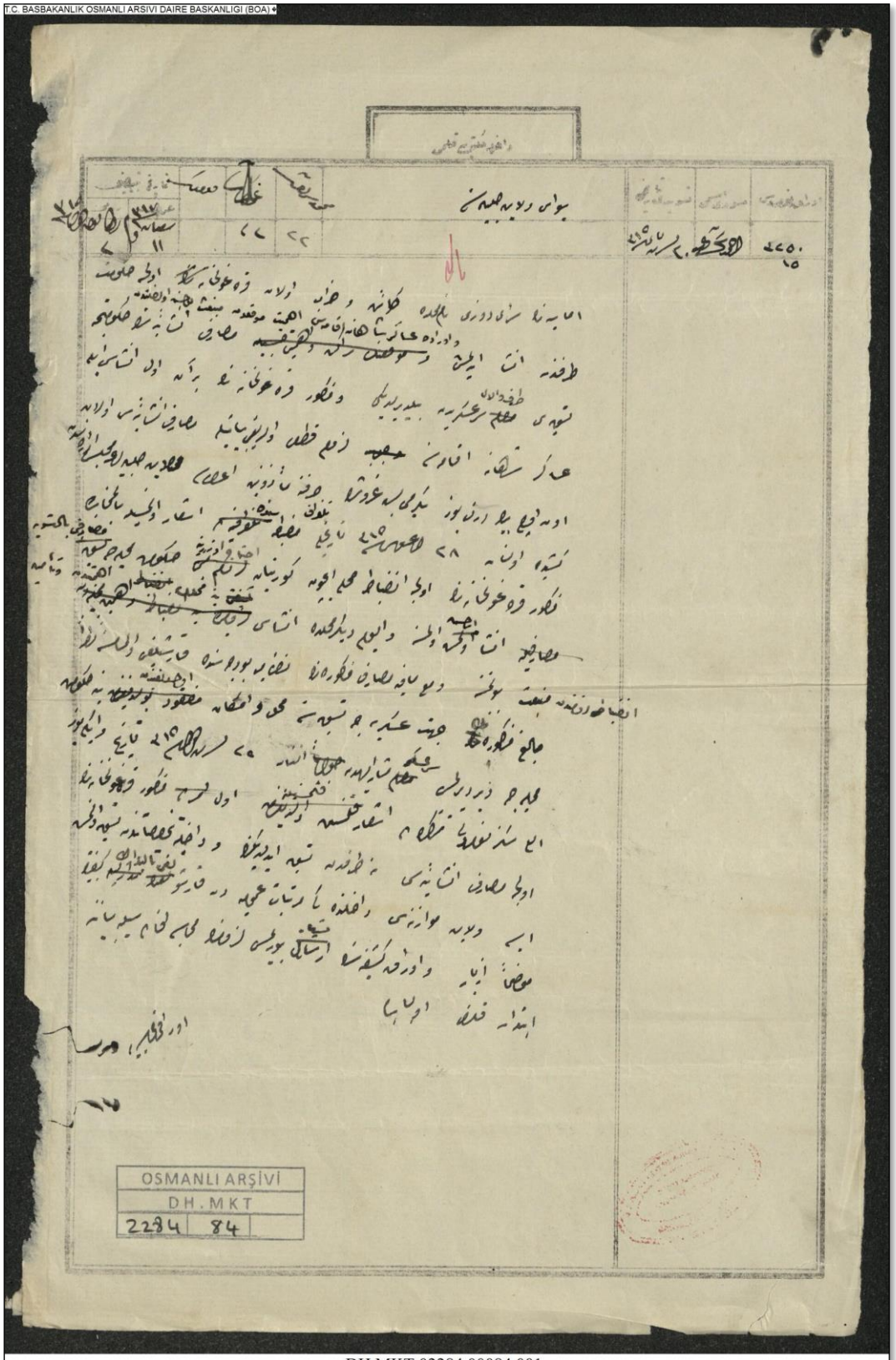

İ.MVL.00516

EK-7. Amasya Hükûmet Konağı Tamiri Keşif Defteri (BOA. ŞD. 1799.10.2.1, R. 17 Teşrinisani 1310 / M. 29 Kasım 1894)

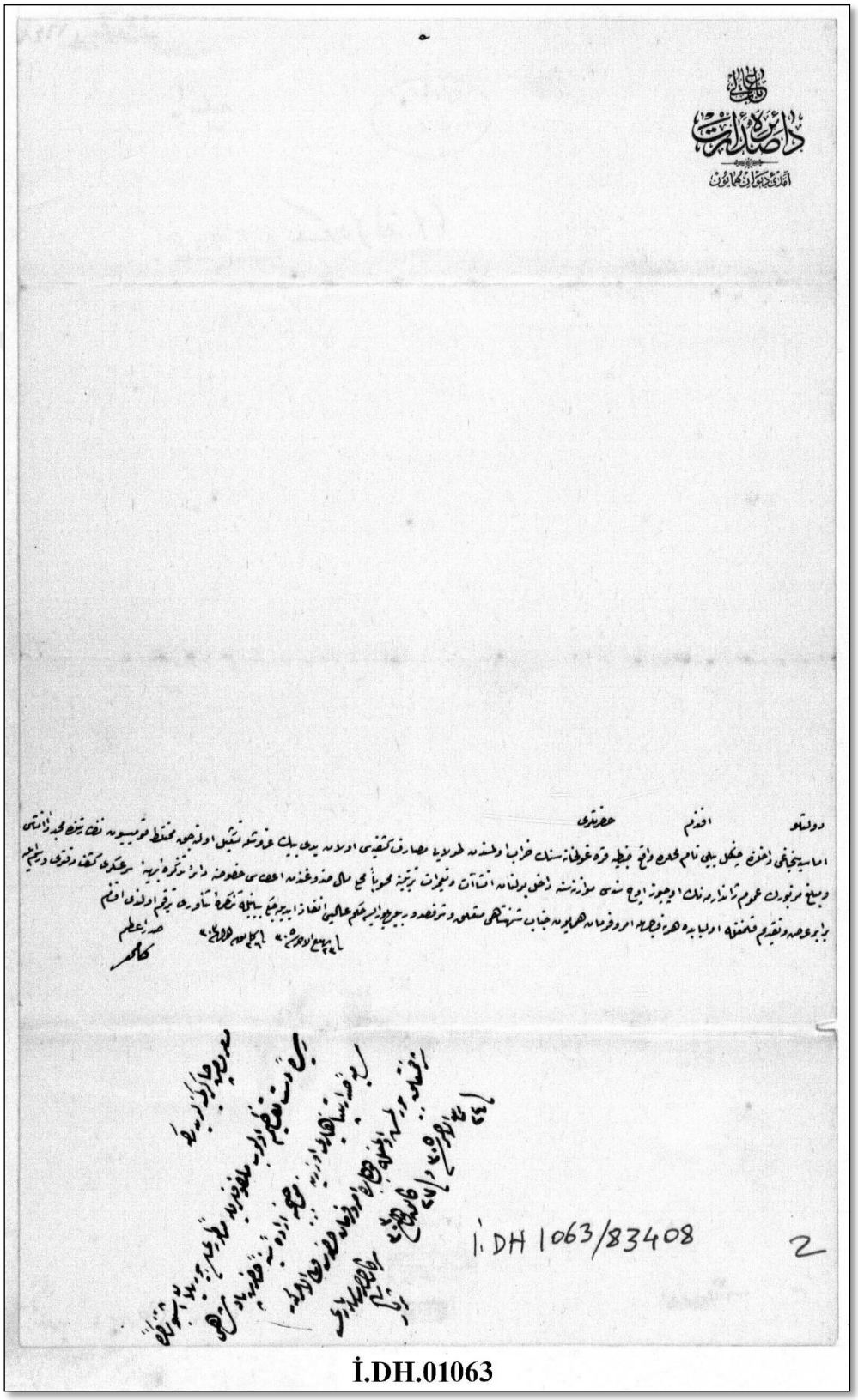
EK-8. Saraydüzü Karakolu'nun Onarımı İçin Dahiliye Mektubi Kalemi'ne Gönderilen Belge (BOA. DH.MKT. 2284.84.1)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

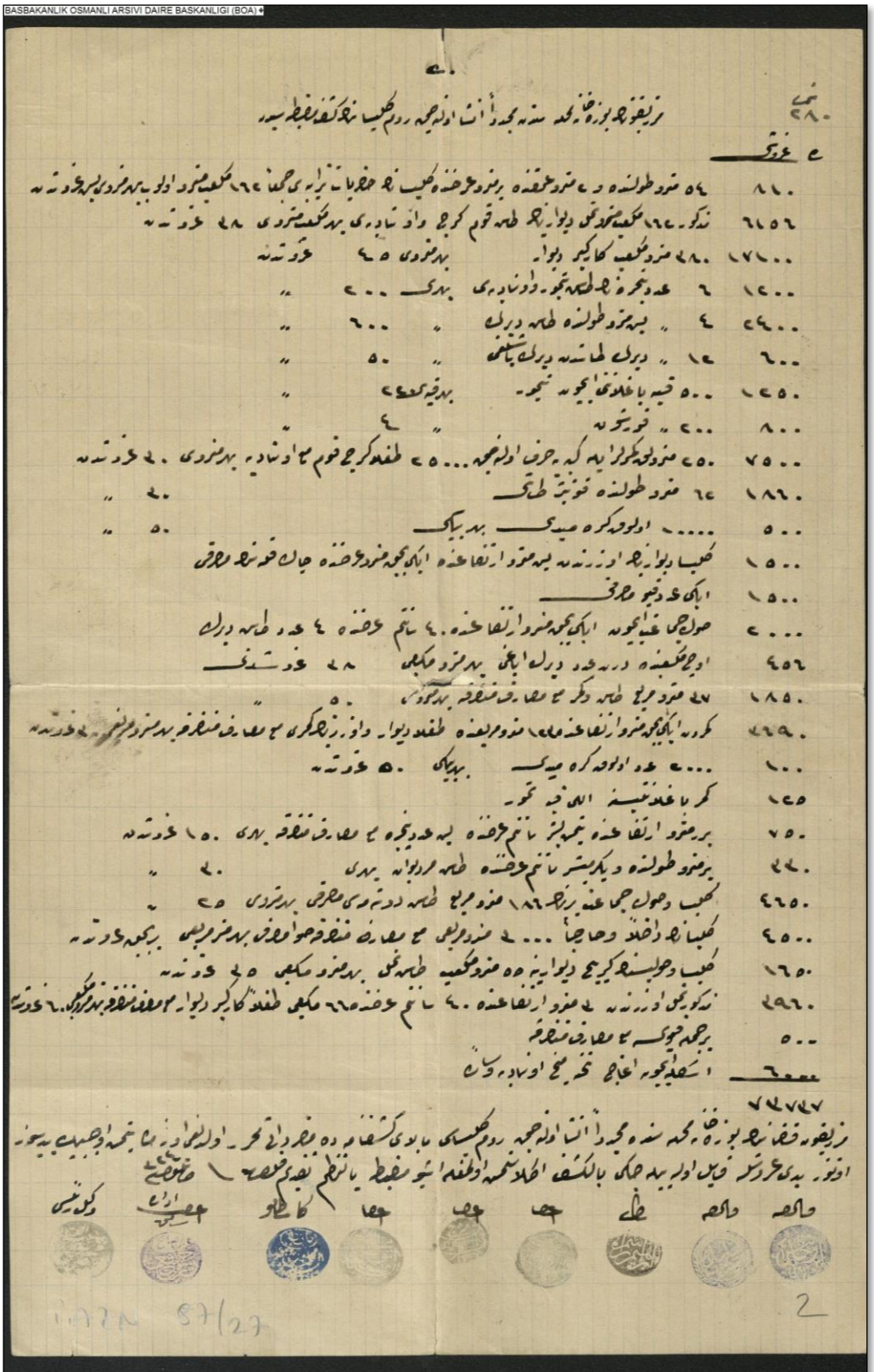
OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
2284 84

DH.MKT.02284.00084.001

EK-9. Çengelbeli Karakolu'nun Onarımına Dair Sadrazam Kamil'in Padişah'a Sunduğu Arza İstinaden Çıkan Padişah İradesi (BOA. İ.DH. 1063.83408.2, H. 23 Rebiulahir 1305 / M. 8 Ocak 1888)

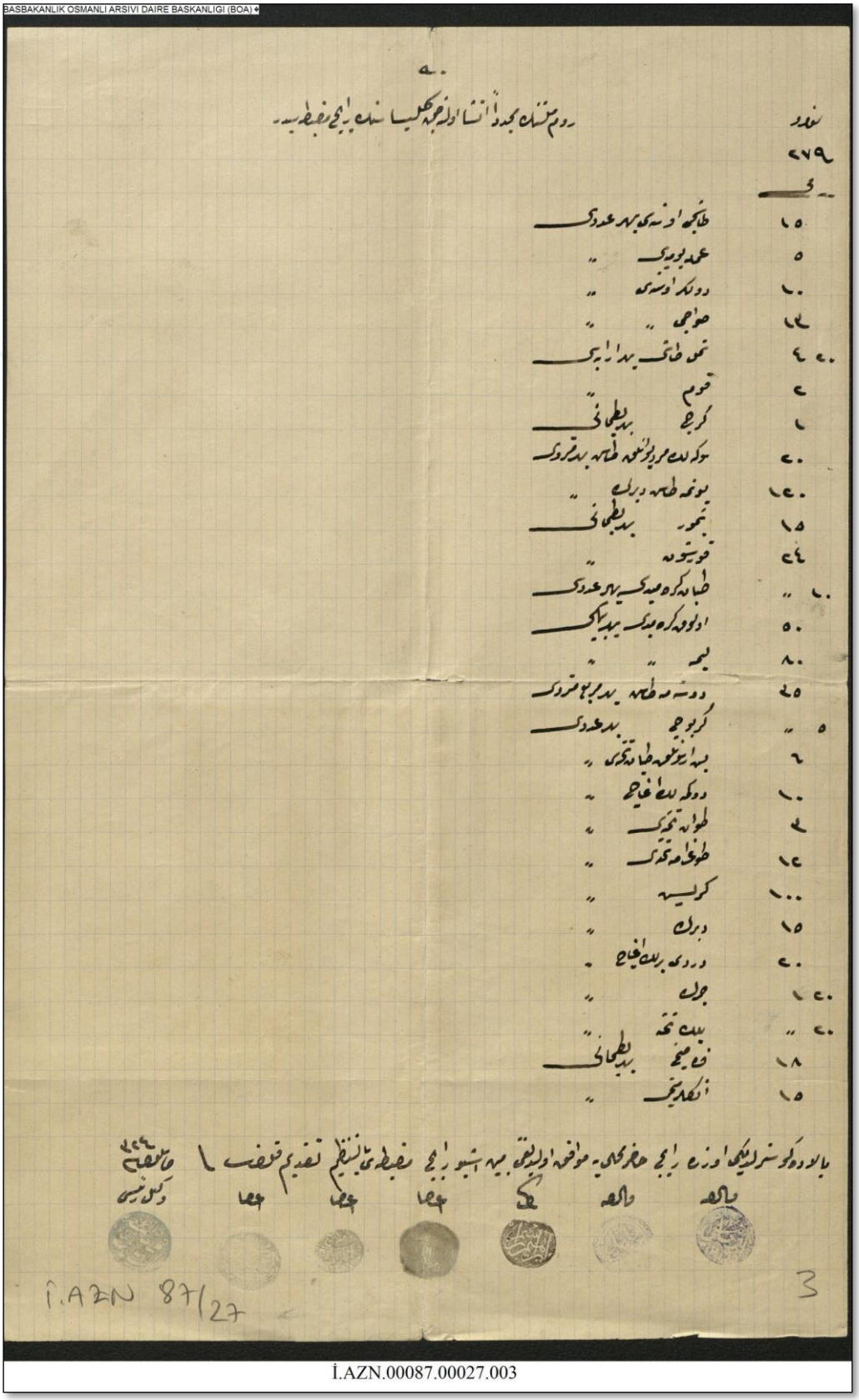

EK-10. Aya Varvara Kilisesi Keşif Mazbatası (BOA. İ.AZN. 87.27.2.1, Eylül 1908)

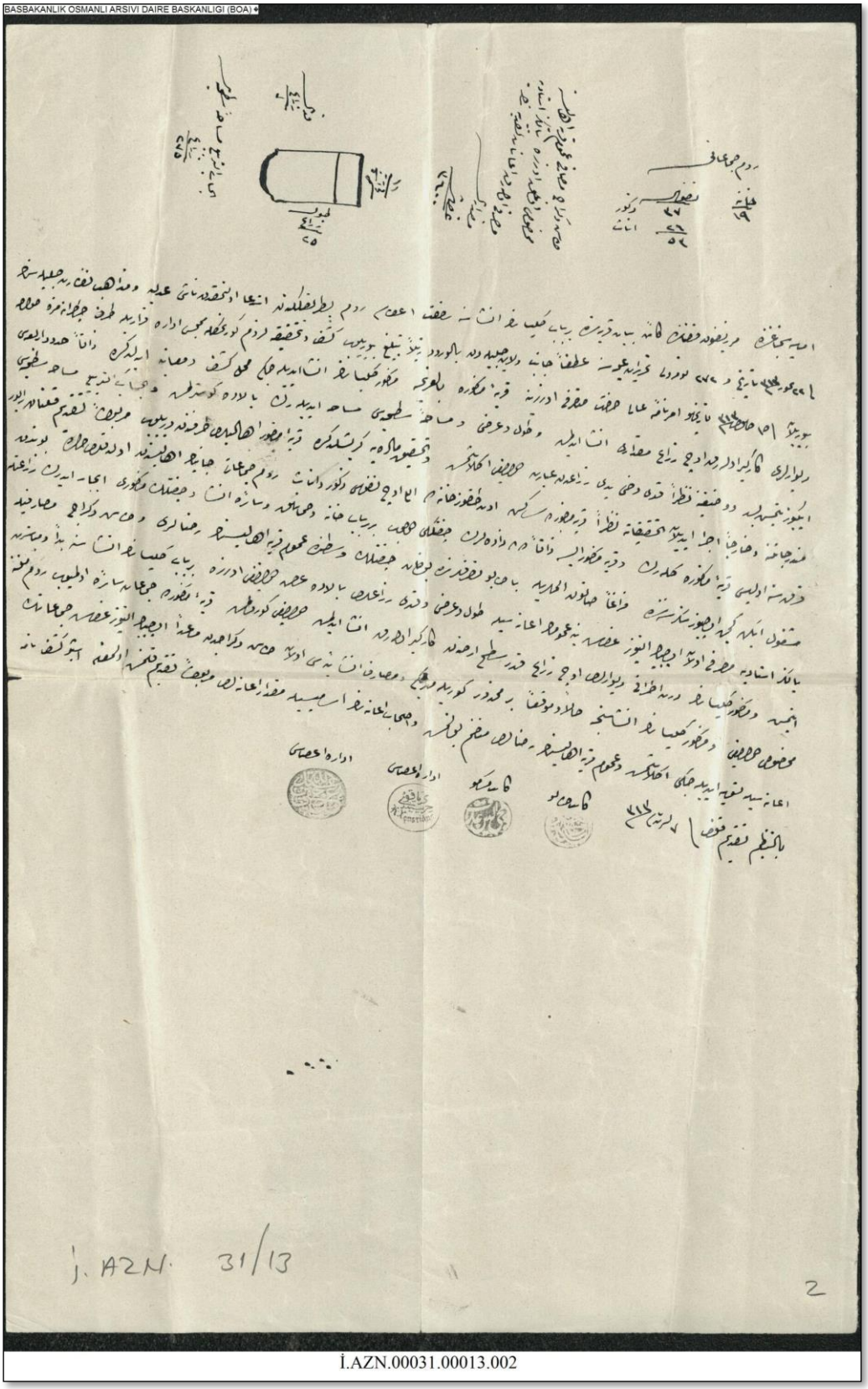
İ.AZN.00087.00027.002

EK-11. Aya Varvara Kilisesi Rayiç Mazbatası (BOA. İ.AZN. 87.27.3.1, R. Eylül 1324/M. Eylül 1908)

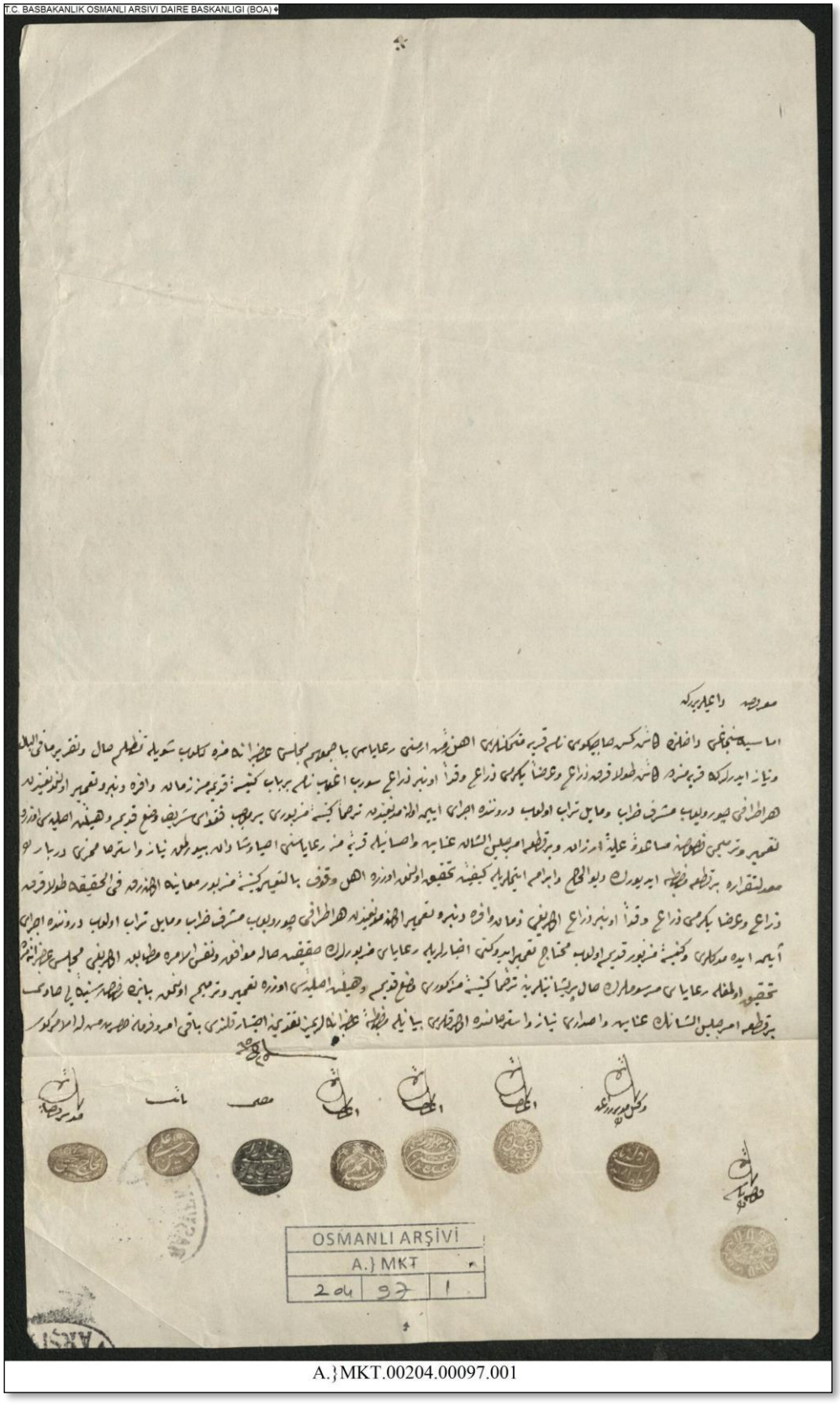

İ.AZN.00087.00027.003

EK-12. Merzifon Bayat Köyü Kilisesi'nin Onarımına İlişkin Rum Patrikliği'nden Tarafından Gönderilen Belge (BOA. İ.AZN. 31.13.2.1., 19 Kasım 1897)

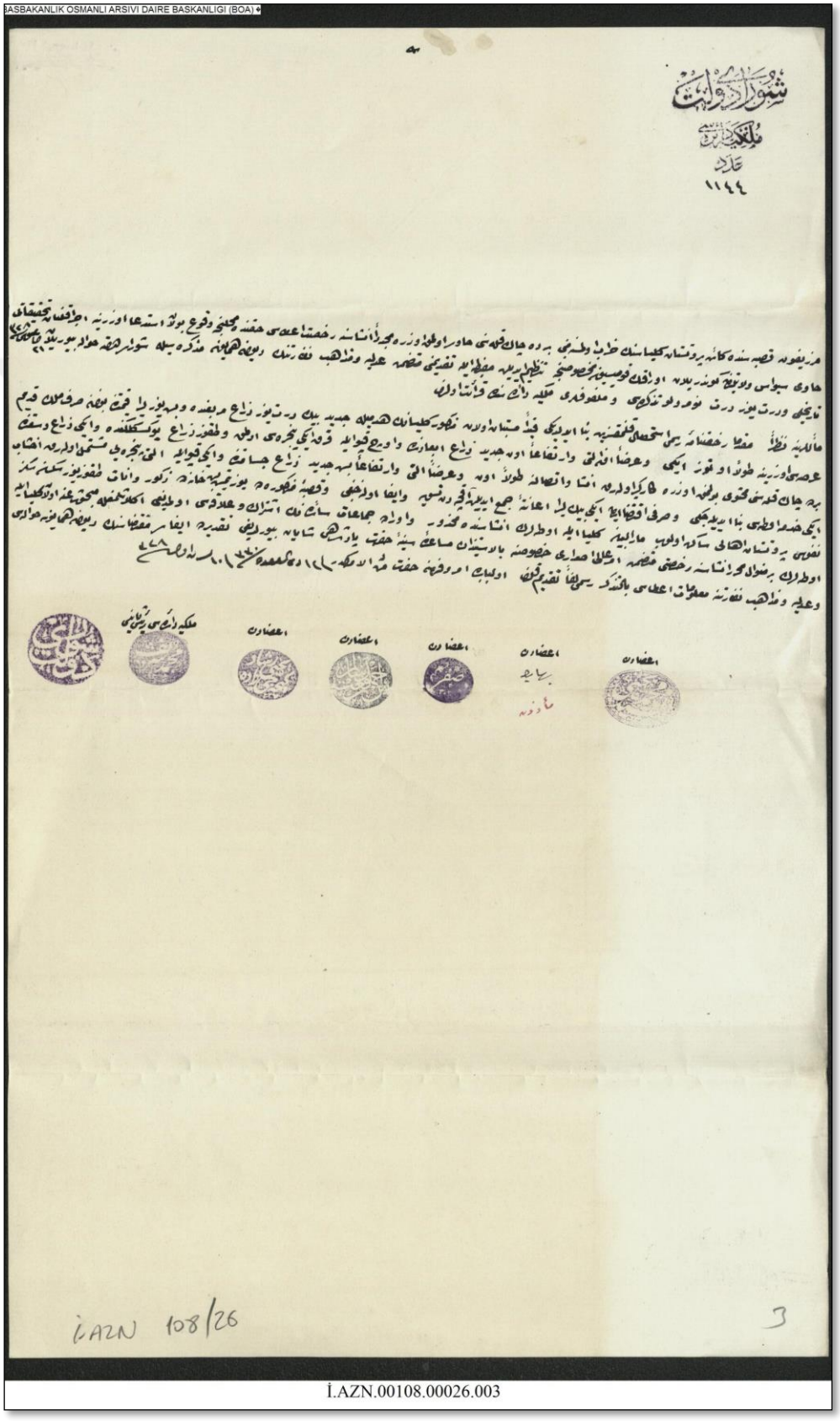

EK-13. Gümüşhacıköy Ermeni Kilisesi'nin Onarımına İlişkin Balge (BOA. A.MKT. 204.97.1, H. 25 Safer 1265/ M. 20 Ocak 1849)

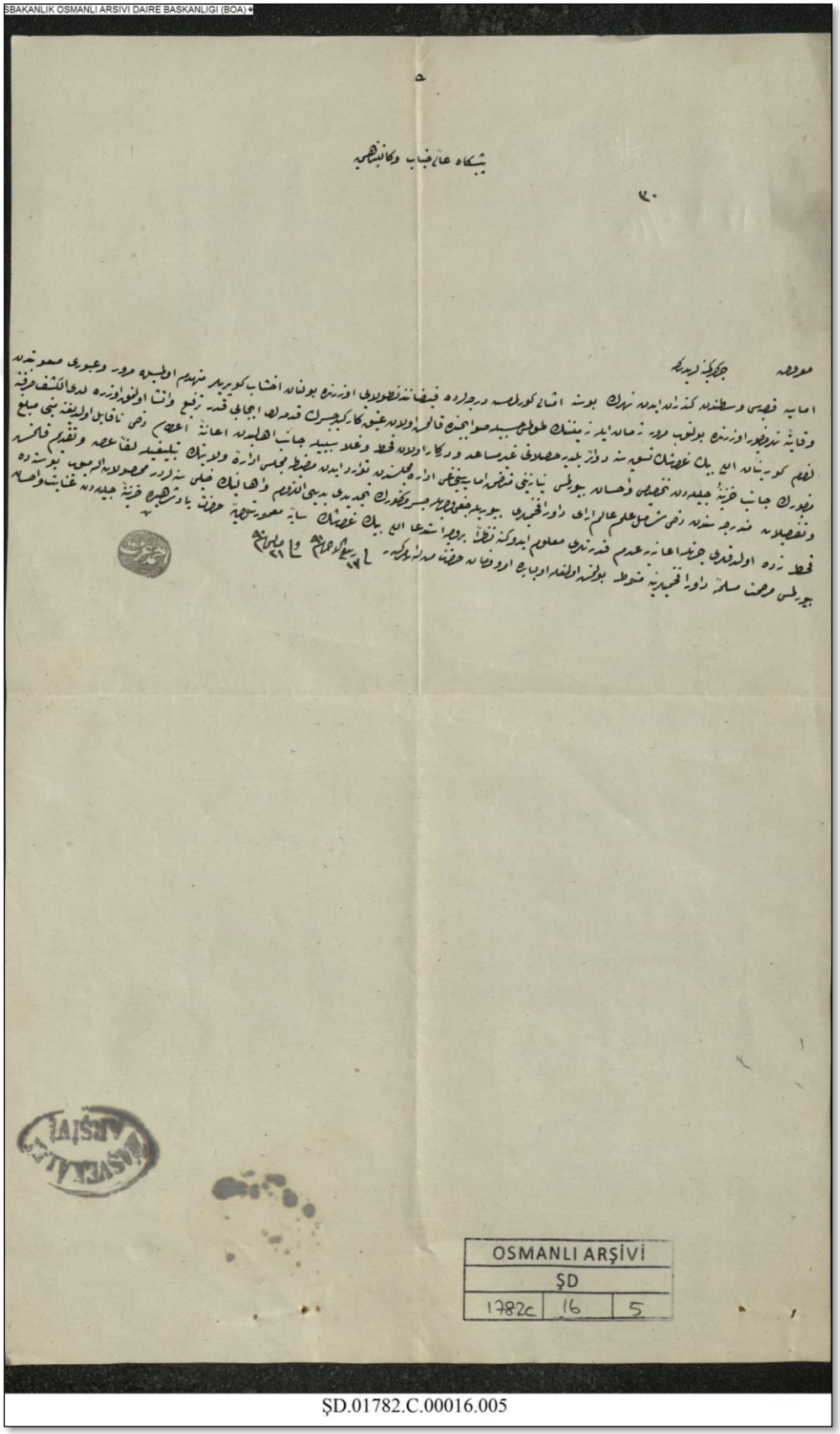

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.00204.00097.001

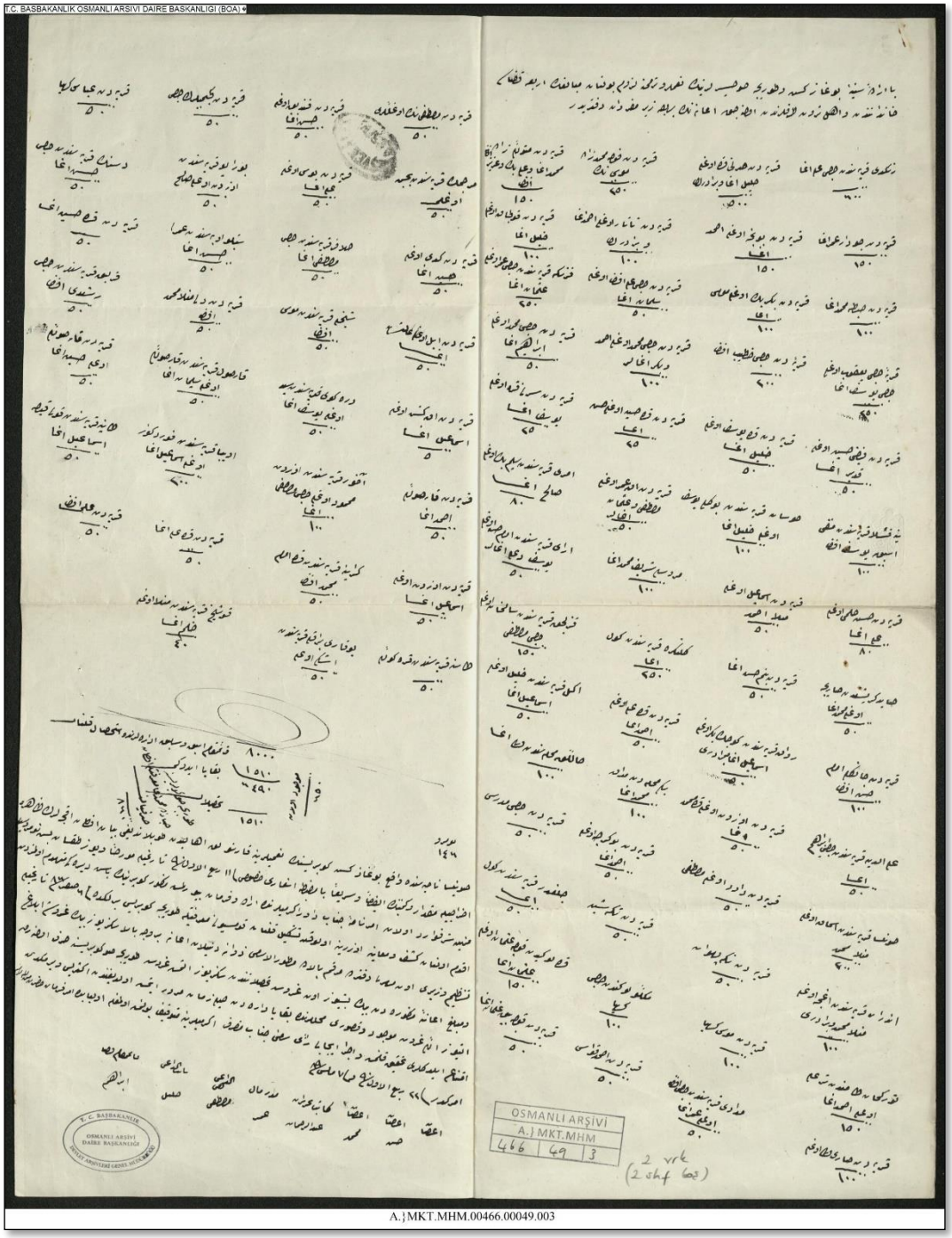
EK-14. Merzifon Katolik (Protestan) Kilisesi'nin Onarımına İlişkin Şurayı Devlet Tezkiresi (BOA. İ. AZN. 108.26.3, H. 12 Zilkade 1330/ M. 23 Ekim 1912)

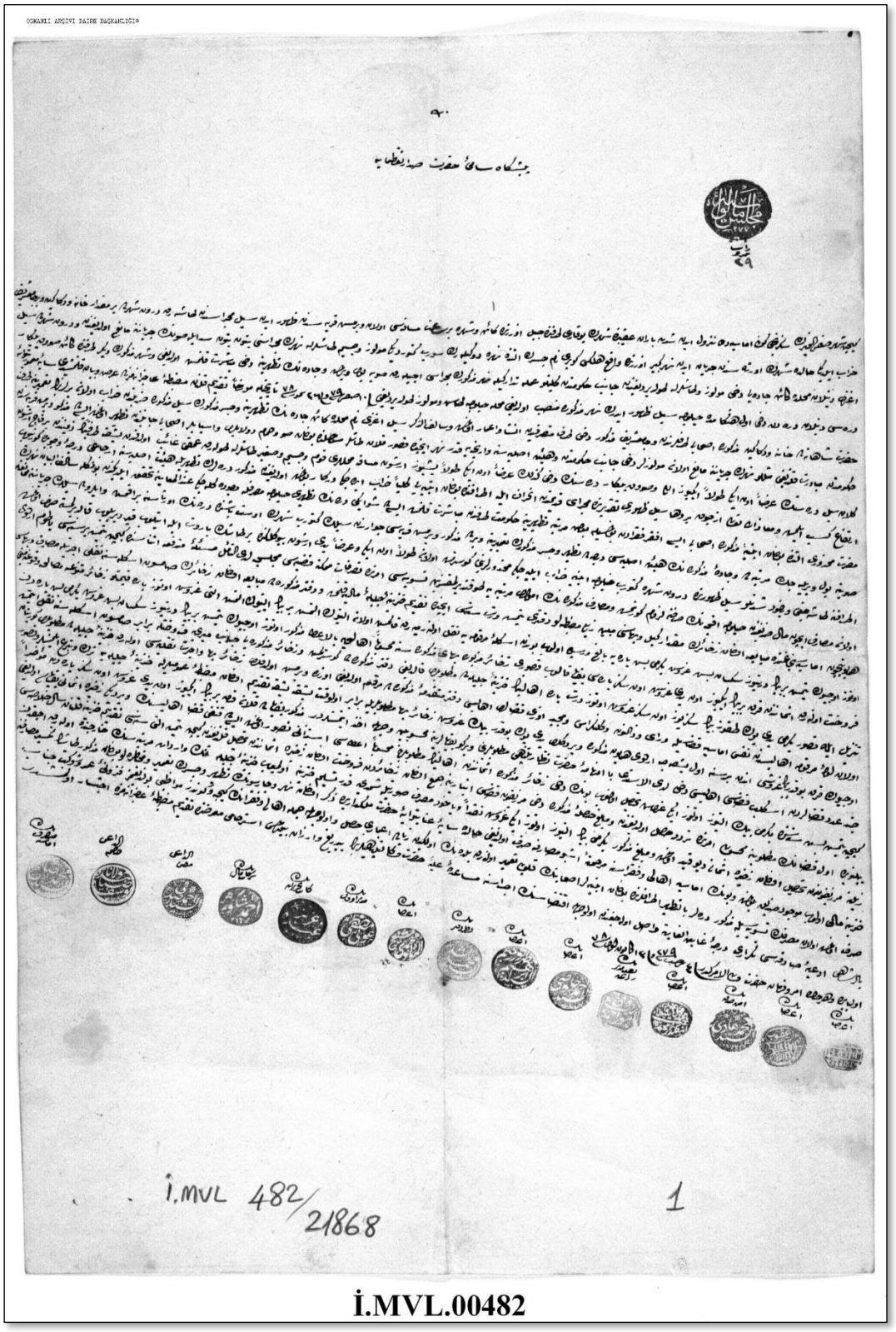
EK-15. Alçak Köprü'nün Onarımına İlişkin Sivas Vilayeti'nden Sadaret'e Gönderilen Belge (BOA. ŞD. 1782C.16.5, H. 17 Rebuilahir 1291 / M. 3 Haziran 1874)

BAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAIRE BAŞKANLIGI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
ŞD
1782C | 16 | 5
ŞD.01782.C.00016.005

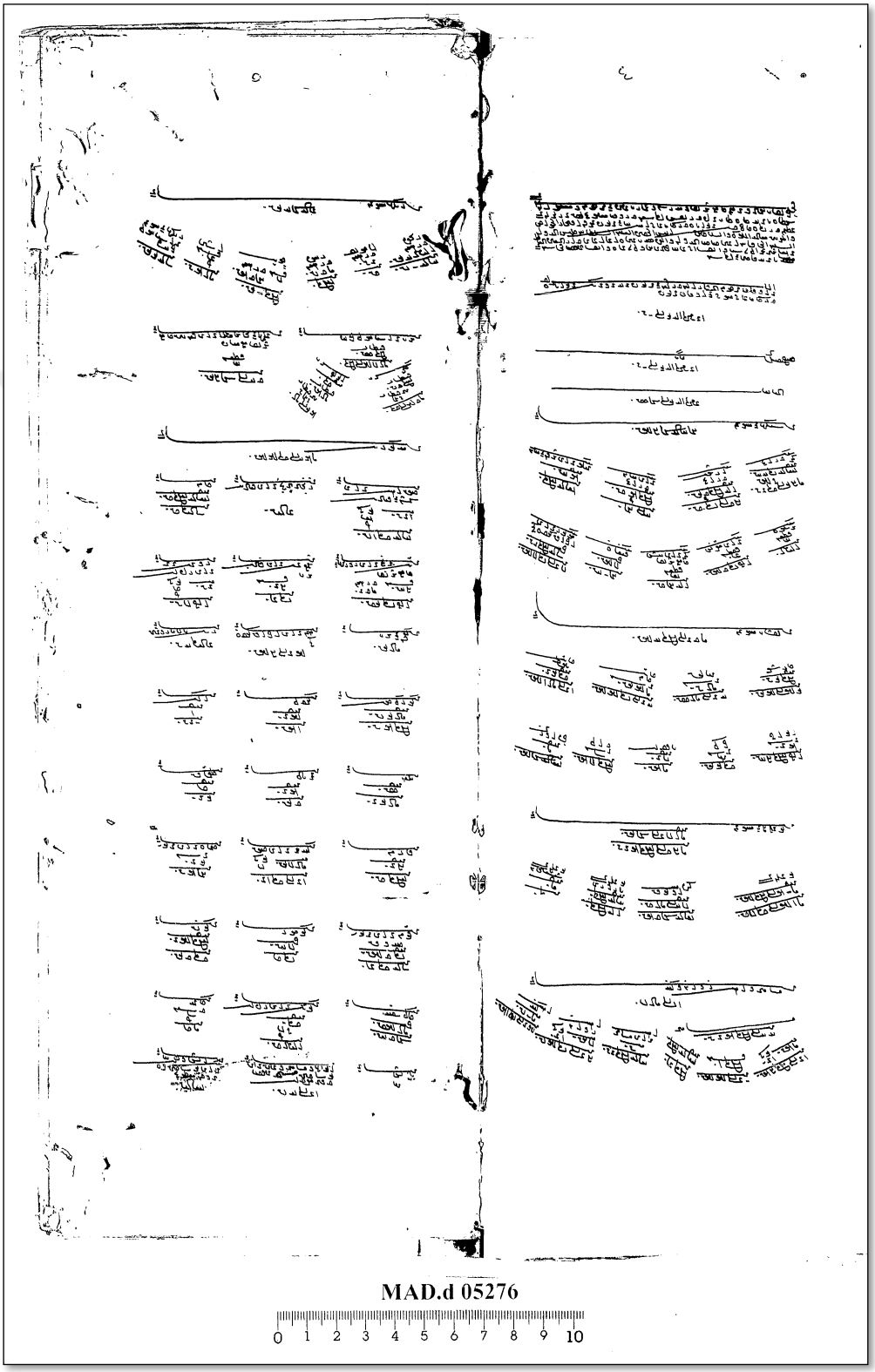
EK-16. Durucasu Köprüsü Zîr-i Müfredat Defteri (BOA. A.MKT.MHM. 466.49.3.1, H. 22 Rabiulevvel 1290/M. 20 Mayıs 1873)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
A.}MKT.MHM
466 | 49 | 3
A.}MKT.MHM.00466.00049.003

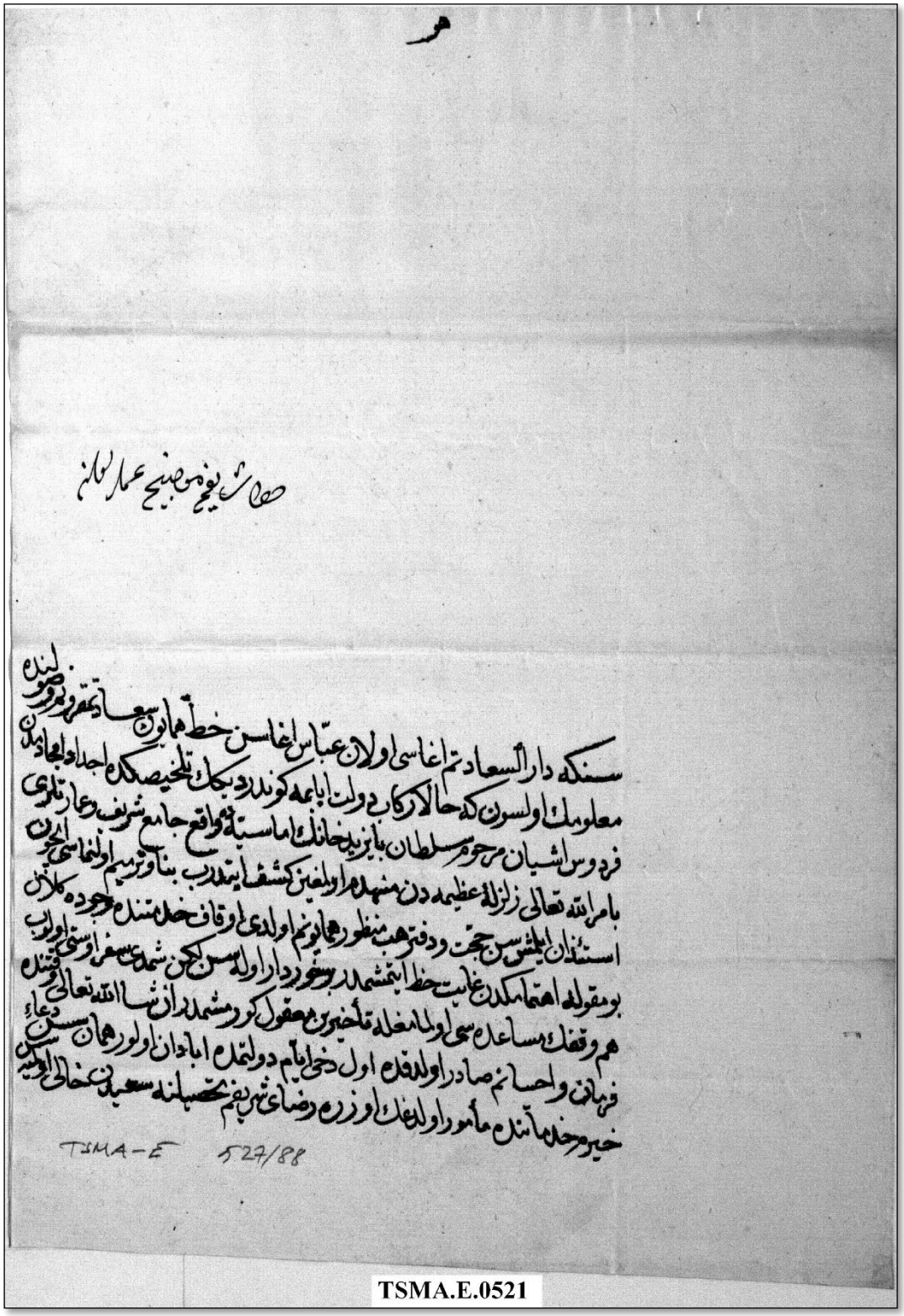
EK-17. Helkis (Hükümet) Köprüsü'nün Onarımı Konusunda Amasya Meclisi'nden Sadaret'e Gönderilen Belge (BOA. İ.MVL. 482.21868.1, H. 4 Recep 1279 / M. 26 Aralık 1862)

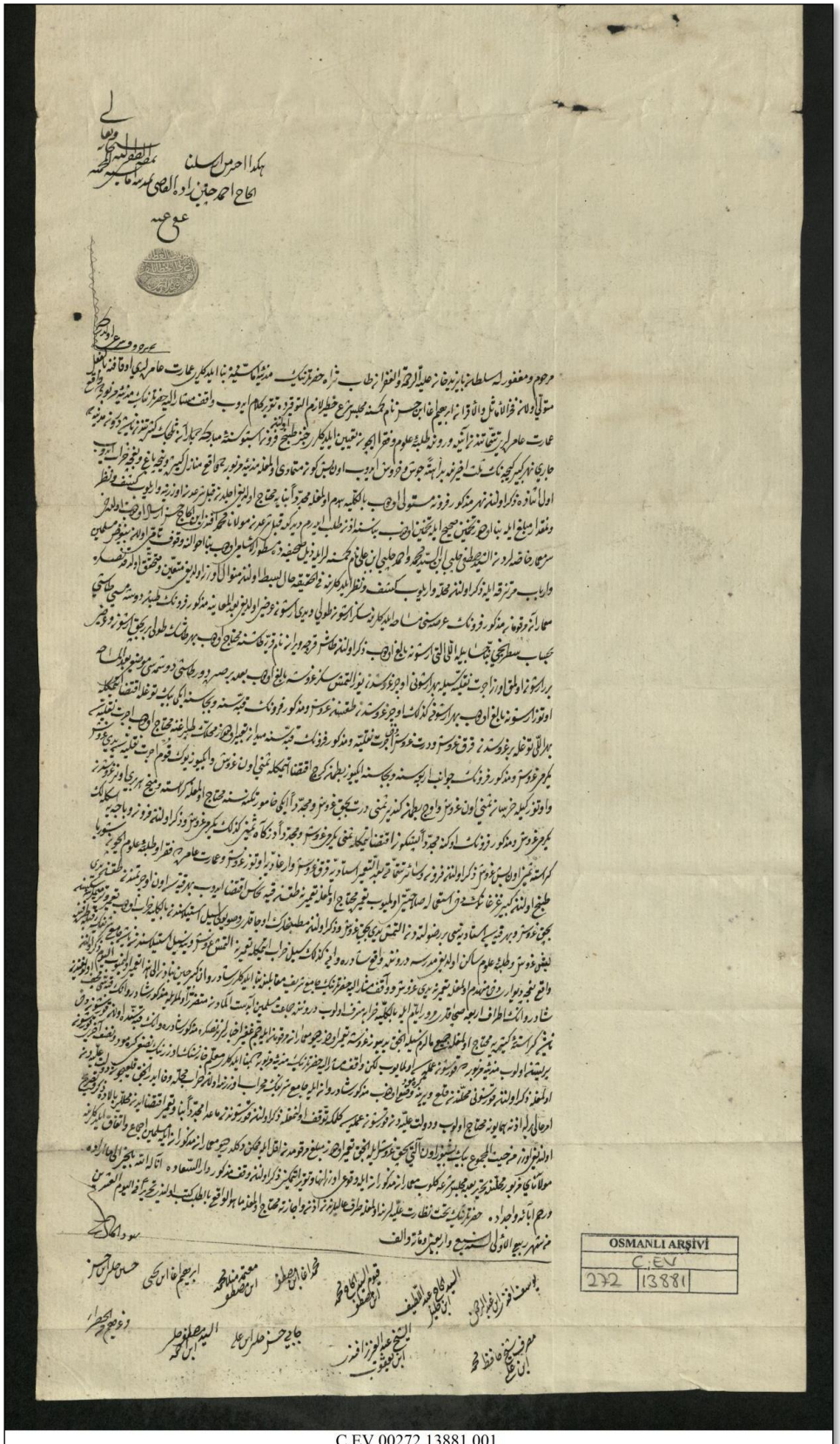
EK-18. II. Bayezid Külliyesinin Onarımına İlişkin Muhasebe Defteri (BOA. MAD. 5276, H. 29.05.1008 / M. 17.12.1599)

EK-19. II. Bayezid Külliyesi'nin Onarımının Ertelenmesine Dair Sultan IV. Mehmed'in Hattı Hümayunu (BOA. TS.MA.E. 527.88.1, H. 2 Muharrem 1099 / 8 Kasım 1687)

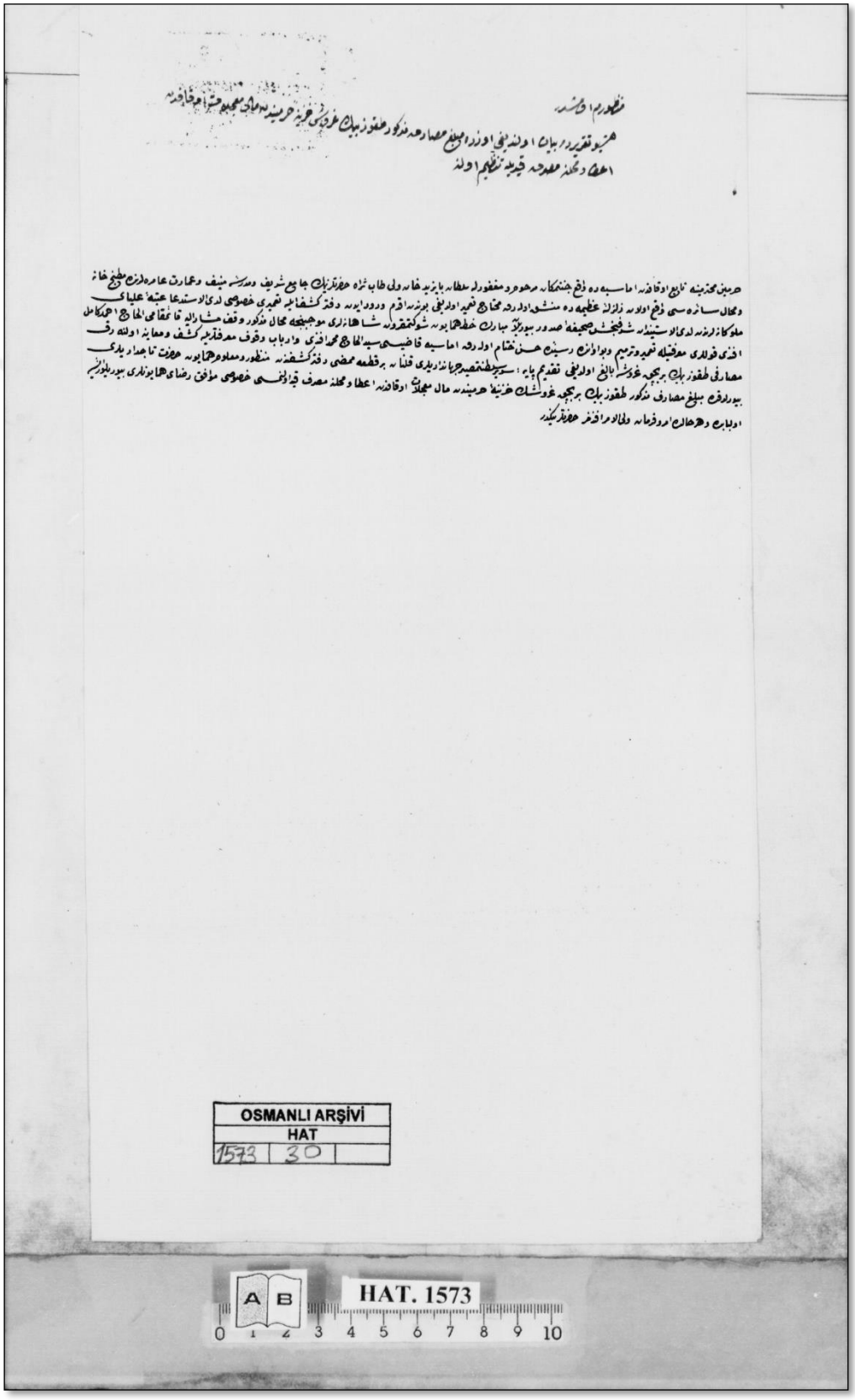
EK-20. II. Bayezid Külliyesi, İmaretin Onarımına İlişkin Belge (BOA. C.EV. 272.13881.1, H. 29.03-1147 / M. 29 Ağustos 1734)

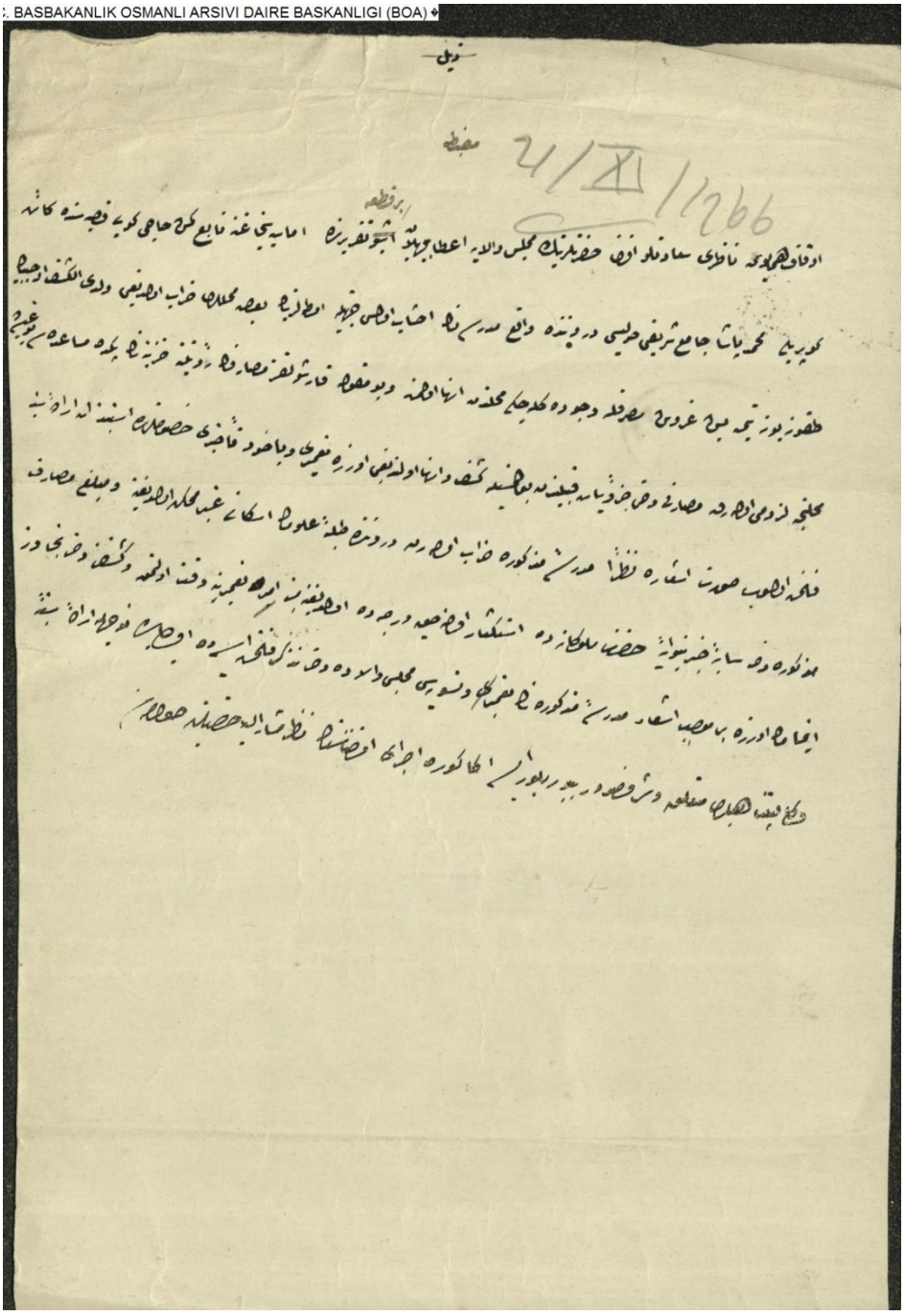
OSMANLI ARŞİVİ
C.EV
272 | 13881

C.EV.00272.13881.001

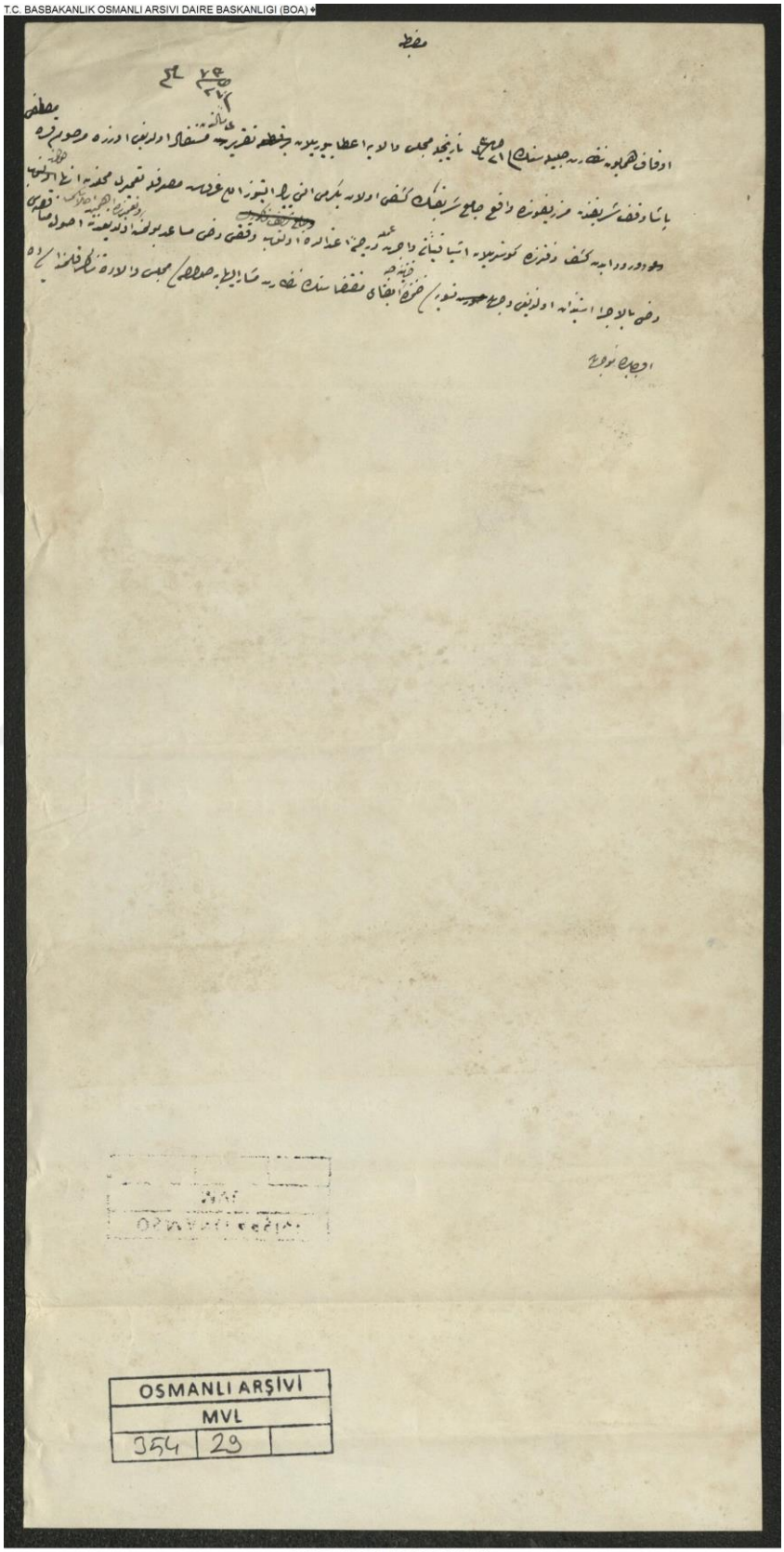
EK-21. II. Bayezid Külliyesi'nin Onarımına İlişkin II. Mahmud'un Hattı Hümayunu (BOA. HAT. 1573.30.1, H. 09.05.1243 / M. 28 Kasım 1827)

EK-22. Gümüşhacıköy Köprülü Mehmet Paşa Medresesi'nin Onarımına İlişkin Belge (BOA. MVL. 326.67, H. 21 Zilkade 1266 /28 Eylül 1850)

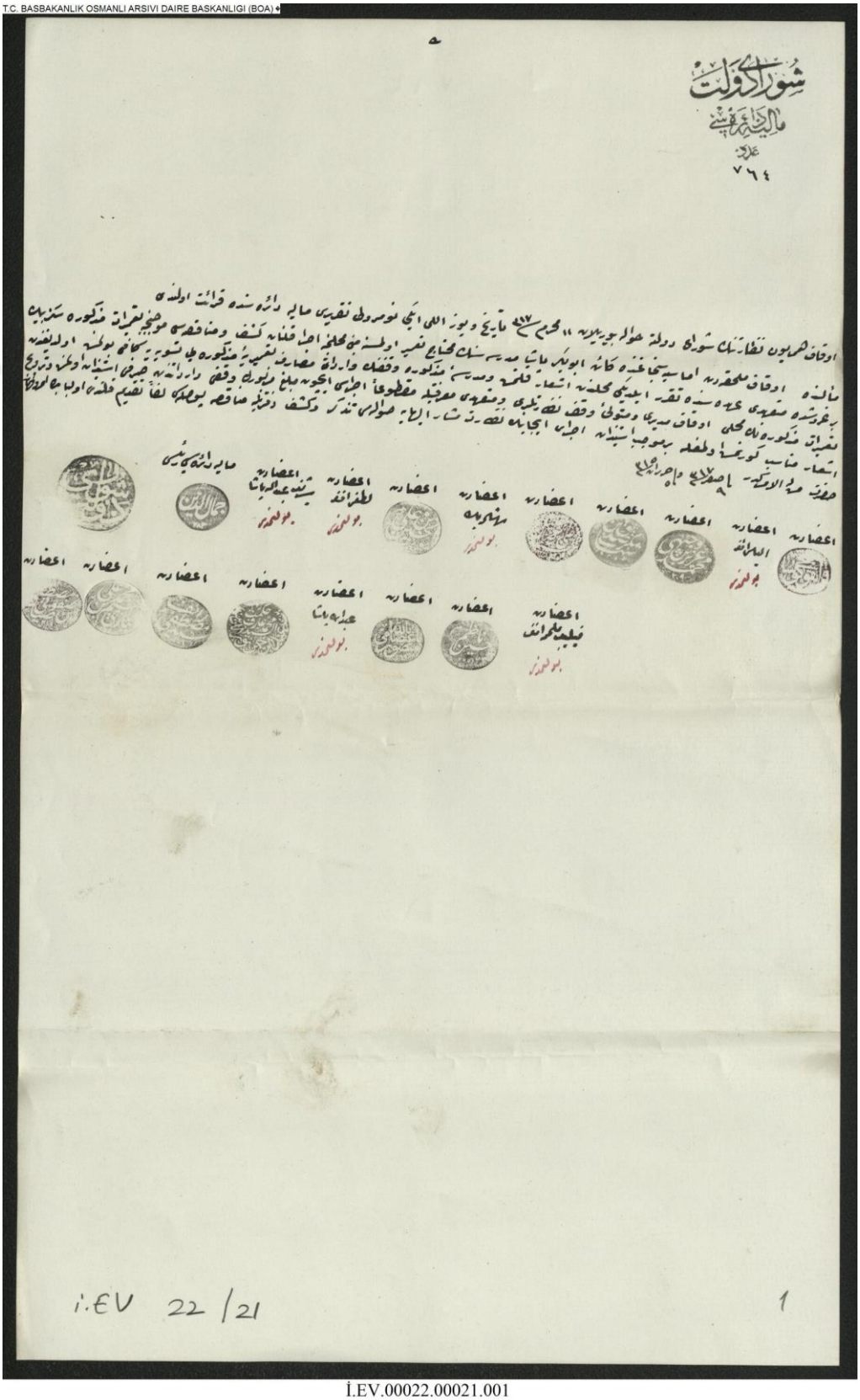

EK-23. Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi'nin Onarımına İlişkin Belge (BOA. MVL. 354.29.1, H. 21 Cemaziyelevvel 1273 / 17 Ocak 1857)

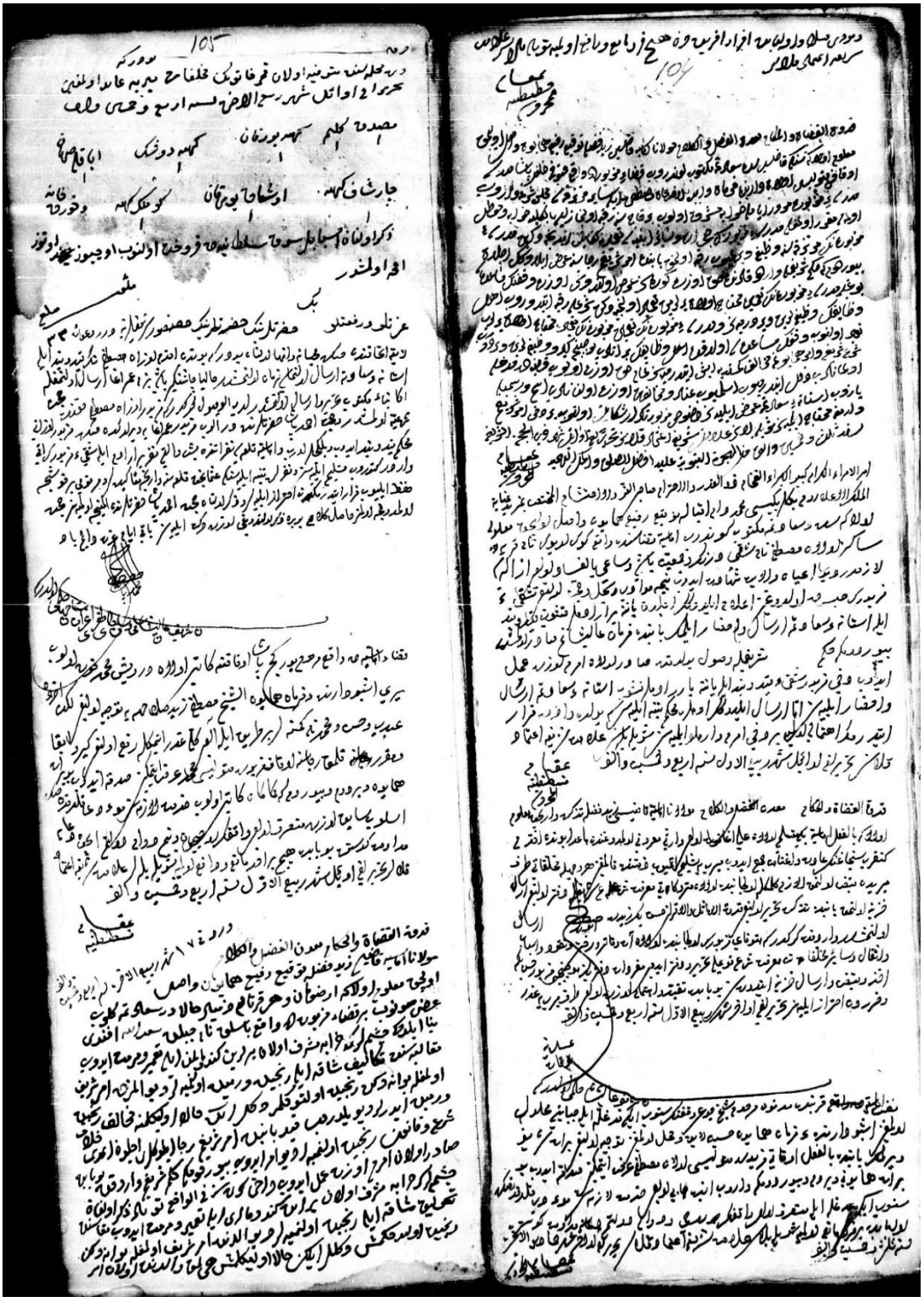
MVL.00354.00029.001

EK-24. Ebubekir Paşa Medresesi'nin Onarımına İlişkin Belge (BOA. İ.EV. 22.21.1, H. 9 Safer 1317 / M. 19 Haziran 1899)

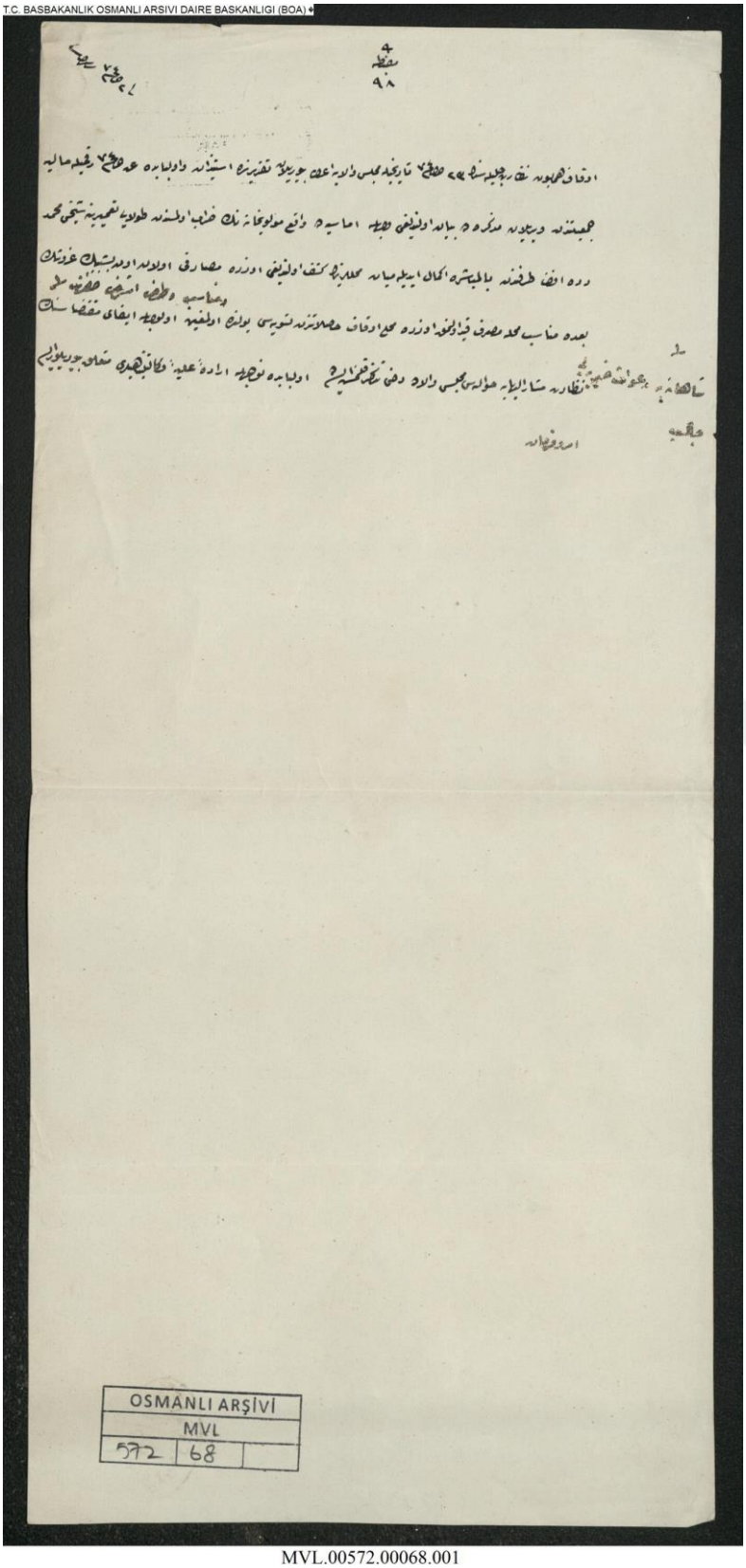

İ.EV.00022.00021.001

EK-25. Halifet Paşa Medresesi'nin Onarımına İlişkin Belge (BOA. MŞH.ŞSC.d. 385.104.1, Amasya;5, H. 5 Zilhicce 1053 / M. Şubat 1644)

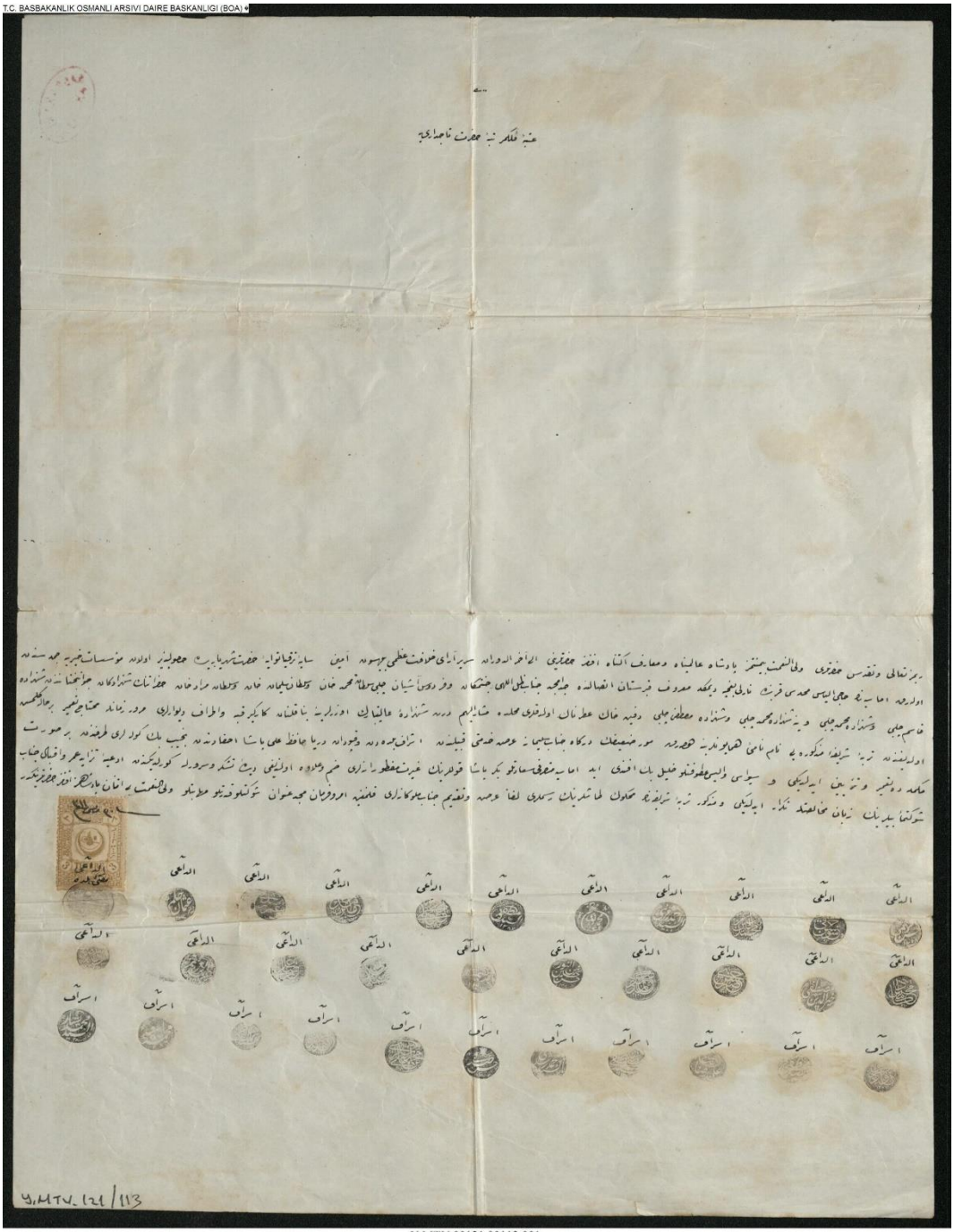
EK-26. Amasya Mevlevihanesi'nin Onarımına İlişkin Belge (BOA. MVL. 572.68.1, H. 2 Cemaziyelevvel 1274 / M. 19 Aralık 1857).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
MVL
572 | 68

MVL.00572.00068.001

EK-27. Şehzadeler Türbesi'nin Onarımına İlişkin Belge (BOA. Y.MTV. 121.113.1, R. 30 Mayıs 1311 / M. 11 Haziran 1895)

Y.MTV.00121.00113.001

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : BOY, Nazim

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Dercesi	**Okul/Program**	**Mezuniyet Yılı**
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi/Sanat Tarihi	2017
Lisans	Gazi Üniversitesi/Sanat Tarihi	2009
Lise	Kocaeli/Körfez Mustafa Kemal Lisesi	2003

İş Deneyimi

Yıl	**Çalıştığı Yer**	**Görev**
2018	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

……

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...

